

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, член Спілки ректорів Європи, член національної спілки журналістів України, перший віце-президент Спілки будівельників України, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Федоренко Станіслав Валентинович, заступник головного редактора, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрущук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Андрущенко Катерина Анатоліївна, професор кафедри економіки підприємств ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», доктор економічних наук, Відмінник освіти України

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бендасюк Олег Олександрович, головний спеціаліст департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України, д-р екон. наук

Войтович Радмила Василівна, в. о. ректора ІПК ДСЗУ, д-р наук з державного управління, професор

Воронкова Таїсія Євгенівна, професор кафедри бізнес-економіки Київського національного університету технологій та дизайну, к-т екон. наук

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІБ банку, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, академік НАПН України, Заслужений працівник освіти України

Гудинський Олексій Дмитрович, професор кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Даций Олександр Іванович, д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник освіти України

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Козловський Сергій Володимирович, професор кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету ім. В. Стуса (м. Вінниця), д-р екон. наук, професор

Криклій Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник народної освіти України

Кулків Петро Мусійович, ректор КНУБА, д-р екон. наук, професор, лауреат 2х державних премій в галузі науки та техніки, Заслужений працівник освіти України

Курко Микола Несторович, ректор МАУП, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України, Заслужений юрист України

Кучменко Єлінора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Маршавін Юрій Миколайович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці КНЕУ, д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник освіти України

Мігус Ірина Петрівна, головний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту, д-р екон. наук, професор

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри публічного управління та адміністрування ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, д-р екон. наук, професор, ІПК ДСЗУ

Момир Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Ольшанська Олександра Володимирівна, декан факультету економіки та бізнесу Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Пяківська Марія Станіславівна, начальник відділу статистики та прогнозування Київського обласного центру зайнятості

Радий Ярослав Федорович, д-р наук з державного управління, професор

Розпутенко Іван Васильович, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, Заслужений діяч науки і техніки України

Седих Юрій Іванович, Президент Товариства Дружби «Україна - Болгарія», Член Української Ради Миру, академік, доктор філософії, Почесний доктор права, професор

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Черкасов Андрій Володимирович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, доцент

Чорна Людмила Олександрівна, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва, д-р екон. наук, професор

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво KB № 9144,

від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,

18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості

України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою

ІПК ДСЗУ 21.06.18 р.

Підписано до друку 21.06.18 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 26,1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2106/3.

Віддруковано у ТОВ «АКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 6/2018

Економічна
наука

<u>Пашко П. В., Гуцько К. І.</u> Інституціоналізація державно-приватного партнерства у митній справі	4
<u>Могильний О. М., Демчак І. М.</u> Стан сільських домогосподарств та зайнятості в сільських територіях: причини та наслідки державного регулювання в період аграрних реформ	9
<u>Селіверстова А. С., Агаменко І. П.</u> Фінансова система України: особливості функціонування та напрями удосконалення	17
<u>Бондаренко О. С.</u> Інформаційно-аналітичне забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання	21
<u>Олешко А. А.</u> Програмно-цільовий підхід до антикризового управління фінансовими корпораціями	25
<u>Бутко М. П., Бергар М. М.</u> Підходи до визначення чинників формування ефективної виробничо-просторової організації підприємств харчової промисловості	28
<u>Качан Д. А., Свиноус І. В.</u> Теоретико-методичні підходи до трактування поняття "матеріально-технічна база"	33
<u>Березіна С. Б.</u> Порівняльна оцінка національної і закордонних систем страхування	37
<u>Однорог М. А.</u> Інституціональний підхід до формування інноваційної системи державного регулювання агробізнесу	44
<u>Орищин Т. М., Тришак Л. С.</u> Особливості застосування різних видів та режимів грошово-кредитної політики в сучасних реаліях	47
<u>Закаблук Г. О.</u> Прогнозування доходів та витрат машинобудівного підприємства на основі методу Хольта — Уінтерса	51
<u>Ткаченко Т. І., Козловський Є. В.</u> Вплив глобальних дистрибутивних систем на розвиток сучасного туристичного бізнесу	56
<u>Савенко В. І., Доценко С. І., Федоренко С. В., Пальчик С. П.</u> Оптимальні методи ефективного управління будівельною організацією комбінатного типу	60
<u>Бусарєва Т. Г.</u> Конкурентоспроможність брендів у парадигмі економіки знань	64
<u>Корепанов О. С.</u> Розширення інформаційної бази дослідження використання інформаційно-комунікаційних технологій домогосподарствами в Україні	68
<u>Плецан Х. В.</u> Стан та тенденції розвитку формування конкурентоздатного фахівця в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму	74
<u>Пилипенко К. А.</u> Механізми дотримання продовольчої безпеки в здійсненні діяльності аграрних підприємств	80
<u>Биба В. А., Корінець Р. Я.</u> Організаційно-економічні засади підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в фермерських господарствах України	88
<u>Савченко С. М., Ткач В. В.</u> Оцінка конкурентоспроможності газотранспортної системи України	93
<u>Жувагіна І. О., Замарайкін О. В., Будна Т. С.</u> Bitcoin: українські реалії використання криптовалюти в сучасних економічних системах	97
<u>Утченко Д. М.</u> Теоретико-методологічні засади відтворення і використання людського капіталу в аграрному секторі	101
<u>Ніколайчук Т. О.</u> Взаємозв'язок національного природно-заповідної свідомості як суспільного феномену та раціонального природокористування	105
<u>Стариченко Є. М.</u> Теоретико-методичні засади формування критеріїв та показників оцінки продовольчої безпеки країни	113
<u>Юхта О. І.</u> Організація системи кредитної підтримки експортерів на регіональному рівні	119
<u>Демиденко В. І.</u> Удосконалення інституційних умов оподаткування суб'єктів малого підприємництва	123

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 6/2018

Economy

<u>Pashko P., Gunko K.</u> THE INSTITUTIONALIZATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN CUSTOMS	4
<u>Mogylnyj O., Demchak I.</u> THE STATE OF RURAL HOUSEHOLDS AND EMPLOYMENT IN RURAL AREAS: THE CAUSES AND EFFECTS OF THE GOVERNMENT REGULATION DURING AGRARIAN REFORMS	9
<u>Seliverstova L., Adamenko I.</u> THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE: FEATURES OF FUNCTIONING AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT	17
<u>Bondarenko O.</u> INFORMATION AND ANALYTICAL PROVISION OF FINANCIAL RESOURCES MANAGEMENT SUBJECTS OF BUSINESS	21
<u>Oleshko A.</u> PROGRAM-TARGET APPROACH TO CRISIS MANAGEMENT OF FINANCIAL CORPORATIONS	25
<u>Butko M., Berdar M.</u> APPROACHES TO DETERMINATION OF FACTORS FOR FORMING EFFECTIVE PRODUCTION-SPACE ORGANIZATION OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES	28
<u>Kachan D., Svytnous I.</u> THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO A DEFINITION OF "MATERIAL AND TECHNICAL BASE"	33
<u>Berezina S.</u> COMPARATIVE ESTIMATION OF NATIONAL AND FOREIGN SYSTEMS OF INSURANCE	37
<u>Odnorog M.</u> INSTITUTIONAL APPROACH TO THE FORMATION OF INNOVATIVE SYSTEM OF STATE REGULATION OF AGRIBUSINESS	44
<u>Oryshchyn T., Tryshak L.</u> FEATURES OF APPLICATION OF VARIOUS TYPES AND MODES OF MONETARY POLICY IN MODERN REALITIES	47
<u>Zakabluk H.</u> PROGNOSTICATION OF INCOME AND EXPENSES OF THE MACHINE-BUILDING ENTERPRISE ON THE BASIS OF THE HOLT-WINTERS METHOD	51
<u>Tkachenko T., Kozlovskiy Ye.</u> THE IMPACT OF GLOBAL DISTRIBUTION SYSTEMS ON THE DEVELOPMENT OF MODERN TOURISM BUSINESS	56
<u>Savenko V., Dotsenko S., Fedorenko S., Palchik S.</u> OPTIMAL METHODS OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF BUILDING ORGANIZATION OF COMBIMATE TYPE	60
<u>Busarieva T.</u> COMPETITIVENESS OF BRANDS IN THE KNOWLEDGE ECONOMY PARADIGM	64
<u>Korepanov O.</u> EXPANSION OF THE RESEARCH INFORMATION BASE ON THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES BY HOUSEHOLDS IN UKRAINE	68
<u>Pletsan K.</u> THE STATE AND TRENDS OF THE FORMATION OF A COMPETITIVE EXPERT IN THE SEARCH FOR A NEW PARADIGM IN THE FIELD OF TOURISM	74
<u>Pylypenko K.</u> MECHANISMS OF COMPLIANCE WITH FOOD SECURITY IN THE IMPLEMENTATION OF THE ACTIVITIES OF AGRARIAN ENTERPRISES	80
<u>Byba V., Korinets R.</u> ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION ON UKRAINIAN FARM HOUSEHOLDS	88
<u>Savchenko S., Tkach V.</u> RATING THE COMPETITIVENESS OF UKRAINE'S GAS TRANSMISSION SYSTEM	93
<u>Zhuvahina I., Zamaraykin O., Budna T.</u> BITCOIN: UKRAINIAN REALITIES OF USE CRITERIA IN MODERN ECONOMIC SYSTEMS	97
<u>Utechenko D.</u> THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF REHABILITATION AND USE OF HUMAN CAPITAL IN THE AGRICULTURAL SECTOR	101
<u>Nikolaychuk T.</u> THE NATIONAL NATURAL-RESERVED CONSCIOUSNESS, AS A SOCIAL PHENOMENON, VS REASONABLE NATURE USING	105
<u>Starychenko Ye.</u> THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FORMATION OF CRITERIA AND EVALUATION INDICATORS OF FOOD SECURITY OF THE COUNTRY	113
<u>Yukhta O.</u> ORGANIZATION OF CREDIT SUPPORT SYSTEM OF EXPORTERS AT THE REGIONAL LEVEL	119
<u>Demydenko V.</u> IMPROVEMENT OF THE INSTITUTIONAL CONDITIONS OF TAXATION OF SMALL BUSINESS ENTITIES	123

*П. В. Пашко,
д. е. н., професор, ректор, Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь
К. І. Гунько,
аспірант, Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь*

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У МИТНІЙ СПРАВІ

*P. Pashko,
Doctor of Economics, professor, Rector, University of State Fiscal Service of Ukraine, Irpin
K. Gunko,
Postgraduate student, University of State Fiscal Service of Ukraine, Irpin*

THE INSTITUTIONALIZATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN CUSTOMS

У статті досліджується можливість розширення інституціонального співробітництва держави та приватного сектору в митній справі через процедуру державно-приватного партнерства, що обумовлена наявністю спільних цілей та синергетичним ефектом від акумуляції ресурсів і можливостей обох сторін. Обґрунтовано межі коридору можливостей інституціоналізації партнерських відносин держави і бізнесу в митній справі: від розвитку інфраструктури місць доставки товарів до передачі приватним партнерам виконання публічних послуг та впровадження інформаційних технологій. Запропоновано низку заходів щодо вдосконалення системи інституційного забезпечення та нормативного правового регулювання державно-приватного партнерства, яка забезпечить усталеність поступального руху до удосконалення співпраці держави і приватного бізнесу у митній справі.

The article explores the possibility of expanding institutional cooperation between the state and the private sector in the customs field through the public-private partnership procedure, due to the existence of common goals and the synergistic effect of the accumulation of resources and capabilities of both parties. The boundaries of the corridor of institutionalization of state-owned and business partnerships in the customs field are substantiated: from the development of the infrastructure of places of delivery of goods to the transfer to private partners of the implementation of public services and the introduction of information technology. A number of measures have been proposed to improve the system of institutional support and regulatory legal regulation of public-private partnership, which will ensure steady progress in improving the cooperation of the state and private business in the customs field.

---

*Ключові слова: державно-приватне партнерство, інституціоналізація, митна справа.
Key words: public-private partnerships, institutionalization, customs.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Починаючи з останньої третини ХХ ст. приватний бізнес і держава все активніше вступають у співпрацю в пошуках економічно ефективних шляхів вирішення завдань розвитку суспільства. Однією з форм взаємодії влади і бізнесу, що позитивно зарекомендувала себе на практиці, стало публічно-приватне партнерство (ППП)

або державно-приватне партнерство (ДПП), термін, який частіше використовується в Україні. Саме його було закріплено у Законі України "Про державно-приватне партнерство" [1] та Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013—2018 роки [2], хоча, на думку авторитетних фахівців, у галузі розвитку ППП, яку підтримують автори, використання тер-

міну "державно-приватне партнерство" замість "публічно-приватне партнерство" звужує сутність цього поняття [3]. Адже публічні (суспільні) інтереси і потреби не обмежуються суто державними (законотворчість, державне управління, регулювання економіки, справляння податків, забезпечення прав людини, боротьба з правопорушеннями), до них відносяться також інтереси значної частини суспільства (поліпшення екології), в т. ч. територіальних громад, соціальних груп (наприклад, пенсіонерів). Але виходячи із проблематики, що буде розглядатися (митна справа), вважаємо за доцільне далі в цій роботі використовувати саме термін "державно-приватне партнерство".

Незважаючи на визнання цієї форми співпраці одним з найважливіших інститутів у забезпеченні економічної і гуманітарної безпеки держави, його впровадження в українську практику йде вкрай повільно. Невирішеність цілого ряду теоретичних і методологічних питань переходу до партнерських відносин держави і бізнесу, а саме, недостатній рівень уваги держави до реалізації політики у сфері ДПП і недосконалість системи управління розвитком такого партнерства, відсутність у сфері ДПП дієвих заходів із створення умов для його розвитку, а також чіткого розмежування повноважень між органами державної влади, наявність галузевих особливостей провадження господарської діяльності і складність умов довгострокового та взаємовигідного співробітництва між державою і приватними партнерами, низький рівень інституціональної спроможності органів державної влади і приватного сектору до впровадження ДПП, несприятливий інвестиційний клімат і складність умов провадження підприємницької діяльності під час реалізації проектів ДПП, наявність проблем у відносинах між органами державної влади і приватним сектором під час проведення погоджувальних процедур, захисту прав власності інвесторів, розв'язання господарських спорів, складність механізму надання державної підтримки для реалізації довгострокових інвестиційних проектів за участю приватних партнерів, відсутність ефективного механізму надання державної підтримки у сфері ДПП, неузгодженість нормативно-правової бази з питань ДПП, а головне вкрай низький рівень довіри до органів державної влади, стримують розвиток цього виду взаємодії держави з приватними структурами [2].

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальність питань реалізації державно-приватного партнерства в Україні знайшла своє відображення в наукових працях таких вітчизняних вчених та науковців, як Н. Безбах [4], І. Запатріна [3], Є. Васильєв [5], Б. Винницький, Б. Онищук, П. Сегварі [6], О. Сімсон [7] та ін. Проте дотепер не вироблено єдиного підходу до використання механізмів державно-приватного партнерства. Отже, залишається безліч питань, які вимагають додаткових досліджень. Необхідна розробка комплексного підходу до застосування державно-приватного партнерства в сучасних українських умовах, що дозволяє ефективно використовувати його можливості органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну митну політику.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — теоретичне обґрунтування можливості удосконалення організації системи митної справи в Україні за допомогою державно-приватного партнерства.

Закон [1] визначає державно-приватне партнерство в Україні як співробітництво між державою Україна, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державою) та юридичними або фізичними особами — підприємцями (приватними партнерами), що здійс-

нюється на основі договору в порядку, встановленому законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

ДПП в Україні є системою відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні нових, модернізації (реконструкції) діючих об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та користуванні (експлуатації) такими об'єктами. ДПП засновується з метою забезпечити фінансування, планування, виконання та експлуатацію об'єктів, виробництв і надання послуг державного сектору. Його ключовими особливостями є довгостроковість забезпечення і надання послуг (іноді терміном до 30 років), передача ризиків приватному сектору, різноманіття форм довгострокових контрактів, що укладаються юридичними особами приватного права з державними структурами [8].

Практичний посібник з питань ефективного управління в сфері державно-приватного партнерства [8] відзначає різні типи ДПП, що покривають широке коло ринкових сегментів і відображають різного роду потреби держави в розв'язанні завдань задоволення потреб у послугах, які традиційно відносяться до сфери відповідальності органів державної влади. Незважаючи на різноманітність типів ДПП, можна виділити серед них дві основні категорії: інституціональне ДПП, яке охоплює всі форми спільних підприємств між державними і приватними учасниками, і контрактне ДПП. До найбільш часто використовуваних контрактних моделей державно-приватного партнерства відносяться:

— ВВО (Buy — Build — Operate) "Придбання — будівництво — експлуатація": передача державного майна приватній структурі на умовах контракту, згідно з яким майно має бути модернізоване і експлуатуватися певний період часу, державний контроль здійснюється протягом дії контракту про передачу майна;

— ВОО (Build — Own — Operate) "Будівництво — володіння — експлуатація": приватний сектор фінансує, будує, володіє і експлуатує споруду або надає послугу на основі довгочасного володіння або оренди. Державні обмеження встановлюються в спеціальній угоді і за допомогою функціонування постійного регулюючого органу;

— ВООТ (Build — Own — Operate — Transfer) "Будівництво — володіння — експлуатація — передача": структура приватного сектору отримує франшизу на фінансування, формування, побудову та експлуатацію споруди (а також на стягування плати за використання) на певний період, після закінчення якого право власності повертається державі;

— ВЛОТ (Build — Lease — Operate — Transfer) "Будівництво — оренда — експлуатація — передача": компанія приватного сектору отримує франшизу на фінансування, проектування, будівництво та експлуатацію орендованої споруди (а також і стягування плати зі споживачів послуги) на період оренди, вносячи рентну плату;

— Право на експлуатацію (Operation License): приватний оператор отримує право (ліцензію) на виробництво і надання суспільної послуги, як правило, на певний період. Така модель часто використовується в проектах щодо інформаційних технологій [8].

В Україні Закон "Про державно-приватне партнерство" передбачає реалізацію проектів лише у формі договору, реалізуючи контрактну форму ДПП, тоді як, наприклад, у ряді європейських країн таке обмеження відсутнє. Відтак, на відміну від України, партнерські відносини держави і бізнесу при провадженні госпо-

дарської діяльності з надання публічних послуг можуть бути реалізовані шляхом створення спеціальної структури у формі юридичної особи за участю публічного і приватного партнера, а у ряді випадків — ще й за участю фінансових інститутів.

У сучасному розумінні ДПП — це інституціональний та організаційний альянс між державою і бізнесом з метою реалізації масштабних і локальних, але завжди суспільно значущих проектів в широкому спектрі сфер діяльності. На думку авторів, для розвитку ефективної взаємодії держави з приватними структурами у формі ДПП необхідно розмежувати випадки, коли потреби держави можуть бути забезпечені на конкурентному ринку, і ситуації, коли підконтрольні державі виконавчі органи при забезпеченні певної суспільної потреби керуються іншими мотивами аніж прибутковість. У першому випадку приватні особи будуть діяти в умовах нормального конкурентного ринку, виробляючи та реалізуючи продукцію на суто комерційній основі з метою, в першу чергу, отримання прибутку. Надання їм при цьому в форматі ДПП певних переваг чи взагалі юридичних прав порівняно з іншими суб'єктами господарювання навряд чи є виправданим. Натомість, коли потреби держави забезпечуються не на конкурентному ринку, а діяльність підконтрольних державі приватних структур при забезпеченні певної суспільної потреби не залежить від економічних ризиків і витрат на неї, — залучення до співпраці приватних партнерів у форматі ДПП може виявитися перспективним.

Митний кодекс України щодо взаємовідносин митниці і суб'єктів господарювання визначає, що органи доходів і зборів встановлюють та підтримують офіційні відносини консультативного характеру з суб'єктами господарювання [9]. Ці відносини включають в себе укладення меморандумів про взаєморозуміння з метою розвитку співробітництва, забезпечення участі зазначених осіб у вдосконаленні митного контролю та оптимізації методів роботи органів доходів і зборів. Серед пріоритетних напрямків, які потребують залучення інвестицій і можуть бути інституціонально оформлені як механізми державно-приватного партнерства, варто виділити такі:

- будівництво та експлуатація інфраструктури митниць,
- передача приватному сектору виконання публічних послуг,
- впровадження інформаційних технологій.

Щодо розвитку інфраструктури митниці — в Україні склалася досить цікава ситуація у взаємовідносинах митниці і суб'єктів господарювання, які є власниками (розпорядниками) інфраструктури місць доставки товарів [10]. Місцем доставки може бути визначена митницею призначення територія (або її частина) пункту пропуску (пункту контролю) через державний кордон України, морського чи річкового порту, аеропорту, залізничної станції, вільної митної зони, підрозділу митниці призначення, у якому безпосередньо проводиться митне оформлення, підприємства з безперервним циклом виробництва, вантажного митного комплексу, територія, що прилягає до центральної сортувальної станції, регіональної сортувальної станції, місця міжнародного поштового обміну, складу тимчасового зберігання або митного складу. У разі визначення місцем доставки території (її частини) вантажного митного комплексу, території, прилеглої до складу тимчасового зберігання чи митного складу, до облаштування місць доставки застосовуються вимоги, встановлені законодавством України до функціонування вказаних об'єктів [11].

Зазначимо, що відкриття та експлуатація вантажно-митного комплексу, складу тимчасового зберігання, митного складу належать до видів господарської діяльності, контроль за провадженням яких здійснюється митницею, і їх технологічне оснащення та особливості

функціонування регламентовані відповідними нормативними актами [9—13], у т.ч. створення зони митного контролю з відповідним обладнанням для підтримання режиму зони митного контролю, наявність твердого покриття території, обладнаної для стоянки транспортних засобів, цілодобова охорона складських об'єктів або функціонування на них охоронної сигналізації, наявність засобів для зважування товарів, наявність рампи, оглядового майданчика, навантажувально-розвантажувальної техніки, наявність і функціонування системи відеоспостереження, фіксування такого відображення для виявлення несанкціонованого доступу до товарів і транспортних засобів, що перебувають під митним контролем, а також ведення архіву відеозаписів, функціонування на в'їзді та виїзді з прилеглої контрольно-пропускної системи, до якої входять шлагбауми, електронні ваги для зважування транспортних засобів, засоби автоматичного зчитування реєстраційних номерних знаків транспортних засобів з функцією автоматичного внесення інформації про реєстраційний номер транспортного засобу та його загальну вагу до системи електронного обліку товарів.

Крім того, власник (розпорядник) такого місця прибуття повинен забезпечити, маючи у наявності необхідні приміщення для обладнання робочих місць, посадових осіб митниці згідно із встановленими нормативно-правовими актами, санітарними нормами та правилами і надати канали і засоби зв'язку для роботи посадових осіб митниці та інших державних органів контролю.

Зрозуміло, що виконання вимог по облаштуванню місця доставки товарів навіть при наявності приміщень і земельної ділянки у суб'єктів господарювання, потребує досить значних сум. Однак тільки територій, прилеглих до складів тимчасового зберігання відкритого типу, визначених митницями у якості місць доставки товарів на митній території України нараховується більше 50 [10]. На думку авторів, більшість складів тимчасового зберігання та митних складів відкривається і експлуатується з метою організації місця доставки товарів для надання послуг по обслуговуванню транспортних засобів, які доставляють товари до митниць призначення.

Таким чином, митниця призначення безоплатно отримує інфраструктуру для розміщення власних підрозділів, канали зв'язку, облаштовану зону митного контролю та інше. Власник (розпорядник) місця доставки товарів отримує гарантований дохід від обслуговування транспортних засобів та надання інших послуг (зберігання, декларування, навантажувально-розвантажувальні роботи). Фактично існуюче партнерство між державою та власниками вантажних митних комплексів, митних складів та складів тимчасового зберігання відкритого типу за законом не можна віднести до державно-приватного партнерства тому, що таке партнерство побудоване не на основі договору та не відповідає двом ознакам державно-приватного партнерства, а саме [1]:

- відсутнє надання прав управління об'єктом партнерства або придбання, створення об'єкта державно-приватного партнерства з подальшим управлінням (користуванням, експлуатацією), за умови прийняття та виконання приватним партнером інвестиційних зобов'язань відповідно до договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, тому що немає ані об'єкта партнерства, ані відповідного договору;

- не визначені терміни відносин між митницею та власниками інфраструктури.

Однак має місце передача приватному партнеру частини ризиків і у процесі здійснення співробітництва і внесення приватним партнером інвестицій в об'єкти із джерел, не заборонених законодавством.

При цьому слід розуміти, що така взаємодія триватиме до того часу, коли одна із сторін взаємодії вирі-

шить призупинити такі стосунки, причому жодна із сторін не має захисту від дій іншої сторони, оскільки відсутній порядок такої взаємодії, не визначені обов'язки сторін, терміни існування інфраструктури місця доставки товарів тощо.

На думку авторів, наразі в митній справі потрібна інституційна визначеність питань взаємодії держави з партнерами, обов'язки яких будуть зафіксовані, а партнерство буде мати характер унормованого у форматі ДПП. Партнер з чітко визначеними обов'язками буде мати гарантії повернення інвестицій у розвиток інфраструктури, створення нових робочих місць, а митниця буде мати гарантії розміщення власних підрозділів, наявності каналів зв'язку та облаштованої зони митного контролю.

Іншим пріоритетним напрямом розвитку механізму державно-приватного партнерства, як вже було зазначено вище, є передача приватному сектору виконання публічних послуг, зокрема, контролю за рухом товарів від моменту їх ввезення на територію України до моменту продажу. При цьому співробітництво держави та приватного сектору у сфері контролю буде досягатися шляхом спрощення процедур на кордоні, переміщенням контролю всередину країни за допомогою механізмів аудиторського контролю, системи аналізу та управління ризиками [14].

Ці системи можуть та повинні базуватися на системі електронного обігу податкової та митної інформації, її зв'язки з інформацією від інших джерел як зовні, так і всередині країни, що потребує впровадження відповідних інформаційних технологій в тому числі і на засадах державно-приватного партнерства. Податки, які на основі норм законів можуть бути сплачені в митницях на основі попередньої інформації (яка не завжди відповідає кінцевим документам) повинні (або можуть) бути сплачені всередині країни. Такий підхід різко зменшує джерело можливої корупції як на митниці, так і в податкових органах.

Реалізація цієї ідеї може бути досягнута шляхом приведення систем бухгалтерського обліку товарів всередині країни та системи обліку товарів зовнішньоекономічної діяльності до єдиних стандартів зі значним додатковим розширенням УКТ ЗЕД для цілей автоматизованої електронної ідентифікації товарів [15].

Наприклад, можливо внести такі законодавчі зміни:

— абзац перший підпункту 296.1.1. пункту 296.1 статті 296 Податкового кодексу України доповнити частиною наступного змісту: "а також книгу обліку витрат на придбання товарів іноземного виробництва за переліком, визначеним у статті 6 Закону України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг";

— пункт 296.10 статті 296 Податкового кодексу України доповнити частиною наступного змісту: "крім продажу товарів іноземного виробництва за переліком, визначеним у статті 6 Закону України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг";

— статтю 6 Закону України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг" доповнити частиною такого змісту: "Завірена декларантом копія митного документу, у відповідності до якого товар було ввезено на митну територію України у митному режимі імпорту, є обов'язковою для обліку наступних товарів іноземного виробництва": з визначенням таких товарів;

— розширити перелік обов'язкових реквізитів податкової накладної, який визначений статтею 201 Податкового Кодексу України в частині внесення інформації, яка б ідентифікувала імпортовані товари та надавала можливість порівняти її з інформацією, що зазначена в митних деклараціях тощо.

Такий підхід надає можливість порівняти на електронному рівні товари, які ввезені, та товари, які продані всередині країни, що ліквідує основу для їх фальсифікації, дозволить контролювати не тільки їх митну вартість, як базу нарахування митних податків, але також бази нарахування внутрішніх податків.

Досягнення цієї мети можливо тільки в умовах втілення в усі сфери суспільства електронних технологій обліку та аудиту, що потребує законодавчого введення можливості не тільки самостійного (або за допомогою співпраці у форматі ДПП з приватними структурами) проведення аудиту суб'єктами господарювання, але його використання податковими та митними органами для цілей державного контролю. За аналогією Уповноважених економічних операторів всередині країни повинні бути визначені підприємства, яким держава довіряє та дозволяє спростити різні форми контролю.

Нормативне втілення такого підходу забезпечить можливість одночасно зі зміною форм контролю підвищити доходну частину бюджету, побудувати прозору схему руху товарів, надати однакові можливості для усіх суб'єктів торгівлі, значно зменшити основу та рівень корупції.

Використання інформації від країни міжнародних союзів щодо товарів, які оформлені в митному відношенні в країнах цих союзів, та заявлені в режимі імпорту та транзиту в Україні повинна стати дієвою складовою системи митного контролю не тільки при митному оформленні цих товарів, але також при здійсненні митного аудиторського контролю [16]. Митні та податкові органи України у такому разі повинні також надавати країнам вказаних союзів відповідну інформацію.

Така система обміну та використання інформації, побудована на єдиних розширених класифікаторах товарів та системі електронного документообігу, у подальшому може стати складовою всесвітньої мережі контролю за рухом та ланцюгами поставки товарів, що сприятиме боротьбі з контрабандою та митними правопорушеннями. Прикладом такого розширеного опису товарів може бути Класифікатор додаткової інформації, необхідної для ідентифікації товарів, що вноситься до електронного інвойсу, який додається до митної декларації, заповненої на бланку єдиного адміністративного документа, затверджений наказом Мінфіну №998 від 17.09.2012 року.

ВИСНОВКИ

Таким чином, автори вважають, що інституційна визначеність є найбільш значущим чинником успіху співпраці між державою та приватними партнерами, оскільки приватні інвестори прагнуть уникати проектів, при реалізації яких можуть виникнути непередбачені ризики. Найважливішим завданням для партнерства держави та приватного сектору економіки у галузі митної справи є розвиток інститутів, процедур і процесів щодо їх ефективного формування, які за визначенням Д. Норта, є "правилами гри" в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створеними обмежувальними рамками, які організують взаємовідносини між людьми. Отже, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії — в політиці, соціальній сфері або економіці" [17].

На думку авторів, в Україні один з резервів взаємодії держави і бізнесу в митній справі лежить в площині консолідації сил для реалізації проектів ДПП. Державно-приватне партнерство є юридично закріпленою формою співробітництва між органами державної влади (державними партнерами) та юридичними і фізичними особами (приватними партнерами), щодо об'єктів державної власності, а також послуг (функцій), що надаються (виконуються) органами державної влади з метою реалізації суспільно-значущих проектів в широко-

му спектрі видів економічної діяльності. ДПП у митній справі має потенціал для реалізації в наступних напрямках: будівництво та експлуатація інфраструктури митниць, передача приватному сектору виконання публічних послуг та впровадження інформаційних технологій. У вітчизняній практиці перехід на новий рівень співпраці у форматі інституту державно-приватного партнерства дозволить створити механізм, який буде більш ефективно працювати на забезпечення національних інтересів та безпеки України.

Література:

1. Закон України від 01.07.2010 р. "Про державно-приватне партнерство" // Голос України від 30.07.2010 — № 140.
2. Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013—2018 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. № 739-р // Урядовий кур'єр. — 2013. — № 194. — С. 17.
3. Запатріна І. В. Публічно-приватне партнерство в Україні: перспективи застосування для реалізації інфраструктурних проектів і надання публічних послуг / І. В. Запатріна // Економіка і прогнозування. — 2010. — № 4. — С. 62—86.
4. Безбах Н. Проблеми функціонування механізмів державного регулювання партнерських відносин в Україні / Н. Безбах // Держава та регіони. — 2011. — № 2. — С. 92—96.
5. Васильєв Є. Законодавче забезпечення державно-приватного партнерства в інноваційній сфері в Україні. Сучасна регіональна політика: освіта, наука, практика: матеріали підсумк. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (28 жовтня 2011 р.): [у 2 т.]. — Одеса, 2011. — Т. II. — С. 18—19.
6. Винницький Б. Досвід та перспективи впровадження державно-приватних партнерств в Україні та за кордоном / Б. Винницький, М. Лендєл, Б. Онишук, П. Сєварі. — К.: "К.І.С.", 2008. — 146 с.
7. Правова модель державно-приватного партнерства як інструмент гармонізації публічних і приватних інтересів в інноваційній стратегії України: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.04, 12.00.03 / О.Е. Сімсон; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Харків, 2015. — 42 с.
8. Практическое руководство по вопросам эффективного управления в сфере государственно-частного партнерства / Организация Объединенных Наций. — Нью-Йорк; Женева, 2008. — 128 с.
9. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
10. Перелік місць доставки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/100515.html>
11. Наказ Міністерства фінансів України від 30.05.2012 № 646 "Про місця доставки товарів транспортними засобами" // Офіційний вісник України. — 2012. — № 59.
12. Наказ Міністерства фінансів України від 28.05.2012 № 613 "Про затвердження Положення про складі тимчасового зберігання" // Офіційний вісник України. — 2012. — № 62.
13. Наказ Міністерства фінансів України від 16.07.2012 № 835 "Про затвердження Порядку надання складським об'єктам статусу "митний склад" та позбавлення такого статусу" // Офіційний вісник України. — 2012. — № 61.
14. Пашко П. В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації): монографія / П. В. Пашко. — Одеса: АТ "Пласке", 2009. — 628 с., іл.
15. Пашко П. В. Інституційний механізм реалізації митної політики / П. В. Пашко. — К.: Фінанси України. — 2004. — № 11 (108). — С. 153 — 155.

16. Пашко П. В. Митний аудиторський контроль / П. В. Пашко. — К.: Вісник КНТЕУ. — 2012. — № 5 (85). — С. 89—101.

17. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. — М.: Фонд экономической книги Начала, 1997. — 180 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "About state-private partnership", Holos Ukrainy, vol. 140.
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), order "About approval of Conception of development of state-private partnership in Ukraine on 2013—2018", Uriadovyi kurier, vol. 194, p. 17.
3. Zapatrina, I.V. (2010), "Publicly-private partnership in Ukraine: prospects of application for realization of infrastructural projects and grant of public services", Ekonomika i prognosuvannia, vol. 4, pp. 62—86.
4. Bezbah, N. (2011), "Problems of functioning of mechanisms of government control of partner relations are in Ukraine", Derzhava ta regiony, vol. 2, pp. 92—96.
5. Vasyliev, Ye. (2011), "The legislative providing of state-private partnership is in an innovative sphere in Ukraine". Suchasna regionalna polityka: osvita, nauka, praktyka: materialy pidsumk. nauk.-prakt. conference [Modern regional policy: education, science, practice materials nauk. and practical. conf. behind the international participation], Odesa, Ukraine, 28.10.2011, vol. II, pp. 18—19.
6. Vynnytskyi, B. Lendel, M. Onyshhuk, B. and Sehvari, P. (2008), Dosvid ta perspektyvy vprovadzhenia derzhavno-pryvatnykh partnerstv v Ukraini ta za kordonom [Experience and prospects of introduction of state-private partnerships in Ukraine and abroad], K.I.S., Kyiv, Ukraine.
7. Simson, O. E. (2015), "A legal model of state-private partnership as instrument of harmonization of public and private interests is in innovative strategy of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Law, National uridical University named after Jaroslav Mudryi, Kharkiv, Ukraine.
8. United Nations Economic Commission for Europe (2008), "Guidebook on promoting good governance in public-private partnerships", available at: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/ppp.pdf> (Accessed 29 May 2018).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "Custom code of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (Accessed 29 May 2018).
10. State Fiscal Service of Ukraine (2018), "List of places of delivery", available at: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/100515.html> (Accessed 29 May 2018).
11. Ministry of Finance of Ukraine (2012), "About the places of delivery of commodities by transport vehicles", Oficijnyj visnyk Ukrainy, vol. 59.
12. Ministry of Finance of Ukraine (2012), "About claim of Statute about compositions of temporal storage", Oficijnyj visnyk Ukrainy, vol. 62.
13. Ministry of Finance of Ukraine (2012), "About claim of Order of grant to the ware-house objects of status "custom composition" and privation of such status", Ofitsiynyi visnyk Ukrainy, vol. 61.
14. Pashko, P.V. (2009), Mytna bezpeka [Customs security], Plaske, Odesa, Ukraine.
15. Pashko, P.V. (2004), "The institutional mechanism for the implementation of the customs policy", Finansy Ukrainy, vol. 11 (108), pp. 153—155.
16. Pashko, P.V. (2012), "Customs audit control", Visnyk KNTEU, vol. 5 (85), pp. 89—101.
17. Nort, D. (1997), Instituty, institutsionalnye izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki [Institutes, institutional changes and functioning of economy], Fond ekonomicheskoy knigi Nachala, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2018 р.

УДК 631.145(477)

О. М. Мозильний,

д. е. н., професор кафедри теоретичної і прикладної економіки,
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості, м. Київ

І. М. Демчак,

к. е. н., генеральний директор НДІ "Украгропромпродуктивність", м. Київ

СТАН СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ ТА ЗАЙНЯТОСТІ В СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ПЕРІОД АГРАРНИХ РЕФОРМ

O. Mogylnyj,

Doctor of Economics, Professor in the Department of Theoretical
and Applied Economics at Ukrainian State Employment Service Training Institute, Kyiv

I. Demchak,

Candidate of Economics, Honored Worker of Agriculture of Ukraine, Kyiv

THE STATE OF RURAL HOUSEHOLDS AND EMPLOYMENT IN RURAL AREAS: THE CAUSES
AND EFFECTS OF THE GOVERNMENT REGULATION DURING AGRARIAN REFORMS

У результаті дослідження критично осмислено окремі догмати соціалістичної політекономії, що виправдовувала дискримінацію селян за майновим станом у період побудови "справедливого суспільства". Здійснено порівняльний аналіз сукупних ресурсів сільських і міських домогосподарств та спрямованість окремих державних програм на збалансований розвиток сільських територій. Охарактеризовано стан трудових ресурсів, ринок праці, неформальну зайнятість та трудову міграцію сільського населення. Концептуально визначено інноваційні напрями залучення членів сімейних фермерських і особистих селянських господарств та інших малих форм підприємництва сільської місцевості до продуктивної зайнятості й системи державного соціального страхування з урахуванням практик країн ЄС.

This study critically interpreted certain dogmas of socialist political economy that justified the discrimination against peasants by property status during the period of building a "just society". The study presents a comparative analysis of the aggregate resources of rural and urban households and the focus of individual government programs on the balanced development of rural areas. The article describes the status of labor resources, the labor market, informal employment and labor migration of the rural population. The study conceptually identified innovative steps to involve members of family farms and subsistence farms and other small businesses in rural areas in productive employment and the system of state social insurance, taking into account the practices of the EU countries.

Ключові слова: сукупні ресурси сільських домогосподарств, сільська територія, трудові ресурси, ринок праці, неформальна зайнятість сільського населення, трудова міграція, соціальне страхування.

Key words: aggregate resources of rural households, rural area, labor resources, labor market, informal employment of rural population, labor migration, social insurance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За даними Держкомстату України, у 1990—2017 рр. кількість сільського населення зменшилась на 3,8 млн осіб — з 16,9 до 13,1 млн, або на 22,4% проти 15,9% в містах. Обезлюднення сіл відбувається не лише через негативне сальдо внутрішньої і зовнішньої міграції сільського населення. Рівень природного скорочення селян становить 6,8%, що удвічі перевищує цей показник у містах (3,2%). Сумарний коефіцієнт народжуваності на одну сільську жінку зменшився з 2,286 у 1991 році до 1,642 у 2016 році. При цьому смертність населення у сільській місцевості становить 17,6 померлих на 1000 наявного населення, проти 13,2 у міських поселеннях. Рівень дитячої смертності у селах (до 1 року) на 20% вищий ніж у містах. Станом на 1 січня 2017 р. демографічне навантаження у віці 0—15 років на 1000 осіб у віці

15—59 років становило 299 осіб та 391 особу у віці 60 років і старше, що значно перевищує ці показники порівняно з містами — 250 і 358 відповідно [1].

Внаслідок руйнівних соціально-економічних процесів та демографічної кризи за аналізований період було знято з обліку 468 сільських населених пунктів, невпинно скорочується їх середня людність. Маргіналізацію сільського поселення, загрози і виклики щодо сучасного збалансованого розвитку сільських територій не можна виправдати лише трагічною історією аграрних відносин, радикальними реформами на селі, закономірностями науково-технічних і технологічних інновацій в сільському господарстві, нееластичністю попиту на продовольство, процесами урбанізації тощо.

Про усвідомлення масштабів бідності, соціального відчуження, безробіття, трудової еміграції, демогра-

фічної кризи та інших загроз національній безпеці, особливо в умовах реалізації Угоди про асоціацію України з Євросоюзом, свідчить розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161, яким схвалено чергову стратегію подолання бідності та зобов'язано усі зацікавлені центральні органи виконавчої влади щороку забезпечити розроблення та подання на затвердження плани заходів щодо реалізації зазначеної стратегії.

Міжнародні організації, які відстежують дотримання прав людини, зібрали численні докази того, що права селян у всьому світі порушуються більшою мірою, ніж інших верств населення. Ними розроблено проект Декларації ООН про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості. Передбачається, що прийняття цього акту сприятиме створенню міжнародно-правових актів, спрямованих на захист прав селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості, а також приверне увагу до такої проблеми, як дискримінація цієї категорії населення. Для України, де майже третина населення проживає і працює в сільській місцевості, дотримання конституційних прав щодо гідної праці, сучасних освітніх, медичних, культурних, інформаційно-комунікаційних, житлово-комунальних, інших послуг та соціального захисту набуває особливої гостроти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багато вчених досліджують проблеми, пов'язані з дотриманням принципів соціальної справедливості в період трансформації централізовано планової економіки, соціально-економічним захистом селян у пореформений період, збільшенням розриву в рівні та якості життя сільських і міських домогосподарств та її впливу на темпи збалансованого розвитку національної економіки й соціально-політичну стабільність у суспільстві. Серед них, зокрема, І.Ф. Гнибіденко [2], І.М. Демчак [3], М.Й. Малік [4], О.І. Павлов [5], О.А. Попова [6], І.В. Прокопа [7], В.П. Рябоконт [8], О.В. Хоодаківська [9], В.В. Юрчишин [10] та інші. Віддаючи належне результатам їх наукових праць, маємо зазначити, що суттєві зміни в соціально-економічній політиці країни, реформи в життєво важливих сферах населення потребують постійного аналізу їх впливу на становище сільських домогосподарств та соціальний капітал сільських територій.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — оцінити стан соціально-економічної нерівності сільських і міських домогосподарств, охарактеризувати дисбаланси на ринку праці й зайнятості в сільській місцевості та обґрунтувати концептуальні напрями державної політики щодо подолання існуючої соціальної несправедливості.

Методами дослідження слугували діалектичний, абстрактно-логічний, індукції і дедукції, емпіричний, статистичні спостереження, порівняння, середніх показників та інші.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із давніх часів мрія про соціально справедливу державну устрій давала багату поживу для роздумів філософам, прогресивним політикам і діячам, спонукала їх до практичних кроків щодо моделювання омріяного суспільства на засадах соціальної справедливості. Соціалісти-утопісти Т. Кампанелла (1568–1639), К. Сен-Сімон (1760–1825), Р. Оуен (1771–1858), Ш. Фур'є (1772–1837) та інші мислителі висунули низку ідей, які згодом були розвинені суспільними науками та знайшли застосування у практиці державотворення багатьох країн третього світу. К. Маркс (1818–1883) і Ф. Енгельс (1820–1895) були найбільш послідовними критиками експлуататорської природи капіталістичного суспільства

та зміни її революційним шляхом. Вони ж запропонували як альтернативу класовій нерівності теорію пролетарського наукового соціалізму — своєрідну Біблію боротьби робітничого класу за свої права і свободи. В. Ленін (1870—1924) разом з однодумцями, прикриваючись закономірністю "диктатури пролетаріату" перехідного періоду, взяли на її озброєння для побудови соціалізму в Російській імперії, як найслабшій ланці світової капіталістичної системи.

Селянське питання і власність на землю: ретроспективний погляд

Заможне селянство "не вписувалось" у плани побудови безкласового соціалістичного укладу на селі, оскільки винятково з класових позицій розглядалась дрібнобуржуазна сутність селянина, який має нібито дві душі — "душу власника і душу робітника". Сам інститут приватної власності на землю розглядався як живильне середовище для такого "роздвоєння" особистості селянина. Нібито на вигоду соціалізму і на користь самих же селян усі землі було націоналізовано. З цього приводу відомий історик, соціолог і дипломат В. Липинський (1882—1931) у своїх "Листах до братів-хліборобів" писав, що використавши "російський брошурковий соціалізм" українська інтелігенція, несподівано опинившись у вирі державотворчого процесу, також взяла на озброєння ідеологію "здекласованого селянства": пів-пролетаріату, пів-хлібороба. Іншими словами, "поки землі не має — більшовик, раз землю придбав — хлібороб-монархіст" [11, с. 63]. Зокрема й через не було використано потенціал середнього й заможного селянства для побудови Незалежної Української Держави. Натомість вона стала полігоном для проведення руйнівних соціально-економічних експериментів і знищення великотоварного сільськогосподарського виробництва.

Політичний курс Української Народної Республіки (УНР) на соціалізацію землі (квітень 2018 р.) "фактично розгорнув класову боротьбу на селі, призвів до безглузлого нищення панських маєтків і самовільного захоплення земель селянами". На превеликий жаль, подальші події 30-х років в Україні здійснювалися також під диктатом російської імперської політики і позначилися суцільною колективізацією селян, експропріацією їхнього майна, голодоморами, забороною на оформлення паспорту та іншими волюнтаристськими кампаніями. Трагічні наслідки тих ворожих щодо селян акцій і нині істотно стримують розвиток аграрного сектора та економіки України.

Повертаючись до теми нашого дослідження, важливо зазначити, що в основу націоналізації земель була покладена теорія абсолютної земельної ренти, яка виникає внаслідок більш низької органічної будови капіталу в сільському господарстві та приватної власності на землю. Вона була започаткована ще У. Петті (1623—1687), одним із основоположників класичної політичної економії в Англії, а розвинена його послідовниками, серед яких найбільш відданими цієї ідеї були К. Маркс, В. Ленін, Й. Сталін (1879—1953) та їхні соратники — революціонери. При побудові "російського брошуркового соціалізму" на селі у 30-ті роки минулого століття в Україні фізично було знищено, чи вислано цілими сім'ями в Сибір і на Далекий Схід найбільш підприємлих селян "курулів" як новонароджених експлуататорів. По-суті, вони стали класовими "ворогами народу" лише за те, що запровадження більшовиками елементів ринкових відносин у період нової економічної політики (НЕП) (1921—1928 рр.) сприйняли як виконання ними обіцянки "Землю — селянам!". На практиці це означало узаконення приватної власності на землю, придбання засобів сільськогосподарського виробництва та розпорядження його результатами на ринкових засадах.

Державна політика 30-х рр. ХХ ст. щодо "здекласованого селянства" і штучного розшарування селян за

Таблиця 1. Показники сукупних ресурсів домогосподарств, у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство в містах та сільській місцевості, гривень

Показник	2010 р.		2015 р.		2017 р. (III кв.)	
	місто	село	місто	село	місто	село
Всього сукупних ресурсів	3605	3165	5229	5238	8097	8377
Грошові доходи	3358	2607	4852	4316	7630	7393
Частка оплати праці в грошових доходах, %	54,1	32,7	53,8	33,7	65,1	45,0
Негрошові доходи	149	479	266	814	321	836
Вартість, отриманої з ОСГ та від самозаготівель	59	407	86	639	88	650
частка у негрошових доходах, %	39,6	85	32,3	78,5	27,4	77,5
Пільги та субсидії на оплату ЖКП, електроенергії та палива	19	14	65	76	67,20	30,45
частка у негрошових доходах, %	12,7	2,9	24,4	9,3	20,9	3,6
Пільги на оплату товарів і послуг з охорони здоров'я, путівок на бази відпочинку тощо	11,04	5,33	9,33	7,02	33,33	7,47
частка у негрошових доходах, %	7,4	1,1	3,5	0,9	10,3	0,8
Пільги на безготівкову оплату послуг транспорту, зв'язку	7,37	1,55	13,41	2,59	19,73	3,58
частка у негрошових доходах, %	4,9	0,3	5,0	0,3	6,2	0,5
Грошова оцінка допомоги від родичів та інших осіб продтоварами	51,35	51,86	92,44	89,45	113	115
частка у негрошових доходах, %	34,5	10,8	34,7	11,0	35,2	13,7
Прожитковий мінімум в середньому на одну особу	від 825 (з 01.01) до 875 (з 31.12)		від 1176 (з 01.01) до 1330 (з 01.09)		від 1544 (з 01.01) до 1700 (з 01.12)	
Частка населення із середньодушовими грошовими витратами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, %	23,2	46,1	4,9	5,7	6,4*	11,4*

Примітка: *Сукупні ресурси нижче фактичного прожиткового мінімуму (без урахування суми податку на доходи фізичних осіб) становили: для міст — 45,3%, для сільської місцевості — 49%.

Джерело: розраховано за даними статистичних бюлетенів [13].

майновою ознакою мала місце майже всі роки побудови соціалізму. На практиці це проявлялося в знищенні самотності селян, нехтуванні їх історичної спадщини, побутових, культурних традицій, неврахуванні демографічних особливостей, розрив зв'язків між поколіннями щодо господарювання на сільських територіях. Останньою Конституцією СРСР від 7 жовтня 1977 р. (ст. 15) держава мала сприяти посиленню соціальної однорідності суспільства — стиранню класових граней, істотних відмінностей між містом і селом, між фізичною і розумовою працею. У цьому ж руслі упродовж 50—80-х рр. проводилися організаційно-економічні заходи, спрямовані на одержавлення колгоспно-кооперативної форми власності, яка базувалася на положеннях політекономії соціалізму про несумісність самої природи підприємств такого типу з централізовано-плановою економікою та адміністративно-командними методами управління цілісним народногосподарським комплексом.

Основний Закон Незалежної України від 28 червня 1996 р. декларує усунення цієї суспільно-політичної й економічної несправедливості і проголошує: рівність перед законом усіх суб'єктів права власності (ст. 13); рівні конституційні права і свободи громадян; при цьому не допускаються привілеї чи обмеження за ознаками соціального походження, майнового стану, місця проживання або іншими ознаками (ст. 24). Важливо наголосити, що територіальний устрій має ґрунтуватися на засадах збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів (ст. 132).

"Залишковий принцип" виділення ресурсів щодо розвитку села і сільських територій — успадкована вада державної аграрної політики

Реформуючи централізовано-планову економіку під гаслами вільно ринкових перетворень, уже вдруге за життя останніх трьох поколінь українських селян, переважно адміністративними методами було ліквідова-

но клас "колгоспного селянства". Державою було проголошено усебічне створення умов для розвитку приватного "ефективного власника" на ринкових (капіталістичних) засадах. Як сприйняли цю політику правнуки родин, майно яких у 30-ті роки було експропрійовано для створення колективних господарств з метою побудови соціалізму, можна лиш здогадуватися.

Маємо визнати, що за трансформаційний період в Україні було прийнято десятки правильних законодавчих та нормативно-правових актів, спрямованих на завершення земельної реформи, поліпшення соціально-економічної, демографічної й екологічної ситуації в сільській місцевості. Вони мали б відновити соціальну справедливість щодо селян. Проте цього не сталося, у т. ч. через незабезпеченість необхідними ресурсами й відсутність організаційно-економічних механізмів їх виконання.

На підтвердження наведемо лише один, на наш погляд, промовистий приклад законотворчості початку ринкових реформ на селі. Законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" (ст. 8) від 15 травня 1992 року № 2346 селу

ніби то було надано перевагу порівняно з містом (у розрахунку на душу населення) у спорудженні житла, об'єктів освіти, культури і спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі, газифікації, водо- і електропостачання, телефонізації, зв'язку, комунальних об'єктів, в послугах радіо і телебачення, забезпечуються рівні з містом умови постачання промислових і продовольчих товарів, а також рівень медичного, спортивного, культурного, побутового, транспортного і торговельного обслуговування за науково-обґрунтованими нормативами. Про реальний стан справ з виконанням цього Закону та десятків інших нормативно-правових декларацій (у формі актів законодавства) з питань соціального розвитку сільських територій свідчать наведені офіційні статистичні дані.

Тож виглядає цілком обґрунтованим, що й через більш, ніж чверть століття проголошення незалежності держава Україна бореться громадян за справедливий суспільний лад лише загострюється. Нині масові акції громадянської непокори і вибори до місцевих органів самоврядування проходять під соціально-економічними гаслами: "Збережемо село — збережемо Україну!", "Розвинуте фермерство — майбутнє сільського господарства!", "Україна без панів!", "Сили нації — за Україну без олігархів!" тощо.

Трансформаційний період від централізовано-планової економіки з притаманними їй адміністративно-командними методами управління до вільно ринкових (капіталістичних) відносин за неоліберальними шаблонами Вашингтонського консенсусу ще більше загострив проблему соціально-економічної несправедливості щодо рівня і якості життя домогосподарств і громадян однієї держави за ознакою місця проживання.

"Невидима рука ринку" А. Сміта страждає на ті ж недуги суглобів, що й "рука публічного державного регулювання"

На початку ринкових реформ у суспільній свідомості зневірених у соціально-економічній справедливості соціалізму людей цілеспрямовано було сформовано ря-

тивний стереотип, що на заміну патерналістському соціалістичному принципу "рівності у бідності" майже автоматично приїде панацея від усіх наших негараздів — "невидима рука" А. Сміта і "ринку стане суспільним благом". Тобто принесе благополуччя для всіх працюючих і чесних людей, а не лише для сімей олігархів (агрохолдингів) — фаворитів впливових владних органів, керованих домінуючим інстинктом власного збагачення, не обтяжених моральними нормами, а тим більше соціально відповідальністю за долю селян, чи сільських територій. Саме на інститут ринку, як найбільш велике досягнення західних цивілізацій за два останні сторіччя, що все урегулює, зокрема й по-справедливості, тобто залежно від якості, складності і кількості праці, розподілятиме суспільний продукт серед працівників, що його створюють. Головне — суспільно-корисна праця та її результати визначатимуть авторитет і становище людини в суспільстві. Проте, як кажуть, диявол був прихований в деталях, про які тоді умовчали (свідомо, або через незнання українських реалій) численні закордонні радники. А до вітчизняних практиків і науковців постійно змінювані реформатори традиційно не дослухалися, адже за визначенням "не може бути пророків у своїй державі".

На думку академіка І.І. Лукінова, "ринкова бездіяльність" держави була своєрідним провокаційним сигналом до економічного саморозпаду нової демократичної держави, потуранням хаосу і паралічу активної утворювальної діяльності. Отже, така політика не має нічого спільного з ефективними ринковими перетвореннями і призвела до стихійної ринкової економіки [12, с. 26—27].

Загальні темпи приросту сукупних ресурсів і грошових доходів сільських ДГ за 2010—2017 рр. зростають, хоча вони суттєво відстають від темпів інфляції за аналізований період (табл. 1). Звідси реальна купівельна спроможність населення знижується, а бідність зростає. За даними Держстату України ІСЦ (грудень до грудня поточного року) становив у 2010 р. — 109,4%, 2015 р. — 143,3%, 2017 р. — 113,7%. Заради справедливості зазначимо, що частка оплати праці в грошових доходах сільських ДГ має позитивну динаміку (з 32,7 до 45%), але розрив між містом і селом залишається суттєвий і дорівнює 20,1 відсоткових пункти (в.п.). Для порівняння: в розвинутих країнах ЄС вона майже удвічі вища і коливається в діапазоні від 75 до 80% [14, с. 11].

Особливу тривогу викликає все більший розрив між селом і містом у структурі негрошових доходів, пов'язаних із трансфертами з державного бюджету. Якщо у 2010 р. частка пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива для сільських і міських ДГ становила відповідно 2,9 і 12,7%, то у 2017 р. 3,6% і 20,9%, тобто розрив збільшився майже удвічі, а у грошовому вимірі — це 30,45 і 67,20 грн на одне ДГ. Зазначимо, що це дані III кв. 2017 року. Можливо припустити, що за підсумками року цей розрив буде ще більшим, адже на жовтень — грудень припадають найбільші виплати субсидій міським ДГ¹. Аналогічна несправедливість допускається державою також при перерозподілі бюджету між громадянами однієї держави — селянами і містянами, за іншими статтями негрошових доходів: пільги на оплату товарів і послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо; пільги безготівкові на оплату послуг транспорту, зв'язку. Сумарно це становить відповідно 1,3 і 16,5%, або 11,05 і 53,06 грн у середньому на одне середньостатистичне ДГ².

Маємо визнати, більшість селян у пореформений період фізично виживають лише завдяки поверненню до

натурального способу ведення господарства, адже у структурі негрошових доходів на продукцію, отриману з особистого селянського господарства (ОСГ) та від самозаготівель, припадає від 85% (2010 р.) до 77,5% (2017 р.). Для порівняння: за офіційними даними цей показник сім'ї колгоспника у 1986 р., тобто 30 років назад, становив 54,4% (у т. ч. дохід від колгоспу — 45,5% і заробітної плати — 8,9%).

У результаті дискримінаційної соціальної політики щодо громадян України за ознакою місця проживання (не має значення свідомої, чи ні), частка сільського населення із середніми грошовими витратами на одну особу нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму за III кв. минулого року удвічі більша, ніж міського населення, а саме — 11,4 і 6,4% відповідно. Що ж до фактичного прожиткового мінімуму (без урахування суми податку на доходи фізичних осіб), то майже кожне друге сільське ДГ (49%) є бідним.

Національні особливості формування приватного "ефективного власника"

Дехто з опонентів може вважати наші доводи недостатньо вагомими, вказавши на те, що майже 6,8 млн селян отримали у власність земельні паї реформованих колективних сільськогосподарських підприємств і є свого роду новим "класом рантьє". Дійсно, за даними Держгеокадастру, у середньому в Україні розмір такого паю становить 4 га, а всього було розпайовано 27,5 млн га сільськогосподарських угідь, із яких 60% здається в оренду, як правило, агрохолдингам, 17% — приєднано до індивідуального господарства без створення юридичної особи, 22% — не використовується або використовується без належного документального оформлення. Середній розмір орендної плати в Україні знаходиться в межах 1093 грн/га. Таким чином, за весь земельний пай власники отримують близько 4370 грн, або 1637 грн в середньому на одного члена ДГ (сім'ї) за весь рік (4370 грн: 2,67 особи. Нагадаємо, що це лише 45% мінімальної заробітної плати і майже дорівнює мінімальному прожитковому мінімуму на місяць, встановлених з початку 2018 року.

У цьому контексті, одним з аргументів Світового банку, який активно пропагує "відкриття" ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні за будь-якою моделлю — це найменша орендна плата в Європі. Для порівняння: за даними Економічного дискусійного клубу, в країнах ЄС вона коливається в коридорі від 46 євро/га (Латвія) до 791 євро/га (Нідерланди) за рік.

Маємо також зважати, що на грошову форму розрахунку за орендовані угіддя припадає всього 58,3% усіх орендних платежів. У натуральній формі (продукцією) виплачується 39,9%, у відробітковій (послуги) — 1,8%. У структурі сукупних ресурсів усі доходи від власності, в т. ч. від здачі в найм нерухомого майна становили у 2015 р. — 2,8%, у 2016 — 3,8%. Ці дані свідчать, що суттєво орендна плата за земельні паї не поліпшує добробут сільських ДГ. До того ж, 1,5 млн громадян успадкували земельні паї своїх родичів, з яких кожен другий проживає в містах, витрачаючи кошти зароблені їх попередніми поколіннями на оплату товарів і послуг, поповнення міських бюджетів та розвитку міських територій [15]. Отже, українські селяни номінально володіючи найціннішим багатством України, залишаються найбіднішою верствою в суспільстві.

Узаконене нехтування основними правами і свободами селян

Переходимо до іншої ще гострішої теми, пов'язаної з соціальною несправедливістю стосовно селян. Згідно

¹ Суттєві зміни очікуються у зв'язку з монетизацією субсидій, які уводяться з опалювального сезону 2018 р. За попередніми оцінками — це зменшить кількість ДГ, які незаконно наживалися на державному бюджеті. Водночас, субсидії можуть втратити також сім'ї сільських ДГ, члени яких не мають офіційних доходів через сімейне безробіття.

² При цьому ми усвідомлюємо, що далеко не всі мешканці міст і їх ДГ також "досягають" до сучасних стандартів життя і ледь зводять свої бюджети.

Таблиця 2. Трудові ресурси, ринок праці, зайнятості та міграції населення залежно від місця проживання, 2016 рік

№ з/п	Показник	Усього	У т. ч. за місцем проживання		Село до економіки, або до міста
			місто	село	
1	Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	17955,1	12306,4	5648,7	31,4%
2	Економічно активне населення працездатного віку, тис. осіб	17303,6	11898	5404,8	31,2%
3	Рівень економічної активності, %	62,2	62,8	60,9	- 1,9 в. п.
4	Зайняте населення у віці 15–70 років, тис. осіб	16276,9	11178,5	5098,4	31,3%
5	Рівень зайнятості, %	56,3	57,0	54,9	-2,1 в. п.
6	Неформально зайняте населення	3961,2	1891,9	2069,3	52,2%
6а	у % до зайнятого населення	22,7	16,9	40,6	+17,9 в.п.
7	Безробітне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	1678,2	1127,9	550,3	32,8%
8	Рівень безробіття, %	9,3	9,2	9,7	+0,5 в.п.
9	Трудові мігранти за 2015–2017 рр., тис. осіб	1303,3	663,5	639,8	49,1%
10	Частка трудових мігрантів у загальній кількості населення, %	4,5	3,4	6,9	+ 3,5 в.п.
11	Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакансій) за професійними групами, осіб	108	–	–	–
11а	Той же показник, але для кваліфікованих робітників сільського господарства і лісового господарства, риборозведення та рибальства, осіб	552	–	–	–

Джерело: розраховано на основі даних статистичних збірників і бюлетенів [16].

з Конституцією (ст. 43) "кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується". Із шкільних підручників і власних спостережень знаємо, що міста заможніші за села завдяки більшій скупченості людей різних професій, розвитком численних видів діяльності та зайнятості, особливо у сфері послуг, яка чи не єдина галузь постійно демонструє створення нових робочих місць. Ефект цієї взаємодії флорентійський учений Б. Латіні (1220—1204) назвав спільним благом. У сучасній економічній теорії концентрація взаємозалежних виробничих і комерційних підприємств, інфраструктурних організацій, різноманітних сервісних, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, науково-дослідних установ, органів управління, розміщених на одній адміністративно-територіальній одиниці отримало назву економічного кластера.

З огляду на гостроту проблеми зайнятості в сільській місцевості, держава мала б створити належні передумови для реалізації громадянами права на працю, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, запропонувати різноманітні програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів, відповідно до потреб сільського ринку праці. А утім, на практиці у цій сфері державної соціально-економічної політики все відбувається з точністю до навпаки й за традиційною упевненістю чиновників "якось воно буде".

Починаючи з 90-х рр., коли розпочалася приватизація землі та майна аграрних підприємства, майбутні агрохолдинги радикально "оптимізували" чисельність колгоспів і радгоспів та обслуговуючих їх галузей. Переломним став 2001 рік, коли в ОСГ вже працювало 2578 тис. осіб, а найманими працівниками сільгоспідприємств — 2131 тис. осіб, тобто на 477 тис. осіб менше, ніж у ОСГ. Для порівняння: у 1990 р. у колгоспах і радгоспах було зайнято 4881 тис. осіб, а в ОСГ — 681 тис., або всього 13,9%. За даними Держстату України, до 2016 рік в ОСГ було добровільно-примусово витіснено 2357 тис. осіб, що в 4,1 раза більше, ніж нині найманих працівників у сільському, лісово-

му та рибному господарстві разом узятих (578,1 тис. осіб).

Логічним у період реформування колективних господарств було прийняття Закону України "Про особисте селянське господарство" від 15 травня 2003 р. № 742, згідно з яким (ст. 8) статус безробітного селяни отримували, коли розрахунковий місячний дохід від ОСГ був меншим законодавчо встановленого мінімального розміру заробітної плати. Ця норма діяла більше шести років — до прийняття Закону "Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення" від 25 грудня 2009 р. № 799. Вдумайтесь у саму назву цього закону, для здорового глузду вона м'яко кажучи незбагненна.

Цим актом більше 2 млн членів ОСГ з єдиною метою — порятунку сільського ринку праці від "світової фінансової кризи" було віднесено до категорії, які забезпечують себе роботою самостійно. Тобто селянам надано статус зайнятого населення за умови, що робота в такому господарстві для них є основною. Які на-

слідки такого "рятувального" для України Закону: а) селяни, по суті, позбавили права на обов'язкове державне соціальне страхування; б) роботодавцям повернули майже дармову робочу силу; в) зменшено дефіцит Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, за рахунок відмови центрів зайнятості у наданні вкрай необхідних послуг своїм односельцям. У підсумку, було закладено міну уповільненої дії під національну безпеку держави, яку активно використовують популісти різних мастей у передвиборчих перегонках. Особливо експлуатується ця тема під час нинішніх виборів депутатів до ОТГ.

Як кажуть у народі, одним натиском кнопки ОСГ, які при колгоспно-радгоспній системі виконували лише підсобні (допоміжні) функції стали безальтернативним місцем докладання праці й основним джерелом доходів для задоволення базових потреб їх сімей. Про розміри доходів від оренди земельних паїв, які держава нібито дала селянам у власність, але 17 років поспіль не випускає з рук, вже йшлося в цій статті. До речі, це одна з причин появи агрохолдингів, які майже не використовують місцеві трудові ресурси.

Яка ситуація з ринком праці та зайнятості в сільській місцевості внаслідок державної регуляторної політики в цій сфері

За даними Держстату України, рівень економічної активності та зайнятості в сільській місцевості нижчий порівняно з містами на 1,9 і 2,1 в. п. і становить 60,9 і 54,9 % відповідно (табл. 2). Ці дані не є визначальними для результатів нашого дослідження тому, що вони отримані в результаті вибіркового обстеження населення (ДГ) з відповідними статистичними похибками й недосконалим інструментарієм, який не враховує специфіку економічної активності, зайнятості та кон'юнктуру ринку праці в сільській місцевості³. Це ж припущення стосується й рівня безробіття, яке є постійно вищим порівняно з містом, але не відображає повною мірою реальних явищ і процесів у сфері соціально-трудова відносин пореформеного періоду на селі.

³ Могилянний О.М. Аграрний ринок праці: функціональні особливості та їх соціально-економічні наслідки для населення // Економіка АПК. — 2013. — №12. — С. 5—12.

Часткову відповідь на порушені нами проблеми дає показник неформальної зайнятості сільського населення в кількості більш, ніж 2 млн осіб. Це кожен другий у країні. Більшість з них це особи, яких держава масово віднесла до категорії самозайнятих лише за ознаками запозиченими з кріпосного права — прикріпленням до селянського двору та наявністю земельної ділянки. Кинувши напризволяще своїх громадян держава нічого не зробила для створення належних умов розвитку сімейних ферм, інших позааграрних видів діяльності малого і середнього підприємництва та продуктивної зайнятості вивільнених працівників з реформованих підприємств. Підтвердженням соціальної несправедливості є навантаження безробітних на 10 вакансій для кваліфікованих робітників сільського господарства, виборозедення та рибальства у кількості 552 особи, що у п'ять разів більше, ніж у національній економіці.

Останні роки масово спостерігається таке явище як сімейне безробіття, коли всі працездатні члени родини тривалий час не мають постійної роботи. Через безвихідь і втрату перспективи на гідну працю селяни покидають свої оселі й шукають роботу не тільки в містах України, а й за кордоном. За офіційними даними, за 2015—2017 рр. сільські трудові мігранти становили 640 тис. осіб, це майже така ж кількість, що й серед містян. Але частка сільських трудових мігрантів удвічі перевищує цей показник у загальній кількості населення — 6,9 і 3,4% відповідно. При цьому маємо усвідомлювати, що дані Держстату України показують лише тенденцію цього явища і в разі відрізняються від кількісних показників виїзду за кордон з єдиною метою — пошуку роботи. Обезлюдіють вже не окремі так звані неперспективні села, а цілі сільські райони, що офіційно визнаються депресивними⁴. Здоровий глузд підказує, що навіть об'єднавшись вони не стануть багатшими, оскільки серед державних еліт України (на відміну від сусідів країн ЄС) не має усвідомлення архіважливості людського і соціального капіталу для успішного регіонального і державного розвитку. Тому вже сьогодні в сільській місцевості відчувається гострий дефіцит масових робітничих професій, спеціалістів сільського господарства, будівельників, вчителів, лікарів, юристів та інших фахівців.

Відповідно до Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 8 липня 2010 року № 2464, члени ОСГ як самозайняті особи мають право на матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг за умови добровільної сплати страхових внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України. Про які суми йдеться? Приблизні розрахунки показують: з 1 січня 2018 р. мінімальна заробітна плата становить 3723 грн, тобто добровільно застрахована особа має щомісяця сплати 744,6 грн (3723x0,22), а якщо в сім'ї двоє осіб працездатного віку, то сума вже становить 1489,2 грн, або в рік — 17870,4 грн. Сумлінному платнику для цього потрібно продати 4 тис. літрів молока 2-го гатунку, чи двох свиней живою масою не менше 210 кг. Суми, як кажуть на селі, не підйомні. Раніше ми зазначали, що майже половина сільських ДГ у середньому отримують грошові доходи нижче фактичного прожиткового мінімуму. Через злидений стан селяни добровільно не страхуються, отже, можуть розраховувати лише на соціальну пенсію за віком.

Нинішня дискримінація селян у сфері соціальних гарантій — це також спадщина СРСР. З історії становлення системи соціального страхування знаємо, що Конституція 1936 року проголошувала право громадян на

матеріальне забезпечення в старості, у випадку хвороби та втрати працездатності⁵. Проте лише через 30 років прийнято Закон "Про пенсії і допомогу членам колгоспів". При цьому пенсійний вік для колгоспників встановлювався вищий, ніж для державних пенсіонерів — 65 років для чоловіків і 60 — для жінок. Правда, згодом (1968 р.) у цій частині колгоспників урівняли в правах з робітниками і службовцями. Проте залишилася дискримінація за показником рівня пенсійного забезпечення. Пенсіонери — колгоспники одержували пенсію, що не перевищувала 20—30% середньої заробітної плати в сільському господарстві, яка в разі була меншою, ніж в інших галузях економіки. Відносне скорочення розривів у пенсіях відбулося лише у 80-ті рр.

Від песимістичного аналізу до стриманого оптимізму

Ситуація не безнадійна і цивілізований вихід для селян в сфері соціального страхування. Це не є таємницею "за семи печатками" для уповноважених державних органів та їх керманичів, які вивчають світовий досвід, використовуючи мільйони доларів міжнародних організацій на консультації зарубіжних радників. Як завжди не вистачає одного — політичної волі й розуміння реального соціально-економічного стану сільських ДГ і умов проживання наших співвітчизників у сільських територіях.

Науковцями різних науково-дослідних колективів неодноразово порушувалась ця проблема загальнонаціонального масштабу з висвітленням практик щодо її розв'язання європейськими країнами, але нині навіть у проектах так званих першочергових "європейських законів" вони не знаходять належного втілення [17—20]. Проте вселяє надію план заходів на виконання стратегії подання бідності на поточний рік, затверджений рішенням Уряду від 14 лютого 2018 року № 99. У ньому, зокрема, йдеться про "розроблення механізму залучення до системи державного соціального страхування, насамперед пенсійного, заінтересованих осіб, зайнятих в ОСГ". Тож доцільно ще раз концептуально розглянути практики країн ЄС у цій сфері.

Інституційне забезпечення соціального страхування спрямовано на задоволення особливих потреб сільського населення, продиктованих характером його економічної діяльності, реструктуризацією сільського господарства (особливо в країнах Центральної та Східної Європи). При цьому пріоритет надається фермам сімейного типу.

Різні країни в різний період почали розробляти підходи та механізми запровадження систем соціального захисту фермерів, членів їх сімей. Нині шість країн ЄС (Австрія, Греція, Німеччина, Польща, Фінляндія та Франція) запровадили автономні інститути соціального захисту самостійно зайнятих у сільському і лісовому господарстві. Вони мають справу з усім спектром соціального забезпечення: а) охорона здоров'я (медичне страхування); б) пенсійне забезпечення (за віком); в) страхування від нещасних випадків на виробництві; г) страхування від професійних захворювань; д) соціальне забезпечення (допомога) сім'ям або надання різноманітних послуг, зокрема, організація оздоровчих заходів дітям фермерів чи іншим членам їх родин, особам з інвалідністю, одноразові підтримки для фермерів та їх родинам, які опинилися в скрутному становищі та інші. Перелік та форми таких послуг різняться за країнами та залежать від їх фінансових можливостей таких

⁴ Законом України від 8 вересня 2005 року № 2850 (ч. 3 ст. 9) депресивним вважається сільський район, в якому протягом останніх трьох років щільність сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, рівень середньомісячної заробітної плати та обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу є значно нижчими, а частка зайнятих у сільському господарстві є значно вищою за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи.

⁵ Про страхування на випадок безробіття тоді не йшлося, оскільки повна зайнятість населення була одним з основних завойовань соціалізму на противагу капіталістичній системі, де безробіття було звичайним явищем.

фондів, (вони є обмеженими і без суттєвої державної бюджетної підтримки вони не змогли б виконувати свої функції).

Існуючі системи продемонстрували свою відповідність національним та місцевим умовам соціального захисту осіб, зайнятих у сільському господарстві. Водночас зазначені країни постійно адаптують своє законодавство та практику страхування відповідно до змін, які відбуваються в сільській місцевості та в сільськогосподарському виробництві. Але при цьому вони зберігають базові принципи системи соціального забезпечення цієї категорії населення: солідарність (та, як правило обов'язковість внесків); соціальна справедливість; якість послуг; автономія; демократія (застраховані беруть участь в управлінні фондами соціального страхування (забезпечення) фермерів. Для розв'язання проблем на рівні Єврокомісії та координації їх взаємодії фонди утворили свою мережу соціального захисту населення.

Конкретніше розглянемо діяльність Аграрного Фонду Соціального Страхування (KRUS) Польщі. Він є установою, створеною відповідно до Закону Польщі "Про соціальне страхування фермерів" від 20 грудня 1990 р. Його метою визначено надання послуг, пов'язаних із системою соціального страхування фермерів та членів їх сімей (домогосподарств) [18, с. 79—78]. У 2014 р. KRUS охоплювала 14,3 млн застрахованих осіб; 1,2 млн пенсіонерів, у т.ч. 951,5 тис. отримувачів фермерських пенсій за віком, 215,8 тис. по інвалідності і 44 тис. пенсій по догляду за членами родини.

Польська система є змішаною, тобто лише частково функціонує за рахунок внесків фермерів, які сплачуються щомісячно (пенсійне страхування) в еквіваленті 10% базової пенсії за віком, а решта забезпечується з державного бюджету. Після індексації пенсій з 1 січня 2015 р. внесок фермерів складає 88 злотих. Для порівняння: по курсу НБУ станом на 28.06.2016 р. це дорівнювало 572,3 грн). Тариф щодо внесків до KRUS прогресивний і залежить від площі сільськогосподарських угідь фермера: 12% — при площі до 100 га; 24% — від 100 до 150 га; 36% — від 150 до 300 га; 48% — понад 300 га. Внески за членів родини (незалежно від тривалості їх робочого дня чи тижня) сплачуються також на рівні 10% базової пенсії за віком, тобто 88 злотих. Водночас базовий внесок для застрахованих фермерів та членів їх домогосподарств, які додатково займаються несільськогосподарськими видами бізнесу, або беруть участь в такому бізнесі збільшується у два рази — до 176 злотих [19, с. 79—78].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. В Україні за весь період трансформації суспільно-політичного ладу й соціально-економічної системи сформовано гібридні системи суспільства з усеволодністю капіталізму без конкуренції та безсиллям держави в частині гарантування конституційних прав і свобод селян та утвердження принципів соціальної справедливості. Як наслідок, загострення конфлікту між працею і капіталом суспільство поділене на багатих і бідних з несуттєвим проширком так званого середнього класу. Особливо відчутно зростає нерівність життєзабезпечення через недосконалу соціальну політику в частині базових потреб громадян за місцем проживання. Український феномен бідності селян — власників земельних паїв, реформованих колективних господарств, є також наслідком незавершеності аграрної та інших життєво важливих реформ на селі й недосконалої державної соціально-економічної політики щодо виділення ресурсів на розвиток сільських територій.

2. Соціально-економічна політика дискримінації селян у період аграрних реформ (1991—2017 рр.), особ-

ливо з питань соціального захисту, призвела до гальмування темпів збалансованого розвитку національної економіки в цілому, втрати інвестиційної привабливості основного стратегічного ресурсу держави — людського і соціального капіталу, сільських територій, ліквідації мільйонів робочих місць в сільській місцевості, безпрецедентної демографічної кризи, чергової хвилі трудової еміграції, погіршення фізичного здоров'я, моральної і фізичної деградації та збільшення проявів асоціальної поведінки частини сільського населення.

3. Розпочаті в Україні реформи децентралізації влади і ресурсів щодо розвитку охорони здоров'я, освіти, культури, спорту, а також виробничої, соціальної, інформаційно-комунікаційної інфраструктури тощо в черговий раз вселяють надію на прискорення темпів досягнення сучасних життєвих стандартів селян в об'єднаних територіальних громадах. Зберігаючи при цьому рекреаційні можливості та привабливість умов проживання і праці в сільській місцевості з унікальними сільськими ландшафтами, особливо для молоді.

4. Соціально-економічний стан ОСГ і збалансований розвиток сільських територій — це взаємопов'язані процеси, які мають розвиватися на базі власного синергетичного потенціалу. Отже, перспективними мають бути науково-прикладні дослідження з питань залучення осіб до продуктивної зайнятості у сімейних фермерських і особистих селянських господарствах, у т.ч. позааграрними видами діяльності. Особливо критично для суспільства є участь членів ОСГ у системі добровільного загальнообов'язкового державного соціального страхування на основі заохочувального підходу з урахуванням досвіду Польщі, Німеччини, Франції та інших країн Євросоюзу.

На нашу думку, науковцям слід більше приділяти уваги вивченню пілотних проектів із запровадженням безумовного базового доходу (ББД), переважно для довготривалих безробітних, які проводяться в Фінляндії, США (провінція Онтаріо), Шотландії (окремі міста), Кенії (для сільських поселень) та інших країнах.

Література:

1. Демографічний щорічник "Населення України за 2016 рік" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Гнибіденко І.Ф. Трансформація ринку праці на селі: перспективи оптимізації неформальної зайнятості сільського населення // І.Ф. Гнибіденко // Економіка України. — 2014. — №4. — С. 83—93.
3. Демчак І.М. Роль і місце доходів від ведення особистого селянського господарства у формуванні сімейних бюджетів сільських домашніх господарств / Демчак І.М. // Економіка та управління АПК. — 2013. — №11. — С. 174—178.
4. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2018. — №1. — С. 11—19.
5. Павлов О.І. Українське селянство як дзеркало процесу державотворення [Електронний ресурс] / О.І. Павлов // Актуальні проблеми державного управління. — 2011. — № 1 (39). — Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/4/01.pdf>
6. Попова О.Л. Підтримка житлового будівництва на селі "Власний дім": регіональний зріз / О.Л. Попова // Економіка та прогнозування. — 2014. — № 1. — С. 97—104.
7. Прокопа І. Депресивність аграрних територій: український вимір / І. Прокопа, Л. Шепетько // Економіка України. — 2003. — № 7. — С. 59—65.
8. Рябоконт В.П. Розвиток сільських домогосподарств в умовах трансформації аграрного сектора еко-

номіки / В.П. Рябоконь // Економіка АПК. — 2013. — № 9. — С. 12—19.

9. Ходаківська О.В. Природно-ресурсний потенціал сільських територій у контексті забезпечення їх сталого розвитку / О.В. Ходаківська // Сталий розвиток економіки. — 2012. — № 4. — С. 160—163.

10. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. — 2005. — № 3. — С. 3—10.

11. Липинський В. "Листи до братів-хліборобів" / В. Липинський // Райхенау. — 1926. — 580 с.

12. Лукинов І.І. Еволюція економічних систем / І.І. Лукинов — М.: ЗАО "Издательство экономика". — 2002. — 554 с.

13. Держстат України "Витрати і ресурси домогосподарств" за 2010, 2011, 2017 (III кв.) рр. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

14. Куліков Г.Т. Затрати на утримання робочої сили та її вартість: поняття, тенденції, показники / Г.Т. Куліков // Економіка України. — 2018. — № 1. — С. 3—15.

15. Результати опитування щодо моделей обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні / Лупенко Ю.О., Ходаківська О.В., Шпичак О.М., Юрченко І.В., Матвієнко А.П. та ін. — К.: ННЦ ІАЕ, 2018. — 52 с.

16. "Економічна активність населення України у 2016 році"; "Праця України"; "Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження із 1 січня та 18 червня 2017 року включно); доповідь "Ринок праці у 2016 році" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

17. Могильний О.М. Зайнятість в особистих селянських господарствах: стан та шляхи врегулювання / О.М. Могильний // Ринок праці та зайнятість населення. — 2015. — № 4. — С. 3—9.

18. Могильний О.М., Костриця В.І. Гідна праця та її вплив на індекс людського розвитку: регіональна нерівномірність і політика щодо її подолання / О.М. Могильний, В.І. Костриця // Ринок праці та зайнятість населення. — 2016. — № 3. — С. 3—7.

19. Могильний О.М., Куліков Г.Т. Гідна заробітна плата як фактор соціально-економічної стабілізації / О.М. Могильний, Г.Т. Куліков // Ринок праці та зайнятість населення. — 2017. — № 2. — С. 5—19.

20. Прокопа І.В., Демчак І.М. Ідентифікація малих виробників сільськогосподарської продукції: європейський досвід для України / І.В. Прокопа, І.М. Демчак // Економіка і прогнозування. — 2017. — № 1. — С. 58—71.

21. Social insurance in Poland — information, facts / Edited by Anna Siporska. — Warsaw, 2011. — P. 90 (pp. 78—79).

22. The Analysis of Social Insurance System for Farmers in Selected EU Countries: Lessons Learned for Lithuania. — Virginia Namiotko, Sarunas Eirosius. — Journal of International Scientific Publications, volume 8, 2014. — Vilnius, Lithuania. — P. 63—71 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.scientific-publications.net

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2017), Demografichnyj schorichnyk. Naseleння Ukrainy za 2016 rik [Demographic Yearbook. The Population of Ukraine in 2016], [Online], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 March, 2018).

2. Hnybidenko, I.F. (2014), "The transformation of the labor market in the countryside: the prospects for optimizing the informal employment of the rural population", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 83—93.

3. Demchak, I.M. (2013), "The role and place of income from subsistence farms in the formation of family budgets

of rural households", *Ekonomika ta upravlinnia APK*, vol. 11, pp. 174—178.

4. Malik, M.J. and Shpykuliak, O.H. (2018), "Trends and prospects of subsistence farms", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 11—19.

5. Pavlov, O.I. (2011), "The Ukrainian peasantry as a mirror of the state-building process", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, [Online], vol. 1 (39), available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/4/01.pdf> (Accessed 18 March, 2018).

6. Popova, O.L. (2014), "Support for the Own House village housing construction program: regional section", *Ekonomika ta prohnozuvannia*, vol. 1, pp. 97—104.

7. Prokopa, I. (2003), "Depressiveness of agrarian territories: the Ukrainian dimension", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp. 59—65.

8. Riabokon', V.P. (2013), "Development of rural households during the transformation of the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 12—19.

9. Khodakivs'ka, O.V. (2012), "Natural resource potential of rural areas in the context of ensuring their sustainable development", *Stalyj rozvytok ekonomiky*, vol. 4, pp. 160—163.

10. Yurchyshyn, V.V. (2005), "Rural areas as system-forming factors for the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 3—10.

11. Lypyn's'kyj, V. (1926), *Lysty do bratviv-khliborobiv* [Letters to farmer brothers], Rajkhenau, Germany.

12. Lukinov, I.I. (2002), *Evolutsiya ekonomicheskikh sistem* [The evolution of economic systems], ЗАО "Izdatel'stvo ekonomika", Moscow, Russia.

13. State Statistics Service of Ukraine (2017), "Household expenditures and resources for 2010, 2011, 2017 (III quarter)", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 21 April, 2018).

14. Kulikov, H.T. (2018), "Costs for maintaining the labor force and its cost: the concept, trends, and indicators", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 3—15.

15. Lupenko, Yu.O., Khodakivs'ka, O.V. and Shpychak, O.M. (2018), *Rezultaty opytuvannia schodo modelej obihu zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennia v Ukraini* [Results of surveys on agricultural land use patterns in Ukraine], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

16. State Statistics Service of Ukraine (2017), "Economic activity of the population of Ukraine in 2016"; "Labor of Ukraine"; "Foreign labor migration of the population (based on the results of the modular sample survey from January 1 and June 18, 2016 inclusive); report "Labour market in 2016", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 18 March, 2018).

17. Mogylnyj, O.M. (2015), "Employment in subsidiary farms: Current status and ways of governance", *Rynok pratsi ta zajniatist' naseleння*, vol. 4, pp. 3—9.

18. Mogylnyj, O.M. and Kostrytsia, V.I. (2016), "Decent work and its impact on human development index: the regional unevenness and policies to overcome it", *Rynok pratsi ta zajniatist' naseleння*, vol. 3, pp. 3—7.

19. Mogylnyj, O.M. and Kulikov, H.T. (2017), "Decent wages as a factor of socio-economic stabilization", *Rynok pratsi ta zajniatist' naseleння*, vol. 2, pp. 5—19.

20. Prokopa, I.V. and Demchak, I.M. (2017), "Identification of small producers of agricultural products: European experience for Ukraine", *Ekonomika ta prohnozuvannia*, vol. 1, pp. 58—71.

21. Siporska, A. (2011), *Social insurance in Poland — information, facts*, Warsaw, Poland.

22. Namiotko, V. and Eirosius, S. (2014), "The Analysis of Social Insurance System for Farmers in Selected EU Countries: Lessons Learned for Lithuania", *Journal of International Scientific Publications*, vol. 8, pp. 63—71, [Online], available at: www.scientific-publications.net (Accessed 15 March, 2018).

Стаття надійшла до редакції 21.05.2018 р.

УДК 336.1

Л. С. Селіверстова,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів,

Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

І. П. Адаменко,

к. е. н., с. н. с. Науково-дослідного фінансового інституту,

Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ¹

L. Seliverstova,

Ph. D., Professor, Professor of Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

I. Adamenko,

Candidate of Economics, Senior Research coworker, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE: FEATURES OF FUNCTIONING AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT

Фінансова система України має надзвичайно багаті традиції та досвід, є історично сформованою, складною та багатогранною економічною категорією. Статтю присвячено аналізу особливостей функціонування фінансової системи України в умовах інституційної економіки, виокремленню проблем, що впливають на недосконалість фінансової системи та визначенню напрямів удосконалення її подальшої побудови. У статті проаналізовано підходи до визначення дефініції "фінансова" система, розглянуто структуру фінансової системи України за рівнями економіки та запропоновано шляхи модернізації існуючої фінансової системи.

The financial system of Ukraine has extremely rich traditions and experience, is a historically formed, complex and multifaceted economic category. The article is devoted to the analysis of the peculiarities of functioning of the financial system of Ukraine in the conditions of the institutional economy, the identification of problems affecting the imperfection of the financial system and the identification of areas for improving its further construction. The article analyzes the approaches to definition of the definition of "financial" system, considers the structure of the financial system of Ukraine by the levels of the economy and proposes ways of modernization of the existing financial system.

Ключові слова: фінансова система, фінанси, економічні відносини, управління фінансами, державне регулювання.
Key words: financial system, finance, economic relations, financial management, state regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фінансова система виникла з появою держави і нерозривно пов'язана з її функціонуванням. За допомогою фінансової системи держава накопичує і використовує фінансові ресурси на виконання своїх функцій. Від ефективно функціонуючої фінансової системи країни залежить фінансове забезпечення різних сфер суспільного життя. Чим розвиненіші ринкові відносини, тим складніші й різноманітніші зв'язки в державі, тим складніша й фінансова система.

На теперішній час в Україні продовжується формування фінансової системи, яке було розпочато ще після проголошення незалежності. Цей процес є досить складним, тривалим і суперечливим. У цілому в Україні закладені підвалини фінансової системи ринкового типу. Водночас накопичилося і багато проблем, що стосуються як фінансової системи в цілому, так і окремих її елементів зокрема.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням теоретичних і практичних аспектів розвитку та структуризації фінансової системи в Україні присвячено праці видатних вітчизняних науковців, зокрема, В. Андрущенко, О. Василика, А. Гальчинського, В. Геєця, О. Кириленко, І. Лук'яненка, І. Лютого, В. Опаріна, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та ін.

Відаючи належне високим здобуткам у дослідженнях вітчизняних та закордонних науковців, зважаючи на постійний та безперервний розвиток економічних

відносин, в умовах глобалізаційних процесів, що пов'язані зі структуризацією національних економік, у частині виділення в їх складі окремих секторів, виникає потреба в удосконаленні фінансової системи України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою проведення дослідження є аналіз особливостей функціонування фінансової системи України в умовах інституційної економіки та визначення пріоритетних напрямів її удосконалення.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основою сучасного етапу розвитку економіки України є ефективна побудова фінансової системи країни, яка безпосередньо впливає з моделі економічного розвитку держави. Фінансові відносини у країні, маючи різноманітні форми прояву, у сукупності утворюють цілісну фінансову систему, кожна ланка якої є носієм певних властивих їй фінансових відносин, що реалізуються у створенні та використанні відповідних грошових фондів. Усі ланки фінансової системи відображають державний устрій країни, характеризують ступінь розвиненості її грошових, кредитних, валютних та інших відносин.

Підходи до тлумачення поняття фінансової системи завжди були предметом активних дискусій серед представників наукового співтовариства, існує низка підходів, що зумовлено динамічністю та багатогранністю цієї дефініції.

¹ Роботу виконано в межах фундаментальної науково-дослідної роботи (№ 645/20 "Архітектура фінансової системи як інструмент суспільного розвитку" 0117U000506).

В.М. Опарін розглядає фінансову систему як таку, що має внутрішньо-змістову якість і організаційну будову. "За внутрішньою структурою фінансова система — сукупність відносно відособлених взаємопов'язаних сфер і ланок, що відображають специфічні форми і методи фінансових відносин. За організаційною будовою фінансова система — сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками" [1].

В.П. Кудряшов розглядає фінансову систему як "сукупність фінансових операцій, які проводяться суб'єктами фінансової діяльності з використанням певного фінансово-кредитного механізму" [2].

Враховуючи розгалуженість підходів до тлумачення поняття фінансової системи, вітчизняні науковці не можуть діяти єдиної точки зору. При цьому зарубіжні науковці, в переважній більшості, вважаються прихильниками інституціональної будови фінансової системи.

Зокрема Дж. Ван Хорн (американський фінансист), вважає, що фінансова система — це сукупність низки установ і ринків, які надають свої послуги фірмам, громадянам, а також урядам [4, с. 178]. В свою чергу, професор Гарвардського університету Н. Г. Менк'ю визначає фінансову систему як "сукупність економічних інститутів (ринків цінних паперів, банків, взаємних (пайових) фондів, пенсійних фондів, кредитних спілок, страхових компаній тощо), які допомагають спрямувати ресурси осіб, які мають намір зробити заощадження, до тих, хто потребує позикових коштів, у формі інвестицій" [5, с. 331].

З. Боді і Р. Мертон характеризують фінансову систему як "сукупність ринків та інших інститутів, що використовуються для укладання фінансових угод, обміну активами і ризиками. Ця система включає в себе ринки акцій, облігацій та інших фінансових інструментів, фінансових посередників (таких як банки і страхові компанії), фірми, які пропонують фінансові послуги (наприклад, фінансово-консультаційні компанії), і органи, які регулюють діяльність всіх цих установ" [6, с. 38].

Фінансова система, будучи невід'ємною складовою соціально-економічної системи (на мікрорівні) і міжнародної фінансової системи (на макrorівні) в цілому, становить собою складний, динамічний і відкритий організм [7, с. 30]. Складність фінансової системи визначається неодноразовністю складових її елементів, різнохарактерністю зв'язків між ними, їх структурною різноманітністю. Це викликає різноманітність і відмінність елементів фінансової системи, їх взаємозв'язків, тенденцій, змін складу та стану системи, множинність критеріїв їхньої діяльності. Структуру фінансової системи України наведено на рисунку 1.

Рівень світового господарства включає міжнародні фінанси, що відображають економічні відносини держав щодо формування фондів фінансових ресурсів. В основі забезпечення фінансовими ресурсами функціонування міжнародних фінансових відносин виступають національно-державні фінанси. Міжнародні фінанси відбивають економічні відносини, що виникають у результаті формування фінансових ресурсів та їх розміщення й використання на заходи, які відбуваються на світовому чи міждержавному рівні.

Національна фінансова система на макrorівні включає державні фінанси, обов'язкове державне страхування та фінансовий ринок.

Важливе місце у фінансовій системі посідають фінанси підприємницьких структур (мікрорівень). Вони обслуговують створення валового внутрішнього продукту — основного джерела фінансових ресурсів. До цієї ланки належать фінанси як виробничої, так і невиробничої сфер. Фінанси виробничої сфери можуть поділятися, залежно від форми власності, як на державні, акціонерні, колективні, індивідуальні, орендні, спільні тощо, так і, залежно від виду діяльності, на машинобудування, будівництво, транспорт, сільське господарство тощо.

Динамічність фінансової системи обумовлюється тим, що вона перебуває в постійному розвитку, у постійно мінливій величині фінансових ресурсів, витрат, доходів, у коливаннях попиту і пропозиції на капітал.

До цієї ланки належать також фінанси так званої невиробничої сфери, яка поділяється на фінанси освіти, охорони здоров'я, культури, науки, оборони й інших підрозділів. Характерною особливістю створення й використання фондів та фінансових ресурсів у цьому разі є наявність, поряд із власними джерелами, бюджетного фінансування.

Фінансова система є складним механізмом. Ефективність її функціонування істотно залежить від таких чинників:

- налагодженості фінансових відносин у суспільстві, які визначаються насамперед вибором ефективної для конкретної країни фінансової моделі;
- дієвості фінансово-кредитного механізму;
- чіткості фінансового законодавства;
- організації управління фінансовою системою [9, с. 367].

Щодо останнього чинника, то управління — це діяльність пов'язана з впливом керуючого суб'єкта на керований об'єкт з метою досягнення певних результатів. Управління притаманне всім сферам людської діяльності в тому числі економічній і фінансовій. Управління фінансами — це складова частина управління економікою, його здійснює спеціальний апарат з допомогою специфічних прийомів і методів [10, с. 59].

На розвиток фінансової системи впливає безліч факторів, які потрібно враховувати з метою недопущення застою і кризових явищ. У цьому зв'язку необхідно налагоджувати та вдосконалювати механізми реалізації фіскальної, грошової і кредитної політик з метою забезпечення належного функціонування вітчизняної фінансово-кредитної системи. Водночас стратегія і тактика реформування фінансової системи повинна полягати у поступовій реструктуризації, яка передбачатиме подальшу трансформацію фінансів [11, с. 8].

Нестабільність фінансової системи України викликана постійними змінами у нормативно-правовому полі економічної діяльності та зростаючою залежністю від зовнішніх чинників впливу, значно посилює необхідність її гармонізації, що дозволить запобігати при зміні умов фінансової діяльності виникненню нових суперечностей фінансових відносин, їх накопичення та загострення у подальшому [12, с. 302].

На особливу увагу заслуговує питання створення потужної групи банків, зменшення податкового тиску та впорядкування фінансових потоків [13; 14]. У цьому контексті слід зазначити, що цим питанням повинні займатися відповідні органи законодавчої та виконавчої влади: раціональне функціонування всієї фінансової системи можливе лише за рахунок належного функціонування кожної складової окремо та у разі їх синергічного поєднання.

Серед основних проблем фінансової системи України слід назвати також неефективну систему державного регулювання, що унеможлиблює сталість її розвитку. Одним із варіантів якісної трансформації фінансової системи країни може бути використання прогресивного світового досвіду провідних країн світу — Великобританії, Німеччини, Японії — у галузі створення єдиного регулятора фінансової системи (мегарегулятора). За допомогою останнього можливим стане уникнення протиріч у сфері контролю за фінансами та формування надійного базису для інтеграції України у світову фінансову систему [15, с. 256].

Важливою умовою покращення стану фінансової системи України у контексті глобалізаційних процесів є досягнення стійкості національної грошової одиниці, що стає можливим при позитивному сальдо між доходами та витратами країни на зовнішньому ринку. Стійке перевищення імпорту товарів над експортом, що спостерігається в Україні, незважаючи на позитивний баланс послуг, викликає нестачу та подорожчання іноземної валюти, отже, ріст цін на товари як імпортного, так і вітчизняного походження, зростання тарифів на послуги тощо, фактично збудує фінансову систему, порушуючи усталені зв'язки та пропорції розподілу.

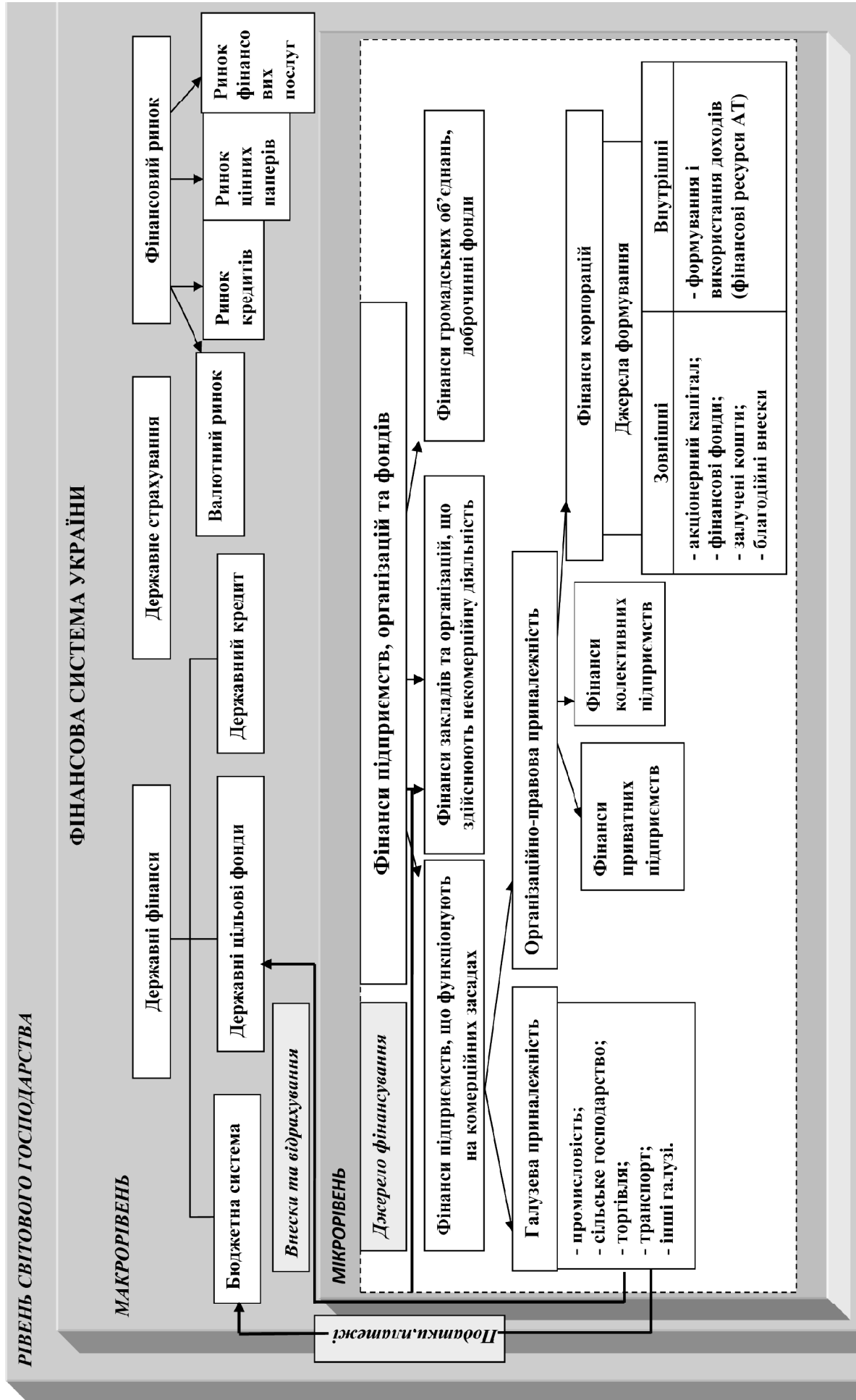

Рис. 1. Фінансова система України

Таким чином, зміни у фінансовій системі, потреба у яких з різного роду причин постійно виникає, не повинні погіршувати умови економічної діяльності та обмежувати можливості збалансування доходів з витратами у жодному із секторів економіки.

На жаль, сучасна фінансова система України, її особливості та проблеми свідчать про відсутність системного підходу до використання фінансів у процесі здійснення фінансової політики. Вона не відображає реального та повного стану економіки, а тому не може контролювати належною мірою усі можливі фінансові потоки в країні, допускає високу "тінізацію" економіки і залежить від зовнішнього світу. Це все спричинено відсутністю єдиних підходів до правил та вимог при формуванні нормативно-правових актів та організації фінансової діяльності як держави в цілому так і окремих її елементів.

Щодо проєвропейського напрямку розвитку України, то треба сприяти її інтеграції в європейську та світову фінансові системи. Впровадження всіх цих заходів має позитивно вплинути на існуючий стан фінансової системи.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у сучасних умовах існує об'єктивна потреба у ефективній реалізації програми фінансового оздоровлення держави, розробці стабілізаційних заходів щодо запобігання негативним наслідкам від фінансової кризи, що потребує прийняття низки відповідних законів, здійснення практичних заходів та розробки науково обґрунтованих критеріїв функціонування фінансової системи держави з метою мінімізації можливих збитків від подальших фінансових криз для вітчизняної економіки. За умов імплементации перерахованих вище рекомендацій сучасна фінансова система України вийде на траєкторію стабільного економічного розвитку.

Література:

1. Опарін В.М. Економічна енциклопедія: у 3 т. — Т. 3 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Академія, 2002. — 952 с. — С. 797.
2. Кудряшов В.П. Фінанси: навчальний посібник. — Херсон, 2002. — С. 15.
3. Лютий І.О. Концептуальні засади та суперечності реалізації фінансової політики держави // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія "Економіка". — 2005. — Вип. 79. — С. 4—6.
4. Євроінтеграційний розвиток фінансової системи України / [за ред. І.Я. Чугунова]. — К.: Акад.фін.упр., 2009. — 471 с.
5. Мэнкью Н.Г. Принципы экономикс / Н.Г. Мэнкью. — СПб: Питер Ком, 1999. — 784 с.
6. Боди З. Финансы / Боди З., Мертон Р.К.; [пер. с англ.]. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2008. — 592 с.
7. Селіверстова Л.С. Фінанси корпорацій: монографія. — К.: КНТЕУ, 2013. — 320 с.
8. Інновації у фінансовій сфері: кол. моногр. / За заг. ред. В.М. Опаріна; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана", Ін-т фін.-інновац. дослідж. — К., 2013. — 444 с.
9. Селюченко Н.Е. Управління фінансовою системою України / Н.Е. Селюченко, З.К. Шмігельська // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Проблеми економіки та управління. — 2012. — № 725. — С. 366—371.
10. Стасюк Н.Л. Фінанси: навч. посіб. / Н.Л. Стасюк / Вінниця. ВНТУ. — 2008. — 256 с.
11. Моторна Я. Проблеми функціонування фінансової системи України [Електронний ресурс] / Я. Моторна. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68425.doc.htm
12. Лук'яненко І.Г. Бюджетно-податкова політика України: нові виклики: монографія / І. Лук'яненко, М. Сидорович. — К.: НаУКМА, 2014. — 229 с.
13. Бондаренко О.С. Особливості формування архітектури фінансової системи / О.С. Бондаренко, Л.С. Селіверстова, І.П. Адаменко // Бізнес Інформ. — 2017. — № 10. — С. 301—305.

13. Банки, Финансы Украины [Електронний ресурс] / FinanceUa — Режим доступу: <http://financeua.net/finance>
14. Лондар, С. А. Финансы [Електронний ресурс] / С.А. Лондар. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15840720/finans/finans_londar_sl
15. Турченко Т. Проблеми сучасної фінансової системи України та пропозиції щодо її ефективного економічного розвитку / Т. Турченко, А. Третяк // Економічний аналіз. — 2012. — Вип. 11. Ч. 1. — С. 255—258
16. Карлін М.І. Финансы країн Європейського Союзу [Електронний ресурс] / М.І. Карлін. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15840720/finans/finans_krayin_yevropeyskogo_soyuzu_-_karlin_mi
17. Шушкова Ю.В. Фінансова системи України: особливості функціонування, сучасний стан та перспективи розвитку: монографія / Ю. Шушкова. — Львів: Літа-Прес, 2014. — 174 с.

References:

1. Oparin, V.M. (2002), Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia], vol. 3, Akademiia, Kyiv, Ukraine.
2. Kudriashov, V.P. (2002), Finansy [Finance], Kherson, Ukraine.
3. Liutyj, I.O. (2005), "Conceptual principles and contradictions in the implementation of the state's financial policy", Visnyk Kyivs'koho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii "Ekonomika", vol. 79, pp. 4—6.
4. Chuhunov, I.Ya. (2009), Yevrointehratsijnyj rozvytok finansovoi systemy Ukrainy [Eurointegration development of the financial system of Ukraine], Akad.fin.upr., Kyiv, Ukraine.
5. Menk'iu, N.H. (1999), Pryntsyepy ekonomyks [Principles of economics], Pyter Kom, St.Petersburg, Russia.
6. Body, Z. and Merton, R.K. (2008), Fynansy [Finances], Yzdatel'skyj dom "Vyl'iams", Moscow, Russia.
7. Seliverstova, L.S. (2013), Finansy korporatsij [Finance of corporations], KNTU, Kyiv, Ukraine.
8. Oparin, V.M. Paietko, T.V. and Fedosov, V.M. (2013), Innovatsii u finansovij sferi [Innovations in the financial sector], KNEU, Kyiv, Ukraine.
9. Seliuchenko, N.E. and Shmihel's'ka, Z.K. (2012), "Management of the financial system of Ukraine", Visnyk Nats. un-tu "L'viv's'ka politekhnika. Problemy ekonomiky ta upravlinnia, vol. 725, pp. 366—371.
10. Stasiuk, N.L. (2008), Finansy [Finance], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.
11. Motorna, Ya. (2010), "Problems of functioning of the financial system of Ukraine", available at: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68425.doc.htm (Accessed 10 April 2018).
12. Luk'ianenko, I.H. and Sidorovych, M. (2014), Biudzhetno-podatкова polityka Ukrainy: novi vyklyky [Budget and Tax Policy of Ukraine: New Challenges], NaUKMA, Kyiv, Ukraine.
13. Bondarenko, O.S. Seliverstova, L.S. and Adamenko, I.P. (2017), "Features of the formation of the architecture of the financial system", Biznes Inform, vol. 10, pp. 301-305.
14. FinanceUa (2018), available at: financeua.net/finance (Accessed 10 April 2018).
15. Londar, S.L. (2009), "Finance", available at: http://pidruchniki.ws/15840720/finans/finans_londar_sl (Accessed 10 April 2018).
16. Turcheniuk, T. and Tretiak, A. (2012), "Problems of the modern financial system of Ukraine and proposals for its effective economic development", Ekonomichnyj analiz, vol. 11, no. 1, pp. 255—258.
17. Karlin, M.I. (2011), "Finances of the countries of the European Union", available at: http://pidruchniki.ws/15840720/finans/finans_krayin_yevropeyskogo_soyuzu_-_karlin_mi (Accessed 10 April 2018).
18. Shushkova, Yu.V. (2014), Finansova systemy Ukrainy: osoblyvosti funktsionuvannia, suchasnyj stan ta perspektyvy rozbudovy [The financial system of Ukraine: peculiarities of functioning, current state and prospects of development], Liha-Pres, L'viv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2018 р.

О. С. Бондаренко,
д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ¹

О. Bondarenko,
Ph. D., Professor of Department of Finance, Kyiv National Trade and Economic University, Kyiv

INFORMATION AND ANALYTICAL PROVISION OF FINANCIAL RESOURCES MANAGEMENT SUBJECTS OF BUSINESS

У статті визначено сучасний підхід до формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання. Розкрито принципи та функції інформаційно-аналітичного забезпечення з урахуванням особливостей управління статичним та динамічним станами фінансових ресурсів. Доведено необхідність виокремлення в системі інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання зовнішньої та внутрішньої частин у розрізі нормативної та діагностичної складових.

The article defines a modern approach to the formation of a system of informational and analytical provision of management of financial resources of business entities. The principles and functions of information-analytical support are considered with account of peculiarities of management of static and dynamic states of financial resources. The necessity of selection in the system of informational and analytical provision of management of financial resources of subjects of management of external and internal parts in the context of normative and diagnostic components is proved.

Ключові слова: фінансові ресурси, фінансові потоки, інформаційно-аналітичне забезпечення, управління фінансовими ресурсами, суб'єкти господарювання.

Key words: financial resources, financial flows, information and analytical provision, financial resources management, business entities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Функціонування вітчизняних суб'єктів господарювання під впливом процесів інтеграції та глобалізації зумовлюють необхідність перегляду філософії управління фінансовими ресурсами. Нині управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання потребує суттєвого удосконалення на основі розробки дієвих процедур аналізу інформаційних потоків, що циркулюють в економічній системі, а також процесів підготовки і прийняття управлінських рішень на основі широкого впровадження вимог цифровізації. Розробка дієвих підходів до формування інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання створює умови для пошуку нових напрямів розвитку економіки України та фінансової системи, подолання проблем ліквідності та платоспроможності, удосконалення фінансових механізмів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями теоретичних і практичних аспектів розвитку підходів до управління фінансовими ресурсами присвячено публікації широкого кола вітчизняних науковців, серед яких А. Бабенко, М. Білик, А. Блакита,

І. Бланк, А. Кравцова, К. Мельникова, О. Єрмошкіна, І. Зятковський, І. Журавльова, О. Ястремська, Л. Меренкова.

Зважаючи на численні здобутки вітчизняних науковців [1—10], на сучасному етапі ще не повною мірою висвітлені особливості створення системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання. Інформаційно-аналітичне забезпечення щодо управління динамічним станом фінансових ресурсів (фінансовими потоками) перебуває на стадії становлення та характеризується широтою поглядів на сутність, особливості, принципи та завдання, невизначеністю особливостей подальшого розвитку в контексті глобальної трансформації, зумовленою активізацією процесів інтеграції, глобалізації, інформатизації. Вирішення вимагають питання створення методології орієнтованої на динамічну рівновагу економічних систем (класичні теорії фінансового менеджменту базуються на статичному стані підприємств та лінійному програмуванні), інтегрування нових напрямів економічних наук і теорій в концептуальні підходи фінансового менеджменту (методологія нових напрямів економічних наук дозволяє врахувати змінність ринкових ситуацій, незбалансованість попиту і пропозиції,

¹ Роботу виконано в межах фундаментальної науково-дослідної роботи (№ 645/20 "Архітектура фінансової системи як інструмент суспільного розвитку" 0117U000506).

стихійність відтоку капіталу, а також спрогнозувати і виявити тенденції, принципи самоорганізації економічних явищ), розробка методичних підходів до управління фінансами суб'єктами господарювання, які мають базуватися на нелінійному динамічному моделюванні та недетермінованих моделях прогнозування (лінійні детерміновані моделі в умовах швидкої мінливості зовнішнього середовища не встигають адекватно і точно відображати ринкові ситуації, а отже не дозволяють приймати обґрунтовані фінансові рішення), обґрунтування нового інструментарію до оцінки вартості підприємства з точки зору теорій, заснованих не на статичних показниках, а на динамічних (застосування динамічних показників дозволить своєчасно коригувати фінансову стратегію підприємства шляхом прийняття своєчасних фінансових рішень), розробка нової цільової фінансової моделі підприємства, націленої на синхронізацію та збалансованість фінансових та супутніх їм потоків, що в цілому забезпечить гармонізацію інтересів не тільки суб'єктів господарювання, але і всіх зацікавлених осіб та суспільства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування особливостей формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Фінансові ресурси знаходяться в основі господарської діяльності кожного суб'єкта господарювання. Нерівномірність та несинхронізованість надходження фінансових ресурсів призводить до тимчасового їх дефіциту, який негативно впливає на показники ліквідності, платоспроможності, прибутковості. Отримання високих кінцевих результатів, економічне зростання та ефективність розвитку підприємств залежить від раціонального формування та використання наявних фінансових ресурсів.

Сучасні механізми управління фінансовими ресурсами не повною мірою відповідають вимогам часу, рівню розвитку продуктивних сил, класичним закордонним зразкам. Це пояснюється тим, що кожен етап суспільного відтворення вимагає постійного відновлення процесів їх формування та використання. Фінансові ресурси, будучи у розпорядженні суб'єктів господарювання різних форм власності та різних організаційно-правових форм господарювання, використовуються для вирішення господарських завдань. Обіг фінансових ресурсів призводить до збільшення економічних вигод, які втілюють у собі активи, або їх зменшення, що визначається погашенням зобов'язань. Тому фінансові ресурси завжди є обмеженими, що зумовлює необхідність створення відповідних умов їх залучення та можуть бути мобілізованими лише тими суб'єктами господарювання, які приділяють ключове значення їх раціональному формуванню та використанню. Раціональні підходи до формування та використання фінансових ресурсів, а також ефективні механізми управління ними визначаються в межах системи їх фінансів. Власні фінансові ресурси є основою забезпечення відтворювальних процесів, і це дає змогу стверджувати про втілення у господарську практику доктрини самофінансування, суть якої — у використанні насамперед власних фінансових ресурсів з метою гарантування фінансової стійкості й незалежності суб'єктів господарювання в умовах мінливої кон'юнктури [3].

У сучасних умовах практично неможливо забезпечити ефективність управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання без застосування інформаційних технологій і програмних комплексів для аналізу, планування, підтримки і ухвалення відповідних рішень. Інформаційно-аналітична складова управління економічними процесами з кожним роком набуває все більшо-

го значення. Інформаційно-аналітичне забезпечення повинно об'єктивно відображати стан управління фінансовими ресурсами на будь-який момент часу і з будь-яким рівнем деталізації, а також враховувати можливі загрози з боку зовнішнього середовища. Основними принципами інформаційно-аналітичного забезпечення системи управління фінансовими ресурсами є: структурованості, якості, системності, своєчасності, гнучкості, інтеграційної обробки, методичної єдності, оперативності [7].

Сучасний етап розвитку економіки викликає необхідність використання національних інформаційних ресурсів, адаптованих до відповідних міжнародних стандартів, основною метою яких є усунення помилок в обміні інформацією між суб'єктами господарювання та їх складовими. Створення суб'єктами господарювання інформаційних систем забезпечить постійний моніторинг інформаційних потоків та накопичення даних про внутрішні фінансові можливості, розвитку зовнішніх умов, необхідних для зменшення невизначеності при прийнятті необхідних фінансових рішень. Така ситуація потребує різних видів інформаційних ресурсів і новітніх технологій їх отримання, та використання у напрямку ефективного управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання.

Складність існуючих систем залучення, розподілу і трансформації фінансових ресурсів визначає унікальність і залежність фінансових потоків від конкретних умов функціонування суб'єктів господарювання.

Управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання має відображати можливі способи їх формування (об'єднання фінансових ресурсів кількох підприємств, зростання фінансових ресурсів за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел, поділ майна з метою формування та їх фінансових ресурсів, виділення частини майна та його реалізація для зменшення зайвого майнового навантаження) та використання (здійснення довгострокових фінансових вкладень, капітальних інвестицій, поточних фінансових вкладень, розширення оборотних коштів, фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, сплата податків, зборів та обов'язкових платежів, розподіл прибутку між власниками підприємства, стимулювання працівників і підтримка членів їх сімей, проведення благодійних акцій).

Формування, розвиток і управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання неможливе без інтенсивного обміну інформацією в реальному часі та швидкої реакції на потреби всього кола зацікавлених сторін. Потоки фінансових ресурсів завжди супроводжуються інформаційними потоками і не можуть існувати без них. Недостовірність інформаційного потоку стає джерелом невизначеності фінансового потоку. Тому ефективність управління фінансовими ресурсами безпосередньо залежить від характеру та часу перетворення вхідної та вихідної інформації.

У сучасних умовах досконалість інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання має визначати чіткість зворотних зв'язків між елементами системи та дозволить оперативно реагувати на зміни внутрішньої та зовнішньої інфраструктури. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання — це процес безперервного цілеспрямованого підбору інформації, необхідної для підготовки і прийняття фінансових рішень. Воно формується шляхом чіткої взаємодії інформаційних потоків та застосуванні сучасних систем пошуку, збереження, відтворення й передачі інформації. Тому основним його завданням має бути адаптивна організація процесів збору інформації в умовах постійної мінливості ринкової інфраструктури, оцінка отриманої інформації та її виважене використання для прийняття фінансових рішень, аналіз встановлених орієнтирів. Це обумовлює не-

обхідність формування єдиного інформаційно-аналітичного простору, який створить умови для застосування інтегрованого підходу до функцій інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання. Їх представлено на рисунку 1.

Реалізацію функцій інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання доцільно здійснювати на основі формування та узгодженого використання його складових. Інформаційна і аналітична складові утворюються шляхом виокремлення в них зовнішньої і внутрішньої частин. Інформаційна зовнішня нормативна складова характеризує вимоги законодавства щодо діяльності суб'єктів господарювання, які представлені в кодексах, законах, постановах, наказах, рішеннях та інших нормативно-правових актах.

Інформаційна зовнішня діагностична складова відображає інформацію про наукові дослідження у сфері фінансового менеджменту. Інформаційна внутрішня нормативна складова базується на вимогах зовнішньої нормативної складової та характеризується положеннями, інструкціями, наказами суб'єктів господарювання. Інформаційна внутрішня діагностична складова містить інформацію про ринкову інфраструктуру, а також перспективи виникнення нових відносин з контрагентами ринку з урахуванням специфіки господарської діяльності.

Аналітична зовнішня нормативна складова представлена статистичними даними за видами та суб'єктами економічної діяльності, які формуються щорічного органами статистичного управління. Аналітична зовнішня діагностична складова відображає розроблені методики та системи показників управління фінансовими ресурсами. Аналітична внутрішня нормативна складова характеризується затвердженими методичними підходами до управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання, які відображають специфіку підприємницької діяльності.

Аналітична внутрішня діагностична складова відображає інформацію про динаміку основних показників діяльності, учасників фінансових відносин, особливості розширення та скорочення, а також параметри фінансових потоків.

Комунікативна функція інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання проявляється у встановленні взаємозв'язків між складовими системами та між складовими системи фінансових відносин. Інформація, представлена системою параметрів фінансових потоків, є сполучною ланкою в поведінці учасників фінансових відносин і визначає вибір відповідних дій у напрямку створення їх цінності, що значно знижує ризики невизначеності під час руху фінансових ресурсів. Поряд з цим, комунікативні властивості проявляються через сумісність систем фінансового та управлінського бухгалтерського обліку, системи показників та бюджетів управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання, а також гармонізацію інтересів учасників фінансових відносин у напрямку отримання економічних вигод.

Релевантна функція реалізується шляхом формування звітності для цілей управління фінансовими ресурсами. Вона передбачає підбір системної фінансової та не фінансової інформації, яка генерується суб'єктом господарювання, а також інформації про зміни на ринку та стан інфраструктури, яку доцільно використати для покращення параметрів фінансових потоків під впливом відповідних фінансових рішень. Для її реалізації важливим є формування за результатами ведення

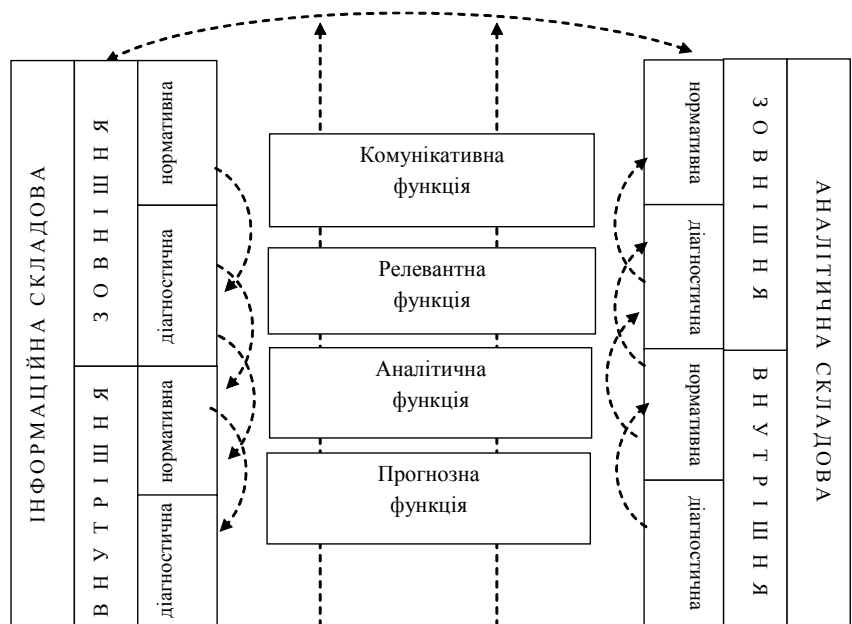

Рис. 1. Склад та функції інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання

управлінського і фінансового обліку якісної інформації, необхідної для обґрунтування й прийняття ефективних фінансових рішень, а також забезпечення стратегічної обґрунтованості показників і форм звітності у напрямі вибору моделі управління фінансовими ресурсами.

Аналітична функція передбачає можливості оцінки стану управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання та розробки фінансових рішень щодо усунення виявлених недоліків. Характер її впливу проявляється через існуючі методичні підходи до управління фінансовими ресурсами. Оцінки, отримані за результатами аналізу, є основою для планування фінансових потоків в поточній та довгостроковій перспективі, а також розробки заходів з удосконалення управління ними.

Прогнозна функція створює умови для формування інформації, необхідної для оцінки перспектив розвитку суб'єкта господарювання шляхом побудови прогнозних схем руху фінансових потоків, моделювання раціональних траєкторій руху та вибору оптимальних прогнозних сценаріїв. Будь-які зміни у складі учасників фінансових відносин впливають на параметри фінансових потоків та вимагають перегляду траєкторій їх руху. Завдяки досконалому інформаційно-аналітичному забезпеченню суб'єкт господарювання буде спроможним конкретизувати потреби учасників фінансових відносин, узгоджувати їх вимоги, відслідковувати рух фінансових потоків, забезпечувати формування необхідних параметрів та оперативно коригувати дії елементів.

Поряд із зазначеними функціями та складовими інформаційно-аналітичне забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання має відображати наявність певних критеріїв оцінки, оскільки умови та особливості діяльності різних суб'єктів господарювання істотно відрізняються. Критерії ефективності є оціночним показником, що найбільш повно й з різних боків відображає поставлену мету та дозволяє кількісно визначити повноту реалізації даної мети за варіантами рішень [4, с. 156]. Варто зауважити, що кожен із критеріїв ефективності управління є складною величиною, елементами якої є певні параметри, що необхідно оптимізувати для дотримання вимог критерію. Критерій, що характеризує ефективність інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання, мають оптимізувати параметри фінансових потоків та базуватися на кількісній оцінці ступеня досягнення поставлених завдань, бути

науково обґрунтованими та побудованими з урахуванням положень концепції управління фінансовими ресурсами, забезпечувати порівняння результатів з витратами на його організацію, комплексно враховувати вплив зовнішніх і внутрішніх чинників різних аспектів, надавати можливість порівняння значень аналогічних показників. Відображаючи різні види та напрями руху фінансових ресурсів, критерії управління фінансовими ресурсами можуть характеризуватися прямим чи оберненим зв'язком. При цьому одні критерії управління фінансовими ресурсами можуть створювати умови для дотримання або недотримання інших. У цьому напрямку на основі аналізу причинно-наслідкових зв'язків між критеріями, доцільно визначити пріоритетні для конкретних умов функціонування суб'єктів господарювання критерії.

Вибір інструментів інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання має здійснюватися шляхом врахування його мети та завдань, які визначають комплекс організаційно-управлінських дій. Дієвість зазначеного комплексу забезпечується доцільністю та обґрунтованістю методів адміністрування, мотивування, обліку, планування, бюджетування, внутрішнього контролю, моніторингу та діагностики. Ці методи є досить складними і потребують відповідного досвіду використання. Від складу та повноти їх використання залежить процес розробки, впровадження та реалізації механізму управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ

Таким чином, представлений підхід до побудови інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами дозволить забезпечити інтегрування інтересів зацікавлених осіб у процесі фінансового управління, узгодження стратегічних, тактичних, оперативних фінансових планів, що забезпечить встановлення оптимальних обсягів фінансових ресурсів та мінімізацію відхилень у показниках, оперативність, точність, повноту, своєчасність інформації про відповідність параметрів фінансових і матеріальних потоків, їх вплив на ефективність функціонування суб'єкта господарювання, правильність розподілу фінансових ресурсів за напрямками формування та використання, а також оптимальність схем руху фінансових потоків між каналами постачань, встановлення на основі аналізу вхідних та вихідних фінансових потоків потенційних можливостей скорочення витрат на виконання господарських операцій. Разом з цим, необхідним є вирішення комплексу завдань щодо забезпечення дієвості інформаційно-аналітичного забезпечення управління фінансовими ресурсами, до яких відносяться створення сприятливих умов для залучення інвестицій, розвитку державно-приватного партнерства, інтенсифікації процесу розробки і впровадження нових технологій та прискорення їх практичного використання, вдосконалення системи забезпечення виробництва якісними сировинними ресурсами, створення науково-виробничих структур та кластерів на основі повного технологічного циклу.

Література:

1. Вакун О.В. Економічна сутність обліково-аналітичного забезпечення системи управління підприємством / О.В. Вакун // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. — 2016. — Т. 21. — Вип. 1. — С. 210—213.
2. Єрмошкіна О.В. Управління фінансовими потоками промислових підприємств: теорія, практика, перспективи: монографія / О.В. Єрмошкіна. — Донецьк: Національний гірничий університет, 2009. — 479 с.
3. Зятковський І.В. Фінанси суб'єктів господарювання: основні засади та практика організації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук: спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / І.В. Зятковський. — Тернопіль, 2006. — 43 с.

4. Кравцова А.М. Фінансові ресурси підприємств: механізм формування та ефективного використання монографія / А.М. Кравцова. — Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2010. — 220 с.

5. Куценко А.В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України: монографія / А.В. Куценко. — Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. — 205 с.

6. Коваленко Л.О., Ремньова Л.Т. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / Л.О. Коваленко, Л.Т. Ремньова. — К.: Знання, 2005. — 485 с.

7. Лазаришина І.Д. Джерела інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства / І.Д. Лазаришина, О.В. Оренчин // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2012. — № 38. — С. 62—65.

8. Нікіфоров П.О. Фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку міст: монографія / П.О. Нікіфоров, І.Б. Бабух; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці: Технодрук, 2015. — 204 с.

9. Управління фінансами суб'єктів господарювання в умовах глобальної трансформації: монографія / За ред. І.С. Гуцала. — Тернопіль: ТНЕУ, 2015. — 484 с.

10. Фінанси підприємств: теоретико-методичне забезпечення формування та відтворення: монографія / І.В. Журавльова, О.М. Ястремська, Л.О. Меренкова та ін. / За заг. ред. І.В. Журавльової. — Харків: Вид. ХНЕУ, 2010. — 428 с.

References:

1. Vakun, O.V. (2016), "The economic essence of accounting and analytical support of enterprise management system", *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova*, vol. 21, no. 1, pp. 210—213.
2. Yermoshkina, O.V. (2009), *Upravlinnia finansovymy potokamy promyslovykh pidpryemstv: teoriia, praktyka, perspektyvy* [Management of financial flows of industrial enterprises: theory, practice, prospects], *Natsional'nyj hirnychyj universytet, Donets'k, Ukraine*.
3. Ziatkovs'kyj, I.V. (2006), "Finances of business entities: the basic principles and practice of the organization", Ph.D. Thesis, *Economy, Ternopil', Ukraine*.
4. Kravtsova, A.M. (2010), *Finansovi resursy pidpryemstv: mekhanizm formuvannia ta efektyvnoho vykorystannia* [Financial resources of enterprises: the mechanism of formation and effective use], *PP Baliuk I.B., Vinnytsia, Ukraine*.
5. Kutsenko, A.V. (2008), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm upravlinnia efektyvnosti diial'nosti pidpryemstv spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy* [Organizational and economic mechanism of management of the activity of enterprises of consumer cooperatives of Ukraine], *RVV PUSKU, Poltava, Ukraine*.
6. Kovalenko, L.O. and Remn'ova, L.T. (2005), *Finansovyj menedzhment* [Financial management], *Znannia, Kyiv, Ukraine*.
7. Lazaryshyna, I.D. and Orenchyn, O.V. (2012), "Sources of information and analytical support of economic safety of the enterprise", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 38, pp. 62—65.
8. Nikiforov, P.O. and Babukh, I.B. (2015), *Finansove zabezpechennia sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku mist* [Financial support of social and economic development of cities], *Tekhnodruk, Chernivtsi, Ukraine*.
9. Hutsal, I.S. (2015), *Upravlinnia finansamy sub'iektiv hospodariuvannia v umovakh hlobal'noi transformatsii* [Financial management of business entities in the context of global transformation], *TNEU, Ternopil', Ukraine*.
10. Zhuravl'ova, I.V. Yastrem's'ka, O.M. and Merenkova, L.O. (2010), *Finansy pidpryemstv: teoretyko-metodychne zabezpechennia formuvannia ta vidtvorennia* [Finances of enterprises: theoretical and methodological support for formation and reproduction], *Vyd. KhNEU, Kharkiv, Ukraine*.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2018 р.

УДК 334.02

А. А. Олешко,
д. е. н., доцент, професор кафедри фінансових ринків,
Національний університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД ДО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ КОРПОРАЦІЯМИ

A. Oleshko,
Doctor of Economic Sciences, Associated Professor, Professor of the Department of Financial Markets,
National University of State Fiscal Service of Ukraine

PROGRAM-TARGET APPROACH TO CRISIS MANAGEMENT OF FINANCIAL CORPORATIONS

У статті висвітлено особливості застосування програмно-цільового підходу до антикризового управління фінансовими корпораціями в умовах ескалації фінансових криз. Розглянуто методологічні основи антикризового планування у фінансових корпораціях у передкризових і кризових умовах. Антикризове планування представлено як процес формування цілей, визначення засобів, форм, методів їх досягнення на основі знань про закономірності і механізми антикризового функціонування фінансової корпорації. Визначено базові характеристики антикризових програм, до яких віднесено: підпорядкованість загальній стратегії розвитку корпорації; забезпечення комплексного вирішення проблем фінансового оздоровлення, відновлення фінансової стійкості, платоспроможності і ліквідності корпорації; зорієнтованість на формування конкурентних переваг та досягнення високої конкурентоспроможності фінансових послуг. Акцентовано на необхідності ієрархічної узгодженості антикризових програм і планів.

The article covers peculiarities of application of the program-target approach to crisis management of financial corporations in the conditions of financial crises. The methodological bases on anti-crisis planning of financial corporations in pre-crisis and crisis conditions are considered. Anti-crisis planning is presented as a process of forming goals, means, forms, methods, which based on the laws and mechanisms of crisis management of financial corporations. The following basic characteristics of anti-crisis programs are defined: subordination to the general strategy of the corporation development; a comprehensive solution to the problems of financial rehabilitation, financial stability, solvency and liquidity of the corporation; orientation towards for high competitiveness of financial services. It is proposed to ensure hierarchical coordination of anti-crisis programs and plans.

Ключові слова: антикризове управління, фінансові корпорації, фінансова криза, програмно-цільовий підхід, антикризова програма.

Key words: crisis management, financial corporations, financial crisis, program-target approach, anti-crisis program.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фінансові кризи є найпоширенішим різновидом економічних криз в сучасному мінливому соціально-економічному середовищі. Вони виникають на фінансових ринках та у фінансовій системі й характеризуються різким падінням динаміки показників фінансової стійкості та ділової активності корпорацій. Маючи певний рівень керованості, фінансові кризи піддаються цілеспрямованому управлінському впливу на всіх ієрархічних рівнях — глобальному, міжнародному, макро-, мезо- та мікроекономічному. У цьому контексті програмно-цільовий підхід в антикризовому управлінні забезпечує соціально-економічний розвиток на засадах впорядкованості, комплексності, системності та поступовості впровадження регулюючих інструментів у період кризи та у посткризовий період.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основні теоретичні положення та практичні аспекти антикризового управління фінансовими установами розглядали такі вчені як: О. Барановський, В. Геєць, О. Терещенко, П. Кругман, Д. Стігліц, Д. Шиллер та інші. Механізм антикризового управління передбачає розробку сукупності заходів, які спрямовані, з одного боку, на відтворення максимально сприятливих умов оздоровлення фірми, а з іншого боку, при абсолютній збитковості фірми — на проведення цивілізованої процедури ліквідації [1, с. 235].

З державно-управлінських позицій, вагомий вплив на функціонування фінансових корпорацій чинять загальнодержавні програмні документи, що реалізуються у фінансовому секторі, зокрема, Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року,

яка має на меті досягнення таких цілей розвитку: 1) фінансова стабільність та сталий розвиток, 2) розбудова інфраструктури фінансового сектору, 3) захист прав споживачів та кредиторів, 4) забезпечення інституційної спроможності регуляторів [2].

Водночас методологічні проблеми реалізації програмно-цільового підходу на рівні окремих фінансових корпорацій з урахуванням загальнодержавних пріоритетів розбудови фінансового сектору залишаються мало дослідженими.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка методологічних основ застосування програмно-цільового підходу в антикризовому управлінні фінансовими корпораціями.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Фінансові кризи першочергово спричиняють руйнівні наслідки на фінансові корпорації, які призначені надавати фінансові послуги та фінансувати соціально-економічний розвиток.

Фінансова криза виникає на глобальному, міжнародному, макроекономічному, мезоекономічному та мікроекономічному рівнях [3, с. 3—20].

Найбільш повторюваними у соціально-економічних системах є секторальні фінансові кризи:

1) кризи у банківському секторі (банківські кризи) — це дестабілізація банківського сектору або його окремих сегментів, що проявляється в неспроможності банків виконувати свої функції внаслідок критичного погіршення фінансового стану. Системна банківська криза в Україні 2014—2016 років супроводжувалась очищенням банківського сектору: неплатоспроможними визнано 90 банків, на які сукупно припадало близько третини активів банківської системи до кризи. Загальна вартість кризи, з урахуванням прямих втрат приватного сектору становить близько 38% ВВП [4];

2) кризи на фондовому ринку — супроводжуються масовим розпродажем цінних паперів на фондовій біржі та падінням їх реальної вартості;

3) кризи у страховому секторі — характеризуються критичним падінням обсягів надання страхових послуг, невиконанням зобов'язань перед страхувальниками, масовою збитковістю та банкрутством страхових компаній.

На мікроекономічному рівні (рівні корпорації) криза поширюється на фінансові і нефінансові корпорації та їх групи. Фінансова криза фінансової корпорації ідентифікується як вид мікроекономічної кризи, за якої критично погіршуються в динаміці показники фінансової стійкості, надійності, рентабельності, платоспроможності й ліквідності та виникають реальні загрози до невиконання зобов'язань перед кредиторами, вкладниками, клієнтами.

Розгортання кризи на одному з рівнів може призвести до поширення кризи на інші вищі або нижчі рівні. Зокрема глобальна фінансова криза зазвичай поширюється на міжнародний, а надалі національний, секторальний рівень та рівень фінансової корпорації. І, навпаки, фінансова криза у транснаціональній фінансовій корпорації (корпорації, діяльність якої охоплює значну кількість країн, і має високий рівень проникнення в національні фінансові системи) може спровокувати настання міжнародної і глобальної фінансової кризи.

Фінансова криза фінансової корпорації є періодично повторюваним та частково керованим процесом, який характеризується відхиленнями економічних показників діяльності від нормативних значень понад допустимі межі, втратою адаптивності системи управління до змін нестійкого зовнішнього середовища.

Найважливішими важелями реалізації антикризового управління на основі програмно-цільового підходу є антикризові програми і плани, які розробляються у передкризових і кризових умовах.

Антикризове планування як функція антикризового управління передбачає розробку і реалізацію стратегії, планів, програм та окремих заходів, орієнтованих на досягнення поставлених цілей антикризового управління. Антикризове планування — це процес формування цілей, визначення засобів, форм, методів їх досягнення на основі знань про закономірності і механізми функціонування об'єкта антикризового управління.

Відповідно до масштабів і горизонту впливу на об'єкт антикризове планування діяльності фінансової корпорації поділяється на стратегічне, тактичне та оперативне.

Антикризове планування діяльності фінансових корпорацій реалізується на основі таких принципів:

— цілеспрямованості — передбачає формулювання стратегічних і тактичних цілей, дерева цілей;

— участі — передбачає долучення до процесу планування антикризових менеджерів;

— безперервності — забезпечує планування на циклічній основі та дозволяє своєчасно реагувати на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища;

— системності — виходить з того, що будь-яка економічна система містить ієрархічно взаємопов'язані і взаємодоповнені складові елементи, які формують єдиний механізм;

— ефектності, що передбачає позитивний кінцевий економічний ефект;

— адекватності — передбачає відповідність планових заходів реаліям сучасного етапу розвитку фінансово-економічної системи;

— поступовості та етапності, що передбачає врахування фактору часу;

— фінансово-господарської збалансованості з метою забезпечення ресурсного потенціалу, регулювання фінансових потоків;

— наукової обґрунтованості — передбачає врахування сучасних досягнень у теорії і методології при розробці та впровадженні антикризових планів;

— забезпечення єдності стратегічного і тактичного планування;

— своєчасності прийняття — передбачає прогнозування, діагностику та оперативне реагування на симптоми кризи з метою недопущення кумулятивного накопичення кризового потенціалу;

— узгодженості та скоординованості з державною фінансовою і економічною політикою та з міжнародними нормативами.

Концептуальну схему антикризового планування наведено на рисунку 1.

Антикризовому плануванню передують процес прогнозування — передбачення майбутньої кризи та можливого стану фінансової корпорації на основі аналізу, моніторингу і діагностики системи кількісних і якісних показників діяльності. Прогнозування є науковою базою для подальшого вибору регуляторів щодо мінімізації негативних наслідків кризових явищ та може здійснюватися у межах превентивного управління та як один з етапів, що передують розробці програми.

Антикризова програма є цілеспрямовано розробленим документом, що містить систематизовано викладені етапи впровадження, комплекс антикризових заходів, джерела та обсяги їх фінансування, терміни виконання, способи контролю за виконанням, виконавців згідно з функціональним розподілом обов'язків та очікувані результати реалізації.

На макроекономічному рівні типовими інструментами реалізації антикризових програм є рекапіталізація банків, реструктуризація банківської системи, сприяння об'єднанню банків, націоналізація банків, надання стабілізаційних кредитів, розширення гарантій по вкладах фізичних осіб, зниження відсоткових ставок та норм обов'язкового резервування, підтримка стратегічних галузей, зниження податків, надання податкових преференцій, збільшення державних запозичень, зрос-

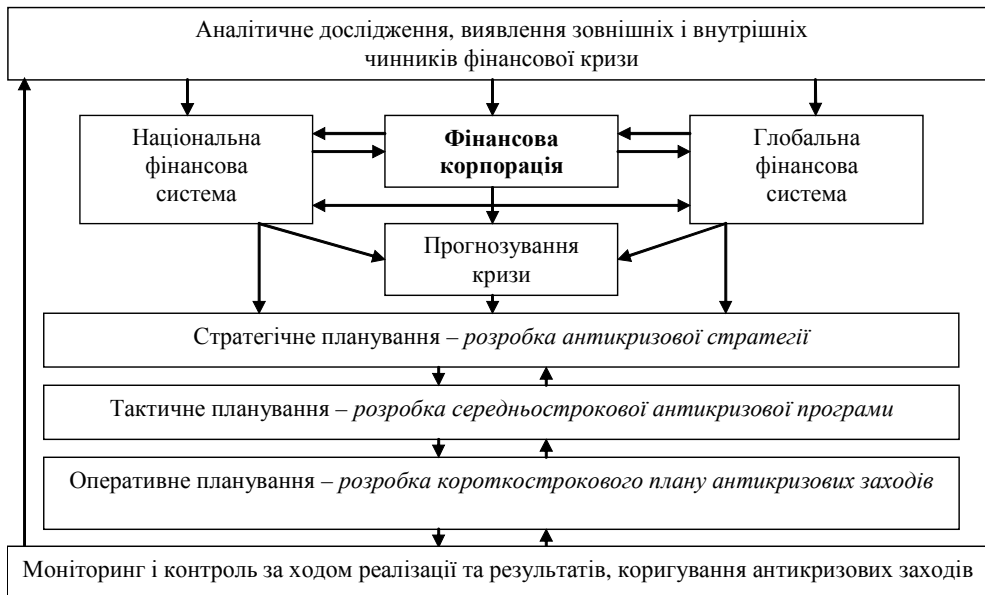

Рис. 1. Концептуальна схема антикризового планування у фінансовій корпорації

тання державних інвестицій в соціальні проекти та інфраструктуру тощо [5, с. 23 – 29].

Антикризова програма розробляється в межах стратегії розвитку корпорації та на основі аналізу і діагностики ймовірності банкрутства. Антикризова стратегія фінансової корпорації — це довгостроковий програмний документ антикризового управління, що містить сукупність послідовних дій і управлінських рішень, спрямованих на забезпечення кризових ситуацій, забезпечення конкурентоспроможності, платоспроможності та фінансової стійкості корпорації.

Інструментом реалізації довгострокових стратегій розвитку є програма реструктуризації. Розробка й реалізація програми дає змогу вирішити питання забезпечення конкурентоспроможності корпорації; розширення ринків збуту, диверсифікації фінансових послуг, зростання прибутковості і рентабельності; вдосконалення наявних і формування нових управлінських структур та інтеграційних зв'язків тощо.

При антикризовому управлінні може розроблятися бізнес-план санації, який спрямований на відновлення платоспроможності та підтримання ефективної діяльності фінансової корпорації. План санації корпорації базується на обраній стратегії і розробляється як для платоспроможних (але з ознаками кризовості), так і неплатоспроможних корпорацій. Для неплатоспроможних корпорацій розробка плану санації є обов'язковою. Залежно від виду фінансової корпорації план санації матиме специфіку розробки і реалізації.

Висновки. Антикризові програми і плани фінансової корпорації мають розроблятися в межах загальнодержавних імперативів і пріоритетів розвитку фінансового сектору.

Основними характеристиками антикризової програми фінансової корпорації мають бути:

- 1) підпорядкованість загальній стратегії розвитку корпорації;
- 2) відповідність інтересам і потребам засновників, найманих працівників та суспільства;
- 3) зорієнтованість на формування конкурентних переваг та досягнення високої конкурентоспроможності фінансових послуг;
- 4) відповідність вимогам чинного законодавства, державних регуляторів (НБУ, НКЦПФР, Нацкомфінпослуг) та міжнародним нормам фінансового нагляду;
- 5) визначеність зовнішніх і внутрішніх викликів, загроз і ризиків;
- 6) встановлення досяжних (реалістичних) цілей, які формалізовані у кількісних і якісних показниках;

7) забезпечення комплексного вирішення проблем фінансового оздоровлення, відновлення фінансової стійкості, платоспроможності і ліквідності корпорації;

8) конкретність антикризових заходів із визначенням механізмів, строків їх виконання, обсягів та джерел фінансування;

9) прогнозування результатів та можливих наслідків прийняття управлінських рішень;

10) розподіл виконавців і відповідальності між структурними підрозділами та фахівцями з антикризового управління й ризик-менеджменту;

11) контрольованість і прозорість виконання.

Сучасні модифікації кризових процесів вимагають модернізації кризового управління з використанням програмно-цільових методів та активацією планувальної функції.

Література:

1. Держава, підприємства та банки в системі антикризового управління: монографія / За заг. ред. Т.А. Васильєвої, О.Б. Афанасьєвої. — Суми: Ярославна, 2013. — 488 с.
2. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року, затверджена постановою Правління Національного банку України від 18.06.2015 № 391; рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30.06.2015 № 931, розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 11.06.2015 № 1367 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43401314>
3. Барановський О.І. Сутність і різновиди фінансових криз / О.І. Барановський // Фінанси України. — 2009. — № 5. — С. 3—20.
4. Звіт про фінансову стабільність // Національний банк України. — 2017. — червень [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=32236491
5. Олешко А.А. Антикризові програми і плани національних господарств: особливості реалізації та перші результати / А.А. Олешко // Економіка та держава. — 2010. — № 1. — С. 23—29.

References:

1. Vasilyeva, T.A. and Afanasieva, O.B. (2013), *Derzhava, pidpryyemstva ta banky v systemi antykrizovoho upravlinnya* [State, Enterprises and Banks in Crisis Management System], Yaroslava, Sumy, Ukraine.
2. National Bank of Ukraine (2015), "Comprehensive program of Ukraine financial sector development until 2020", available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43401314> (Accessed 20 May 2018).
3. Baranov's'kyj, O. I. (2009), "The essence and varieties of financial crises", *Finansy Ukrainy*, vol. 5, pp. 3—20.
4. National Bank of Ukraine (2017), "Financial Stability Report. June 2017", available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=51942354> (Accessed 20 May 2018).
5. Oleshko, A.A. (2010), "Antykrizovi prohramy i plany natsional'nykh hospodarstv: osoblyvosti realizatsii ta pershi rezul'taty", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 10, pp. 23—26.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2018 р.

М. П. Бутко,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту і державного управління,
Чернігівський національний технологічний університет*

М. М. Бердар,

к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ВИРОБНИЧО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

M. Butko,

Doctor of Economics, Professor Head of the Department of Management and Administration State National Technological University Chernihiv, Ukraine

M. Berdar,

Ph.D., Associate Professor of Entrepreneurship Taras Shevchenko National University Kyiv, Ukraine

APPROACHES TO DETERMINATION OF FACTORS FOR FORMING EFFECTIVE PRODUCTION-SPACE ORGANIZATION OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES

У статті досліджено теоретичні і прикладні засади до визначення чинників формування ефективної виробничо-просторової організації підприємств харчової промисловості у напрямі підвищення рівня конкурентоспроможності її підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках.

The article analyzes theoretical and applied principles for determining the factors of formation of an effective industrial-spatial organization of food industry enterprises in the direction of raising the level of competitiveness of its enterprises in the domestic and foreign markets.

Ключові слова: підходи, чинники, методи, ефективність, розвиток, харчова промисловість.

Key words: approaches, factors, methods, efficiency, development, food industry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Трансформаційні зміни економічної системи країни сформуливали надзвичайно актуальну проблему виявлення та формування нових підходів до забезпечення ефективної діяльності всіх її складових. Серед виробничих компонентів економічної системи, харчова промисловість є одним із небагатьох видів економічної діяльності, які, з одного боку демонструють надзвичайну чутливість до змін умов господарювання, а з іншого — можуть бути використані як оперативний та дієвий інструмент стимулювання соціально-економічного розвитку. Це вимагає розробки нових підходів до виявлення чинників розвитку підприємств харчової промисловості, комплексне врахування яких сформує підвалини ефективного управління розвитком даного виду економічної діяльності. Нагальна необхідність вирішення даної задачі зумовлена надзвичайно складними умовами розвитку країни, що виникли внаслідок сформованих диспропорцій розвитку харчової промисловості, недосконалої системи її конкурентних, активізацією процесів реформування суспільного розвитку, активної децентралізації владних повноважень тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання визначення чинників ефективного розвитку харчової промисловості знайшли своє відображення у значній кількості наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених. Так, базові основи розвитку та управління розкриті в дослідженнях таких зарубіжних вчених, як А. Сміт, А. Маршалл, Дж. Робінсон, Й. Шумпетер, Д. Кейнс, Ф. Фішер, М. Портер, П. Самуельсон/ Серед вітчизняних вчених, які сформуливали сучасні підходи до визначення чинників ефективного розвитку харчової промисловості слід виділити роботи Н. Басюркіна, М. Бутка, В. Геєця, Л. Дейнеко, П. Купчака, О. Тур

та інші. Однак нові умови функціонування економіки країни потребують трансформації підходів до визначення базових чинників формування дієвої та ефективної системи управління розвитком підприємств харчової промисловості.

МЕТА СТАТТІ

Основною метою статті є обґрунтування теоретичних і прикладних засад до визначення чинників ефективної виробничо-просторової організації підприємств харчової промисловості у напрямі підвищення рівня конкурентоспроможності її підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Базовими передумовами розвитку переробної промисловості в Україні стали широке розповсюдження сприятливих агроресурсів та масштабний розвиток сільського господарства, які формують її ресурсну базу, специфіка випуску та реалізації її продукції. Такий вид економічної діяльності спрямований на забезпечення першочергових потреб всіх без виключення верств населення, що свідчить про наявність у нього масштабного ринку збуту, який не обмежується лише межами нашої країни. Самі ці передумови забезпечили віднесення даного виду економічної діяльності до групи галузей вільного розміщення, що передбачає відсутність просторових обмежень у їх виробничій та збутовій діяльності.

Це викликає необхідність у формуванні нових підходів до визначення чинників впливу на якісно нові зміни стану підприємств харчової промисловості, які класифікаційно об'єднані за критерієм джерела впливу у три групи — ендогенного, екзогенного та комплексного впливу.

Групу екзогенного впливу формують ті чинники, неконтрольований вплив яких формують зовнішні, по відношенню до харчової промисловості та її окремих підприємств, процеси та явища економічного простору. До найбільш вагомих загальних зовнішніх чинників розвитку харчової промисловості слід віднести геополітичну ситуацію, стан та вектори макроекономічної динаміки (особливо динаміка ємності зовнішніх ринків), динаміка валютних коливань, світова кон'юнктура на продукцію харчової промисловості, темпи альтернативного використання сировини ресурсів галузі, особливості застосування митної та тарифної політики, укладені міжнародні та міждержавні торгові угоди тощо [4, с. 106].

Поряд із загальними, слід також виділити і специфічні чинниками впливу на функціонування харчової промисловості в сучасних умовах [8]:

- складнопрогнозованість макроекономічної, фінансової та валютної ситуації в країні, що обмежує можливості середньо- та довгострокового планування діяльності підприємств харчової промисловості, а також вносить значний рівень невизначеності в оперативне планування та управління діяльності підприємств галузі;

- значний інфляційний тиск, який, з одного боку, зумовлює подорожчання сировинних ресурсів, зростання вартості фінансових та обмеження інвестиційних ресурсів, а з іншого — обмежує можливість зростання платоспроможного попиту населення;

- подальше обмеження торгово-економічних зв'язків з Росією, яка була одним із найбільш потужних каналів збуту продукції підприємств переробної промисловості, а також негативний її вплив на аналогічні зв'язки вітчизняних підприємств з іншими країнами, що в значній мірі позбавляє підприємства можливості валютних надходжень, вчасно поповнювати обігові кошти та нарощувати інвестиційно-інноваційний потенціал модернізації, оновлення та технічного переоснащення основних засобів виробництва;

- зростання трансформційних та трансакційних витрат зумовлених необхідністю переведення діяльності українських підприємств харчової промисловості на міжнародні стандарти та регламенти виробництва та якості продукції з метою розширення можливостей виходу на ринки Європи, Америки, країн Близького Сходу, Африки та Південно-Східної Азії;

- невідповідний рівень сформованості інституційного середовища ведення підприємницької діяльності, що проявляється в ускладненні дотримання прав власності, рівня та систематичності державної її регуляції, внаслідок чого формується значна кількість перепон та бар'єрів у цій сфері;

- фактична відсутність налагодженої системи трансферу інноваційних технологій щодо заготівлі, зберігання та переробки сільськогосподарської сировини, виробництва кінцевих продуктів, їх подальшого транспорту та логістики, що не дає можливості вітчизняним підприємствам формувати життєво-необхідні конкурентні переваги порівняно з іноземними конкурентами та розширювати доступ на нові ринки збуту;

- значний дисбаланс у структурі експорту сировини та готової продукції підприємств харчової промисловості, що виражається в надмірному переваженні вивозу сировинних ресурсів над продуктами з високою доданою вартістю, що обмежує можливість вітчизняних підприємств у забезпеченні власних потреб у сировині;

- формування обмежень розвитку окремих галузей харчової промисловості, пов'язані зі вступом до міжнародних торговельних організацій, що зумовлює скорочення виробництва в них;

- нестабільність світових цін на енергоресурси, що призводить до часткової втрати контролю підприємства харчової промисловості над процесами формування собівартості та рентабельності виробництва.

Ендогенні чинниками розвитку харчової промисловості формуються внаслідок внутрішньої специфіки функціону-

вання та розвитку її підгалузей та окремих підприємств. До найбільш впливових загальних ендогенних чинників слід віднести рівень платоспроможного попиту населення; параметри формування доходності та інвестиційна привабливість підприємств; умови здійснення кредитування та його доступність; досягнутий фактичний рівень техніко-технологічного розвитку підприємств; система технічного регулювання виробництва продукції; обмеженість інформації щодо стану ринків готової продукції та можливостей доступу до них споживачів; забезпечення діяльності підприємств робочою силою у відповідній кількості та необхідному рівні підготовки тощо [4, с. 107].

Сучасний простір діяльності підприємств харчової промисловості потребує більш широкого застосування методологічних та методичних підходів до оцінки функціонування та розробки напрямів її перспективного розвитку. Тому, на нашу думку, поряд із визначенням загальних та специфічних чинників функціонування досліджуваного виду економічної діяльності, слід виокремити групу комплексних чинників, які дозволяють виявити перспективні напрями розвитку підприємств харчової промисловості. Виходячи з цих позицій, вважаємо за необхідне включити до такої групи наступні чинники — вплив на розвиток харчової промисловості специфіки життєвого циклу організацій, життєвого циклу товарів, виробничо-територіальної локалізації підприємств, інституційних відносин та формування і реалізацію конкурентних переваг.

Класичний широкий підхід до визначення специфіки діяльності та життєвого циклу підприємств був запропонований австрійським економістом Й. Шумпетером ще у 1912 р. у роботі "Теорія економічного розвитку". Узагальнюючи запропоновані та сучасні підходи до цього процесу, життєвий цикл підприємств можна трактувати як період існування суб'єкта господарської діяльності, починаючи з формування ідеї його заснування та закінчуючи його моральним або фізичним застарінням, наслідком чого може бути або ж його ліквідація або перетворення на новий суб'єкт з новими цільовими орієнтирами. В життєвому циклі підприємства виділяють наступні етапи [9]:

- Введення нового товару (товару, з яким не знайомий споживач, або товару нового виду) — на цьому етапі відбувається визначення характеристик та специфіки нового товару, розробка методів його виробництва, необхідних інфраструктурних та логістичних заходів. Він також характеризується наявністю значних витрат на розробку без можливості їх активної та оперативної компенсації.

- впровадження нового методу виробництва продукції (методу, який раніше не використовувався у цій галузі промисловості) — він включає вибір технологій та оптимального місця розташування підприємства з метою ефективного залучення факторів виробництва, виробничої, ринкової та логістичної інфраструктури. Підприємство на цьому етапі несе значні збитки на впровадження виробничо-технологічних та управлінських інновацій. Водночас вихід на внутрішній ринок даного підприємства з новим товаром з порівняно нижчими цінами дає можливість поступово свою прибутковість.

- Відкриття нового ринку, на якому цю галузь промисловості не було представлено — даний етап розпочинається за умови коли виробництво обраного товару повністю покриває внутрішній попит. Накопичені фінансові результати та досвід дозволяють сформулювати додаткові резерви виробництва, реалізація яких дає можливість виходу підприємства на зовнішні ринки. Даний етап характеризується максимальним рівнем прибутковості.

- Завоювання нового джерела сировини та напівфабрикатів — розпочинається за умови вичерпання вже існуючих сировинних джерел або ж зростання витрат підприємства при їхньому тривалому використанні, що призводить до малоконтрольованого процесу зростання витрат. Метою цього етапу є пошук більш доступних та дешевих видів та джерел сировини з метою скорочення собівартості виробництва.

— Впровадження нової організаційної структури в будь-якій галузі — виникає внаслідок повного вичерпання можливостей традиційної організації виробництва основного товару. Його результатом можуть стати або припинення діяльності у випадку неможливості нової системи організації виробництва забезпечити достатній рівень прибутковості, або диверсифікацією виробництва.

Використання в теорії управління специфіки життєвого циклу функціонування підприємств харчової промисловості забезпечує виявлення комплексу внутрішніх і зовнішніх процесів, які впливають на нього, а також напрямів та джерел подальшого розвитку. До таких джерел та напрямів слід віднести усі види інновацій, механізми внутрішньої та зовнішньої конкуренції, трансформації попиту, інвестицій, державної політики, зміни в структурі управління підприємством, фінансової організації, кваліфікації персоналу, розширенні інформаційно-комунікаційного поля діяльності тощо.

Аналіз напрямів та джерел подальшого розвитку здійснюється з метою визначення чинників сприяють розвитку підприємства або галузей та бар'єрів розвитку, які можуть призвести до згортання діяльності, з'ясувавши при цьому, які з виявлених чинників належать до категорії керованих або некерованих. Це, у свою чергу, дає змогу зосереджувати виявити та зосередити увагу на кризових точках діяльності підприємств на кожному із етапів, відстежувати необхідність зміни попередження (пом'якшення) криз.

Одним із основних авторів теорії життєвого циклу товару став відомий вчений Ф. Котлер, який запропонував його етапність та особливості перебігу [2]. З позиції дослідника, типовий життєвий цикл товару складається з чотирьох етапів — виведення на ринок, зростання, зрілості та занепаду. Відповідно, діяльність підприємств змінюється відповідно до специфіки кожного етапу. Етап виведення на ринок характеризується незначною динамікою зростання збуту продукції в залежності від інтенсивності виходу на ринок. У зв'язку з великими витратами введення товару прибутки на цьому етапі практично відсутні. У разі успіху, відбувається перехід до етапу зростання, коли розширюються можливості споживання товару ринком, відбувається швидке зростання збуту і збільшення прибутків. На цьому етапі фірма прагне вдосконалити товар, вийти на нові сегменти ринку і нові канали розподілу, з метою поступового зниження ціни. Наступний етап — зрілості, протягом якого товар досягнув максимального рівня платоспроможного попиту, прибутки стабілізуються або знижуються в зв'язку з ростом витрат на захист товару від конкурентів. Для поживлення збуту фірма вишукує різні новаторські прийоми, що передбачають, зокрема, модифікацію ринку, модифікацію товару і модифікацію комплексу маркетингу. І нарешті, товар вступає в стадію занепаду, коли збут і прибутки скорочуються. Завдання підприємства на цьому етапі полягає в виявленні старіючих товарів і прийнятті рішень по кожному з них стосовно або про продовження їх випуску, або про виключення його з номенклатури. В останньому випадку товар та технології його виробництва можуть продати іншому підприємству, або ж просто зняти з виробництва [2]. Реалізація в теорії управління специфіки життєвого циклу товару дає можливість розробити оптимальні стратегії товароруху з метою мінімізації витрат на виробництво та реалізацію, ефективною внутрішньої виробничо-технологічної, продуктової та інноваційної політики, запобіганню виникнення кризових станів.

Аналіз виробничо-територіальної локалізації підприємств є більш сучасним методом оцінки впливу на якісно нові зміни стану підприємств переробної промисловості в напрямі підвищення ефективності їх діяльності. Основою даного методу становить використання кластерної моделі розвитку і розміщення підприємств. Основу кластерної моделі розвитку складають особливі функціональні утворення (кластери), які є специфічними об'єднаннями некор-

поративного типу, розташованими в безпосередній близькості від кінцевих виробників, постачальників (ресурсів, сировини, напівфабрикатів, комплектуючих та послуг), дослідних лабораторій, навчальних та інших установ у певній галузі економіки (або суміжних галузях), діяльність яких може і має надати нові можливості для розвитку просторових економік регіонів на основі принципів та завдань їх створення [6, с. 77]. Такі моделі передбачають технологічне об'єднання самодостатніх кооперованих підприємницьких структур, сформованих на основі поділу праці та спеціалізації, у територіальні виробничі системи для організації виробництва певних видів кінцевої продукції, надання послуг чи виконання робіт у межах певних територій [3, с. 208]. Кластер є особливою формою взаємодії підприємств у певній локації, за рахунок чого всі його учасники отримують потужні переваги в результаті забезпечення тісноти та ефективності системи виробничих, технологічних та територіальних зв'язків, можливостей доступу до сировини, комплексного використання розосереджених ресурсів, формування необхідної системи виробничої, ринкової та логістичної інфраструктури, формування ефективних каналів товароруху та дозволяє уникнути ризиків дрібнотоварного виробництва. Така система взаємодії дає можливість забезпечити ефективне поєднання виробничих та просторових чинників розвитку харчової промисловості.

Формування та реалізація кластерної моделі розвитку підприємств харчової промисловості забезпечує:

- функціонування та розвиток підприємств пов'язаних комерційними та технологічними зв'язками, які використовують наявні конкурентні переваги регіону та формують на їх основі власні, з метою забезпечення виробництво конкурентоспроможної продукції;

- активізацію підприємницької активності на основі широкого розвитку малого і середнього бізнесу які використовують схожі (спільні) технологічні цикли, або забезпечують виробництво певного виду продукції;

- стимулювання інноваційної активності підприємств харчової промисловості, що сприяє розробці нових виробничо-технологічних процесів, підготовку відповідних кадрів, створює умови для покращення бізнес-середовища;

- формування виробничої, ринкової та логістичної інфраструктури, для якої характерним є динамічний розвиток з метою забезпечення організаційної, функціональної та виробничої підтримки підприємств харчової промисловості задіяних у кластерах;

- розробку та реалізацію дієвої політики центральних і регіональних органів влади, а також місцевого самоврядування, яка спрямована на підтримку та розвиток кластерів тощо.

Однією із базових переваг використання кластерної моделі є отримання організаціями, що входять до нього, та регіону, в якому він розташовується, синергетичного ефекту, що проявляється у підвищенні конкурентоспроможності та сприянні сталого просторового розвитку.

Таким чином, аналіз виробничо-територіальної локалізації підприємств є більш сучасним методом оцінки впливу на якісно нові зміни стану підприємств харчової промисловості, оскільки дозволяє сформувати таку систему взаємозв'язків між підприємствами та регіонами, яка здатна забезпечити отримання прибутку та оптимізації витрат, не тільки тим суб'єктам господарювання, а й регіональним господарським системам, що особливо важливо в умовах децентралізації владних повноважень. Додатковий ефект від реалізації даної методики в системі управління підприємствами харчової промисловості досягається за рахунок обґрунтування, реалізації та впровадження ефективних технологічних ланцюгів просування продукції від виробництва до споживача, що у свою чергу дозволяє економити витрати, реалізувати ефективну цінову політику, впливати на збут продукції, впроваджувати інновації, забезпечувати досягнення економічних інтересів усіх учасників об'єднання.

Для нових регіональних утворень, які формуються у процесі децентралізації та сприяють реалізації методу виробничо-просторової локалізації підприємств важливим є досягнення ефекту "нової регіоналізації", наслідком якого є виникнення регіонів, які не пов'язані з адміністративно-територіальним поділом країни та характеризуються високим конкурентним статусом. Додатковим ефектом для регіональних господарських систем від впровадження кластерної моделі, як основи методу виробничо-територіальної локалізації, є вирішення питань невисокого рівня розвитку периферійних регіонів, які мають бути об'єднані навколо ядра кластеру. Це дозволяє сформувати на периферійних територіях кластероформуючий блок, який є важливим інструментом вирішення широкого спектру виробничих, організаційних та соціальних проблем цих територій.

Важливим чинником розвитку харчової промисловості в Україні є рівень її доступу до сировинної бази певного масштабу та якості, що знаходиться під безпосереднім впливом характеру розвитку земельних відносин. Слід зазначити, що масштаби та інтенсивність впливу земельних відносин на розвиток харчової промисловості слід розглядати в контексті стратегії сталого розвитку, головними методологічними принципами якої є забезпечення економічної, соціальної та екологічної результативності використання земельних ресурсів, забезпечення їх позитивної динаміки. Комплексне використання даних принципів дає можливість досягнути справедливого, відтворювального та безпечного розвитку земельних ресурсів, як матеріального базису функціонування харчової промисловості.

Основною формою прояву справедливого розвитку є формування та реалізація земельної ренти, що виступає результуючим та регулюючим фактором використання права власності в діючій системі земельних відносин. Земля як головний засіб та інструмент сировинного забезпечення діяльності харчової промисловості обмежена і вільно не може бути відтворена. Фактор обмеженості земель комплексно діє у просторово-часовому вимірі та визначає специфіку виробничо-просторового розвитку харчової промисловості. Більш якісні за природною родючістю і розміщенням ділянки не можна перемістити в просторі, на відміну від більшості інших засобів виробництва. Відповідно, доступ до земель вищої природної продуктивності створює переваги для розвитку тих чи інших видів діяльності харчової промисловості. Наявність власності на землю зумовлює отримання землевласником певної частки додаткового продукту у формі земельної ренти [7, с. 16]. Безпосередньо, механізм земельної ренти виконує важливі функції щодо здійснення ціноутворення виробництва продовольчої продукції, доступу до необхідної сировинної бази, впливає на платоспроможний попит населення.

Розвиток рентних механізмів тісно пов'язаний з розвитком ринку землі, який є важливим сегментом ринкової економіки і забезпечує реалізацію відносин між його суб'єктами та здійснює прямий вплив на результативність діяльності харчової промисловості. Специфічний статус землі та її властивості визначають цілий ряд специфічних особливостей даного ринку, особливо в умовах децентралізації владних повноважень та розвитку територіальних громад:

- величина та характер попиту і пропозиції земельних ділянок зумовлені цілим рядом суспільних факторів (політичною системою, географічними, історичними, станом інфраструктури і рівнем розвитку території тощо), а також ірраціональністю її вартості;

- землі диференційовані за якістю та позиціонуванням. Додаткові вкладення праці й капіталу дозволяють економічно поліпшити родючість і отримати велику віддачу від землі, що можливо практично на будь-яких ділянках;

- обмеженість пропозиції земельних ресурсів посилюється відносинами приватної власності. В умовах ринку землевласники не бажають продавати свої зе-

мельні ділянки, а віддавати їх в оренду для отримання стабільного доходу. Тому до продажу навіть пропонується незначна частина земельного фонду, що не є адекватною реакцією на зростаючий попит;

- правове оформлення угод на ринку землі потребують обов'язкової державної реєстрації і складного, дорогого юридичного оформлення. Це вимагає присутності держави в процесах регулювання ринку [5, с. 201].

У сукупності, така специфіка ринку землі формує певний набір обмежуючих економічних та інституційних чинників розвитку харчової промисловості, що прямо впливає на особливості розміщення, спеціалізації, темпів та перспектив розвитку її основних підгалузей.

Необхідність забезпечення відтворювального розвитку зумовлене поступовим загостренням екологічних проблем використання земель. Такий тип розвитку потрібно розглядати в аспекті раціонального використання та збереження природного стану даних земель, результатом чого є формування екологічної ренти. Реалізації системи екологічної ренти є беззаперечним процесом. Однак слід вказати, що, з одного боку, вона визначає можливість відтворення ресурсного потенціалу харчової промисловості, а з іншого — підвищує собівартість виробленої продукції, що може стати ще одним обмежуючим фактором розвитку харчової промисловості, особливо в умовах повільного зростання платоспроможного попиту на вітчизняну продовольчу продукцію. Загалом, відтворювальний розвиток, зумовлює необхідність підвищення ефективності використання земельних ресурсів з урахуванням їх якісного стану на основі зростання дієвості механізмів їх охорони та раціонального використання. Основними проявами відтворювального розвитку земельних ресурсів слід вважати: продуктивність сільськогосподарського виробництва, родючість земель, існуючу систему землеробства та екологічний стан земельних ресурсів, екологічно зумовлені втрати рентного доходу, витрати на забезпечення вимог екологічно сталого землеробства тощо.

Безпечний розвиток харчової промисловості забезпечує формування суспільної ренти, яка проявляється у рівні продовольчої безпеки країни. Продовольча безпека є комплексним поняттям, що містить три важливі аспекти: кількісний — ступінь реалізації поточної потреби в продуктах харчування; якісний — задоволення потреби в безпечних для здоров'я, якісних продуктах харчової промисловості; соціально-економічний — зростання добробуту населення, що забезпечує доступ всіх груп населення до продовольства на рівні забезпечення життєдіяльності [1, с. 6]. Це викликає необхідність комплексного підходу до розв'язання проблем реформування земельних відносин на ринкових засадах у поєднанні з управлінськими та економічними реформами в державі в цілому.

У сучасних умовах господарювання, з урахуванням існуючих ризиків та загроз на макро-, мезо- та мікрорівні, одним із вагомих чинників розвитку харчової промисловості є оптимальне використання усіх наявних конкурентних переваг та формування нових їх типів, що забезпечить досягнення більш високих рівнів виробничо-просторової конкурентоспроможності підприємств даної сфери господарювання. Загалом, виробничо-просторова конкурентоспроможність підприємств харчової промисловості об'єктивно зумовлена господарською самостійністю її складових у процесі виробництва та реалізації товарів, намаганням максимізувати доходи та мінімізувати витрати, розширювати масштаби виробництва та реалізації продукції з одночасною залежністю їх від кон'юнктури ринку. Слід зазначити, що вільна підприємницька діяльність дає можливість підприємствам харчової промисловості не лише залучати та використовувати доступні фактори виробництва у відповідності до своїх потреб, а й здійснювати свою роботу по формуванню нових конкурентних переваг, у тих сферах, які є більш привабливими та необхідними. Одночасно споживачі харчових продуктів, також має свободу вибору у відповідності до місця проживання, режиму життєдіяльності та

відтворення, рівня добробуту, споживчих переваг тощо. В результаті цього виникає система взаємозв'язків та взаємозалежностей між усіма учасниками ринку харчових продуктів, основою якої є конкуренція. Базуючись на вказаних методологічних положеннях, слід визначити основні напрями формування та використання конкурентних переваг в процесі управління та розвитку харчовою промисловістю у напрямі забезпечення її виробничо просторової конкурентоспроможності:

— забезпечення рівноваги макроекономічної системи, що є важливою умовою забезпечення конкурентоспроможності, оскільки робить виробничо-господарську діяльність підприємств харчової промисловості прогнозованою та стабільною;

— розширення сировинної бази підприємств харчової промисловості, що дає можливість формування ефективної асортиментної та цінової політики, забезпечити скорочення витрат виробничо-господарської діяльності та зростання прибутковості;

— закріплення позицій на освоєних та вихід на нові ринки збуту продукції, з пріоритетом забезпечення внутрішніх потреб країни. Це дозволить сформувати вагомий гарантії реалізації продукції харчової промисловості, а також сприятиме залученню нових продавців і покупців, підвищенню загального рівня конкуренції та запобіганню негативним її проявам;

— розвиток інституційного середовища, що сприятиме зростанню рівень конкурентоспроможності, оскільки воно впливає на ті способи конкуренції, за якими підприємства харчової промисловості формують та розподіляють свої переваги і несуть витрати на реалізацію стратегій та програм розвитку;

— підвищення інноваційно-технологічного рівня виробництва, що сприятиме зростанню ефективності й швидкості прийняття та впровадження нововведень підприємствами харчової промисловості в технологічному і технічному плані, з метою підвищення продуктивності виробничо-господарської та збутової діяльності;

— забезпечення ефективного використання інвестиційно-інноваційного потенціалу, що полягає в активному залученні вигідних фінансових ресурсів на впровадження інновацій. Це має забезпечити стабільність, рівновагу та розширене відтворення виробництва продуктів харчування у довгостроковій перспективі;

— підтримка ефективного розвитку інфраструктури, що сприятиме доступності товаровиробників як до ринків сировини та збуту готової продукції, їх довготривалого зберігання з метою нівелювання сировинних, збутових та сезонних обмежень;

— зростання ефективності кадрового забезпечення діяльності підприємств харчової промисловості, що є однією із базових умов реалізації інновацій та сприяння розширеного їх розширеного відтворення;

— сприяння стабільності та доступності фінансового ринку, що є одним із основних інструментів ефективної інвестиційної політики та інноваційних трансформацій;

— удосконалення бізнес-середовища функціонування підприємств харчової промисловості, що за рахунок спрощення за та забезпечення прозорості регулюючого впливу сприяє зростанню продуктивності виробництва;

— дотримання інтересів всіх учасників ринку харчової продукції, що дасть можливість запобігати появі нових ризиків та загроз для його конкурентного функціонування.

ВИСНОВКИ

Використання запропонованих методів оцінки сучасного стану, визначення стратегій та перспективних напрямів функціонування переробної промисловості на основі аналізу та використання в практиці управління підприємств системи аналізу екзогенних, ендогенних та комплексних чинників має забезпечити позитивну динаміку розвитку не лише підприємств даного виду економічної діяльності, а й регіональних господарських систем нашої країни на основі досягнення між ними синергетичного ефекту.

Література:

1. Басюркіна Н.Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки / Н.Й. Басюркіна // Економіка харчової промисловості. — 2011. — № 2 (10). — С. 5—10.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга: краткий курс / Пер с англ. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2007. — 656 с. — Режим доступу — http://htbiblio.yolasite.com/resources/12.11.15/Kotler_kratkiy_2007.pdf
3. Ковтун О.І. Організаційно-економічні альтернативи забезпечення конкурентоспроможності регіональних господарських систем / О.І. Ковтун // Науковий вісник НАТУ України. — 2009. — Вип. 19.12. — С. 207—219.
4. Купчак П.М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів: монографія / за ред. доктора економічних наук, професора А.В. Дейнеко. — К.: Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2009. — 152 с. — С. 106—107.
5. Потлатюк В.С. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку в системі банківського кредитування / В.С. Потлатюк // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія фінанси і кредит, 2013. — № 1 (34). — С. 200—206.
6. Томарева-Патлахова В.В. Моделі регіонального розвитку в контексті економічних реформ / В.В. Томарева-Патлахова // Держава та регіони. — 2013. — № 1. — С. 76—80.
7. Третяк А.М. Рентний характер земельних відносин / А.М. Третяк // Землевпорядний вісник [Текст]. — № 1. — 1997. — С. 16—20.
8. Тур О. Екзогенні ризики ринкової стійкості підприємств харчової промисловості: сучасний стан та стратегічні перспективи // Економіст. — № 11. — листопад 2016. — Режим доступу -<http://ua-ekonomist.com/archive/2016/11/Tur.pdf>
9. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й.А. Шумпетер; пер. з англ. В. Старка. — К.: Вид. дім "Києво-Могилян. акад.", 2011. — 242 с.

References:

1. Basurkina, N.Ya. (2011), "Food safety as a system characteristic of the functioning of the agro-industrial sector of the economy", vol. 2 (10), pp. 5—10.
  2. Kotler, F. (2007), "Fundamentals of Marketing" Short Course, Transl. from English, Williams Publishing House, 656 pp. Moscow, Russia, [Online], available at: http://htbiblio.yolasite.com/resources/12.11.15/Kotler_kratkiy_2007.pdf (Accessed 25 May 2018).
  3. Kovtun, O.I. (2009), "Organizational and economic alternatives for ensuring the competitiveness of regional economic systems", Scientific herald, vol. 19 (12), pp. 207—219.
  4. Kupchak, P.M. Deineko, L.V. (2009), "Food industry of Ukraine in the conditions of intensification of integration and globalization processes", [monograph], Kyiv, Ukraine.
  5. Potladyuk, V.S. (2013), "Market of agricultural lands in Ukraine: the current state and problems of development in the system of bank lending", Visnyk of Sumy National Agrarian University, "Series of Finance and Credit", vol. 1 (34), pp. 200—206.
  6. Tomareva-Patlahova, V.V. (2013), "Models of Regional Development in the Context of Economic Reforms", Scientific Journal "State and Regions", vol. 1, pp. 76—80.
  7. Tretyak, A.M. (1997), "Rental Character of Land Relations", Land Management Bulletin [Text], vol. 1, pp. 16—20.
  8. Tour, O. (2016), "Exogenous risks of market stability of food industry enterprises: current state and strategic perspectives", vol. 11, [Online], available at: <http://u.economist.com/archive/2016/11/Tur.pdf>
  9. Shumpeter, Y.A. (2011), "Economic Development Theory: Profit, Capital, Credit, Percent and Economic Cycle Research", Transl. from English, V. Stark, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 31.05.2018 р.

УДК 339.188.4

Д. А. Качан,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
І. В. Свіноус,
д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ "МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНА БАЗА"

D. Kachan,
post-graduate student, Bila Tserkva National Agrarian University
I. Svinous,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Bila Tserkva national agrarian university

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO A DEFINITION OF "MATERIAL AND TECHNICAL BASE"

Встановлено, що прояви системної кризи найбільш гостро відчуло сільське господарство і його матеріально-технічна база, погіршення якої різко позначилося на стані аграрного сектору країни.

Матеріально-технічна база характеризується матеріально-речовинною основою, науковим, виробничим (технічним) і соціально-економічним змістом. Матеріально-речовинна основа бази — це певна сукупність природних чинників, а також енергетичних, хімічних, біологічних та інших сил, організованих працею суспільства.

Виробничий зміст бази формується сукупністю безпосередньо матеріально-технічних і технологічних форм виробництва, насамперед, системою машин у широкому значенні цього слова (включаючи підсистему біоорганізмів).

Зважаючи на вищевикладене, слід зазначити, що основним важелем функціонування економіки є матеріально-технічна база. Основним стимулом формування матеріально-технічної бази є потреба суспільства у виробництві матеріальних благ. Трактуючи матеріально-технічну базу містить кілька понять: матеріально-технічна база суспільства, матеріально-технічна база економіки, матеріально-технічна база галузей економіки та матеріально-технічна база підприємства. Всі вони ґрунтуються на понятті "матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств".

Проведені дослідження і монографічний аналіз дозволили запропонувати новий підхід до визначення складу матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, що базується на поділі виробничої бази підприємств на дві складові: природно-біологічну та матеріально-технічну. Склад матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства представлений двома групами елементів: матеріальні ресурси і технічні засоби.

It was established that manifestations of a systemic crisis were most acutely felt by an agriculture and its material and technical base, a deterioration of which severely affected a state of an agricultural sector of the country.

Material and technical base is characterized by a material basis, scientific, industrial (technical) and socio-economic content. A material basis of the base is a certain set of natural factors, as well as energy, chemical, biological and other forces, organized by a work of society.

The production content of the base is formed by a combination of material and technical and technological forms of production, first of all, by a system of machines in a broad sense of the word (including the subsystem of bio-organisms).

In view of the above, it should be noted that the main lever of functioning of the economy is the material and technical base. The main stimulus for a formation of the material and technical base is a need of society in production of material goods. Treatment of logistics contains several concepts: the material base of society, the material and technical base of the economy, material and technical base of industries and logistics of company. All of them are based on the concept of "material and technical base of agricultural enterprises".

The research and monographic analysis allowed to propose a new approach to the determination of material-technical base of agricultural enterprises, based on the separation of enterprises manufacturing base into two components: natural biological and material technical. The composition of material and technical base of agricultural enterprises is represented by two groups of elements: material resources and technical means.

Ключові слова: матеріально-технічна база, сільськогосподарське підприємство, матеріальні ресурси, технічні засоби.

Key words: material and technical base, agricultural enterprise, material resources, technical means.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з найважливіших проблем ринкового розвитку сільськогосподарських підприємств є їх матеріально-технічне забезпечення. Без цього неможливе досягнення високого рівня продуктивності праці, виробництво продукції з низькою собівартістю. Абсолютна більшість аграрних підприємств не мають у своєму розпорядженні достатньої кількості техніки, а та, що є, застаріла. Наслідком цього є порушення технологій виробництва продукції в сільському господарстві.

Прояви системної кризи найбільш гостро відчуло сільське господарство і його матеріально-технічна база, погіршення якої різко позначилося на стані аграрного сектору країни. Підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва можливо лише на основі функціонування високорозвиненої матеріально-технічної бази та її оновлення, тобто модернізації, технічного переоснащення господарств, створення комплексу машин для механізації й автоматизації сільськогосподарського виробництва. У ринкових умовах значення

матеріально-технічної бази сільського господарства набуває вагомій ролі, що пов'язано безпосередньо з її економічною сутністю.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі відтворення факторів виробництва в сільському господарстві присвячені праці відомих економістів, зокрема класиків економічної науки: Дж. Кейнса, Ф. Кене, Дж. Б. Кларка, А. Сміта, К. Маркса, М. Фрідмана, А. Маршалла, Дж. С. Мілля, У. Петті, Д. Рікардо, Ж.Б. Сея, Д. Хікса, Й. Шумпетера, М.І. Грицишина, В.В. Іванишина, М.І. Кісіля, С.М. Колотухи, П.М. Макаренка, К.М. Мельника, П.Т. Саблука та ін.

Незважаючи на широке коло питань, які вивчались вітчизняними та зарубіжними економістами, ряд із них у зв'язку із поглибленням ринкових відносин на селі потребують удосконалення та розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень щодо трактування "матеріально-технічна база".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В економічному словнику новітнього часу матеріально-технічна база виробництва трактується, як: "сукупність матеріально-речовинних елементів продуктивних сил, виробничий апарат, який використовується для створення матеріальних благ і надання послуг колективу, суспільству. Матеріально-технічна база виробництва включає основні виробничі фонди в натурально-речовій і вартісній формах" [1].

Матеріально-технічна база характеризується матеріально-речовинною основою, науковим, виробничим (технічним) і соціально-економічним змістом. Матеріально-речовинна основа бази — це певна сукупність природних чинників, а також енергетичних, хімічних, біологічних та інших сил, організованих працею суспільства.

Наукова сутність бази проявляється у системі наукових знань про зазначені складові та сили природи, а також про форми їх використання.

Виробничий зміст бази формується сукупністю безпосередньо матеріально-технічних і технологічних форм виробництва, насамперед, системою машин у широкому значенні цього слова (включаючи підсистему біоорганізмів).

Зважаючи на вищевикладене, слід зазначити, що основним важелем функціонування економіки є матеріально-технічна база. Основним стимулом формування матеріально-технічної бази є потреба суспільства у виробництві матеріальних благ. Трактують матеріально-технічної бази містить кілька понять: матеріально-технічна база суспільства, матеріально-технічна база економіки, матеріально-технічна база галузей економіки та матеріально-технічна база підприємства. Всі вони ґрунтуються на понятті "матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств".

Так, В.Г. Андрійчук під поняттям матеріально-технічна база сільського господарства розглядає: "базу сільського господарства, яка є багатогранною і має натурально-речовинний і вартісний склад. За своїм натурально-речовинним складом вона включає кошти та предмети праці (робітники, машини, устаткування та інші технічні ресурси, виробничі та культурно-побутові споруди, продуктивна худоба, багаторічні насадження та ін.). У процесі її функціонування використовуються природні ресурси (земля, вода та ін.)" [2].

У свою чергу В.В. Іванишин розвинув поняття матеріально-технічних ресурсів сільського господарства як найважливішого фактора, що забезпечує ефективність сільськогосподарського виробництва та конкурентоспроможність вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників в умовах глобалізації економіки і тен-

денцій, що підсилюються, конкурентної боротьби на агропродовольчому ринку [3].

В економічному словнику не розглядається поняття "матеріально-технічна база сільськогосподарського підприємства", оскільки воно є дещо вужчим за змістом, тому його необхідно розкрити. На думку Д.К. Семенди, О.І. Здоровцова, П.С. Котика, О.О. Школьного: "Матеріально-технічна база сільського господарства це сукупність предметів і засобів праці, а також земельних і водних ресурсів, за допомогою яких працюють в галузях рослинництва і тваринництва виробляють необхідні види продукції для власного споживання та сировину для промислових переробних підприємств" [4]. Склад її елементів залежить від специфіки виробництва. Тільки за наявності всіх складових (техніки, кормів, землі, будівель та ін.) відбувається процес виробництва сільськогосподарської продукції. При цьому матеріально-технічна база сільськогосподарського підприємства входить до складу його виробничої бази, що включає також природно-біологічну базу.

Сільськогосподарські підприємства не можуть функціонувати без постійно оновлюваної матеріально-технічної бази, тому великого значення набуває процес її відтворення. Необхідно визначити поняття "відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства".

Під процесом відтворення технічних засобів розуміємо періодичне відтворення сільськогосподарської техніки, її обслуговування, ремонті заміну спрацьованої техніки, придбання нової з метою збереження необхідних виробничих потужностей технічного парку для виконання технологічного комплексу робіт, який передбачає обґрунтування стратегії своєчасного виведення із парку старих машин, заміни їх новими й раціональну експлуатацію протягом науково обґрунтованого оптимального періоду, за якого формуються найменші витрати на використання машин, нагримання необхідного фінансового резерву у фондах ремонту й амортизації для забезпечення часткового і повного відтворення техніки, використання економічно обґрунтованої технологічної утилізації технічних засобів виробництва з дотриманням природоохоронних вимог і державне регулювання технічної політики на основі правових актів, державних довгострокових програм, що визначають стратегічні її напрями [5].

Отже, процес відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства передбачає безперервне відновлення всіх її елементів. Цей процес ґрунтується на одержанні коштів для придбання нових технічних засобів, а також послуг на підтримку складових у якісному робочому стані. Ними можуть бути прибутки, амортизація, інвестиції та державна допомога у формі дотацій, субсидій, пільгових кредитів тощо.

Найбільш важливим питанням при дослідженні процесу відтворення матеріально-технічної бази є визначення складу матеріально-технічної бази сільського господарства, що включає в себе перелік виробничих елементів. До складових елементів матеріально-технічних ресурсів відносять: матеріально-технічні засоби наукової підготовки виробництва; виробничі матеріально-технічні засоби — система машин, а саме: засоби автоматичного управління, силові машини, міжгалузеві, галузеві групи робочих машин, у т. ч. сільськогосподарські, транспортні машини, біологічна група засобів виробництва, технологія, організаційні форми; будівлі, споруди; предмети праці.

Вищепераховані складові матеріально-технічної бази можна об'єднати в кілька груп: перша група необхідна для удосконалення форм і методів організації праці, забезпечення складових другої групи новітніми науковими способами розвитку; друга група насичує першу матеріально-речовими засобами для наукового аналізу. Всі блоки взаємообумовлені та становлять функціональне ціле, однак кожний елемент матеріально-технічної бази виконує окрему функцію.

У науковій літературі висловлюється точка зору про правомірність введення до поняття матеріально-технічної бази виробництва окремих її складових, наприклад, будинків і споруд, а також предметів праці, оскільки відносно до машин вони відіграють менш активну роль у виробничому процесі [6].

Виробничий зміст матеріально-технічної бази характеризується на практиці системою показників, у тому числі наукомісткістю, енергооснащеністю, рівнем механізації, автоматизації, хімізації, концентрації, спеціалізації виробництва та ін.

Андрійчук В.Г. [2] стверджує, що всі елементи матеріально-технічної бази поєднуються у технологічні процеси за певними формами організації виробництва. У вартісному відображенні частина матеріально-технічної бази сільськогосподарства представлена його виробничими засобами.

З огляду на особливості сільськогосподарського виробництва (використання землі, живих організмів, вплив природних умов, сезонність та ін.) вітчизняні науковці визначають матеріально-технічну базу сільськогосподарства як біотехнічну систему взаємозалежних ланок матеріального виробництва (рис. 1).

Так, матеріально-технічна база аграрної сфери не включає до свого складу безпосереднього виробника, хоча вона створюється і приводиться в рух робочою силою. Відмінність матеріально-технічної бази від виробництва полягає в тому, що останнє є діалектичною єдністю продуктивних сил і виробничих відносин, а матеріально-технічна база — елемент продуктивних сил, на основі чого між суб'єктами виробничого процесу складаються відповідні виробничі відносини.

Економічна сутність матеріально-технічних ресурсів проявляється у тому, що вони як оборотні засоби підприємства повністю переносять свою вартість на новостворену продукцію сільськогосподарства. Їхня вартість входить у загальні витрати на виробництво продукції. Матеріально-технічні ресурси беруть участь у процесі виробництва протягом одного виробничого циклу і, отже, вимагають постійного відшкодування на колишньому рівні при простому або в збільшеному розмірі при розширеному відтворенні.

У процесі виробництва вони змінюють свою речовинну форму, що відрізняє їх від іншої групи технічних ресурсів, що становлять основні засоби підприємства. Так, посівний матеріал у процесі виробництва перетворюється під впливом природних, біологічних і ґрунтових факторів у рослини, а мінеральні добрива, внесені в землю, перетворюються у різні живильні елементи, які створюють умови для росту рослин.

До складу матеріально-технічної бази сільськогосподарства входять матеріально-технічні й матеріально-біологічні елементи (рис. 2).

Матеріально-виробничі ресурси представлені виробничими запасами і незавершеним виробництвом. До виробничих запасів відносять різні речовинні елементи сільськогосподарського виробництва, що використовуються як предмети праці у виробничому процесі (добрива, корми, насіння, пально-мастильні матеріали, тварини на відгодівлі тощо).

Наявність запасів — обов'язкова умова забезпечення нормального функціонування сільськогосподарського підприємства, щоб безперервно і в оптимальному співвідношенні забезпечу-

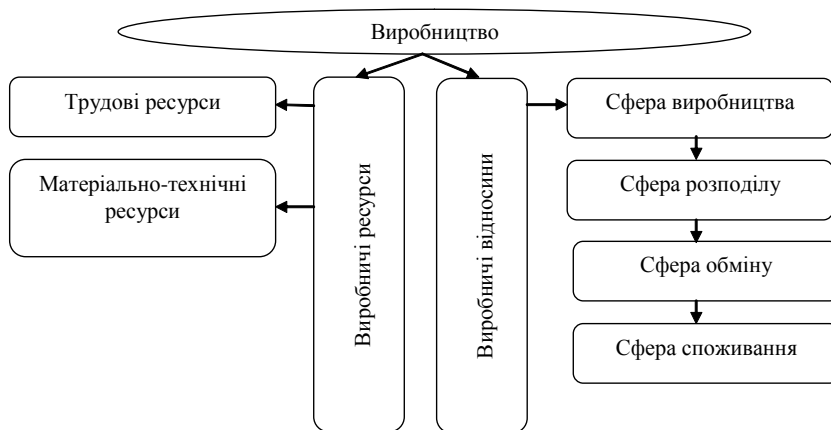

Рис. 1. Матеріально-технічні ресурси у загальній структурі виробничого процесу

вати виробництво матеріально-технічними ресурсами. Незавершене виробництво включають до складу матеріально-виробничих ресурсів, за вартістю витрат у землеробстві в поточному році під урожай озимих і ярих культур майбутнього року, а також витрат у тваринництві на інкубацію яєць. У незавершене виробництво промислових і допоміжних підрозділів включають витрати на придбання сировини і матеріалів для переробки сільськогосподарської продукції та ін.

Особливу роль в організації сільськогосподарського виробництва відіграють технічні засоби, а саме: трактори, комбайни, вантажні і легкові автотранспорт, різні сільськогосподарські машини (плуги, сівалки та ін.), енергетичні потужності. Враховуючи періодичність виконання робіт з обробітку сільськогосподарських культур і особливості організації виробничих процесів у тваринництві, для виконання взаємозалежних технологічних операцій формують спеціальні комплекси машин (для сівби зернових культур, догляду за посівами, збирання гною на фермах, роздавання кормів та ін.) відповідно до наявної в господарстві техніки.

Технічне переозброєння сільськогосподарського виробництва, комплектування системи машин для конкретного підприємства вимагає врахування місцевих умов, системи ведення господарства, його спеціалізації та кооперування з іншими галузями в системі АПК [6]. Система машин має забезпечувати максимальний рівень механізації робіт, впровадження інтенсивних технологій, збільшення обсягу виробництва продукції і підвищення продуктивності праці. До основних факторів формування системи машин варто включити: науково обґрунтовану технологію, комплексну механізацію й автоматизацію, організацію виробництва.

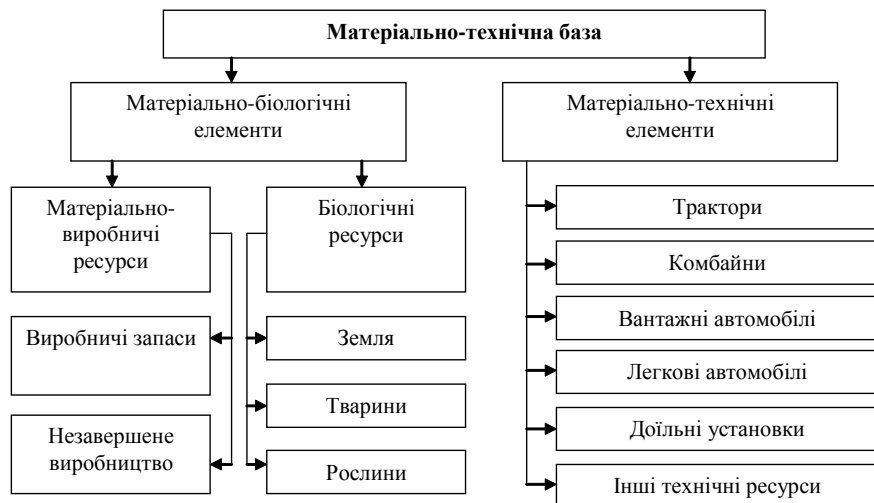

Рис. 2. Структура матеріально-технічної бази сільськогосподарства

Під технологією у сільському господарстві розуміють сукупність виробничих методів і процесів сільськогосподарських робіт певної послідовності з фіксованим початком і закінченням виконання операцій.

Комплексна механізація передбачає послідовне використання машин і механізмів на всіх технологічних операціях та стадіях виробничого процесу, що дозволяє повністю замінити ручну працю машинною як на основних, так і на допоміжних сільськогосподарських роботах.

Організація сільськогосподарського виробництва розглядається як комплекс соціально-економічних, агротехнічних і організаційних заходів, спрямованих на всебічне використання природно-економічних умов кожного господарства, що забезпечує максимальне збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції з одиниці земельної площі при найменших затратах праці й коштів.

Характерною рисою сучасного сільськогосподарського виробництва є удосконалення засобів і предметів праці під впливом науково-технічного прогресу. Цей об'єктивний закономірний процес розвитку продуктивних сил сільського господарства стає дедалі більш визначальним в умовах скорочення трудових ресурсів села. Науково-технічний прогрес покликаний забезпечувати економію поточних виробничих витрат і, насамперед, обмежених видів палива та сировини природного походження.

Очевидно, що головним засобом виробництва, який використовують у створенні продукції та формуванні витрат, що визначають її вартість, є машина. У цьому контексті процес відтворення техніки в ринковому середовищі повинен забезпечувати умову, за якої використання машин зумовлює найменші можливі витрати експлуатації та найвищий прибуток як кінцеву мету підприємницької діяльності підприємства. Виникає одна з основних проблем відтворення — тривалість використання технічних засобів виробництва. Термін служби машини — категорія критеріального рівня. З економічних позицій в умовах ринкової економіки машина може бути ефективно використана, якщо вона забезпечує мінімально можливу ціну споживання.

Із таким твердженням не можемо погодитися, оскільки потребує уточнення, у яких саме умовах машина забезпечує максимальну ефективність і мінімальні витрати виробництва. Адже якщо враховувати, що сучасна ресурсозберігаюча техніка дозволяє заощаджувати на витратах пально-мастильних матеріалів і праці, то за вартістю придбання вона є досить дорогою, а це позначається на величині амортизаційних відрахувань, які включають до постійних витрат. Тому необхідно розрахувати критичний обсяг виробництва, на основі якого можна з'ясувати, коли використання ресурсозберігаючої техніки буде вигідним порівняно із застосуванням традиційної.

Однією з головних умов швидкого підвищення продуктивності праці є прискорення темпів і зростання рівня оснащеності сільського господарства технікою.

На думку О.О. Кундицького: "Низька надійність сільськогосподарських машин та їх технічна недосконалість призводять до більших втрат робочого часу на обслуговування і ремонт техніки. При цьому знижується продуктивність праці й комплексність механізації трудових процесів. Існує необхідність впровадження у сільське господарство прогресивної системи машин з високою надійністю й сучасними технологічними параметрами" [6].

ВИСНОВКИ

Отже, проведені нами дослідження і монографічний аналіз дозволили запропонувати новий підхід до визначення складу матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, що базується на поділі виробничої бази підприємств на дві складові: природно-біологічну та матеріально-технічну. Склад матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства

представлений двома групами елементів: матеріальні ресурси і технічні засоби.

Перша група — "матеріальні ресурси" — містить у собі предмети праці (корми, насіння, нафтопродукти та ін.), які оцінюються як матеріальні витрати у формі № 50 с.-г. статистичної звітності.

Друга група — "технічні засоби" — містить у собі засоби праці (будинки, споруди, продуктивна худоба), у яких основну частку займає техніка (машини й обладнання, транспортні засоби). Вартість цих елементів визначається у формі № 5 статистичної звітності.

Література:

1. Економічна енциклопедія: у 3 т. / С.В. Мочерний та ін. — Т. 2. — К.: Академія, 2000. — 846 с.
2. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В.Г. Андрійчук, 2-ге вид. без змін. — К.: КНЕУ, 2005. — 292 с.
3. Іванишин В.В. Організаційно-економічні засади відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва: монографія / В.В. Іванишин. — К.: ІАЕ, 2011. — 348 с.
4. Аграрна економіка: підручник / Д.К. Семенда, О.І. Здоровцов, П.С. Котик та ін.; за ред. Д.К. Семенди та О.І. Здоровцова. — Умань, 2005. — 318 с.
5. Добіжа Н.В. Відтворення матеріально-технічної бази як основа зростання сільськогосподарського виробництва / Н.В. Добіжа // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 78—83.
6. Скоцик В.Є. Технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників: сучасний стан та проблеми вирішення // Економіка та управління АПК. — 2013. Вип. 10. — С. 56—60.
7. Пивовар П.В. Сучасний стан технічного потенціалу сільськогосподарських підприємств Житомирської області // Вісник Житомирського національного агро-екологічного університету. Науково-теоретичний збірник (економічні науки). — Житомир: ЖНАЕУ, 2011. — № 1 (28) — Т. 2. — С. 134—142.
8. Кундицький О.О. Регулювання фінансової бази відтворення факторів виробництва: монографія / О. Кундицький. — Л.: Триада плюс, 2011. — 549 с.

References:

1. Mochernyj, S.V. (2000), *Ekonomiczna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]*, vol. 2, Akademiia, Kyiv, Ukraine.
2. Andriychuk, V.H. (2005), *Efektivnist' diial'nosti ahrarynykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz [Efficiency of activity of agrarian enterprises: theory, methodology, analysis]*, 2nd ed., KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Ivanyshyn, V.V. (2011), *Orhanizatsijno-ekonomichni zasady vidtvorennia i efektyvnoho vykorystannia tekhnichnoho potentsialu ahrarynoho vyrobnytstva [Organizational and economic principles of reproduction and effective use of technical potential of agrarian production]*, IAE, Kyiv, Ukraine.
4. Semenda, D.K., Zdorovtsov, O.I. and Kotyk, P.S. (2005), *Ahrarna ekonomika [Agrarian economy]*, Uman', Ukraine.
5. Dobizha, N.V. (2008), "Reproduction of the material and technical base as a basis for the growth of agricultural production", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 78—83.
6. Skotsyk, V.Ye. (2013), "Technical support of agricultural producers: current state and problem solving", *Ekonomika ta upravlinnia APK*, vol. 10, pp. 56—60.
7. Pyvovar, P.V. (2011), "The current state of technical potential of agricultural enterprises of Zhytomyr region", *Naukovo-teoretichnyj zbirnyk (ekonomichni nauky)*, Zhytomyr: ZhNAEU, vol. 1 (28), no. 2, pp. 134—142.
8. Kundyts'kyj, O.O. (2011), *Rehuliuвання finansovoi bazy vidtvorennia faktoriv vyrobnytstva [Regulation of the financial basis for reproduction of factors of production]*, Triada plus, L'viv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2018 р.

С. Б. Березіна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПОРІВНЯЛЬНА ОЦІНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ І ЗАКОРДОННИХ СИСТЕМ СТРАХУВАННЯ

S. Berezina,
Phd, Associate Professor of the Department of Insurance, Banking and Risk Management,
Kyiv National Taras Shevchenko University

COMPARATIVE ESTIMATION OF NATIONAL AND FOREIGN SYSTEMS OF INSURANCE

Розглянуто особливості страхової справи в країнах світу. Показано, що якість страхової допомоги залежить, перш за все, від багатства країни.

Здійснено порівняльний аналіз систем страхування у розвинутих країнах з практикою соціального страхування в Україні. Він показав, що Україна за моделями соціального страхування майже нічим суттєво не відрізняється від інших країн світу за виключенням незначних винятків.

Позначені можливі шляхи посилення соціального захисту. Враховуючи поточний соціально-економічний стан України кардинальним шляхом визначено вихід з кризи і подальший розвиток економіки, інші заходи — вдосконалення існуючої системи соціального захисту методами соціального ризик-менеджменту.

The considered features of insurance business are in the countries of the world. It is shown that quality of benefit to insure depends, foremost, from riches of country.

The comparative analysis of the systems of insurance is carried out in the developed countries with practice of social security in Ukraine. He showed that Ukraine after the models of social security almost substantially differs nothing from other countries of the world after the exception of insignificant exceptions.

Mark possible ways of strengthening of social defence. Taking into account current socio-economic status of Ukraine a cardinal way an exit from a crisis and further development of economy, other events is perfection are certain to existing systems of social defence by the methods of social risk management.

Ключові слова: особливості страхування в країнах світу, національна система страхування, порівняльний аналіз страхування, шляхи посилення соціального захисту.

Key words: features of insurance in the countries of the world, national system of insurance, comparative analysis of insurance, ways of strengthening of social defence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З розвитком суспільства і глобалізацією економіки особливого значення набувають ризики, як небезпеки втрат. Зараз ризик наявний в усіх сферах життє-

діяльності людини. Окремі з них приводять до величезних втрат майна, машин і устаткування, а деякі пов'язані з безпекою життя окремих людей і навіть усього суспільства у цілому. Кризова ситуація в економіці

України додатково посприяла виникненню багатьох соціальних і групових конфліктів, зменшенню правопорядку, виникненню додаткових ризиків. А це втрата сил і ресурсів, додаткові гальми на шляху до перебудови країни.

Звідси виникла нагальна потреба в організації ефективних систем захисту найманих робітників від соціальних ризиків, ризиків втрати заробітної плати, у зв'язку з нещасним випадком на виробництві, хворобами, старістю, інвалідністю, втратою годувальника, безробіттям. Постала гостра необхідність використання нових і вдосконалення існуючих методів і інструментів запобігання негативному впливу ризиків.

Важливішим інструментом сучасного ризик-менеджменту постало формування в соціальній політиці економічно-розвинених країн, а також і в Україні, національних систем соціального страхування як протидії соціальним ризикам. Їх побудова і функціонування мають власні особливості і різну ефективність результатів. Відповідно, виникає потреба порівняти досвід функціонування систем страхування, які діють у різних країнах і в Україні, і на цій основі позначити можливі шляхи посилення соціального захисту у нашій країні.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Предметом дослідження є порівняльна оцінка досвіду функціонування систем страхування, які діють у різних країнах і що спрямовані на забезпечення соціального захисту людини на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, каліцтва на виробництві, безробіття, підтримки материнства, охорони здоров'я та інших соціальних ризиків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Досвід побудови і функціонування національної і закордонних систем страхування розглянутий у багатьох роботах. Іноземний досвід страхування висвітлений у дослідженнях І. Фаахла [1], С. Грімсlea [2], та ін, а вітчизняний розглянутий у роботах В.М. Птухи [3], М.Т. Казмерчука [4] та ін. Особливості страхування в ісламських країнах висвітлені в роботі [5]. Д. Культер і Р. Джонсон присвятили своє дослідження висвітленню теорій виникнення відносин страхування [6]. Усі ці роботи мають специфічний характер і не спрямовані на порівняння національної і закордонних систем страхування, чому якраз і присвячене це дослідження.

МЕТА ТА ЗАДАЧІ РОБОТИ

Мета роботи — здійснити порівняльну оцінку національної і закордонних систем страхування та на цій основі виявити можливі шляхи посилення соціального захисту в Україні.

При цьому необхідно вирішити такі задачі:

1. Визначити особливості страхової справи в країнах світу.
2. Зробити порівняльний аналіз іноземних систем з практикою соціального страхування в Україні.
3. Позначити можливі шляхи посилення соціального захисту, враховуючи поточний соціально-економічний стан України.

МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні використовується метод логічного зіставлення. Йдеться про цілеспрямоване розширення потоку інформації для аналізу шляхом виділення логічних ланок, яких не достає у логіці соціального ризик-менеджменту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Особливості систем страхування по країнах світу У ранньому середньовіччі (10—13 ст.) страхування мало зародкову форму, ним займалися лише цехи і

гільдії купців. У 14 ст. виникло комерційне страхування, що обслуговувало морські ризики. У 17 ст. з'явилися страхові акціонерні компанії. У цей час в Англії вперше здійснили страхування від пожеж, а в наступному віці — страхування життя. У 18 ст. в Західній Європі налічувалось біля 100 видів страхування майна і життя. Тоді ж були закладені математичні основи теорії актуарних розрахунків.

Соціальний захист на постійній основі на державному рівні було здійснено, мабуть, уперше лише в 19 ст. в Німеччині після об'єднання її "земель". Німецький кайзер у 1881 році оприлюднив послання щодо права робітників на соціальний захист, на підставі чого рейхстаг видав три закони про соціальне страхування: у випадку захворювання, від нещасного випадку, за інвалідністю і старістю [7]. Приклад Германії невдовзі наслідували Австрія і Угорщина. У 1911 році Британія впровадила обов'язкове медичне страхування.

Після 1920 року обов'язкове соціальне страхування поширилось по усій Західній Європі. У США державне страхування було впроваджено лише 1935 році, коли економіка країни почала виходити із стану "великої депресії".

Зараз існуючі у світі системи страхування мають значні особливості. Йдеться переважно про обов'язкове державне страхування, тому що комерційне страхування рідко має національні відмінності (хіба що за обсягом обороту капіталу).

Особливості державного страхування у Великобританії [8]. У страховий фонд сплачують, починаючи з визначеного мінімуму доходу. Інакше — добровільний внесок. Якщо заробітна плата перевищує умовний максимум, плата становить 2%. Інакше — 12%. Єдині страхові внески покривають пенсійні виплати (3 види) і власне соціальні виплати (7 видів допомоги).

Кожний платник має особовий рахунок у страховому фонді. За найманого працівника внески здійснює роботодавець. Медичне страхування здійснюється окремо.

Особливості державного і недержавного страхування в США [9; 10]. Страхова допомога фінансується через податки на заробітну плату. Тільки громадяни, котрі є платниками внесків у програму соціального страхування, мають право отримувати страхову допомогу в страхових випадках. Однак є виключення. Так, продовольчі талони видають усім нужденним. Страховими випадками вважають:

- старість (пенсійне забезпечення);
- інвалідність;
- втрату годувальника;
- безробіття;

хворобу (медичне страхування молодих осіб з певними видами захворювань і пенсіонерів).

Право на отримання допомоги в рамках приватної страхової програми засновано на договорі страхування. Страховик, як правило, не має одностороннього права на зміну або припинення покриття до закінчення терміну дії договору.

Навпаки, програми державного страхування зазвичай засновані на статуті страхового фонду (а не контракті). Отже, право на одержання допомоги є статутним, а не договірним. Це означає, що положення програми страхування можуть бути змінені будь-коли, якщо статут змінений. Щоб цього не сталося, в США регулярно проводять прогнозні розрахунки страхових внесків і витрат на 70 років уперед.

У США одночасно діють дві медичні програми. Програма Medicare працює на умовах соціального страхування, а програма Medicaid — як соціальне забезпечення. Різниця між ними в наступному. Якщо при страхуванні враховують внески бенефіціара-страхувальника, то програма соціального забезпечення здійснює виплати за потреби, незважаючи на розмір внесків. Робота

системи медичного страхування забезпечується мережею лікарень і окремих лікарів, котрі отримують за свої послуги грошову компенсацію від уряду.

Базова ставка податку на соціальне забезпечення в США становить 6,2% від заробітної плати працівника. Крім того, робиться збір на медичну допомогу у розмірі 1,45%, і збір на соціальне страхування у зв'язку з безробіттям у розмірі 6,2%. Тобто загальна сума внесків у фонди соціального страхування становить 13,85%.

Особливості державного страхування в Гібралтарі [11]. Страхова допомога фінансується через податки на заробітну плату. 10% сплачує робітник і 20% — роботодавець. Працюючі пенсіонери внески не роблять, але роботодавець продовжує сплачувати страхові внески. Ті, хто працює на декількох роботах, сплачують за основним місцем зайнятості.

Особливості державного страхування на Кіпрі [12]. На Кіпрі добре поставлена державна статистика в сфері соціального страхування. Цікавими є кількісні співвідношення. Так, адміністративні і операційні витрати становили в 2016 році лише 0.6% від загалу. Але витрати фонду соціального страхування на медичне обслуговування ще менші і становлять 0.25%. При цьому пенсія по старості складає 70% від загалу. Сума страхових виплат переважає щорічно в бік збільшення. Особливим є те, що фонд соціального страхування здійснює виплати допомоги незастрахованим категоріям громадян, наприклад, виплати на сирітство тощо.

Особливості державного страхування в Ірландії [13]. Тут фонд соціального страхування складається з поточно рахунку і інвестиційного рахунку, котрими керують міністр з питань зайнятості і міністр фінансів відповідно. На поточний рахунок поступають внески роботодавців і найманих робітників. Ці кошти спрямовують на фінансування різних видів соціального страхування. Працівники, котрі молодші 16 років і старші 66 років страхові внески не роблять. Будь-хто з доходом більшим за 5000 євро додатково сплачує страхові внески в розмірі 4% від незароблених доходів (здавання в оренду, отримання дивідендів чи процентів по депозитам тощо). Рівень виплат застрахованій особі залежить від класу страхування, який, у свою чергу, залежить від рівня її заробітної плати.

Інвестиційний рахунок виконує роль ощадного рахунку.

Особливості державного страхування в Ісландії [14]. Соціальне страхування в Ісландії фінансується з державного казначейства (бюджету), який, у свою чергу, поповнюється шляхом сплати загальних податків і податків на заробітну плату, що виплачуються роботодавцями і працівниками. Усі особи, що проживають в Ісландії протягом певного часу, вважаються застрахованими Ісландської системою соціального страхування. Пенсіонери отримують додаткову допомогу в вигляді доплати за житло, доплат за користування транспортними засобами тощо.

Особливості державного страхування в Литві і Латвії [15; 16] полягають у тому, що ця система вельми складна і деталізована, що дозволяє максимізувати надходження і мінімізувати витрати на соціальний захист. Але при цьому мають бути охоплені майже всі ті, хто потребує допомоги.

Особливості державного і приватного страхування в ПАР [1]. У ПАР набуло розвитку як державне, так і приватне страхування.

Обов'язкове державне страхування включає загальні види соціального страхування (тимчасова непрацездатність, безробіття, пологи, смерть тощо). Страхові внески сплачують роботодавці в розмірі 1% від фонду заробітної плати.

Добровільне приватне страхування передбачає медичну допомогу і страхування від дорожньо-транспорт-

них пригод. Кожний вид страхування регулюється окремим агентством.

Особливості страхування в ісламських країнах (Такафул) [5]. Такафул — це система страхування, що базується на дотриманні норм шаріату, які, в свою чергу, спираються на тексти Корану і Суни. Незважаючи на древні коріння (раннє середньовіччя), система страхування має цілком сучасний вигляд. Головними заборонами такафула є:

гарар — спекуляція;
майсир — азартна гра;
ріба — лихварство.

У межах такафула страхувальники можуть претендувати на частину прибутку страховика від інвестиційної діяльності. Наприклад, у Об'єднаних Арабських Еміратах страхові компанії, які здійснюють страхування автотранспорту, використовують механізм, за яким власник автомобіля, зробивши сплату страхової премії, стає акціонером компанії і отримує частину її прибутку за підсумками року. У разі, якщо протягом дії договору страхових випадок не виникає, то при продовженні поліса частка страхувальника в капіталі компанії виростає на суму нової премії, збільшуючи можливі дивіденди. Той самий механізм, іменований аманом, застосовується при страхуванні нерухомості, життя, вантажів тощо.

Обов'язкове державне страхування в країнах шаріату не практикується.

Порівняльна оцінка національної і зарубіжних систем страхування

Існуючі в світі моделі соціального захисту населення (страхові і нестрахові) можна згрупувати таким чином [17; 18]:

Соціально-демократична модель. Її дотримуються скандинавські країни. Згідно цієї моделі держава бере на себе левову частку відповідальності за соціальний захист.

Неоліберальна модель. Вона діє переважно в США і Канаді. Організацією соціального захисту займаються переважно профспілки.

Неоконсервативна модель (континентальна модель, модель О. Бісмарка). Засновником цієї найбільш поширеної моделі вважають ФРН. Вона знайшла застосування також у Австрії, Франції, Польщі і на теренах пострадянських країн. Це змішана модель. Вона передбачає державно-приватну відповідальність за соціальний захист населення. Державне страхування базується на зборі страхових внесків, встановлених відповідно зі страховими тарифами. Однак обов'язок по компенсації виробничих нещасних випадків не входить в сферу державної відповідальності, а покладається на особливі структури — безприбуткові корпорації "публічного права", які ведуть свою роботу під контролем держави. Таким чином, ця модель поєднує принципи як державної так і приватної форм соціального захисту. Основні принципи моделі:

зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності;

соціальні видатки фінансуються, переважно, за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих працівників;

величина страхових виплат визначається насамперед величиною страхових внесків.

Для малозабезпечених членів суспільства, що не мають можливості отримувати страхові соціальні виплати (наприклад, через відсутність страхового стажу), соціальний захист реалізується через принцип соціальної допомоги (тобто фінансується з бюджету).

Зокрема в Німеччині діє подвійна система страхування здоров'я за участю і приватних, і державних організацій.

Модель Бевериджа. Вона впроваджена у Великобританії і Ірландії. Головну роль відіграє держава. Мо-

дель спрямована на соціальний захист збіднілих верств населення. Збирання соціальних внесків здійснює та сама служба, яка збирає податки.

Модель приватного страхування в основному поширена в Бельгії, Фінляндії та Португалії. Тут соціальне страхування будується виключно на комерційній діяльності приватних страхових компаній.

Система соціального захисту, впроваджена в Україні, найбільшою мірою відповідає німецькій моделі. Однак у плані впровадження системи єдиного внеску українська система страхування майже не має аналогів у світі. Часткові виключення становлять Великобританія і Казахстан. Зокрема в Казахстані єдиний соціальний внесок становить 11% від фонду заробітної плати і охоплює страхування на випадок втрати [4]:

- годувальника;
- роботи;
- доходу у зв'язку з вагітністю та пологами;
- доходу у зв'язку з усиновленням (удочерінням) новонародженої дитини (дітей);
- доходу у зв'язку з доглядом за дитиною до досягнення нею віку одного року.

Внески на інші види страхування стягують окремо.

Що стосується методів адміністрування збору страхових внесків, зазначимо таке. У Західній Європі розповсюджено п'ять методів адміністрування [4]:

1. Паралельне здійснення окремими установами соціального страхування своїх функцій. Управління системою повністю децентралізовано і відокремлене від податкової системи. Цим методом послуговуються: Австрія, Данія, Люксембург.

2. Реєстрацію страхувальників і бенефіціарів, збирання внесків, облік звітності платників здійснює єдина установа. Навпаки, страхові виплати здійснює кожний страховий фонд окремо. Цим методом послуговуються: Бельгія, Болгарія, Іспанія, Італія, Македонія, Німеччина, Польща. До них наближена і Україна. (Але в цих країнах не впроваджена система єдиного соціального внеску, діюча в Україні).

3. Єдина установа, що здійснює збір внесків, водночас здійснює і виплати. Цим методом послуговуються: Греція, Литва, Мальта, Португалія, Словачія, Чехія, Швейцарія.

4. Функція збирання страхових внесків покладена на податкову адміністрацію. Навпаки, реєстрацію бенефіціарів, виплату їм грошової допомоги та надання соціальних послуг здійснюють інші органи. Цим методом послуговуються: Албанія, Боснія та Герцеговина, Естонія, Нідерланди, Румунія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія.

5. Податкові органи здійснюють збір і розподіл страхових внесків, інші функції виконує інша установа. Цим методом послуговуються: Великобританія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція.

Згідно з [6], на Заході існує декілька теорій щодо виникнення і сутності соціального захисту взагалі і соціального страхування зокрема. Це теорія:

- руйнівного впливу капіталізму;
- політичної легітимності;
- прагнення до розкоші (закон Вагнера);
- демографічної неоднорідності;
- Левіафана, запропонована Т. Гоббсом.

Теорія руйнівного впливу капіталізму виходить з того, що соціальне страхування є захисною функцією суспільства як відклик на економічну нестабільність, породжену капіталістичними відносинами. Що стосується моменту виникнення соціального страхування, теорія суперечить історичним відомостям. Адже страхування відомо з давніх часів. Що стосується нестабільності, вона — породження стрімкого розвитку, притаманного буржуазному суспільству.

За теорією політичної легітимності, соціальне страхування є методом боротьби держави супроти робітничого руху, проти інакомислення взагалі. Отже соціальне страхування, згідно теорії, має бути притаманним, перш за все, державам з автократичним режимом. Ця теорія посиляється на заяви засновника обов'язкового державного страхування Отто Бісмарка. Дійсно, намірами Бісмарка було таким способом пом'якшити соціалістичні антибуржуазні настрої в суспільстві. Однак, як відомо, наслідки завжди відрізняються від мети, вони завжди ширше задумів суб'єкта дій. Саме тому таке пояснення не коректне. Антиприклад — Іспанія, Греція і Португалія, де соціальне страхування почало розвиватися лише після краху автократичних режимів.

Закон Вагнера свідчить, що темпи зростання державних витрат (у тому числі на соціальне страхування) перевищують темпи зростання економіки. Іншими словами, частка держави у ВВП має з часом зростати. Кажучи взагалі, це не зовсім закон, а висновок з декількох інших законів-пояснень. Зростання витрат, згідно з теорією, обумовлено зростанням необхідності:

- 1) забезпечити правопорядок;
- 2) фінансувати приватні підприємства з метою їх прискореного зростання (асигнування в науку, венчурні підприємства тощо);
- 3) обслуговувати зростаючий зовнішній борг;
- 4) забезпечити відповідний розвиток системи соціального захисту.

Незалежно від того, наскільки пояснення Вагнера є слушними (довільними або помилковими), цей закон залишився не підкріпленим статистично. Зокрема частка страхових витрат у різних високо розвинених державах вельми варіабельна і коливається від 6 до 17% від ВВП. При цьому в країнах з великим доходом відсотки часто менші за країни з низьким доходом. Суперечить "закону" і економічна динаміка. Наприклад, при стрімкому зростанні ВВП у Ірландії і Нової Зеландії частка страхових витрат держави у ВВП знижувалась тощо.

За теорією демографічної неоднорідності, соціальний захист повільніше впроваджується в країнах з національною, релігійною, лінгвістичною різноманітністю. Ця теорія була розроблена, на нашу думку, з політичних міркувань, щоб "пояснити", чому в США (а також Швейцарії) соціальний захист на державному рівні було впроваджено пізніше, ніж у Германії і багатьох країнах Західної Європи.

Так звана теорія Левіафана була запропонована ще Томасом Гоббсом (1588—1679). Для Гоббса держава споріднена з біблейським чудовиськом Левіафаном. Зміст теорії полягає в наступному. Ведення війни потребує додаткових витрат. Тому під час війни збільшуються податки. Після закінчення війни податки не зменшують, але спрямовують їх на соціальний захист. З іншого боку, ведення війни потребує здорових солдатів. Саме для цього вводять медичне страхування.

Теорія набуває зовсім інший смисл, коли стосується пенсійного забезпечення. Її зміст у наступному. З феноменом старіння населення частка виборців-пенсіонерів зростає; отже, мають зростати і пенсійні витрати держави.

Як бачимо, теорія грішить непослідовністю. Однак фахівці наголошують, теорія виправдала себе, зокрема, під час Бурської війни 1911 року (створення медичного страхування у Великобританії) і під час японсько-китайської війни 1927 року (створення медичного страхування в Японії). При цьому підкреслимо, для протилежної сторони військового конфлікту — ПАР і Китаю — ця теорія підтвердження не мала.

Підсумовуючи, зазначимо, що усі перелічені теорії соціального страхування вирішують філософське пи-

Таблиця 1. Розмір та пропорції страхового навантаження в системах соціального страхування країн ЄС і України

Країна	Страхові внески (% від заробітної плати)		
	роботодавець	працівник	усього
Австрія	25.1	17.2	42.3
Німеччина	21.2	19.8	41.0
Греція	28.2	15.4	43.6
Італія	35.1	9.5	44.6
Нідерланди	29.4	25.6	55.0
Франція	38.9	12.5	51.4
Україна	37.7	3.6	41.3

Джерело: доповідь науково-дослідного інституту праці і соціального страхування Міністерства охорони здоров'я та соціально-го розвитку РФ.

тання: "Допомога бідним і нужденним — це самоціль чи засіб для чогось іншого?" Відповідь має бути однозначною: "І те, і інше — в природі людини". Інша річ, що вектори обох прагнень можуть як співпадати, так і бути протилежними. Усе залежить від економічних, політичних, соціальних, культурологічних та інших обставин.

Між країнами існують суттєві відмінності в фінансуванні програм соціального страхування. Розмір страхових внесків у систему страхування (державного і приватного) залежить від багатства країни і розвитку страхової системи. Так, розмір внесків на одного мешканця в 2013 році становив (у доларах США):

Швейцарія — 7803.

Фінляндія — 5358.

Японія — 3888.

США — 3992.

РФ — 199.

Україна — 80.

Ліхтенштейн — 79.

Індія — 52.

(Мешканці Ліхтенштейну достатньо забезпечені (у 2009 році ВВП на одну особу складав 139 тис. дол./рік за ПКС) і тому не потребують зайвих інститутів для компенсації наслідків соціальних ризиків).

Результат залежить, перш за все, від економічного стану країни і, по-друге, від історично сформованого соціального укладу. Наприклад, у таких країнах, як Австралія, Швеція і Данія, значна частка витрат покладена на державу. В інших країнах провідну роль відіграє комерційне (приватне) страхування тощо.

Для нас важливо, що в європейських країнах державні витрати на освіту, культуру, охорону здоров'я, соціальне забезпечення у 6 разів перевищують витрати на військові цілі, підтримку правопорядку і державне управління. Далі наводимо порівняльну таблицю страхового навантаження в Україні і передових країнах Заходу.

Згідно з таблицею 1, в Україні найменше навантаження після Греції — країни, котра (як і Україна) найбільше потерпіла від фінансово-економічної кризи 2009 року. При цьому в нас витрати роботодавців переважають у найбільшій мірі. Між тим, оскільки обидві частки видатків є нараховуванням на заробітну плату, таке розподілення не полегшує участь робітників (як може здаватися), однак зменшує витрати на інноваційний розвиток і тим самим збільшує рівень безробіття.

Можливі шляхи посилення соціального захисту в сучасних умовах України

Щоб краще зрозуміти феномен соціального страхування в динаміці і місто України в світовому просторі соціального захисту, звернемось до історії розвитку страхування на території сучасної України. Тут слід звернути увагу на те, що відносно України існують уривчасті відомості щодо існування взаємодопомоги на рівні сільської громади на Древній Русі в 11 ст. У 14 ст. в Московії ввели податок для накопичення коштів, які спрямовували на викуп полонених з татарського рабства. "Перше російське від вогню товариство" було заснова-

но указом Миколи I у 1827 році. Водночас перші товариства взаємного страхування від вогню були створені в Полтаві і Тулі...

У 1894—1899 роках страхування робітників було впроваджено на деяких підприємствах Херсона, Одеси і Миколаєва. У 1903 році в царській Росії було запроваджено державне страхування робітників від нещасних випадків, а в 1912 році були прийняті закони про страхування від нещасних випадків та страхування на випадок хвороби, дія яких поширювалася і на територію українських губерній [18]. У 1918 році В.І. Ленін видав декрет: "Положення про соціальне забезпечення трудящих" [19].

Рішенням союзного уряду 23 червня 1933 року всі кошти соціального страхування, а також санаторії, будинки відпочинку та ряд інших установ були передані профспілкам [20].

На межі отримання державної незалежності у лютому 1991 року Рада міністрів і Рада Федерації незалежних профспілок України прийняли спільну постанову "Про управління соціальним страхуванням в Україні", відповідно до якої було утворено перший Фонд соціального страхування УРСР. Лише в 1998 р. Верховною Радою України було прийнято закон "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування". Після цього було прийнято ще вісім профільних законів і окрема глава в Цивільному кодексі України. На підставі цих законів створено два державних страхових фонди [21] і біля 170 приватних, прийнято чимало постанов Кабінету Міністрів, впроваджена страхова статистика [17; 22].

Зараз в Україні існують такі державні страхові фонди:

1. Фонд соціального страхування України:

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

2. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

3. Пенсійний фонд України.

Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності володарів наземного транспорту за шкоду, заподіяну третім особам, здійснюють Моторне (транспортне) страхове бюро — об'єднання страховиків (МТСБУ). Вони здійснюють взаєморозрахунки з уповноваженими організаціями інших країн у галузі страхування цивільно-правової відповідальності. Налічує 58 страховиків.

Усього в Україні діє біля 70 компаній загального призначення і біля 100 компаній здійснюють медичне страхування під час подорожування по країнам ЄС (так званий асистанс).

Слід відмітити, що в усіх країнах соціальне страхування здійснюється приблизно однаковими способами з незначними варіаціями. Отже, в сфері соціальних відносин, пов'язаних із соціальним захистом, кажучи взагалі, не існує теоретичного оптимуму.

Між тим, соціальні ризики зростають разом з поглибленням економічної кризи, причина якої — застарілі соціально-економічні відносини і провінційна соціальна культура (колоніальний наслідок). Ці обставини зменшують ефективність соціального (та іншого) страхування в Україні.

Крім цього, проблеми національного страхування, що регулюються, можуть виникати з нецільового використання коштів, тобто виплат нестрахового характеру. В наукових колах України існує дискусія щодо доцільності використання (невикористання) державного страхового фонду на адміністративні і інші заходи, які безпосередньо не пов'язані з втратою доходів бенефіціаром. Такі заходи (послуги) рекомендується фінансувати з державної казни (бюджету). До них, зокрема, належать такі послуги по безробіттю, як:

- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації;
- профорієнтація;
- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт для безробітних;
- надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, компенсації;
- надання роботодавцям — суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації;
- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням тощо.

Ця тема завжди буде спірною, оскільки існують доводи "за" і "проти".

Між тим, існують й інші проблеми в сфері соціального страхування. Так, поточні залишки внесків страхові фонди (державні і приватні) використовують для кредитування бізнесу і отримання з цього прибутку. Отримані кошти спрямовують на розширення адміністративних потреб, навчання персоналу, підвищення премій персоналу державних фондів або доходу власників приватних фондів. Для безпосередніх потреб бенефіціарів ці кошти не спрямовують. Отже, не дивно, що в 2016 році на одне вільне робоче місце в секторі обов'язкового державного страхування претендувала 31 особа, а в секторі приватного страхування — 44, при тому що в середньому по економіці ця цифра дорівнювала 10.

Практика показує, що для поліпшення ситуації потрібно розширити права професійних союзів і громадськості по контролю за роботою фондів, а також запровадити сталі статистичні дослідження з питань страхування (коли для цього в бюджеті з'являться необхідні кошти).

У кризових ситуаціях для боротьби з бідністю доцільно вводити продовольчі картки, запровадити 50% сплату за ліки для бідних за будь-якими рецептами, залишити безкоштовний проїзд тим, хто цього потребує тощо. Але усе це можливо зробити після того, як у суспільстві з'явиться попит на благодійність. Проте це питання виходить за межі даного дослідження.

Але головне полягає в поліпшенні економічного стану країни. Тоді не потрібно буде для надання соціальної допомоги бенефіціарам шукати серед них бідніших за бідних і вдаватися до інших засобів легітимного зменшення обсягів допомоги. Навпаки, для успішної роботи системи страхування потрібно розширювати платоспроможний попит на соціальний захист з боку фізичних і юридичних осіб. Адже без страхових внесків не може бути і витрат. Між тим, питання економічної незрілості суспільства освітлюється в науковій літературі недостатньо і підмінюється освітленням моральних заходів на кшталт боротьби з тіньовою економікою і корупцією. Навіть так звана боротьба з бідністю, більше моральне питання ніж економічне. Дійсно економічним є питання виходу з економічної кризи і по-

дальшого розвитку суспільства. Але народ має дожити до кращих часів і тому йому потрібна посилена соціальна допомога.

Узагальнюючі оцінку систем страхування слід відмітити, що захист від соціальних ризиків з'явився разом з ризиками, тобто з появою людини розумної, а форми соціального захисту змінювались разом із зміною соціально-економічного укладу. Більш того: постійний тиск на суспільство, спричинений ризиками, є одним із важелів його історичної еволюції.

ВИСНОВКИ

1. З'ясовано, що в світі панують п'ять моделей соціального захисту, деякі з яких мають ті чи інші ознаки соціального страхування. Це соціально-демократична модель; неоліберальна модель; неоконсервативна модель (континентальна модель, модель О. Бісмарка); модель Бевериджа; модель приватного страхування. Але розмаїття методів соціального страхування не носить сутнісний характер. Якість страхової допомоги залежить, перш за все, від багатства країни. Але є загальна закономірність: у країнах з низьким питомим ВВП система страхування більш прискіплива, спрямована на економію коштів в ущерб нужденним.

2. Порівняльний аналіз особливостей страхової справи в країнах світу з практикою соціального страхування в Україні показує, що Україна майже нічим суттєво не відрізняється від інших країн світу за моделями соціального страхування. Але є два винятку. Перший — введення системи єдиного страхового внеску дозволило уникнути законодавчого розподілення внесків за видами страхування, здійснюючи це в "ручному режимі". Другий виняток — це передбачувано мала частка страхувальників, які послуговуються електронною системою "рівний — рівному".

3. Можливі шляхи посилення соціального захисту (враховуючи поточний соціально-економічний стан України і попит на захист населення) можна поділити на дві категорії: кардинальні і поточні. Кардиналі заходи передбачають вихід країни з економічної кризи (перш за все, реноваційної кризи) і подальший розвиток економіки, розширювати платоспроможний попит на соціальний захист з боку фізичних і юридичних осіб тощо.

Інші заходи мають бути спрямовані на першочерговий захист збіднілого населення. Серед них:

розширення прав професійних союзів і громадськості, а також Мінфіну по контролю за роботою страхових фондів (державних і приватних);

запровадження сталих статистичних досліджень з питань страхування за розширеною номенклатурою показників;

переймаючи досвід інших країн, за наявності коштів у бюджеті і страхових фондах, запровадити продовольчі картки для бідних, 50% сплату за ліки за будь-якими рецептами, залишити безкоштовне лікування і безкоштовний проїзд тим, хто цього потребує. Доцільно також: тимчасово заборонити інвестицій дохід державних страхових фондів використовувати для фінансування адміністративних і інших потреб безпосередньо не пов'язаних з потребами бенефіціарів тощо.

Література:

1. Elias Phaahla. What the South African State does for the poor: II Social Insurance. 2015. //URL: hsf.org.za/resource-centre/hsf-briefs/what-the-south-african-state-does-for-the-poor-ii-social-insurance

2. Shawn Grimsley. Social Insurance Programs: Definition, Types & Examples. (USA) // URL: <https://study.com/academy/lesson/social-insurance-programs-definition-types-examples.html>

3. Птуха М.В. Очерки по истории статистики XVII—XVIII веков / М. Птуха. — М.: Госполитиздат. — 1945. — 352 с.

4. Казмерчук М.Т. Єдиний соціальний внесок: міжнародний та вітчизняний досвід / М.Т. Казмерчук // Управління розвитком. — 2013. — № 17. — С. 61—63.

5. Такафул — исламское страхование // URL: islamic-finance.ru/load/2-1-0-13

6. David m. Cutler1 & Richard Johnson. The birth and growth of the social insurance state: Explaining old age and medical insurance across countries

7. Германия: социальное государство от Бисмарка до Аденауэра. // Голос русскоязычной Америки, 2014 // URL: www.forumdaily.com/germaniya-socialnoe-gosudarstvo-ot-bismarka-do-adenauera

8. государственное страхование // URL: www.gov.uk/national-insurance

9. Social insurance. (USA) // URL: en.wikipedia.org/wiki/Social_insurance

10. What is social insurance? Definition and meaning. (USA) // URL: www.businessdictionary.com/definition/social-insurance.html 03

11. Social Insurance. Government of Gibraltar // URL: https://www.gibraltar.gov.gi/new/social-insurance.

12. Social Insurance Services. (Cypr) // URL: www.mlsi.gov.cy/mlsi/sid/sidv2.nsf/All/0FF5365BD48D9640C22581D800450D77?OpenDocumnt, 2018.

13. Social insurance — Citizens Information. (Ireland) // URL: www.citizensinformation.ie/en/social_welfare/irish_social_welfare_system/social_insurance_prsi/social_insurance_in_ireland.html, 2018.

14. Програми соціального страхування // URL: https://study.com/academy/lesson/social-insurance-programs-definition-types-examples.html 07

15. Поняття, принципи й види загальнообов'язкового державного соціального страхування // URL: studies.in.ua/soc_zabezpe/1566-ponyattya-principi-ta-vidi-zagalnoobovyaz..., 2018.

16. Поняття, принципи й види загальнообов'язкового державного соціального страхування // URL: buklib.net/books/23406

17. Горна М.О. Статистичне забезпечення управління фондами соціального страхування // URL: kneu.edu.ua/.../Статистичне%20забезпечення%20уп...

18. Тархов П.В. та ін. Соціальне страхування: Конспект лекцій. — Суми: СумДУ, 2009. — 164 с. // URL: essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/2628/1/Socialne_strah.doc

19. Декрет Совета Народных Комиссаров. Положение о Социальном Обеспечении трудящихся. РСФСР, 1918. // 2014 // URL: istmat.info/node/31921

20. Історія виникнення і розвитку соціального страхування, 2017 // URL: www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/printable_article/94778023

21. Статут фонду соціального страхування від 08.02.2017 // URL: http://komspip.rada.gov.ua/uploads/documents/30443.pdf

22. Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) в Україні у 2016 році: Статистичний збірник / Державна служба статистики України URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2016/vvp/kvznr/arh_kvznr_2016_u.htm

References:

1. Phaahla, E. (2015), "What the South African State does for the poor: II Social Insurance", available at: hsf.org.za/resource-centre/hsf-briefs/what-the-south-african-state-does-for-the-poor-ii-social-insurance (Accessed 10 May 2018).

2. Grimsley, S. (2018), "Social Insurance Programs: Definition, Types & Examples. (USA)", available at: https://study.com/academy/lesson/social-insurance-programs-definition-types-examples.html (Accessed 10 May 2018).

3. Ptukha, M.V. (1945), Ocherky po istoriyi statystyky XVII-XVIII vekov [Essays on the history of statistics of the XVII-XVIII centuries], Hospolytyzdat, Moscow, Russia.

4. Kazmerchuk, M.T. (2013), "Single social contribution: international and national experience", Upravlinnia rozvytkom, vol. 17, pp. 61—63.

5. Islamic-Finance (2018), "Takaful - Islamic insurance", available at: islamic-finance.ru/load/2-1-0-13 (Accessed 10 May 2018).

6. Cutler1, D. M. and Johnson, R. (2004), "The birth and growth of the social insurance state: Explaining old age and medical insurance across countries", available at: https://scholar.harvard.edu/files/cutler/files/the_birth_and_growth_of_the_social_insurance_state.pdf (Accessed 10 May 2018).

7. Holos ruskoiazychnoj Ameryky (2014), "Germany: a social state from Bismarck to Adenauer", available at: www.forumdaily.com/germaniya-socialnoe-gosudarstvo-ot-bismarka-do-adenauera (Accessed 10 May 2018).

8. Gov.uk (2018), "National Insurance", available at: www.gov.uk/national-insurance (Accessed 10 May 2018).

9. wikipedia (2018), "Social insurance. (USA)", available at: en.wikipedia.org/wiki/Social_insurance (Accessed 10 May 2018).

10. Business Dictionary (2018), "What is social insurance? Definition and meaning. (USA)", available at: www.businessdictionary.com/definition/social-insurance.html 03 (Accessed 10 May 2018).

11. Government of Gibraltar (2018), "Social Insurance", available at: URL: https://www.gibraltar.gov.gi/new/social-insurance (Accessed 10 May 2018).

12. Republic of Cyprus, Ministry of Labour, Welfare and Social Insurance (2018), "Social Insurance Services", available at: www.mlsi.gov.cy/mlsi/sid/sidv2.nsf/All/0FF5365BD48D9640C22581D800450D77?OpenDocumnt (Accessed 10 May 2018).

13. Citizens Information. (Ireland) (2018), "Social insurance", available at: www.citizensinformation.ie/en/social_welfare/irish_social_welfare_system/social_insurance_prsi/social_insurance_in_ireland.html (Accessed 10 May 2018).

14. Grimsley, S. (2018), "Social Insurance Programs: Definition, Types & Examples", available at: https://study.com/academy/lesson/social-insurance-programs-definition-types-examples.html (Accessed 10 May 2018).

15. studies.in.ua (2018), "Concept, principles and types of compulsory state social insurance", available at: studies.in.ua/soc_zabezpe/1566-ponyattya-principi-ta-vidi-zagalnoobovyaz (Accessed 10 May 2018).

16. buklib.net (2018), "Concept, principles and types of compulsory state social insurance", available at: buklib.net/books/23406 (Accessed 10 May 2018).

17. Horna, M.O. (2016), "Statistical provision of management of social insurance funds", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, KNEU, Kyiv, Ukraine.

18. Tarkhov, P.V. (2009), Sotsial'ne strakhuvannia: Konsept lektzij [Social insurance: A summary of lectures], SumDU, Sumy, Ukraine.

19. RSFSR (1918), "Decree of the Council of People's Commissars. Regulations on the Social Security of Workers", available at: istmat.info/node/31921 (Accessed 10 May 2018).

20. Social Insurance Fund of Ukraine (2017), "History of the emergence and development of social insurance", available at: www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/printable_article/94778023 (Accessed 10 May 2018).

21. Social Insurance Fund of Ukraine (2017), "Statute of the Social Insurance Fund of Ukraine", available at: http://komspip.rada.gov.ua/uploads/documents/30443.pdf (Accessed 10 May 2018).

22. State Statistics Service of Ukraine (2017), "National Social Security Accounts (NRCPs) in Ukraine in 2016", available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2016/vvp/kvznr/arh_kvznr_2016_u.htm (Accessed 10 May 2018).

Стаття надійшла до редакції 13.05.2018 р.

М. А. Однороз,

к. е. н., доцент, докторант відділу теорії економіки і фінансів, Науково-дослідний фінансовий інститут ДНУ "Академія фінансового управління" Міністерства фінансів України, м. Київ

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРОБІЗНЕСУ

М. Odnorog,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Doctoral student Department of theory of Economics and Finance, Scientific-research financial Institute State educational-scientific institution "Academy of financial management"

INSTITUTIONAL APPROACH TO THE FORMATION OF INNOVATIVE SYSTEM OF STATE REGULATION OF AGRIBUSINESS

У статті удосконалено інструментарій державного регулювання аграрного бізнесу за відповідним його поділом на інструменти. Досліджуються системоутворюючі фактори, що визначають ефективність функціонування агробізнесу. Представлено результати моніторингу та аналізу формування інституціональних підходів. Обґрунтовано пріоритетні напрямки формування і розвитку систематизуючих інститутів аграрного ринку. Зроблено висновок про те, що незважаючи на невідповідність окремих правил імперативам зовнішнього середовища, основу державного і підприємницького партнерства формують закони, відомчі акти та інші нормативно-правові акти органів влади. Без урахування визнання пріоритету інститутів-правил вибір напрямів формування системи державного регулювання агробізнесу, адекватних потребам підприємницьких організацій і імперативам СОТ, виявляється проблематичним. Приведення теоретичних знань у відповідність з практичними проблемами, що накопичилися у сфері взаємодії влади та агробізнесу, припускає закріплення визначальної ролі за нормативними актами.

The article was improved instruments of state regulation of agrarian business with the appropriate its division into tools. Examines the strategic factors that determine the efficiency of agribusiness. The results of monitoring and analysis of institutional approaches. It justifies priority directions of formation and development of systematizing institutions of the agricultural market. It is concluded that despite the inconsistency of individual rules to the imperatives of the external environment, the basis of state-private partnership form laws, departmental rules and other normative legal acts of the authorities. Excluding the recognition of the priority of institutions-the rules, the choice of directions of formation of system of state regulation of agribusiness, adequate to the needs of business organisations and the imperatives of the WTO, is problematic. Bringing theoretical knowledge in line with practical problems that have accumulated in the sphere of interaction of power and agribusiness, involves the fixing of the decisive role behind the regulations.

Ключові слова: інституціональний підхід, державне регулювання, агробізнес, владні і підприємницькі структури, формальні правила, виробничий і торговий протекціонізм.

Key words: an institutional approach, government regulation, agribusiness, government and business structures, formal rules, production and trade protectionism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Узагальнення існуючих підходів до формування системи державного регулювання агробізнесу вказує на відсутність єдиної думки вчених щодо його функцій, механізмів і інструментів. Однак дослідники висловлю-

ють згоду з тим, що при використанні неефективних інститутів-правил суб'єкти аграрного підприємництва переходять в розряд беззбиткових структур з істотними матеріальними і нематеріальними затратами. Як наслідок, у галузях рослинництва і тваринництва відбу-

вається розширення фізичних розмірів комерційних господарств, що супроводжується зменшенням їх реальних доходів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У наукових дослідженнях Б. Губського, Л. Мельника, І. Михасюка, О. Могильного, Г. Мостового, В. Радченка, П. Саблука, В. Ситника, О. Шпичака значна роль відводиться механізмам і формам державного регулювання агробізнесу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування інституціонального підходу до формування інноваційної системи державного регулювання агробізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Абсолютна більшість держав у світі розглядає агробізнес і продовольчий ринок як систему, не здатну до повного саморегулювання і потребує підтримки для компенсації неминучих втрат галузі в ринкових умовах. Розмір цієї плати в окремих країнах сягає 70% вартості продукції сільського господарства.

Крім стратегічної ролі агробізнесу в забезпеченні продовольчої безпеки, він є основою сільських поселень, що відтворюють природне середовище та національні ландшафти, народні традиції і спосіб життя. Специфіка галузі полягає в просторовій розпорошеності, що розглядає сільське господарство і продовольчий ринок як систему не здатну до повного саморегулювання і потребує підтримки для компенсації неминучих втрат галузі в ринкових умовах. Розмір цієї плати в окремих країнах сягає 70% вартості продукції сільського господарства.

Збільшується кількість аргументів регулюючої ролі держави. Крім стратегічної ролі сільського господарства в забезпеченні продовольчої безпеки, агробізнес є основою сільських поселень, що відтворюють природне середовище та національні ландшафти, народні традиції і спосіб життя [1, с. 498]. Специфіка галузі полягає в просторовій розпорошеності виробництва, більш високому органічному складі капіталу, сезонності робіт, різноманітні форм діяльності. Різниці в термінах витрат і отримання продукції досягає в рослинництві 10—12 місяців, у тваринництві — двох років і більше.

В аграрній сфері виявляється нездатність ринку забезпечити виробництво важливих благ в необхідних обсягах, усувати зовнішні екстерналії і протистояти монополії переробників і торгівлі [2, с. 134]. Недосконалість ринку нейтралізується створенням відповідних інституціональних структур і участь держави у вирішенні проблем.

Однак ефективність держави як регулятора агробізнесу пов'язана не тільки зі збільшенням компенсуючого впливу та оптимізації використовуваних інструментів і методів. По-перше, для створення не тільки "великого", але і "сильного" державного регулювання необхідно виробити єдині критерії оцінки ефективності використання коштів держпідтримки та посилити контроль за їх цільовим використанням.

По-друге, пояснення причин кризи тільки провалами ринку та обґрунтування таким чином необхідність розширення державного втручання не цілком коректні. Існує загроза просування групових інтересів шляхом підміни понять (замість провалу держави — провал ринку). Тому важливо зруйнувати стереотип сприйняття державного втручання як єдиного способу подолання кризи.

Державне втручання в економіку не є єдиним способом подолання "провалів" ринку. Крім нього, спектр альтернативних інституціональних схем галузевого регулювання агробізнесу включає в себе режими саморегулювання (делегованого і добровільного). Добровільне саморегулювання передбачає встановлення і

підтримання правил суб'єктами галузі без якого-небудь схвалення або спеціального захисту з боку держави (за винятком загальних норм контрактного права або норм, що належать до об'єднань господарюючих суб'єктів).

Світовий досвід показує, що дані режими в ряді випадків можуть ефективно доповнювати, а іноді і замінити державне регулювання, забезпечуючи зниження державних витрат, велику гнучкість і краще врахування інтересів учасників ринку [3, с. 126]. До таких випадків відносяться здатність бізнесу створити правила, що відповідають суспільним інтересам, і здатність ефективно контролювати дотримання цих правил.

Зазначена проблема розглядається дослідниками як у векторі коригування діючих, так і в напрямку освоєння нових правил фінансової підтримки агробізнесу з боку органів наділених владними повноваженнями. В зарубіжній літературі виділяються наступні основні завдання інституціоналізації аграрного підприємництва: використання законів, що забезпечують продовольчу безпеку тих чи інших країн та імплементація нормативних актів, які сприяють досягненню паритету цін на продукцію промисловості і сільського господарства. Аналіз показує, що структура державного регулювання агробізнесу складається з механізмів та інструментів, які вимагають застосування формальних інститутів. Залежно від виду підприємницької діяльності господарств ці механізми й інструменти можуть застосовуватися органами влади як у сільськогосподарському секторі, так і в торговельній сфері АПК. При стимулюванні виробничого підприємництва держава закріплює порядок їх використання в конкретних інституціональних установах. Дані установки вимагають реалізації правил доповнення матеріальних витрат суб'єктів підприємницької діяльності видатками бюджетів держав, які є учасниками СОТ.

Необхідність державного і підприємницького партнерства в цьому процесі пояснюється обмеженими ресурсами сільськогосподарських товаровиробників [4, с. 10]. У зв'язку з цим, функція інституціоналізації аграрного підприємництва виявляється найбільш затребуваною в умовах ринкових перетворень. Безумовно, це теоретична проблема, але її практичне освоєння базується на основі інституціональних змін, які передбачають коригування нормативних актів для забезпечення переважної підтримки ефективно функціонуючих підприємницьких структур. Зіставна оцінка їх концептуальних ідей дозволяє сформулювати висновок про те, що взаємозалежність саморегулювання комерційних господарств та координація їх діяльності з боку органів влади ґрунтується на зміні формальних правил, що справляють вплив на процес виробництва та обміну матеріальних благ.

Застосування державою інструментів, які доповнюють самореалізацію економічних відносин, що складаються між постачальниками засобів виробництва для сільського господарства та суб'єктами аграрного підприємництва, сприяє позитивному впливу формальних інститутів на розвиток господарської підприємливості та ініціативи. Водночас освоєння правил, що замінюють регулюючий вплив підприємницьких структур, які функціонують у виробничій сфері, може викликати розпорошення бюджетних коштів. У силу цього, формування інноваційної системи державного регулювання агробізнесу має відбуватися на інституціонально-доповнюючій основі, що передбачає встановлення партнерських відносин держави з індивідуальними підприємцями, селянськими (фермерськими) господарствами та сільськогосподарськими організаціями. Проблему поєднання ринкових механізмів з інструментами державної підтримки аграрного підприємництва слід вирішувати за рахунок застосування правових норм, які відповідають загальноцивілізаційним традиціям ринкового товарообміну. Такий висновок вказує на інституціональну основу державного і підприємницького партнер-

ства, яку формують нормативні та індикативні акти. В аспекті взаємовідносин з сільськогосподарськими організаціями державний інтерес визначають можливості зростання виробництва продовольства, що відправляється на експорт.

Цей інтерес проглядається в економічно розвинених країнах, що використовують результати функціонування високоприбуткових виробничо-комерційних структур при розробці проектів програм державної підтримки агробізнесу. На їх основі здійснюється переважний протекціонізм бізнес-формувань, які, на відміну від дрібних і середніх за фізичними розмірами суб'єктів, характеризуються високим ступенем концентрації виробництва. Дані формування розширюють свої конкурентні переваги на макро-, мезо- і мікрорівнях, оскільки владні організації реалізують свої регулюючі дії в напрямку пріоритетної підтримки великих підприємницьких організацій. По мірі освоєння цих впливів в сільському господарстві відбувається "сепарація позитивних елементів і тенденцій, закріплення досягнутого і формування перспектив послідовного зростання".

У торговельній сфері АПК держава сприяє обмеженню монопольного права переробних підприємств на встановлення низьких цін на аграрну сировину і продовольство [5, с. 23]. Оцінка ефективності формальних інститутів, що застосовуються органами влади, визначається їхніми можливостями сприяти сталому зростанню господарств та мають підприємницький статус. Ці можливості дозволяють розширювати економічні розміри суб'єктів аграрного підприємництва і базуються на використанні інституціональних заходів, що застосовуються в цивілізованих країнах. Проблема самокоординації агробізнесу та його державної підтримки, по суті справи, ґрунтується на реалізації відносин обміну матеріальними і нематеріальними послугами. Досягнення відповідності між попитом і пропозицією продукції суб'єктів аграрного підприємництва неможливо забезпечити без застосування законів та підзаконних актів, указів, постанов і регламентів.

Аналіз передумов державного регулювання агробізнесу показує, що процес проектування та імплементації формальних правил повинен відбуватися в напрямках розробки і освоєння програм підтримки структур, що функціонують у галузях рослинництва і тваринництва. Органи виконавчої влади регіонів можуть визначати перспективи реалізації інструментів протекціонізму комерційної діяльності підприємницьких організацій. Вони володіють оперативною інформацією про стан регіональних ринків аграрної сировини, що вказує на необхідність розвитку ринкової інфраструктури АПК. Для підвищення стійкості індивідуальних підприємств, селянських (фермерських) господарств і сільськогосподарських організацій на організованих ринках аграрної сировини держава може застосовувати не лише нормативні, але й індикативні акти. Головним завданням приписів, які мають рекомендаційний характер, виступає задоволення потреб суб'єктів аграрного підприємництва за межами виробничої сфери АПК. До їх складових можуть бути віднесені: формування інформаційної бази для господарств підприємницького типу; підготовка методик розрахунку нематеріальних витрат сільгосптоваровиробників; розробка типових положень про участь комерційних господарств у проведенні державних закупівель продовольства. З метою ефективного використання матеріальних ресурсів органи влади повинні застосовувати інструменти, що впливають на величину витрат індивідуальних підприємств та підприємницьких структур. Щоб уникнути втрат продукції аграрного походження і в цілях прискорення обороту продовольчих товарів владні інстанції можуть впливати на зміну структури витрат, що формуються в галузях рослинництва і тваринництва і впливати на величину нематеріальних витрат суб'єктів підприємницької діяльності.

Як видно, участь органів влади у формуванні господарських витрат виступає основною функцією державного регулювання агробізнесу. Вона реалізується в напрямах виробничого і торгового протекціонізму комерційних господарств і об'єднує інструментарій прямого та непрямого впливу держави на розвиток аграрного підприємництва. За рахунок використання інститутів державної підтримки організацій, що функціонують у галузях рослинництва і тваринництва, владні структури викликають зростання господарської прибутковості по відповідним видам аграрної сировини і продовольства. Для їх ефективного освоєння органи влади використовують кошти бюджетів, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності індивідуальних підприємств і бізнес-формувань.

ВИСНОВКИ

Через посередництво нормативних та індикативних актів держава створює таку ситуацію, в якій формальні зв'язки витісняють неефективні традиції організації підприємницької діяльності. Незважаючи на невідповідність окремих правил імперативам зовнішнього середовища, основу державного і підприємницького партнерства формують закони, відомчі акти та інші нормативно-правові акти органів влади. Без урахування визнання пріоритету інститутів-правил вибір напрямків формування інноваційної системи державного регулювання агробізнесу, адекватних потребам підприємницьких організацій і імперативам СОТ, виявляється проблематичним. Приведення теоретичних знань у відповідність з практичними проблемами, що накопичилися у сфері взаємодії влади та агробізнесу, припускає закріплення визначальної ролі за нормативними актами.

Література:

1. Бугіль С.Я. Організаційні особливості агропромислової інтеграції / С.Я. Бугіль // Вісник Львів. держ. аграр. ун-ту: Економіка АПК. — 2004. — № 9. — С. 496—500.
2. Гриненко С.П. Логістичний напрям розвитку інтегрованих формувань в агробізнесі / С.П. Гриненко // Економіка АПК. — 2007. — № 9. — С. 132—136.
3. Губенко В.І. Реалізація експортного потенціалу АПК України в умовах глобалізації світової економіки / В.І. Губенко // Економіка АПК. — 2005. — № 10. — С. 124—129.
4. Кристальний О.В. Формування системи державної підтримки розвитку агропромислового виробництва в Україні // Економіка АПК. — 2005. — № 7. — С. 8—14.
5. Ситник В.П. Формування і реалізація державної політики розвитку матеріально-технічної бази АПК в Україні / В.П. Ситник // Економіка АПК. — 2006. — № 2. — С. 19—29.

References:

1. Bugil', S. Ja. (2004), "Organizational characteristics of agricultural integration", Visnyk L'viv. derzh. agrar. un-tu: Ekonomika APK, vol. 9, pp. 496—500.
2. Grynenko, S. P. (2007), "Logistics development direction of integrated units in agribusiness", Ekonomika APK, vol. 9, pp. 132—136.
3. Gubenko, V. I. (2005), "Implementation of export potential of AIC of Ukraine in conditions of globalization of the world economy", Ekonomika APK, vol. 10, pp. 124—129.
4. Krystal'nyj, O. V. (2005), "The formation of the system of state support of development of agroindustrial production in Ukraine", Ekonomika APK, vol. 7, pp. 8—14.
5. Sytnyk, V. P. (2006), "The formation and implementation of state policy for the development of material-technical base of agriculture in Ukraine", Ekonomika APK, vol. 2, pp. 19—29.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2018 р.

УДК 338.23:336.74

Т. М. Оришин,*к. е. н., доцент доцент, кафедри фінансів,**Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу***Л. С. Тришак,***к. е. н., доцент, доцент, кафедри фінансів**Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ТА РЕЖИМІВ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

T. Oryshchyn,*Ph.D. in Finance, Finance Department, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas***L. Tryshak,***Ph.D. in Finance, Finance Department, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*

FEATURES OF APPLICATION OF VARIOUS TYPES AND MODES OF MONETARY POLICY IN MODERN REALITIES

У статті досліджується інструментарій, на основі якого формується грошово-кредитна політика, що, в свою чергу, визначає перелік методів та інструментів, за допомогою яких відбувається регулювання фінансово-кредитної системи країни. Дослідження зосереджено на необхідності пошуку пріоритетних інструментів монетарного регулювання. Розглянуто сутність кейнсіанської та монетаристської концепцій грошово-кредитного регулювання. Охарактеризовано класифікацію видів грошової політики за спрямованістю та мірою впливу регулятивних заходів на пропозицію грошей. Серед них експансійна політика та політика рестрикції і як проміжні варіанти можливих механізмів регулювання пропозиції грошей — політика рефляції та політика дезінфляції. Крім того, розглянуто переваги та недоліки основних типів режимів грошово-кредитної політики, а саме: таргетування обмінного курсу, монетарне таргетування, таргетування інфляції та грошово-кредитна політика без помітного номінального якоря.

The research of this article is the toolkit, on which's basis monetary policy is formed. Which, in turn, determines the list of methods and tools used for regulation of the financial and credit system of the country. The research focuses on the need to find the priority instruments of monetary regulation. The essence of Keynesian and monetarist concepts of monetary regulation is considered. It describes the classification of monetary policy types according to the influence direction and extent of regulatory measures on money supply. Among them are expansionary and restriction policies and, as intermediate variants of possible money supply regulation mechanisms — a reflation and disinflation policies. In addition, the advantages and disadvantages of main monetary policy types, such as: exchange rate targeting, monetary targeting, inflation targeting and monetary policy without significant nominal anchor are considered.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, інструменти, монетарне регулювання, відсоткова ставка, інфляція, таргетування.

Key words: monetary policy, instruments, monetary regulation, interest rate, inflation, targeting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток грошово-кредитної системи країни визначається ефективністю монетарного регулювання, що базується на використанні дієвого інструментарію грошово-кредитної політики. На кожному етапі економічного розвитку країни центральний банк визначає цілі своєї діяльності, що передбачають пріоритетність використання окремих інструментів. В Україні на законодавчому рівні формуються основні засади грошово-кредитної політики на кожний рік, де визначається перелік інструментів та методів, за допомогою яких відбувається регулювання фінансово-кредитної системи країни.

Розвиток кредитних систем, ринку позичкових капіталів дещо зменшили безпосередній вплив центрального банку на формування попиту та пропозиції грошової маси. За таких умов зростає ефективність інструментів опосередкованого впливу на діяльність фінансово-кредитної системи. Допоміжні інструменти регулювання грошово-кредитної політики відіграють також не останню роль: вони доповнюють дію основних інструментів. Актуальність теми дослідження ґрунтується на необхідності пошуку пріоритетних інструментів монетарного регулювання. Аналіз досвіду застосування Національним банком України тих чи інших інструментів

дає змогу визначити рівень ефективності грошово-кредитної політики та запропонувати можливі шляхи його підвищення.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідженню сучасної грошово-кредитної політики України та основних засад її формування присвячена значна кількість наукових праць, зокрема В.І. Міщенко, А.М. Мороза, М.Ф. Пуховкіної, Д.Г. Осипчука, І.В. Пасічника, В.С. Стельмаха, О.В. Філатової, Ю.С. Семенової та інших. Незважаючи на значні здобутки вітчизняних вчених, існує необхідність подальшого аналізу ефективності грошово-кредитної політики, особливо в умовах фінансової нестабільності, задля пошуку шляхів подолання недоліків монетарного регулювання та підвищення його результативності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасна економічна література містить чимало концепцій грошово-кредитного регулювання, однак найсуттєвішими серед них є кейнсіанська та монетаристська.

Головну роль у кейнсіанській теорії відіграє інвестиційний попит. Зміна рівня інвестицій внаслідок мультиплікаційного ефекту спричиняє значні коливання рівнів вироб-

ництва і зайнятості. З іншого боку, відсоткова ставка має значний вплив на обсяг інвестицій, так як вона, по суті, є витратами на отримання кредиту для фінансування інвестицій. Тому підняття відсоткової ставки зменшує обсяг ВВП та обсяг інвестицій.

Згідно з кейнсіанською теорією визначають наступну залежність: збільшення маси грошей провокує зниження відсоткової ставки, що, в свою чергу, зумовлює інвестиційний ріст, зростання зайнятості та виробництва. Таким чином, відсоткова ставка впливає на економіку в цілому. Аналіз грошового ринку, на якому рівень відсоткової ставки визначається впливом попиту та пропозиції, є одним з ключових елементів кейнсіанського вчення.

Отже, держава, дотримуючись методів монетарної політики, впливає на рівень відсоткової ставки, що, в свою чергу, визначає рівень інвестицій, гарантуючи максимальне використання виробничих ресурсів.

Проте, порівнюючи ефективність грошових й бюджетно-фіскальних методів, Дж.М. Кейнс та його наступники надавали перевагу останнім. Вчені аргументували це тим, що:

- економіка може потрапити у "пастку ліквідності", в якій зростання грошової пропозиції не матиме впливу на зміну доходу країни. Така ситуація ґрунтується на тому, що відсоткова ставка, досягнувши найнижчого значення, далі не буде знижуватись, а можливе лише її зростання. У такому випадку власники грошей не зацікавлені їх інвестувати. У випадку незмінної відсоткової ставки інвестиції та рівень виробництва залишаються незмінними. Механізми ринкового регулювання не забезпечують вихід із цієї ситуації, тому необхідний вплив із-за меж ринкової системи, а саме — шляхом застосування методів бюджетно-фіскальної політики;

- неможливо досягнути рівномірної швидкості обігу грошей, в силу її змінюваності та непередбачуваності. Таким чином, гроші не характеризують динаміку визначення обсягу виробництва, зайнятості та цін;

- ціни у ринковій економіці негнучкі.

Згідно з постулатами й наслідками впливу монетарної й бюджетно-фіскальної політики на економіку, Дж.М. Кейнс дійшов висновку, що при депресії грошово-кредитні методи мало результативні. Тоді як оподаткування та державні витрати є ефективнішими факторами регулювання економіки. Це й стало підставою послідовникам Кейнса вважати, що "гроші не мають значення".

Післявоєнний період, фактично до закінчення 60-х та початку 70-х років, був найсприятливішим для соціально-економічного прогресу найрозвиненіших економік. Наступні кризові явища в економічному розвитку виявили недоліки теорії Кейнса. Їх проявами стали високі темпи інфляції та високий рівень безробіття, переоцінене значення державних інвестицій та бюджетних методів регулювання ринкової кон'юнктури, неефективне дефіцитне фінансування.

Прогаляни в кейнсіанській політиці активували монетаристські теорії грошей так як вони абсолютно протилежні до кейнсіанських. Монетаристи вважають, що ринкова економіка є досить стійкою й ринковий механізм сприяє самостійному відновленню рівноваги економіки. Так, монетаристи не підтримують державне регулювання, а віддають перевагу принципам вільної конкуренції. Основний чинник розвитку виробництва, з їхньої точки зору, належить грошам. Засновником монетаристської теорії є М. Фрідмен, який вважав, що швидкість обігу грошей є змінною, але передбачуваною величиною. На швидкість обігу грошей має вплив очікуване значення інфляції й ставка відсотка. До того ж існує залежність між швидкістю росту маси грошей, реальним та номінальним ВВП, що забезпечує через зміну темпів зростання обсягу грошей вплив на обсяг виробництва.

Монетаристи не підтримують активну грошову політику, спрямовану одразу на стабілізацію пропозиції грошей й ставки процента. Основним засобом регулювання має бути не відсоткова ставка, а швидкість збільшення грошової пропозиції. Зважаючи на це, Центральний банк має про-

водити завжди прогнозовану політику й гарантувати стійке та поступове збільшення маси грошей. Швидкість збільшення маси грошей має дорівнювати середній швидкості зростання ВВП плюс ще один відсоток додатково, що пов'язане з уповільненням обігу грошей.

Види грошової політики можна класифікувати за багатьма критеріями. Найпоширенішою є класифікація за спрямованістю та мірою впливу регулятивних заходів на пропозицію грошей. Відповідно до неї розрізняють два типи політики: політику грошово-кредитної експансії та політику рестрикції, котрі є протилежними за напрямком дії варіантами з усіх можливих механізмів регулювання пропозиції грошей. Проте між ними є й проміжні варіанти таких механізмів — політика рефляції та політика дезінфляції.

Експансійна політика ґрунтується на доволіному, стрімкому збільшенні пропозиції грошей, через що гроші швидко "дешевіють", а інфляція зростає. Таким чином, таку політику називають ще політикою інфляції, чи "дешевих грошей". В процесі розвитку експансійної політики послаблюється контроль й обмеження на емісійну діяльність та операції з рефінансування НБУ, на кредитну діяльність комерційних банків (скорочення норми обов'язкових резервів, облікова ставка, ставки рефінансування, ставки на ринку міжбанківського кредиту).

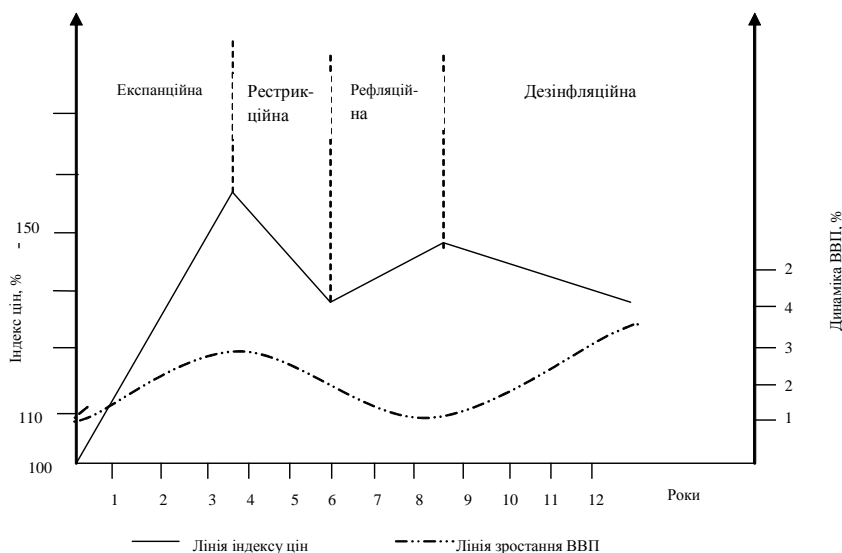
У більшості цілцю переходу до експансійної політики проголошується стимулювання ділової активності, економічного зростання та усунення безробіття, тобто ті стратегічні цілі, котрі знаходяться тільки в реальному секторі економіки та не включають регулювання рівня цін. У короткому проміжку часу таких цілей можна досягти за допомогою активного збільшення платоспроможного попиту й зменшення процента за кредит. Такі заходи провокують приплив кредитних вкладень у реальний сектор, нарощення інвестицій й обсягів виробництва, кількості робочих місць і зайнятості. Водночас збільшуються дохід та заощадження населення, інвестиції, включаючи резерви банків та розвивається кредитування споживчих потреб населення. Відповідно до цього, стрімко зростає попит на споживчому ринку, що призупиняє зростання виробництва товарів і послуг для населення [1].

Але тривале ведення цієї політики спричиняє безконтрольне нарощування грошової пропозиції й значної інфляції, котра несе за собою важкі невідомі наслідки для економіки. Припинити інфляційне прогресування та попередити або нівелювати її негативні наслідки часто буває важко та вимагає чималих затрат. Таким чином, уряди за сприятливого функціонування країни намагаються уникати експансійної політики.

Доцільнішою та більш дієвою є політика рефляції, котру ще називають політикою "м'якої" інфляції". За цієї політики пропозиція грошей збільшується малими темпами, контролювано. Рефляція здебільшого проводиться після дефляції (рестрикції), в її основі стоїть помірний ріст цін до значення якому вони дорівнювали до початку дефляції. Поступово відновлюються також обсяги грошей в обороті та рівень процента (скорочується до попереднього рівня). За допомогою такої політики інфляція має низький рівень, стає регульованим стимулятором економічного зростання без значного негативного впливу на стабільність грошей. Тут важливим є не переходити межі, за якою інфляція набере форсованої динаміки, яка підірве вартість грошей.

Політика рестрикції (обмеження) базується на стрімкому скороченні пропозиції грошей та скорочення їх маси в обороті. Це досягається за допомогою обмежень монетарної емісії, зменшенням обсягів рефінансування НБУ комерційних банків, скороченням обсягів кредитування суб'єктів господарювання та населення. Використовується в більшості країн при високій інфляції для гальмування подальшого розкручування інфляційної спіралі. За таких умов грошово-кредитна рестрикція сприяє посиленню фіскально-бюджетних важелів регулювання кон'юнктури ринку: зростанням податків, зменшенням податкових пільг, витрат бюджету та бюджетного дефіциту. Зважаючи на це, рестрикційна політика має протилежний вплив на еконо-

Рис. 1. Порівняння ефективності різних типів монетарної політики

міку щодо політики інфляції та її ще називають політикою дефляції чи "дорогих грошей".

Ціллю дезінфляційної політики є стримування поширення інфляції. Вона найефективніша у згладжуванні циклічних коливань ділової активності, бо попереджає або гальмує інфляцію у випадку піднесення економіки, зумовленою "перегрівом" економіки.

Однак разом з уповільненням інфляційного тиску рестрикція послаблює ділову активність, скорочує зайнятість, уповільнює швидкість росту економіки або навіть зменшує обсяги виробництва. Тому за цієї політики обмежуються можливості підприємств на отримання банківських кредитів, зростають власні інвестиційні ресурси, що веде до зменшення інвестицій, спаду виробництва та безробіття. Такі процеси підсилюються зменшенням попиту населення на товари і послуги у зв'язку зі скороченням доходів та заощаджень і зменшенням споживчого кредитування. Отож не менш важливим є вчасно "відпустити" стримуючі чи обмежувальні грошові чинники, щоб не допустити значних негативних наслідків в економіці [2].

Важливо розуміти, що це "відпускання" не має бути раптовим та непродуманим, щоб не привести економіку до чергової інфляції. Для виведення економіки з рестрикційного шоку застосовується ще один тип грошової політики — політика дезінфляції. Вона є "м'якою" рестрикцією, через що скорочення ділової активності відбувається повільно та не провокує значних економічних спадів. За цієї політики економічне стримування має обмежуватися тільки низькими темпами зростання виробництва.

Дезінфляція може проводитися після рестрикції, "підчищуючи" її наслідки в економіці. Ці зміни грошово-кредитної політики є неминучими через циклічність коливань ділової активності, незважаючи на те, що дезінфляція є досить "незручним" для економіки методом монетарного забезпечення. Вона багато в чому схожа на відоме керування за принципом "стій-іди". Найоптимальніше зменшити наслідки цього регулювання можна за допомогою виключення з грошово-кредитної практики експансійної і рестрикційної типи монетарної політики, а застосовувати тільки — рефляційну і дезінфляційну [3].

Порівняння розглянутих типів грошово-кредитної політики можна побачити на рисунку 1 (цифрові дані умовні).

У період грошової експансії інфляція має тривале та швидке зростання, що супроводжується менш динамічним й коротшим, проте теж швидким, зростанням показника ВВП. Різницю у часі можна пояснити тим, що вже на кінцевій ділянці експансійної політики, коли інфляція була більшою за 150 %, її згубні наслідки спрямовували показник ВВП донизу ще до початку політики рестрикції.

На етапі монетарної рестрикції показник інфляції швидко знизився, що супроводжувалося

менш швидким, проте тривалішим падінням ВВП.

На етапі рефляції значення інфляції незначно піднялось, що супроводжувалося мізерним зростанням показника ВВП.

На етапі дезінфляції інфляція знову почала спадати, однак досить повільно тоді, коли значення ВВП продовжувало збільшуватись. Так продовжувалося економічне зростання, хоча й дещо повільніше, ніж на етапі експансії.

Як результат, показники економічного розвитку майже досягли рівня, який був під час високої інфляції, але рівень цін та стабільність грошей стали вагомо кращими, ніж за політики експансії. Тому будемо вважати, що лише за рефляційної та дезінфляційної політики грошово-кредитне регулювання може бути ефективним.

Сучасні економісти виділяють такі основні типи режимів грошово-кредитної політики:

- таргетування обмінного курсу;
- таргетування грошових агрегатів (монетарне);
- таргетування інфляції;
- грошово-кредитна політика без помітного номінального якоря.

Перший показник має на меті зростання стабільності обмінного курсу по відношенню до певної резервної валюти чи кошика валют. Стабільність обмінного курсу подає так званий сигнальний ефект суспільству і передбачає стабільні внутрішні ціни. Однак можна поставити під сумнів зв'язок між стабільністю обмінного курсу і внутрішніми цінами, так як можлива ситуація, коли валютні інтервенції виявляться інфляційними. Не зважаючи на це, в довгостроковому вимірі такий зв'язок все ж таки існує. Прослідкувати це можна у так званому дисциплінарному ефекті фіксації обмінного курсу. Якщо в певній країні рівень інфляції вищий, ніж у країні, до валюти якої зроблено прив'язку, тоді попит на внутрішні товари зменшується, а на імпорт навпаки — зростає. Це призводить до рецесії та зниження рівня цін (або темпу інфляції). Як результат, країна змушена прийняти такий же темп інфляції, як і в країні, до валюти якої здійснено прив'язку. Для успішного функціонування таргетування обмінного курсу необхідні суворі фінансова дисципліна, достатній обсяг валютних резервів та незалежність грошової політики [4].

Не менш важливим є підтримання стабільного валютного курсу та забезпечення можливості економічних агентів оцінити спроможність влади у сфері грошово-кредитної політики дотримуватися відповідних зобов'язань, застосовуючи інформацію про імпорт та експорт, валютні резерви НБУ й структуру зовнішнього державного боргу.

Недоліки режиму таргетування обмінного курсу:

- зменшення можливостей влади контролювати внутрішню грошову політику;
- зростання активності валютних спекулянтів на національному ринку.

Режим монетарного таргетування ґрунтується на тому, що регулятор, зважаючи на цільове значення інфляції, оцінку ймовірного збільшення виробництва і темпи обігу грошей, встановлює темп зростання грошових агрегатів після чого оголошує його населенню. Щодо переваг монетарного таргетування, то ними є:

- тісний зв'язок з інструментами грошової політики — контроль з боку Нацбанку;
- "суверенність" — Нацбанк обирає цільове значення інфляції й регулює політику згідно з внутрішніми змінами обсягів виробництва;

— монетарні агрегати можна швидко виміряти, відповідно звіти про їх виконання надходять до населення досить швидко — за кілька тижнів. Це збільшує відповідальність Нацбанку, контроль з боку населення й стає сигналом щодо дотримання цільових показників інфляції [5].

Після колапсу Бреттон-Вудської валютної системи на початку 80-х років в індустріальних країнах монетарне таргетування набуло великої популярності. Воно стало новим етапом у комунікації центральних банків та суспільства.

За режиму таргетування обмінного курсу номінальним якорем для суспільних очікувань був актив, екзогенний відносно суспільства й органів влади. Тоді як за монетарного таргетування цим якорем став приріст грошової маси (ендогенний показник) залежний від грошово-кредитної політики влади. Ефективність цього режиму залежить від стабільності зв'язку монетарних агрегатів із цільовими змінними (номінальним доходом та інфляцією).

Таргетування інфляції передбачає публічне оголошення планових рівнів інфляції, закріплення законодавством пріоритетності цих цілей для НБУ і встановлення відповідальності за їх виконання. Якщо прогноз інфляції відрізняється від планових рівнів інфляції при таргетуванні, регулятор повинен застосувати відповідні інструменти для вирівнювання ситуації.

Отож, проміжним орієнтиром грошової політики є прогноз інфляції, завдяки чому її таргетування вважають довгостроковою стратегією грошової політики: інструменти грошово-кредитної політики (зміна відсоткових ставок) використовуються не у відповідь на актуальний показник інфляції, а на її показник через 12—18 місяців.

Таргетування інфляції має наступні переваги:

- забезпечення чіткої та зрозумілої цілі для всього суспільства, який можуть використовувати всі економічні агенти під час укладення контрактів;
- збільшення прозорості монетарної політики, полегшення контролю над нею з боку населення, що зумовлює посилення відповідальності монетарної влади;
- врахування часових лагів грошової політики;
- збереження в умовах нестабільності функції попиту на гроші стабільнішого взаємозв'язку між інфляцією і короткостроковими процентними ставками порівняно із взаємозв'язком між грошовими агрегатами й короткостроковими процентними ставками;
- посилення довіри до грошово-кредитної політики влади порівняно зі стратегією монетарного таргетування, у випадку застосування якого трапляються часті зміни грошової маси;
- гнучкість реагування на шоки пропозиції.

Монетарний режим таргетування інфляції реалізується за допомогою різних монетарних важелів. Таким чином, суб'єктами таргетування бувають:

- центральний банк (у Мексиці, Колумбії, Перу, Швеції, Польщі, Швейцарії);
- уряд (Норвегія — приймається інструкція з монетарної політики; Ізраїль — уряд видає спеціальну директиву; Великобританія — робиться послання міністра фінансів Комітету монетарної політики Банку Англії; ПАР — виголошується бюджетна промова міністра фінансів);
- уряд спільно з центральним банком (Канада, Австралія — узгоджується спільна заява; Нова Зеландія — укладається угода між міністром фінансів і керуючим центральним банком);
- центральний банк після погодження з урядом (Чехія, Південна Корея, Таїланд, Угорщина);
- монетарно-фінансовий орган (Бразилія).

Перелік документів, в яких може відобразитися таргет:

- монетарна стратегія центрального банку (Польща, Чехія);
- спільна заява уряду і центрального банку (Канада, Австралія);
- звіт про інфляцію (Мексика);
- прес-реліз центрального банку (Чилі, Швеція, Корея, Таїланд);
- директива уряду, послання міністра фінансів чи бюджетна промова (Ізраїль, Великобританія, ПАР, Норвегія).

Показники ефективності режиму прямого інфляційного таргетування доводять його результативність у подоланні інфляції в країнах з перехідною економікою та

країнах, що розвиваються — утримування низької інфляції в індустріальних країнах. Оцінки впливу такого режиму на реальні показники є досить суперечливими, натомість найважливішим позитивним результатом вважають доброзичливий вплив на інфляційні очікування [6].

Монетарна політика без очевидного номінального якоря передбачає відмову влади у сфері грошово-кредитної політики від прийняття будь-яких зобов'язань із досягнення конкретних значень номінальних показників: обмінного курсу, показника інфляції, темпів зростання грошових агрегатів.

Щодо недоліків даного режиму, то до них відносять:

- непрозорість дій влади щодо грошової політики;
- грошова політика має все більшу залежність від професіоналізму та політичних поглядів осіб, які очолюють Національний банк.

Дослідивши практику ведення різних режимів грошово-кредитної політики в перехідних економіках було встановлено, що на перших стадіях переходу переважає політика таргетування обмінного курсу. Цим країнам потрібно поетапно переходити на плаваючий курс та встановлювати валютні коридори чи системи змінного фіксованого курсу. Що стосується країн з розвинутою ринковою, то дослідження довели результативність інфляційного таргетування, як такого, що забезпечує зрозумілість цілей для всього суспільства, прозорість монетарної політики, посилення довіри до грошово-кредитної політики влади.

Література:

1. Міщенко В.І. Грошово-кредитна політика в Україні / В.І. Міщенко, В.С. Стельмах, А.О. Єпіфанов, Н.І. Гребеник. — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2003. — С. 421.
2. Осипчук Д.Г. Проблеми грошово-кредитної політики в Україні та шляхи їх вирішення / Д. Г. Осипчук // Наукові праці НДФІ 3 (44). — 2008. — С. 152—159.
3. Міщенко С.В. Нові тенденції в монетарній політиці та регулюванні фінансових систем // Фінанси та кредит. — 2010. — № 40 (424). — С. 23—29.
4. Пасічник І.В. Роль інструментів грошово-кредитної політики в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи України / І.В. Пасічник, Ю.П. Галушко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2011. — № 1. — С. 143—146.
5. Філатова О.В. Теоретичні та прикладні аспекти державного управління грошово-кредитною політикою / О.В. Філатова // Економіка і держава. — 2009. — № 7. — С. 63—68.
6. Семенова Ю.С. Таргетування інфляції: світовий досвід та можливості застосування в Україні / Ю.С. Семенова // Формування ринкових відносин в Україні. — 2008. — № 1. — С. 10—14.

References:

1. Mischenko, V. I. Stelmakh, V. S. Yepifanov, A. O. and Hrebnyk, N. I. (2003), "Monetary policy in Ukraine", Znannia, Kyiv, Ukraine.
2. Osypchuk, D. H. (2008), "Problemy of monetary policy in Ukraine and ways of their solution", Naukovi pratsi NDFI vol. 3 (44), pp. 152—159.
3. Mischenko, S.V. (2010), "New trends in monetary policy and financial system regulation", Finansy ta kredyt, vol. 40 (424), pp. 23—29.
4. Pasichnyk, I. V. and Halushko, Yu. P. (2011), "The role of monetary policy instruments in ensuring financial stability of the banking system of Ukraine", Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy, vol. 1, pp. 143—146.
5. Filatova, O. V. (2009), "Theoretical and applied aspects of public management of monetary policy", Ekonomika i derzhava, vol. 7, pp. 63—68.
6. Semenova, Yu. S. (2008), "Targeting Inflation: global experience and opportunities in Ukraine", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 1, pp. 10—14.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2018 р.

Г. О. Закаблук,
к. е. н., доцент кафедри економіки Класичного приватного університету

ПРОГНОЗУВАННЯ ДОХОДІВ ТА ВИТРАТ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ МЕТОДУ ХОЛЬТА — УІНТЕРСА

H. Zakabluk,
Ph.D., Associate Professor, Department of Economics Classic Private University

PROGNOSTICATION OF INCOME AND EXPENSES OF THE MACHINE-BUILDING ENTERPRISE ON THE BASIS OF THE HOLT-WINTERS METHOD

У статті розглянуто та проаналізовано динаміку доходів та витрат вітчизняного машинобудівного підприємства АТ "Мотор Січ". Також на основі статистичних (щоквартальних) даних за останні вісім років розроблено короткостроковий прогноз рівня доходу та витрат за допомогою адаптивної моделі Хольта — Уінтерса, що дає досить точний результат на короткостроковий період при прогнозуванні тренд-сезонних процесів. Побудовано дві прогнозні мультиплікативні моделі Хольта — Уінтерса за доходами та витратами АО "Мотор Січ" на початок (перший квартал) 2018 року. За результатами розрахунків прогнозується зростання доходів на 41,3% та зростання витрат на 2,8% відносно четвертого кварталу 2017 року. Отриманий прогноз зменшує невизначеність та відповідний ризик при прийнятті управлінських рішень щодо стратегії функціонування підприємства.

The article analyzes and analyzes the dynamics of incomes and expenses of the domestic machine-building enterprise of Motor Sich JSC. Also, on the basis of statistical (quarterly) data over the past eight years, a short-term income and expenditure forecast has been developed using the adaptive Holt-Winters model, which gives a fairly accurate result for the short-term period in forecasting trend-seasonal processes. Two forecast multiplicative Holt — Winters models have been constructed for incomes and expenses of Motor Sich JSC at the beginning (first quarter) of 2018. According to the results of calculations, revenue growth is expected to increase by 41.3% and growth of expenses by 2.8% relative to the fourth quarter of 2017. The obtained forecast reduces uncertainty and corresponding risk when making managerial decisions about the strategy of operation of the enterprise.

*Ключові слова: прогнозування, доходи, витрати, машинобудівне підприємство, динаміка, оцінки, аналіз.
Key words: forecasting, incomes, expenses, machine building enterprise, dynamics, estimations, analysis.*

ВСТУП

Забезпечення стабільного позитивного розвитку промислових підприємств є одним із головних чинників підвищення ефективності як регіональної економіки так і національної. У процесі функціонування суб'єкти господарювання постійно мають пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, приймати ефективні та своєчасні управлінські рішення. Успішність даних рішень у першу чергу залежить від врахування тенденцій розвитку як самого підприємства так і промисловості у цілому. Детальний аналіз витрат та доходів надає можливість розробляти стратегічні заходи щодо функціонування підприємства та підвищення його конкурентоздатності. Тому, на думку автора, одним із першочергових завдань керівництва підприємств є розробка науково обґрунтованих прогнозів із використанням сучасного математичного апарату.

На сьогоднішній день існує багато різноманітних підходів та методів прогнозування. Вибір оптимального методу є дуже важливою та відповідальною задачею. У першу чергу вибір методу прогнозування залежить від конкретної ситуації та сфери діяльності об'єкту дослідження. Відповідно до [1] найбільш поширеними на сьогоднішній день є формалізовані методи прогнозування такі як: методи прогнозування екстраполяції та методи моделювання (імітаційний, матричний, структурний та інші).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням прогнозування різноманітних соціально-економічних процесів присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Аналіз існуючих методів прогнозування та особливості їх застосування в умовах ринкової економіки розглядали такі вчені, як

Кравченко Т.В. [2], Черник Н.Б. [3], Вазинський Ф.А. та Коломієць І.Ф. [4]. Вони зазначили, що економічні прогнози полягають у тому щоб виявити та дослідити принципи, структуру, взаємозв'язки та механізми функціонування соціально-економічних процесів.

Питаннями фінансового прогнозування в українських реаліях займалися Гайбура Ю.А. та Загнітко Л.А. У своїй праці [5] вони розробили перспективний прогноз фінансових показників та запропонували механізм використання цих результатів у стратегічному управлінні підприємством. Але незважаючи на велику кількість наукових публікацій за цією тематикою, проблема аналізу та прогнозування результатів фінансової діяльності промислових підприємств, на даний час, залишається актуальною.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз динаміки та короткострокове прогнозування доходів і витрат машинобудівного підприємства за допомогою адаптивної моделі Хольта — Уінтера.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Успішне функціонування господарюючих суб'єктів у сучасних економічних реаліях у першу чергу залежить від ефективності управління. Управління результатами фінансової діяльності (доходами та витратами) є однією із основних задач, що вирішується у процесі діяльності підприємства. Процес прийняття обґрунтованих управлінських рішень значно полегшує наявність якісно проведеного аналізу попередніх результатів діяльності та на його основі розробка прогнозних значень на наступний період. За результатами якісного прогнозування підприємство має змогу встановлювати планові показники на короткострокову або середньострокову перспективу. Точність отриманих прогнозних даних значною мірою залежить від того, наскільки якісно було обрано метод прогнозування. Тобто настільки він адекватний реальним даним та яка якість (правдивість) отриманого прогнозу. На сьогоднішній день існує множина методів прогнозування, які засновані на використанні економіко-математичних методів. Вибір адекватного методу прогнозування залежить від наявної статистичної інформації та від задач прогнозування.

Вихідною інформацією для побудови будь-якого прогнозу є часові ряди, що характеризують економічні

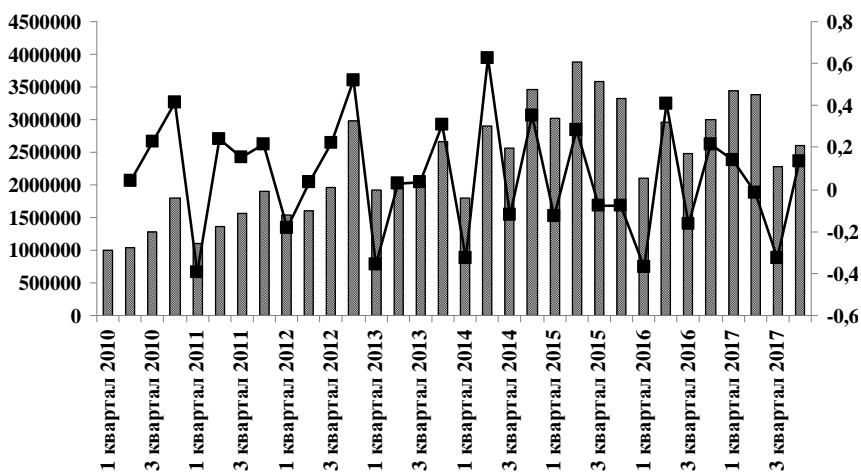

Рис. 1. Динаміка доходів АО "Мотор Січ"

показники діяльності суб'єкту господарювання. У цій роботі автор розглядає як об'єкт дослідження машинобудівне підприємство АТ "Мотор Січ". Проведемо аналіз результатів його фінансової діяльності, а саме проаналізуємо рівень його доходів та витрат. Дані економічні показники дозволять дослідити особливості розвитку функціонування підприємства. Використовуючи офіційні статистичні дані АО "Мотор Січ" [6; 7] на рисунку 1 наведемо динаміку доходів, а на рис. 2 — динаміку витрат за останні вісім років з 2010—2017 рр.

З рисунка 1 видно, що динаміка доходу носить коливальний характер, максимальний дохід підприємство мало у другому кварталі 2015 року. У цілому за останній 2017 рік дохід зріс порівняно з 2016 роком на 11%. Дослідивши щоквартальну динаміку доходу можна зробити висновок, що у першому кварталі 2017 року дохід зріс відносно аналогічного періоду 2016 року на 63,4%, у другому кварталі — на 14,4%. А у третьому та четвертому кварталі відбулось зниження рівня доходу на 7,5% та 13,8% відповідно. Зменшення доходу в останніх двох періодах (кварталах) пояснюється частковою втратою основних іноземних партнерів-замовників. Загалом за досліджуваний період (у 2017 році порівняно з 2010 роком) дохід підприємства виріс у 1,3 рази. Таке зростання доходів пояснюється у першу чергу високими темпами інфляції за останні роки, що спостерігається у вітчизняній економіці.

Відповідно до рисунка 2, максимальний обсяг витрат спостерігається у четвертому кварталі 2012 рр. (2 421 976 тис. грн) та 2014 (2 576 695 тис. грн) роках. У цілому в 2017 році витрати підприємства зросли на 495688 тис. грн або 8,2% порівняно з 2016 роком. Зага-

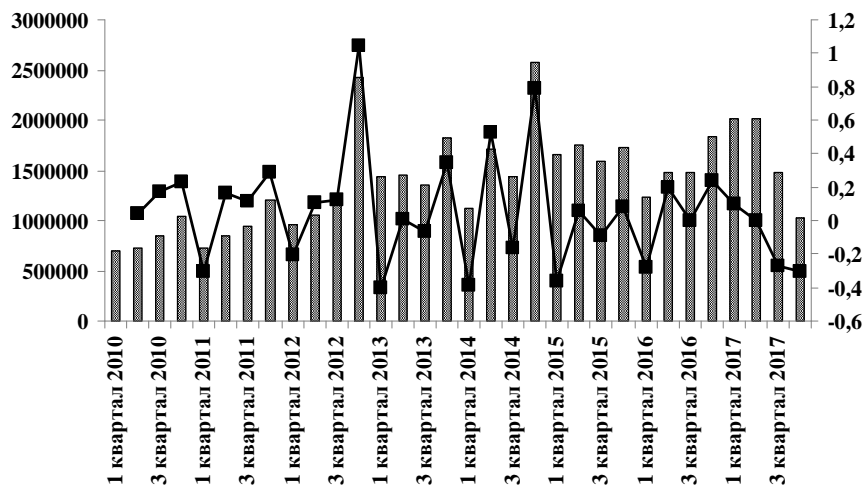

Рис. 2. Динаміка витрат пов'язаних з реалізацією продукції АО "Мотор Січ"

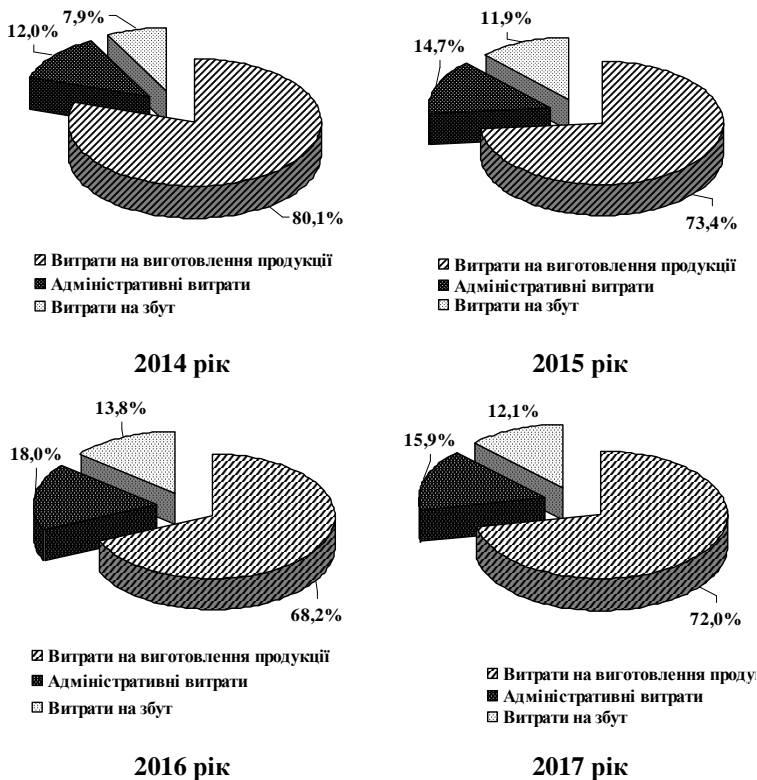

Рис. 3. Структура витрат АТ "Мотор Січ"

лом у четвертому кварталі 2017 року відносно першого кварталу 2010 року витрати зросли на 46,4%. Збільшення витрат підприємства в першу чергу пов'язане з нестабільною економічною ситуацією в країні та постійним зростанням курсу валют.

Якщо проаналізувати структуру витрат АО "Мотор Січ" (рис. 3) то можна побачити, більше половини (65% — 80%) становлять витрати на виготовлення продукції, тобто її собівартість. А у зв'язку із постійним зростанням цін на сировину, матеріали та енергоносії зростають і витрати даної категорії. Витрати на збут продукції займають найменшу частку у загальній сукупності (від 8% — 14%) витрат.

Проаналізувавши доходи та витрати АТ "Мотор Січ" побудуємо прогноз на наступний період (квартал). Короткострокове прогнозування фінансових результатів діяльності підприємств є актуальним при прийнятті стратегічних рішень в процесі управління ним. Часові ряди, які відображають фінансові результати діяльності підприємств характеризуються періодичними сезонними коливаннями. А з рисунків 1 та 2 видно, що досліджувані часові ряди мають тренд та сезону компоненту. Під час прогнозування таких часових рядів використовують моделі з адитивними або мультиплікативними коефіцієнтами сезонності. На практиці, для короткострокового прогнозування тренд-сезонних процесів, частіше за все використовується адаптивна мультиплікативна модель Хольта — Уінтерса. Адже така модель надає досить точний результат за рахунок оптимізації параметрів моделі з використанням комп'ютерних систем.

Відповідно до [8—10] модель Хольта — Уінтерса має наступний вигляд:

$$\hat{Y}_{t+p} = (L_t + p \cdot T_t) \cdot S_{t-s+p} \quad (1)$$

де L_t — експоненційно згладжена величина за поточний період; p — порядковий номер періоду, на який будується прогноз; T_t — значення тренду за поточний період; S_{t-s+p} — коефіцієнт сезонності за такий самий період в останньому сезоні.

Для експоненційного згладжування ряду скористаємося такою формулою:

$$L_t = k \cdot \frac{Y_t}{S_{t-s}} + (1-k) \cdot (L_{t-1} + T_{t-1}).$$

Тренд визначимо так:

$$T_t = b \cdot (L_t - L_{t-1}) + (1-b) \cdot T_{t-1}.$$

Сезонність оцінимо за допомогою формули:

$$S_t = q \cdot \frac{Y_t}{L_t} + (1-q) \cdot S_{t-s},$$

де k, b, q — коефіцієнти згладжування ряду, тренду та сезонності відповідно ($0 \leq k, b, q \leq 1$).

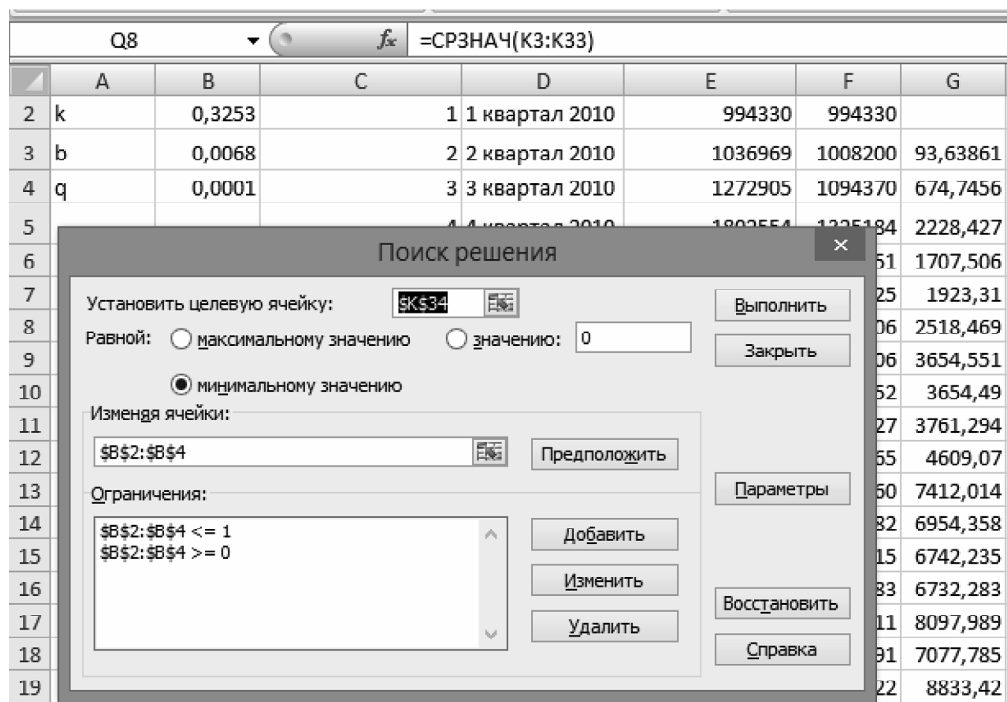

Рис. 4. Знаходження коефіцієнтів згладжування

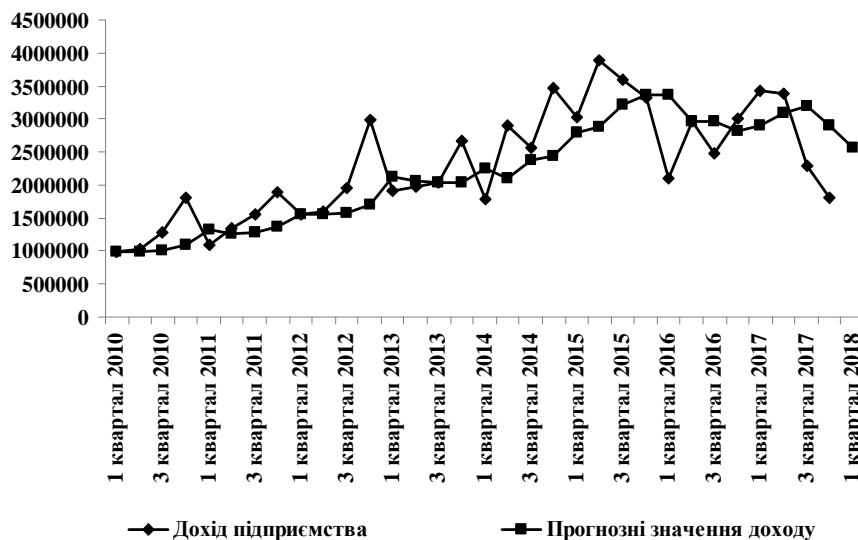

Рис. 5. Реальні та прогнозовані дані доходу

Визначення коефіцієнтів згладжування є одним із основних завдань при побудові моделі Хольта — Уінтерса. Для вирішення даного завдання автор скористався засобами MS Excel, а саме вбудованим інструментом "Пошук рішень" (рис. 4). Метою оптимізації є мінімізація середніх відхилень реальних даних від прогнозних.

У результаті проведених розрахунків отримали наступні коефіцієнти згладжування ряду — $k = 0,3253$; тренду — $b = 0,0068$; сезонності — $q = 0,001$. Результати прогнозування доходу підприємства за моделлю Хольта — Уінтерса (1) подано на рисунку 5.

За отриманими результатами прогнозується зростання доходу АО "Мотор Січ" у першому кварталі 2018 року на 41,3% відносно четвертого кварталу 2017 року. А порівняно з першим кварталом 2017 року дохід зменшення на 25,3%. Отриманий прогноз є дос-

	A	B	C	D	E	F	G
1					Витрати, пов'язані з реалізацією продукції	Lt = експоненціаль но згладжений ряд	Tt – значення тренда
2	k	0,2880	1	1 квартал 2010	698974	698974	
3	b	0,0120	2	2 квартал 2010	728362	707437,2197	101,5586
4	q	0,0001	3	3 квартал 2010	851502	748997,6177	599,0647
5						2,9115	1626,459
6						5,5729	1239,174
7						3,5021	1376,310
8						0,0621	1793,802
9						8,4283	3010,897
10						5,6231	2995,492
11						47,486	3318,369
12						96,325	3984,734
13						48,626	8721,945
14						64,337	8666,67
15						01,948	8641,122
16						58,169	8282,503
17						19,587	9609,45
18						46,709	8084,462
19						152940,017	9027,768

Поиск решения

Установить целевую ячейку:

Равной: максимальному значению значению:

минимальному значению

Изменяя ячейки:

Ограничения:

Рис. 6. Знаходження коефіцієнтів згладжування

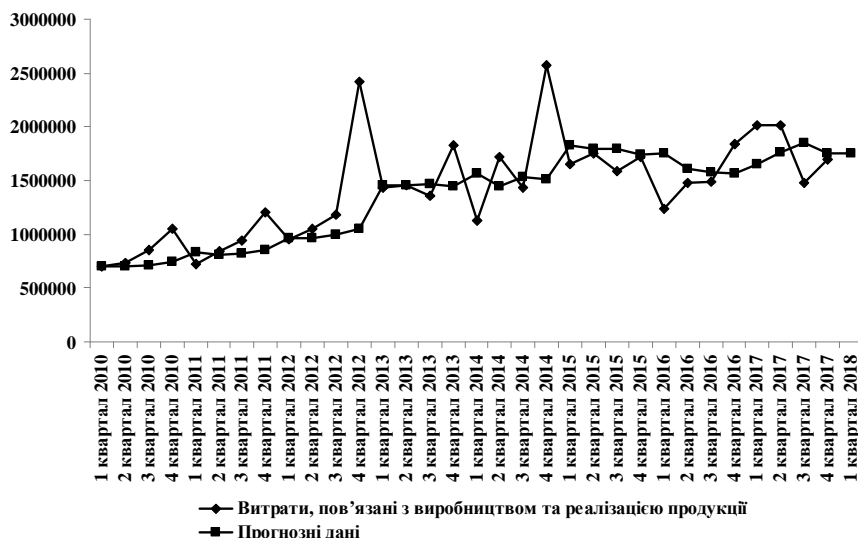

Рис. 7. Порівняння реальних та прогнозованих даних витрат

товірним, оскільки середня помилка прогнозу ставить лише 0,06%, тобто точність прогнозування становить 94%.

Далі побудуємо модель Хольта — Уінтерса для прогнозування витрат підприємства, пов'язаних із виготовленням та реалізацією продукції. Дослідження динаміки витрат дозволить скоротити витрати на собівартість та збут продукції, а також на супутні їм адміністративні витрати. Мінімізуючи середні відхилення (рис. 6) було знайдено коефіцієнти згладжування ряду, тренду, та сезонності, які ставлять відповідно: $k = 0,2880$; $b = 0,0120$; $q = 0,001$.

У результаті проведених розрахунків було отримано прогноз на наступний період, візуалізація результатів прогнозування витрат подано на рисунку 7, де наведено фактичний часовий ряд витрат та експоненційно згладжений ряд за моделлю Хольта — Уінтерса.

Виходячи з отриманих результатів, можемо зробити висновок, що витрати АО "Мотор Січ" у першому кварталі 2018 року зростуть на 2,8% відносно попереднього періоду. А порівняно з аналогічним періодом попереднього року, тобто з четвертим кварталом 2017 року, прогнозується зменшення витрат на 13,2%. Отриманий прогноз є достовірним, оскільки середня помилка прогнозу ставить 0,08%, звідси точність прогнозування становить 92%. З рисунка 7 видно, що прогнозні дані майже співпадають з реальними, вони точно повторюють тенденцію зростання витрат.

ВИСНОВКИ

Розробка обґрунтованих прогнозів щодо фінансових результатів діяльності будь-якого промислового підприємства є запорукою їх успішного функціонування. А в умовах нестабільної економічної та політичної ситуації значення якісно розроблених прогнозів зростає, що і привертає увагу вчених до даної проблеми. Варто зазначити, що у практичній діяльності перед спеціалістом часто стоїть задача прогнозування фінансових результатів на короткострокову перспективу. А одним із поширених, на практиці, методів прогнозування є модель Хольта — Уінтерса. Вона надає досить точний результат на короткостроковий період при прогнозуванні тренд-сезонних процесів.

У роботі побудовано дві прогнозні мультиплікативні моделі Хольта — Уінтерса за доходами та витратами АО "Мотор Січ" на початок (перший квартал) 2018 року. За результатами розрахунків прогнозується зростання доходів на 41,3% та зростання витрат на 2,8% відносно четвертого кварталу 2017 року. Отриманий прогноз зменшує невизначеність та відповідний ризик при прийнятті управлінських рішення щодо стратегії функціонування підприємства. Для більш детального аналізу результатів прогнозування варто дослідити фактори, що здійснюють вплив на дохід та витрати підприємства. А потім на основі такого аналізу виявити за рахунок чого відбувається зростання досліджуваних показників. Це завдання ми вирішимо у подальших дослідженнях.

Література:

1. Бідник Н.Б. Використання математичних методів і моделей в економіці, фінансах // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: Збірник науково-технічних праць. — Львів: РВВ НАТУ України, 2008. — Вип. 18.6. — С. 258—262. 7.
2. Кравченко Т.В. Методи прогнозування регіонального економічного розвитку // Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопільський національний університет. — Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр ТНЕУ "Економічна думка". — 2013. — Т. 13. — С. 88—94.
3. Черник Н.Б. Методи прогнозування розвитку окремих галузей і сфер діяльності регіонів. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. — № 1 (56). — 2013. — С. 197—201.

4. Важинський Ф.А., Коломієць І.Ф. Основні методи прогнозування соціально-економічного розвитку регіону. Науковий вісник УДЛУ. — 2004. — Вип. 14.7. — С.166—170. URL: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2004/14_7/29.pdf

5. Гайбура Ю.А., Загнітко Л.А. Фінансове прогнозування як елемент управління фінансовими ресурсами підприємства // Економіка і суспільство. — 2017. — №9. — С. 968—974. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/167.pdf

6. Офіційний сайт АО "Мотор січ". Ілюстровані річні звіти. URL: http://www.motorsich.com/rus/investors/ob_sob_ac/god_otch/

7. Офіційний сайт АО "Мотор січ". Фінансова звітність. URL: <http://www.motorsich.com/ukr/investors/othetnost/bux/>

8. Остапенко І.Н., Усенко Р.С. Використання моделі Хольта — Уінтерса при моделюванні туристичної діяльності // Збірник статей Міжнародної науково-практичної конференції. — 2017. — С. 126—129. URL: <https://aeterna-ufa.ru/sbornik/NK-EK-68.pdf#page=126>

9. Семененко М.Г. Аналіз часових рядів фінансових показників у моделі Хольта-Уінтерса. URL: <http://mas.exponenta.ru/literature/Semenenko.pdf>

10. Скрильник І.І., Окань Р.М. Прогнозування чистого доходу агрофірми "Урожай" на основі адаптивних моделей // Економіка і регіон. — 2013. — № 4 (41). — С. 166—173. URL: file:///C:/Users/%D0%92%D0%B8%D1%82%D0%B0/Downloads/econrig_2013_4_29.pdf

References:

1. Bidnyk, N.B. (2008), "Use of mathematical methods and models in economics, finance", *Naukovyj visnyk Natsional'noho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy: Zbirnyk naukovo-tekhnichnykh prats'*, vol. 18.6, pp. 258—262.
2. Kravchko, T.V. (2013), "Methods of forecasting regional economic development", *Ekonomichnyy analiz: zb. nauk. prats'*. Ternopil's'kyj natsional'nyj universytet, vol. 13, pp. 88—94.
3. Chernyk, N.B. (2013), "Methods of forecasting the development of individual industries and areas of activity of regions", *Naukovyj visnyj Poltav's'koho universytetu ekonomiky i torhivli*, vol. 1 (56), pp. 197—201.
4. Vazhyns'kyj, F.A. and Kolomiiets, I.F. (2004), "Basic methods of forecasting socio-economic development of the region", *Naukovyj visnyk UDLU*, vol.14.7, pp.166—170, available at: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2004/14_7/29.pdf (Accessed 20 May 2018).
5. Hajbura, Yu.A. and Zahnitko, L.A. (2017), "Financial forecasting as an element of management of financial resources of the enterprise", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol.9, pp.968—974, available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/167.pdf (Accessed 20 May 2018).
6. АО "Motor sich" (2018), "Illustrated annual reports", available at: http://www.motorsich.com/rus/investors/ob_sob_ac/god_otch/ (Accessed 20 May 2018).
7. АО "Motor sich" (2018), "Financial reporting", available at: <http://www.motorsich.com/ukr/investors/othetnost/bux/> (Accessed 20 May 2018).
8. Ostapenko, I.N. and Usenko, R.S. (2017), "The use of the Holt-Winters model in the simulation of tourism activities", *Zbirnyk statej Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, pp. 126—129, available at: <https://aeterna-ufa.ru/sbornik/NK-EK-68.pdf#page=126> (Accessed 20 May 2018).
9. Semenenko, M.H. (2016), "Analysis of time series of financial indicators in the model of Holt-Winters", available at: <http://mas.exponenta.ru/literature/Semenenko.pdf> (Accessed 20 May 2018)
10. Skryl'nyk, I.I. and Okan', R.M. (2013), "Prediction of net income of agricultural company "Urozhay" on the basis of adaptive models", *Ekonomika i rehion*, vol. 4 (41), pp. 166—173.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2018 р.

*Т. І. Ткаченко,
к. г. н., доцент, доцент кафедри міжнародного туризму,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ
Є. В. Козловський,
к. н. з держ. упр., доцент, доцент кафедри міжнародного туризму,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ*

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ ДИСТРИБУТИВНИХ СИСТЕМ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

*T. Tkachenko,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Dept. of International Tourism,
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv
Ye. Kozlovskiy,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Assistant Professor of the Dept. of International Tourism,
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv*

THE IMPACT OF GLOBAL DISTRIBUTION SYSTEMS ON THE DEVELOPMENT OF MODERN TOURISM BUSINESS

У статті визначено передумови створення та особливості роботи глобальних дистрибутивних систем, виявлено можливості та перспективи їх подальшого розвитку. Глобальна дистрибутивна система розглядається як міжнародна комп'ютерна мережа бронювання, яка створена для використання туристичними підприємствами, інтернет-порталами, що здійснюють бронювання у режимі реального часу, а також великими транснаціональними корпораціями в якості єдиної точки доступу з метою резервування квитків авіакомпаній, готельних номерів, оренди автомобілів та забезпечення постачання інших послуг.

In article the preconditions of creation and the peculiarities of operating of global distribution systems are defined, the possibilities and prospects of their further development are determined. The global distribution system is considered as an international computer reservation network, created for applying by tourism enterprises, online booking portals and large multinational corporations as a single point for admission to reserve airline tickets, hotel rooms, lease the cars and provide other services.

Ключові слова: туризм, глобальна дистрибутивна система, авіакомпанія, електронна комерція, інформаційні технології.

Key words: tourism, global distribution system, airline, e-commerce, information technology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Швидкий розвиток туристичного бізнесу наприкінці ХХ-го століття безперечно пов'язаний з двома важливими факторами: розвитком цивільної авіації та появою глобальних дистрибутивних систем. Поступове зростання ринку пасажирських перевезень, поява нових наземних і повітряних транспортних засобів, збільшення кількості міжнародних тури-

стичних подорожей обумовили необхідність створення глобальних дистрибутивних систем, які зараз широко використовуються в процесі отримання та зберігання інформації, проведення у режимі реального часу операцій, пов'язаних з резервуванням авіаквитків, бронюванням номерів у закладах розміщення, прокатом автомобілів, купівлею інших товарів туристичного призначення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові дослідження щодо визначення впливу глобальних дистрибутивних систем на розвиток сучасного туристичного бізнесу здійснювали такі вчені, як В. Бочарніков, В. Гуляєв, В. Данильчук, М. Жукова, О. Іванова, І. Калашников, В. Квартальнов, Р. Кожухівська, С. Мельниченко, Ю. Миронов, М. Морозов, Н. Морозова, Н. Плотнікова, А. Чудновський та ін. Враховуючи швидкий розвиток глобальних дистрибутивних систем та постійний прогрес цифрових комунікацій, невизначеність ступеня впливу нових технологічних рішень на ефективність провадження туристичної діяльності, актуальним є здійснення постійних досліджень у цьому напрямі.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначення передумов створення та особливостей роботи глобальних дистрибутивних систем, а також виявлення можливостей та перспектив їх подальшого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сфера туризму вже багато десятиліть є специфічним "випробувальним полігоном" для застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій. Суб'єкти туристичного бізнесу є одними з перших, хто почав використовувати прогресивні технології у процесі власної економічної діяльності. В якості прикладу можна навести факт розробки та застосування на практиці комп'ютерних систем резервування (Computer Reservation System — CRS), що дозволило суттєво скоротити час обслуговування клієнтів, забезпечити резервування послуг у режимі реального часу, зменшити собівартість послуг, оптимізувати формування маршрутів для мандрівників тощо [2, с. 250].

Коли у 1960 році спеціалісти компанії IBM (один із найбільших світових виробників усіх видів комп'ютерів і програмного забезпечення) та авіакомпанії American Airlines (один з найбільших авіаперевізників у світі за розмірами пасажирського флоту, доходом, пасажиропотоком та кількістю обслуговуваних напрямків) розробили першу комп'ютерну систему резервування Sabre, призначену для бронювання авіаквитків, багато хто з фахівців почав стверджувати про їх божевілля. American Airlines витратила на створення цієї системи 150 млн дол. США. За такі гроші можна було придбати на той час цілий повітряний флот з понад півтисячі літаків.

Ідея створення першої комп'ютерної системи резервування народилася у пасажирському літаку, під час випадкової зустрічі генерального директора компанії American Airlines та директора компанії IBM з продажу. Їх продуктивна розмова на шляху з Лос-Анджелеса до Нью-Йорка згодом реалізувалася у спільне дослідження двох потужних корпорацій щодо можливостей створення у найближчому майбутньому автоматичної системи резервування авіаквитків.

Обидві компанії вирішили скористатися результатами науково-практичних розробок дослідників Массачусетського технологічного інституту, яким вдалося реалізувати комерційний проект системи безпеки повітряного руху SAGE (Semi-Automatic Ground Environment). Цей проект забезпечив появу технологій оперативної обробки інформації та відіграв важливу роль в процесі розвитку комерційних обчислювальних систем. Саме ці рішення згодом були покладені в основу системи Sabre.

На той час American Airlines вже мала у своєму розпорядженні напівавтоматичну систему Reservisor, однак агенти авіакомпанії, які резервували квитки, повинні були виконувати більшість операцій вручну,

оформляючи замовлення по телефону, відправляючи телеграфні повідомлення та витрачаючи багато часу на заповнення паперових документів. Менеджери авіакомпанії сподівалися, що інвестиції у нові технології допоможуть зменшити кількість таких проблем без збільшення вартості операцій.

Система Sabre об'єднала навколо себе ідеальне інтелектуальне співтовариство, члени якого прагнули оволодіти новими інформаційними технологіями, реалізувати свій діяльний потенціал та перетворитися з часом на сучасних висококваліфікованих фахівців. У підсумку, на початку 70-х років ХХ-го століття нова комп'ютерна система резервування стала повністю інтерактивною, а ймовірність виникнення помилки під час резервування квитків не перевищувала 1%.

Трохи пізніше у 1971 році на замовлення авіакомпанії United Airline (перша авіакомпанія, яка почала пропонувати пасажиром послуги харчування та запровадила на своїх літаках посаду стюардеси) була створена комп'ютерна система резервування Apollo, у 1972 році в СРСР була створена перша черга комп'ютерної системи резервування Сирена-1, у 1976 році Vidacom International спільно з British Airways (найбільша авіакомпанія Великої Британії) розробили комп'ютерну систему резервування Travicom.

У 1982 році була запущена друга черга системи Сирена-2 для якої використовувалася спеціальна операційна система ТАІС (Транспортна авіаційна інформаційна система) та СУБД власної розробки — САК (Система автоматизованих картотек). У 1987 році, на противагу американським комп'ютерним системам резервування, а також з метою підвищення продажів власних послуг, група європейських авіакомпаній (Air France, Iberia, Lufthansa, SAS) інвестувала кошти у розробку системи Amadeus. У тому ж році консорціум європейських авіакомпаній (British Airways, KLM Royal Dutch Airlines, Alitalia, Swissair, Austrian Airlines, Olympic, Sabena, Air Portugal, Aer Lingus) розпочав створення системи Galileo [1, с. 72].

Відзначимо, що спочатку нові технологічні рішення використовувалися лише у діяльності авіакомпаній, тому почалася масова установка спеціальних терміналів у їх офісах та представництвах. Це дозволило значно збільшити якість обслуговування, у першу чергу за рахунок скорочення часу оформлення квитків. У споживачів також з'явилася можливість отримувати інформацію про розклад рейсів, наявність місць та ціни на квитки. В результаті у світі було створено декілька комп'ютерних систем резервування різних авіаперевізників. Це призвело до того, що в офісах найбільших туристичних операторів з'явилися по два-три термінали комп'ютерних систем бронювання різних авіакомпаній.

Нові системи дуже швидко адаптувалися та стали розвиватися величезними темпами. Незабаром, авіакомпанії істотно розширили спектр послуг комп'ютерних систем бронювання, додавши відповідно послуги з резервування готельних номерів, замовлення квитків на поїзд або паром, оренди автомобілів тощо. Розширення сфери діяльності відбувалося в усіх ринкових сегментах, що призвело до створення глобальних дистрибутивних систем (Global Distribution System — GDS).

Глобальна дистрибутивна система — це міжнародна комп'ютерна мережа бронювання, створена для використання туристичними підприємствами, інтернет-порталами, що здійснюють бронювання у режимі реального часу, а також великими транснаціональними корпораціями в якості єдиної точки доступу з метою резервування квитків авіакомпаній, готельних номерів, оренди автомобілів та забезпечення постачання інших послуг.

Як альтернатива існуючим системам на початку 90-х років ХХ-го століття з'явилися інтернет-системи

бронювання (Internet Distribution System — IDS), які також відомі як альтернативні системи бронювання (Alternative Distribution System — ADS). Якщо до основних глобальних дистрибутивних систем мали доступ тільки туристичні оператори, то альтернативні системи бронювання могли також використовуватися і приватними особами. Будь-який клієнт, застосовуючи портал альтернативної системи бронювання, міг самостійно вибрати, наприклад, авіарейс або готель, забронювати свій запит і оплатити його у режимі реального часу, а потім миттєво отримати підтвердження на власну електронну скриньку [3, с. 86].

Зараз, після різноманітних корпоративних об'єднань та придбань сформувалися три потужні глобальні дистрибутивні системи — Amadeus, Travelport (технологічні платформи Apollo, Galileo і Worldspan) та Sabre. В зв'язку з глобалізацією ринків, ці системи перетворилися у міжнародні холдинги, що складаються з підприємств різних сфер бізнесу. Сьогодні провідні глобальні дистрибутивні системи забезпечують у режимі реального часу прямий доступ до баз даних практично усіх підприємств, що спеціалізуються на продажу туристичних товарів і послуг.

Amadeus — це провідний оператор транзакцій для індустрії туризму. Компанія пропонує різноманітні рішення для обробки транзакцій, а також технологічні рішення для постачальників туристичних послуг, зокрема для авіакомпаній з повним набором послуг та бюджетних перевізників, готелів, залізничних, круїзних та поромних операторів, компаній з оренди автомобілів. Amadeus є загальносвітовою мережею, що об'єднує постачальників послуг з туристичними підприємствами за допомогою високопродуктивної платформи для розповсюдження різних продуктів. Компанія також пропонує комплексний набір інформаційно-технологічних рішень для автоматизації таких критично важливих бізнес-процесів для постачальників послуг, як бронювання, управління виробничими ресурсами та операційна діяльність.

Amadeus провадить свою діяльність відповідно до бізнес-моделі, заснованої на обробці транзакцій, що дозволяє пропонувати інформаційно-технологічні рішення практично для усіх суб'єктів індустрії туризму. Таким чином, клієнти компанії мають можливість трансформувати витрати на інформаційні технології та розповсюдження туристичних продуктів з фіксованих у змінні (прямо залежать від кількості обслугованих туристів). Інформаційно-технологічні рішення Amadeus призначені для обслуговування підприємств внутрішнього та міжнародного туризму, вони включають такі функції, як планування маршруту, пошук тарифів, бронювання, оформлення квитків, а також автоматизовану реєстрацію пасажирів тощо.

Заснована компанія у 1987 році. Штаб-квартира Amadeus знаходиться у Мадриді, Іспанія. Головний процесинговий центр — у Ердингу, Німеччина. Регіональні офіси працюють у Майамі, Буенос-Айресі, Бангкоку та Дубаї. Amadeus провадить свою діяльність у понад 195 країнах світу. В 2013 році компанія придбала Newmarket International, провідного постачальника хмарних послуг та інформаційно-технологічних рішень для індустрії гостинності [11].

Travelport є одним з найбільших провайдерів послуг, що спеціалізуються на електронному розповсюдженні туристичних продуктів. Компанія об'єднує провідні глобальні дистрибутивні системи Galileo, Apollo та Worldspan. Travelport пропонує послуги з впровадження комплексних програмних рішень для продажу авіаквитків, навчання персоналу, технічної й технологічної підтримки. Значних успіхів компанія досягла у сфері розробки продуктів онлайн бронювання, які зараз повністю відповідають всім вимогам суб'єктів туристичного ринку.

Заснована компанія у 1971 році. Штаб-квартира знаходиться у Ленглі, Великобританія. Travelport представлений у всіх континентах у понад 170 країнах світу. В 2014 році компанія придбала Hotelzoo, провідного провайдера технологій з продажу готельних послуг. Ця інвестиція є складовою частиною поточної стратегії Travelport, спрямованої на посилення своїх пропозицій в індустрії гостинності [13].

Sabre є відомим постачальником новітніх технологій та програмних продуктів для сфери туризму. Сотні різних авіакомпаній, а також тисячі готелів використовують програмне забезпечення, бази даних, мобільні технології цієї компанії, що допомагає їм реалізувати ключові функції бізнесу, такі як бронювання авіаквитків, проживання у готелі, управління розвитком мережі, розкладом польотів і ресурсами екіпажів. Sabre є також провідним торговим майданчиком, що зв'язує напряду постачальників туристичних послуг з кінцевими споживачами.

Заснована компанія у 1960 році. Головний офіс розташований у Саутлейку, США. Sabre обслуговує своїх клієнтів у понад 160 країнах світу. В 2015 році компанія завершила операції з придбання Abacus International, глобальної дистрибутивної системи, що спеціалізувалася на туристичних ринках Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Крім того, Sabre успішно розширює бізнес у постійно зростаючому сегменті мобільних технологій [12].

Узагальнюючи досвід зарубіжних і вітчизняних підприємств сфери туризму можна сформулювати такі функції глобальних дистрибутивних систем:

- залучення основних постачальників туристичних послуг до надійної та ефективної глобальної мережі збуту;

- привернення уваги туристичних підприємств до сучасних інструментів менеджменту та маркетингу, які забезпечують їм постійну конкурентоздатність та високий прибуток;

- надання авіакомпаніям можливості використовувати системи у своїх представництвах для посилення взаємодії з агентами та партнерами;

- забезпечення глобального обслуговування за допомогою технічних співтовариств, а також взаємозв'язків з іншими системами.

Розкриємо критерії за якими можна охарактеризувати глобальні дистрибутивні системи:

- види туристичних послуг: бронювання готельних, транспортних, культурно-масових, медичних, побутових та інших послуг;

- форми бронювання: через агентів (B2B), пряме бронювання через глобальну мережу Інтернет (B2C);

- режим бронювання: в режимі очікування (відправлена заявка обробляється менеджером протягом доби) та в режимі реального часу (процес повністю автоматизований, заявка обробляється за допомогою техніки за декілька секунд);

- обсяг і масштаб бронювання: індивідуальне, локальне, регіональне, національне, міжнародне, глобальне;

- спосіб бронювання: комп'ютерне, письмове, усне;

- рівень автоматизації: напівавтоматизоване бронювання (за участю персоналу) та автоматизоване (без участі персоналу);

- форма оплати послуг за бронювання: бронювання з передоплатою (частковою, повною), з оплатою за фактом (при остаточному розрахунку).

ВИСНОВКИ И РЕКОМЕНДАЦІЇ

Ринок глобальних дистрибутивних систем є дуже специфічним та непротим, тому практично всі гравці світової індустрії туризму переважно працюють з описаними вище трьома технологічними платформами. Специфіка глобальних дистрибутивних систем поля-

гає у тому, що для обробки гігантського обсягу різноманітної інформації, що збирається з усього світу, кожна з систем використовує величезну за своїми масштабами інформаційно-технологічну інфраструктуру. Конкуренція змушує глобальних гравців туристичного ринку постійно застосовувати всі останні інноваційні розробки у сфері обробки, зберігання та захисту інформації.

Завдяки глобальним дистрибутивним системам суб'єкти туристичної діяльності отримують безліч переваг: достовірну та значну за обсягом інформацію про послуги постачальника, оперативну та точну інформацію про туристичні послуги у режимі онлайн, електронний сервіс високого рівня, простоту та доступність роботи. Економія часу, яка досягається при цьому, дає туристичним операторам здатність розраховувати на додаткові прибутки від залучення ще більшої кількості клієнтів.

На наш погляд, глобальні дистрибутивні системи будуть продовжувати доминувати у сегменті дистрибуції контентів авіакомпаній ще не один рік, і перш за все це буде стосуватися інструментів продажу різних перевезень через нейтральні системи взаєморозрахунків та реалізації квитків на складні маршрути, що здійснюються у рамках так званих інтерлайн-угод (домовленість між авіаперевізниками, коли одна авіакомпанія має право оформляти авіаквитки іншої компанії, яка у свою чергу зобов'язана визнавати та приймати такі авіаквитки).

Незважаючи на те, що авіакомпаніям сьогодні складно відмовитися від послуг глобальних дистрибутивних систем, вони все ж такі будуть шукати для себе оптимальний варіант дистрибуції своїх контентів. На це їх підштовхує конкурентне середовище перевезень, де з'явилися бюджетні авіакомпанії, які почали відбирати частину ринку перевезень у класичних операторів та підштовхнули їх до пошуку нових рішень.

Література:

1. Іванова О.М. Управління інформаційними потоками туристичних підприємств: монографія / О.М. Іванова. — Суми: Університетська книга, 2016. — 200 с.
2. Інформаційне забезпечення туризму: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [М.Ф. Дмитриченко та ін.]; під заг. ред. М.Ф. Дмитриченка. — К.: НТУ, 2012. — 575 с.
3. Кожухівська Р.Б. Розвиток сучасних маркетингових інформаційних технологій в комунікаційних стратегіях українських туристичних підприємств: монографія / Р.Б. Кожухівська. — Умань: Соціально-економічний, 2011. — 176 с.
4. Козловський Є.В. Проблеми формування інвестиційної політики в галузі туризму / Є. Козловський // Стратегія реформування системи державного управління на засадах демократичного врядування: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 31 трав. 2007 р. — К.: Вид-во НАДУ, 2007. — Т. 2. — С. 165—167.
5. Козловський Є. Роль туристичної галузі в активізації соціальної роботи в сучасному українському суспільстві / Є. Козловський // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. — 2005. — № 244. — С. 86—91.
6. Козловський Є. Основні напрями розвитку міждержавної політики та управлінських засад у галузі туризму країн СНД / Є. Козловський // Вісник НАДУ. — 2004. — № 4. — С. 398—403.
7. Мельниченко С.В. Інформаційні технології у туристичній індустрії: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С.В. Мельниченко, Н.І. Ведмідь; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. — К.: [б. в.], 2011. — 280 с.
8. Система стримувань і противаг у сфері державно-управлінських відносин: наук.-метод. рек. / Авт. кол.:

В.А. Ребкало, В.А. Шахов, Е.А. Афонін та ін. — К.: НАДУ, 2008. — 72 с.

9. Ткаченко Т. Методичний інструктаж комплексної оцінки туристично-ресурсного потенціалу України / Т. Ткаченко // Географія та туризм: наук. зб. — 2017. — Вип. 40. — С. 40—50.
10. Tkachenko T. E-tourism, as display of dominant criterion of modern tourism-operating: relevant provisions, tools, use / T. Tkachenko, L. Kovalska // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць. — 2017. — Вип. 23 (2). — С. 19—22.
11. Amadeus. Офіційний сайт. — Режим доступу: <https://www.amadeus.com>
12. Sabre. Офіційний сайт. — Режим доступу: <https://www.sabre.com>
13. Travelport. Офіційний сайт. — Режим доступу: <https://www.travelport.com>

References:

1. Ivanova, O. M. (2016), *Upravlinnia informatsijnymu potokamy turystychnykh pidpryemstv: monohrafiia* [Management of information flows of tourism enterprises: monograph], Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.
2. Dmytrychenko, M. F. (2012), *Informatsijne zabezpechennia turizmu: pidruch. dlia stud. vysch. navch. zakl.* [Information provision for tourism: textbook], NTU, Kyiv, Ukraine.
3. Kozhukhiv'ska, R. B. (2011), *Rozvytok suchasnykh marketynhovykh informatsijnykh tekhnolohij v komunikatsijnykh stratehijakh ukrains'kykh turystychnykh pidpryemstv: monohrafiia* [Development of modern marketing information technologies in the communication strategies of Ukrainian tourism enterprises: monograph], Sochins'kyj, Uman', Ukraine.
4. Kozlovskij, Ye. V. (2007), "The problems of formation the investment policy in tourism industry", *Materialy konferentsii* [Conference Proceedings of the Strategy of reforming the system of public administration on the basis of democratic governance], Naukovo-praktaktychna konferentsiia za mizhnarodnoiu uchastiu [Sciences-practice conference behind the international participation], KNUCiM, Kyiv, Ukraine, vol. 2, pp. 165—167.
5. Kozlovskij, Ye. (2005), "The role of the tourism industry in activating the social work in modern Ukrainian society", *Nauk. visn. Chernivets'koho un-tu*, vol. 244, pp. 86—91.
6. Kozlovskij, Ye. (2004), "Main directions of development of interstate policy and tourism management principles of CIS countries", *Visnyk NADU*, vol. 4, pp. 398—403.
7. Mel'nychenko, S. V. & Vedmid', N. I. (2011), *Informatsijni tekhnolohii u turystychnij industrii: pidruch. dlia stud. vysch. navch. zakl.* [Information technology in the tourism industry: textbook], Kyiv, Ukraine.
8. Rebkalov, V.A. Shakhov, V.A. and Afonin, E.A. (2008), *Systema strymuvan' i protyvah u sferi derzhavno-upravlin's'kykh vidnosyn* [System of checks and balances in the field of public-administrative relations], NADU, Kyiv, Ukraine.
9. Tkachenko, T. (2017), "Methodical instruction of integrated assessment of tourism resource potential of Ukraine", *Neohrafiia ta turizm: nauk. zb.*, vol. 40, pp. 40—50.
10. Tkachenko, T. & Kovalska, L. (2017), "E-tourism, as display of dominant criterion of modern tourism-operating: relevant provisions, tools, use", *Chasopys sotsial'no-ekonomichnoi heohrafii*, vol. 23 (2), pp. 19—22.
11. The official site of Amadeus (2018), available at: <https://www.amadeus.com> (Accessed 27 May 2018).
12. The official site of Sabre (2018), available at: <https://www.sabre.com> (Accessed 27 May 2018).
13. The official site of Travelport (2018), available at: <https://www.travelport.com> (Accessed 27 May 2018).

Стаття надійшла до редакції 29.05.2018 р.

В. І. Савенко,

к. т. н., доктор будівництва, доцент, КНУБА, м. Київ, Україна

С. І. Доценко,

д. т. н., акад., чл.-кор академії будівництва України,

Харківський державний університет залізничного транспорту, м. Харків, Україна

С. В. Федоренко,

к. т. н., доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища, КНУБА,

академік академії будівництва України

С. П. Пальчик,

аспірант, КНУБА, м. Київ, Україна

ОПТИМАЛЬНІ МЕТОДИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ БУДІВЕЛЬНОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ КОМБІНАТНОГО ТИПУ

V. Savenko,

Ph.D., Doctor of Construction, Associate Professor KNUBA, Kyiv, Ukraine

S. Dotsenko,

Doctor of Technical Sciences, Academician, Corresponding Member of

Academy of Building of Ukraine Kharkiv State University of Railway Transport, Kharkiv, Ukraine

S. Fedorenko,

PhD in Engineering sciences, docent, Academician of academy of building of Ukraine.

S. Palchik,

postgraduate student KNUBA, Kyiv, Ukraine

OPTIMAL METHODS OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF BUILDING ORGANIZATION OF COMBIMATE TYPE

Ефективний розвиток систем управління є одним з найважливіших напрямів підвищення ресурсного потенціалу будівельних організацій. Існуючі засоби оцінки, в переважній більшості базуються на кількох підходах. Тому головною проблемою є формування критерію оптимальності системи управління і законмірностей його використання в різних окремих задачах. А для оцінювання ефективності процесу функціонування будь-якої системи управління і відповідності її стану сучасним вимогам потрібно мати узагальнений критерій.

Випробувані на практиці методи довели ефективність успішного функціонування будь-яких сучасних систем управління будівництвом, до діяльності котрих залучена людина. Такими методами є науковий менеджмент організації, системи управління якістю, згідно міжнародним стандартам ISO 9001-2015 та моделі досконалості EFQM. В Україні, на жаль, вище керівництво бойкотує впровадження і використання цих потужних, справедливих соціально-виробничих інструментів суспільного прогресу. Свідоме і добросовісне застосування стандартів ISO 9001-2015 та моделі досконалості EFQM, як показує досвід передових підприємств, дозволяє підняти рівень ділової досконалості до рівня 450—500 балів за 1000-бальною шкалою EFQM.

Для оцінки ефективності процесу функціонування будь-якої системи управління і відповідності її стану сучасним вимогам потрібно мати узагальнений критерій. Такий критерій потрібен для аналізу оптимальності цієї системи і прогнозування напрямку її модифікації.

Для забезпечення своєї домінуючої ролі в розвитку цивілізації людина повинна: 1) активно розкривати і розвивати даровані їй гуманітарні цінності, 2) створити геном досконалого розвитку людської спільноти.

Effective development of control systems is one of the most important directions for increasing the resource potential of construction organizations.

Existing valuation tools are based on a number of approaches in the vast majority. Therefore, the main problem is the formation of the criterion of optimality of the control system and the laws of its use in various individual problems. And to assess the effectiveness of the process of functioning of any system of management and the compliance of its state with modern requirements, it is necessary to have a generalized criterion.

The tried and tested methods have proved the effectiveness of the successful operation of any modern construction management systems, to which the person involved is involved. Such methods are the scientific management of the organization, the quality management system, in accordance with the international standards ISO 9001-2015 and the model of perfection EFQM.

In Ukraine, unfortunately, the top leadership boycotts the introduction and use of these powerful, just social and industrial instruments of social progress.

Conscious and fair use of the ISO 9001-2015 standards and EFQM perfection models, as the experience of leading companies shows, can raise the level of business perfection to 450-500 points on the 1000-point EFQM scale.

To assess the effectiveness of the process of functioning of any control system and the compliance of its state with modern requirements, it is necessary to have a generalized criterion. Such a criterion is needed to analyze the optimality of this system and to predict the direction of its modification.

To ensure its dominant role in the development of civilization, a person must: 1) actively disclose and develop humanitarian values granted to her; 2) create a genome for the perfect development of the human community.

Ключові слова: ентропія, стохастичний характер діяльності, системи управління, економіко-математичні моделі, будівельні організації, потенціал, прибуток, штрафи, критерії.

Key words: entropy, stochastic character of activity, management systems, economic and mathematical models, construction organizations, potential, profit, fines, criteria.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У ринкових умовах за критерій оптимальності діяльності будівельної організації, як правило, використовується прибуток. Такий критерій стимулює економію ресурсів як зовнішніх, так і нелімітованих своїх внутрішніх власних усіх видів ресурсів в тому числі інфраструктурних потужностей

Використання прибутку в якості локального критерію оптимальності було б можливим, коли б не було необхідно діяти проти зриву термінів поставок матеріалів і конструкцій, виконання субпідрядних договорів тощо. З'являється необхідність доповнити критерій за прибутками, додатково штрафами за недотримання договірних термінів поставок конструкцій, виконання субпідрядних робіт, замовлень тощо.

Потрібно також підкреслити, що максимізація прибутку дає найкращі результати, у випадку якого ціни використовувани під час підрахунку прибутку досить близькі до цін оптимального плану. Ступінь близькості цих цін до оптимальних може показувати тільки розробка оптимального плану для будівельної організації, включаючи об'єкти будівництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Культура виробничих відносин, ділова культура, на виховання і створення якої в організаціях потрібен час і неабиякі зусилля. Останнім часом все частіше і голос-

ніше говорять про створення генома досконалості у вигляді таких стійких довготривалих і гнучких програм, як моделі досконалості, системи досконалого менеджменту, коли на перше місце виходять корисність для суспільства, для довкілля, для кожного учасника процесу. Тобто прибуток розглядається як ресурс, а не як мета діяльності. Рівень розвитку визначається метою і організаційною культурою, якої вдалось досягти організації.

НЕ ВИРІШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Чим гірше керована система, тим більше її ентропія. Тобто ріст ентропії свідчить про зменшення рівня керованості системи внаслідок незадовільної організації і координації будівельних процесів, порушення графіків поставки матеріалів і конструкцій, роботи субпідрядних організацій і будівельних машин, недостовірності інформації тощо. Невизначеність ситуації вносить чи не найбільше хаосу і відповідно високий рівень ентропії.

МЕТА СТАТТІ

Для оцінки ефективності процесу функціонування будь-якої системи управління і відповідності її стану сучасним вимогам потрібно мати узагальнений критерій. Такий критерій потрібен для аналізу оптимальності цієї системи і прогнозування на пряму її модифікації. Мета статті — визначити такий критерій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Слід підкреслити, що управління будівельною організацією є людино-машинною системою, в якій кінцеві рішення ухвалюють керівники відповідного рівня. Тому міру "ентропії" такої системи неможливо математично точно розрахувати, але прогнозувати треба. На сьогодні, термін "ентропія" перспективно використовувати як теоретичну міру для аналізу і проектування людино-машинних систем у будівництві.

ТИПИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

1. Теленомічна організаційна культура. Це інтегративна, об'єднуюча культура командної діяльності (один за всіх і всі за одного). Рівень усвідомлення і свідомого переходу від рівня виживання до рівня постійного вдосконалення (ISO 9001-2000 і рівень 200—300 балів за шкалою EFQM). На цьому рівні організація підтримує функціонування, забезпечує виживання, утримуючи і, по можливості, розширюючи свій сектор ринку.

Забезпечується керованість, стабільність функціонування, формулювання цілей і забезпечення ресурсів для їх досягнення.

2. Цілеспрямований рівень діяльності. Цей рівень характеризується високою якістю роботи і професіоналізму. Це ділова культура організації на рівні світових стандартів плюс напрямки, освоєння моделі досконалості, напрямок дії самовдосконалення (300—500 балів за шкалою EFQM). Але стандарт є стандарт. Нове і більш конкурентоздатне знаходиться вище стандартного рівня.

На цілеспрямованому рівні організаційної культури підприємство більш впевнено "стоїть на ногах", вміє гнучко реагувати на вимоги ринку, вдосконалюється, зберігати і розширювати свої позиції на ринку. І головне — організація усвідомлює, бачить і знаходиться на шляху ділової досконалості.

3. Цілеустремлений рівень організаційної культури організації. Це найвищий рівень розвитку, коли організація здатна створювати свою ідеологію, місію, виробничі і наукові цінності, завдяки яким організація стає лідером в своїй галузі, досконалою організацією, прикладом для інших. На цьому рівні організація стає генератором нових ідей, нових шляхів розвитку як в бізнесі, так і в науці. Це Модель досконалості в дії плюс нові наукові розробки і впровадження (500 і більше балів за шкалою EFQM).

На цьому рівні організація формує попит на свою продукцію. У будівельників прикладом цього є ситуація, коли ще до початку будівництва розкупаються квартири завдяки їхнім високим споживчим якостям (надійність, комфортність, енергоефективність, швидкість будівництва, прийнятна ціна, відкритість процесу створення продукції і руху інвесторських коштів і т.д.).

Це проактивна діяльність на опередження негативних тенденцій і створення свого ринку, формуючи попит на свою продукцію.

Таким чином діяв "Київміськбуд", подолавши рівень сертифікації згідно ISO 9001-2000 (правда, на цьому і зупинився після смерті Поляченка В.О.), але навіть і цей рівень дозволив створювати бренд Київміськбуду.

Далі пішли в будівництві ВАТ "ДБК-3", освоївши Модель досконалості і почавши на науковій основі в співдружності з ІТТФ НАНУ, КиївЗНДіЕП, НДІБК, НДІБВ, АБУ, УАН, КНУБА, Київпроект та іншими науковими та проектними інститутами і академіями створювати нові більш досконалі якості своєї продукції: енергоефективність, ошадливість, наукомісткість, доступність та ін. Наукові дослідження і впроваджені енергоефективні науково-технічні розробки цих колективів були високо оцінені громадськістю та Державою і удостоєні Державної премії України в галузі науки і техніки на самому фініші існування ВАТ ДБК-3, який був незаконно поглинутий бізнесовими структурами м.Києва.

Новий менеджмент, врахувавши недоліки і слабкі місця оргструктури і політики комбінату, успішно діє під новою назвою "Фундамент", користуючись брендом ВАТ ДБК-3, створеним раніше геномом виробничої культури, але вже без Моделі досконалості і колишнього наукового потенціалу.

На високому цілеспрямованому рівні організаційної культури працюють сьогодні будівельні організації і об'єднання (це теж сьогодні вимога часу і шанс захистити свій будівельний ринок і існування) такі, як корпорація "ДБК-житлобуд", "Укрбуд" та інші.

Сюди ж можна віднести (умовно) і загарбника ВАТ "ДБК-3" — компанію "Фундамент". Умовно, тому що синергія комбінатної системи порушена. Формально вона є, і навіть інфраструктура та оргсхема покращена, але цілі і інтереси власників, вищих керівників і персоналу (колективу легально немає, також, як і профспілок, не існує — принцип "розділяй і властвуй" здійснено) відрізняються, не кажучи про акціонерів-фізичних осіб, яких просто обікрали. То яка тут синергія. Чекає ентузіазму чи подвигів марно, бо сьогодні все, на жаль, іде через передоплату.

На цілеустремленському рівні організації намагаються змінити на краще середовище свого існування: закони, соціум, навколишнє середовище, купівельну спроможність населення, ринок, партнерів і т.д. Колишні рейдери стають "білими і пухнатиими", вчаться, ідуть у владу і т.д. — інакше на цьому рівні існувати неможна.

Генеруються нові ідеї і цілі. Іноді стає мало одного міста, регіону, країни, континенту. Іде розширення можливостей і відповідно з'являються нові більш амбітні ідеї і цілі.

Будівельний комбінат

Комбінат (від латинського "combinatus" — об'єднаний, в парі), об'єднання промислових підприємств суміжних галузей, коли продукція одного підприємства є сировиною чи вихідним матеріалом (виробом) для іншого, а також об'єднання дрібних господарств. На японській мові це слово означає особливу форму виробництва.

У будівельній організації комбінатного типу, домобудівному комбінаті об'єднано два види виробництва — виробництво залізобетонних виробів і будівництво та допоміжні господарства. Дві різні системи виробництва об'єднаних в одну виробничу систему діють спільно і в цій спільній дії мають синергетичний ефект. Синергетичний ефект досягається завдяки спільній меті, єдиному центру керівництва всієї виробничої системи, чіткому розподілу функцій, диспетчеризації, автоматизації, індустріалізації і науково-технічному супроводу виробництва.

На продуктивність праці і його якість крім об'єктивних факторів (погодні умови, сонячна радіація, нова техніка, матеріали і технології і т.д.) впливають також і суб'єктивні фактори, притаманні персоналу. Продуктивність праці окремого виконавця залежить від його кваліфікації, фізичних даних, витривалості, добросовісності. Продуктивність групи (екіпажу) буде визначатись крім особистих якостей ще й організованістю, злагодженістю сумісних дій в обмеженому просторі, а іноді і в умовах підвищеної небезпеки, в екстремальних умовах. Велике значення матиме мотивація: моральна і матеріальна зацікавленість. Однак у будь-якому разі при роботі групи необхідно враховувати індивідуальні особливості і сумісність типів їхнього інформаційного метаболізму. В основі психологічного дискомфорту людини лежить порушення його інформаційного метаболізму. Це порушення обумовлене недоотриманням індивідом потрібних сигналів, подразників від людини з повноючиими типами психіки і переважанням неперіодичними, подразнюючими сигналами людей, контакт з якими ускладнений через інформаційний метаболізм. Тобто ідуть сигнали, які не дають ні інформації, ні спокою.

У спільній роботі люди діють цілеспрямовано, ці дії більш результативні, коли вони мають психічну опору в людях з іншим психічним складом. Це один із секретів простої кооперації в досягненні синергізму. В спілкуванні людей дуже важливий рівень культури і інтелекту, але коли мова йде про психологічну сумісність, головним чинником є тип інформаційного метаболізму.

Вплив соціонічних факторів на формування ефективних оргструктур, їхню керованість і продуктивну роботу в різних галузях зі складними умовами діяльності (військові, будівельники, шахтарі і т.д.) доведено вченими-соціоніками (Карпенко О.Б., Букалов, та інші). Різні рівні синергії притаманні і взаємодії великих систем і організацій. Так, синергія зв'язків у системі комбінованої будівельної організації більш висока, ніж в інших оргструктурах. І це дає перевагу більш успішно досягати поставлених цілей в складних умовах.

У зв'язку з тим, що на сьогодні не існує методів точного виміру, необхідно знайти інший показник, який би виконував роль показника ентропії і цей показник було б можливо точно підрахувати. Проблема заміни показника ентропії будь-яким іншим показником ускладнена тим, що цей показник обов'язково не буде враховувати всіх факторів, які впливають на поведінку системи. Відсутність можливості точної формалізації загальної критерію функціонування системи свідчить, що будь-яка суворо формалізована модель має меншу різноманітність, ніж сама система. Як наслідок, система управління будівельною організацією, побудована на вищезазначеній моделі, не буде виконувати покладені на неї функції, якщо в неї не буде вмонтована людина як стохастичний але свідомий, мислячий додаток до методики формалізованих планових розрахунків. Таким чином, для успішного функціонування будь-яких сучасних систем управління будівництвом в їх склад обов'язково повинна бути включена людина, як ланка, що забезпечує життєздатність усієї системи і реалізацію функції самоорганізації. Інтелектуальні, психофізичні, кваліфікаційні, духовні, світоглядні, соціальні та інші властивості людини-керівника, людини-творця, людини-виконавця, задіяних на різних рівнях системи, мають не менш важливе значення, ніж властивості і параметри, використовуваних автоматизованих чи роботизованих комплексів, машин, механізмів, інструментів, усіх видів ресурсів, включаючи час, фінанси, інформацію, енергію, матеріали і т.д., та методів і організаційно-технологічних форм і інтелектуальних схем та алгоритмів. Людина — творіння Природи. Природа створила людину і розумні живі високоорганізовані істоти, які за деякими параметрами перевершують людські здібності і організованість. Тому актуальним є питання навчання у Природі і створення геному досконалості, який би не залишав людині, людському суспільству і трудовим організаціям, зокрема будівельним, іншої альтернативи, як постійно і ефективно вдосконалюватись.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

1. Людина як найбільш обдарована і інтелектуально розвинена жива істота з усіх відомих на Землі повинна бути головним елементом в усіх будь-якого рівня штучно створених системах.

2. Для забезпечення своєї гуманітарної домінуючої ролі в розвитку нашої цивілізації людина повинна:

1) активно розкривати і розвивати даровані їй Природою загальнолюдські гуманітарні цінності на основі найновіших досягнень науки (зокрема тектології і кібернетики);

2) створити геном досконалого розвитку людської спільноти.

Література:

1. Анісімов О.С. Організаційні онтології і аналіз систем діяльності (О.О. Богданов і сучасна методологія) / О.С. Анісімов. — М.: ФГТУ Росак АПК, 2002.

2. Богданов О.О. Тектологія. Загальна організаційна наука / О.О. Богданов — Кн. 1 — М.: Економіка, 1989.

3. Богданов О.О. Тектологія. Загальна організаційна наука / О.О. Богданов — Кн. 2 — М.: Економіка, 1989.

4. Савченко О.В. Тектологія О.О. Богданова як прототип сучасної методології / О.В. Савченко // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції молодих вчених "Ідеї Богданова А.А. і сучасність". — М.: РАГС, 2003.

5. Ділова досконалість / Савенко В.І., Ключева В.В., та ін. — К.: КНУБА, 2016

6. Калита П.Я. Грани качества. — УАЯ. — К., 2014. — 366 с.

7. Чумак О.В. Энтропия и фракталы в анализе данных. — Ижевск: НИЦ "Регулярная и хаотическая динамика", Институт компьютерных исследований, 2011 — 164 с.

8. Доценко С.І. Визначення шляхів розвитку інтелектуальних інформаційних технологій / С.І. Доценко // Інформаційні технології та інновації в економіці, управлінні проектами та програмами: монографія / за заг. ред. В.О. Тимофєєва, І.В. Чумаченко. — Харків: ФОРМ Панов А.М., 2016. — 404 с. — С. 263—288.

9. Доценко С. І. Теоретичні основи створення інтелектуальних систем комп'ютерної підтримки рішень при управлінні енергозбереженням організації: дис. д-ра техн. наук: 05.13.06 / С.І. Доценко. — Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка. — Харків, 2017. — 369 с.

10. Грещак М.Г., Колот В.М., Наливайко А.П. та ін. Економіка підприємства. — К.: КНЕУ, 2011. — 528 с.

References:

1. Anisimov, O.S. (2002), Orhanizatsijni ontologii i analiz system diial'nosti (O.O. Bohdanov i suchasna metodolohiia) [Organizational ontologies and analysis of systems of activity (OO Bogdanov and modern methodology)], FHTU Rosak APK, Moscow, Russia.

2. Bohdanov, O.O. (1989), Tektolohiia. Zahal'na orhanizatsijna nauka [Tectology. General organizational science], vol. 1, Ekonomika, Moscow, Russia.

3. Bohdanov, O.O. (1989), Tektolohiia. Zahal'na orhanizatsijna nauka [Tectology. General organizational science], vol. 2, Ekonomika, Moscow, Russia.

4. Savchenko, O.V. (2003), "Tectology O.O. Bogdanov as a prototype of modern methodology", Materialy mizhvu-ziv's'koi naukovo-praktichnoi konferentsii molodykh vchenykh "Idei Bohdanova A.A. i suchasnist'", [Materials of the inter-university scientific and practical conference of young scientists "Ideas Bogdanova AA and the present"], RAHS, Moscow, Russia.

5. Savenko, V.I. and Kliuieva, V.V. (2016), Dilova doskonalist' [Business perfection], KNUBA,

6. Kalyta, P.Ya. (2014), Hrany kachestva [Facets of quality], UAYa, Kyiv, Ukraine.

7. Chumak, O.V. (2011), Entropiya y fraktaly v analyze dannykh [Entropy and fractals in data analysis], Ynstytut komp'iuternykh yssledovanyj, Izhevsk, Russia.

8. Dotsenko, S.I. (2016), "Determination of ways of development of intellectual information technologies", Informatsijni tekhnohii ta innovatsii v ekonomitsi, upravlinni proektamy ta prohrammamy [Information technology and innovation in economics, project and program management], FOP Panov A.M., Kharkiv, Ukraine, pp. 263—288.

9. Dotsenko, S.I. (2017), "Theoretical foundations of creation of intellectual systems of computer support of decisions at management of energy saving of organizations", Abstract of Ph.D. dissertation, Kharkivs'kyj natsional'nyj tekhnichnyj universytet sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka, Kharkiv, Ukraine.

10. Hreschak, M.H. Kolot, V.M. and Nalyvajko, A.P. (2011), Ekonomika pidpryemstva [Economy of the enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2018 р.

*Т. Г. Бусаєва,
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ*

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ БРЕНДІВ У ПАРАДИГМІ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

*T. Busarieva,
PhD, associate professor of the department of international economics
of SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Kyiv*

COMPETITIVENESS OF BRANDS IN THE KNOWLEDGE ECONOMY PARADIGM

Актуальність проблеми підвищення конкурентоспроможності полягає в тому, що на початку ХХІ ст. конкуренція між міжнародними компаніями стає сильнішою як на регіональному, так і на міжнародному рівнях. Більш того, конкурентоспроможність стає ширшим поняттям. Якщо двадцять років тому конкурентну перевагу можна було забезпечити за рахунок високої якості товару та низької ціни, то сьогодні цього недостатньо. На сьогодні серед особливостей є її швидкопливність, і в ній постійно з'являються нові тренди, процеси, товари, послуги і взаємини. У зв'язку з цим, широкого поширення набуває термін інновації. Широке поширення цього явища накладає нові умови для підвищення конкурентоспроможності міжнародних компаній. Таким чином, виникає необхідність визначення особливостей конкурентоспроможної компанії в сучасних умовах за рахунок створення ефективно — діючих брендів.

The urgency of the problem of increasing competitiveness lies in the fact that at the beginning of the XXI century competition between international companies becomes stronger both at the regional and international levels. Moreover, competitiveness becomes a broader concept. If twenty years ago a competitive advantage could be achieved through high quality goods and low prices, then today it is not enough. The environment has acquired a special feature — it has become rapidly changing, and new trends, processes, goods, services and relationships are constantly appearing in it. In this connection, the term "innovations" is widely used. The wide spread of this phenomenon imposes new conditions for increasing the competitiveness of international companies. Thus, it becomes necessary to determine the characteristics of a competitive organization in modern conditions using effective brands.

*Ключові слова: конкурентоспроможність, глобальний бренд, рейтингові агентства, економіка знань.
Key words: concurrence, the global brands, rating agency, knowledge economy.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Конкурентоспроможність виступає основним фактором комерційного успіху міжнародних компаній. Виробнича діяльність будь-якої компанії в сучасних умовах залежить від того, наскільки успішно вирішуються проблеми, пов'язані з конкурентоспроможністю продукції, що випускається. Тільки вирішивши цю проблему, підприємство може ефективно функціонувати і розвиватися в ринковому конкурентному середовищі, що напряму пов'язано зі створенням конкурентного бренду, особливо в умовах розвитку економіки знань.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливо зазначити, що на початку ХХІ ст. проблеми розвитку брендів та їх конкурентоспроможність досить широко висвітлені в зарубіжній і вітчизняній літературі. Серед основних робіт, перш за все, можна виділити роботи таких авторів, як Багієв Г.А., Бічун Ю.А., Светуньков С.Г., Тарасевич В.М., Богладін-Малих В.В., Волкова Л.А., Воронов А.А., Герпотт Т., Друкер П.Ф., Лавлок К., Новаторів Е.В., Шьюмейкер та інші. Водночас конкурентоспроможність брендів у парадигмі роз-

витку саме економіки знань потребує подальшого дослідження.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є аналіз та оцінка конкурентоспроможності глобальних брендів через призму їх рейтингування міжнародними агентствами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сформованими відносинами до тієї чи іншої товарної марці — найбільш показова ознака того, що робота над створенням конкурентоспроможного бренду необхідна для компанії. Концепція брендінгу має на меті продаж не просто товару, а товару, що має своє власне ім'я, іменоване брендом. Тільки товарну марку, яка вміє виявити щось важливе й цінне для споживачів, висловити це в її символах і комунікаціях, домогтися правильного розпізнавання і довготривалого купівельного переваги, можна назвати повноцінним брендом.

Бренд — це унікальна система взаємопов'язаних і взаємозалежних, раціональних і ірраціональних харак-

Таблиця 1. Найкращі глобальні бренди 2017 року

Рейтинг	Бренд	Країна	Сектор	Тренд	Вартість
1	Apple	США	Технології	+5%	178,119
2	Google	США	Технології	+11%	133,252
3	Coca-Cola	США	Напої	-7%	73,102
4	Microsoft	США	Технології	+8%	72,795
5	Toyota	Японія	автомобілі	+9%	53,580
6	IBM	США	Бізнес-послуги	-19%	52,500
7	Samsung	Північна Корея	Технології	+14%	51,808
8	Amazon	США	Роздрібна торгівля	+33%	50,338
9	Mercedes-Bens	Німеччина	автомобілі	+18%	43,490
10	GE	США	Диверсифікований	+2%	43,130

Джерело: складено автором на основі [2].

теристик товару, які є значущими для цільової аудиторії; система — дозволяє відрізнити цей товар від продукції конкурентів. Нині ми спостерігаємо на ринку конкуренцію не товар, а саме брендів. Бренди наявні на всіх ринках, у виробничій, невиробничій, соціальній та духовній сферах. Сучасний споживач віддає перевагу продуктам відомих марок, тому формування сильного конкурентоспроможного бренду дуже важливо для компаній. Кожен бренд характеризується своїми індивідуальними характеристиками. Набір характеристик може бути вкладений як виробником (або власником), так і споживачем. Однією з найважливіших завдань комунікації є досягнення двостороннього збігу характеристик, оскільки часто споживачі розуміють бренд зовсім інакше, ніж його власник.

На початку ХХІ ст. в світовій практиці сформувалися певні методологічні підходи до вирішення проблеми конкурентоспроможності брендів, які можна умовно розділити на три підходи, зокрема експертний; витратний та ринковий. Експертний підхід базується на укладанні комісії експертів-маркетологів та виставленні системи оцінок за кожним із оцінюваних параметрів аналізованого бренду. Така система орієнтується на довірі до експертних оцінок та авторитеті дослідницьких агентств, що спеціалізуються на оцінці глобальних брендів. Методика експертних оцінок широко розповсюджена в маркетингу, зокрема вона застосовується при використанні таких інструментів стратегічного прогнозування, як SWOT та PEST аналіз. Друга методика оцінки конкурентоспроможності глобальних брендів — витратна — ґрунтується на аналізі засобів, витрачених компанією на підтримку бренда — рекламу, маркетинг, позиціонування, просування, тестування тощо. В третьому випадку — при ринковій оцінці — оцінювання вартості бренду виходить із середньої вартості організації — власника бренда [1, с. 34—38].

На початку ХХІ ст. існує цілий ряд організацій, які публікують рейтинги глобальних брендів, зокрема Interbrand, Brand (агентство Millward Brown), Європейський бренд, Інститут Eurobrand у Відні, Finance, журнали Fortune, Forbes тощо. Методика Interbrand за оцінкою глобального бренду ґрунтується на сукупності трьох груп показників: фінансових результатів компанії, досягнутих за рахунок продажу брендovаних продуктів або послуг; ролі бренду в процесі прийняття рішення про покупку компанії; вартості бренду в майбутньому прибутку компанії. Крім того, Interbrand наголошує на глобальну популярність брендів для того, щоб потрапити до рейтингу, у компанії не менше третини продаж товарів під брендом має припадати на закордонні країни, мінімум на трьох континентах, тому далеко не завжди найдешевші бренди на локальних ринках входять до рейтингу найдорожчих на глобальному ринку. Найкращі глобальні бренди 2017 року згідно з методикою Interband наведені у таблиці 1.

У своєму дослідженні експерти Interbrand відзначають активне зростання сектору технологічних брендів, адже з десяти провідних брендів 4 відноситься до цього

сектора. Крім того, технологічні бренди залишаються лідерами цього рейтингу.

Аналіз методів оцінки вартості глобального бренду компаній Interbrand та Best Global Brands показав, що, хоча вони реально відображають оцінку вартості бренду як маркетингової активності, однак містять у собі специфічні недоліки. Модель, розроблена компанією Interbrand, дуже схожа з моделлю економічної доданої вартості та містить у собі значний потенціал інтегрованої в систему управління вартістю компанії. Однак відсутність прозорості в побудові моделі і в розрахунку так званого бренд-мультиплікатора, який є сполучною ланкою фінансова моделі і маркетингова природа бренду, не дозволяє стверджувати, що оцінка вартості бренду компанія Interbrand є повністю коректним. Крім того, вона містить у собі недоліки моделі капіталізації економічної прибутку, оскільки екстраполює на майбутні результати минулої та поточної діяльності бренду.

Методика агентства Best Global Brands переводить "споживчу природу" бренду в грошову форму. Відділяючи вартість бренду від вартості інших нематеріальних активів і прогнозуючи темпи падіння власної вартості бренду при відсутності підтримуючих заходів, вона претендує на отримання найбільш правильної та об'єктивної оцінки конкурентоспроможності глобальних брендів. Крім того, в відмінності від інших, методика агентства Best Global Brands дозволяє оцінити ефективність вкладання в бренд і визначити, де створюється вартість бренду, а де вона руйнується. Що стосується недоліків цього бренду, то доцільно зазначити, що по-перше, вона залишає відкритим питання, чи можна інтегрувати цю специфічну модель оцінки вартості бренду в систему показників управління вартістю компанії. По-друге, невизначено залишається методика визначення ставки дисконтування прогнозованих грошових потоків. По-третє, також, як у Interbrand, більша частина методики є комерційною таємницею компанії, тому методика може володіти іншими недоліками, прихованими від критики.

У контексті найкращих глобальних брендів доцільно проаналізувати і рейтинг найбільш дорогих глобальних брендів. Перше місце в списку найдорожчих глобальних брендів четвертого року поспіль займає бренд компанії Apple. Вартість бренду Apple експерти оцінили в \$ 178,1 млрд, що на 5% вище аналогічної оцінки минулого року. На другому місці бренд компанії Google, який в порівнянні з минулим роком подорожчала на 11% до \$ 133,3 млрд. Третя позиція рейтингу займає Coca-Cola, вартість її бренду складає \$ 73,1 млрд. До десятки найбільш дорогих торгових марок також входять: Microsoft (\$ 72,8 млрд), Toyota (\$ 53,6 млрд), IBM (\$ 52,5 млрд), Samsung (\$ 51,8 млрд), Amazon (\$ 50,3 млрд), Mercedes-Benz (\$ 43,4 млрд) та General Electric (\$ 43,1 млрд). У цьому році "вхідний квиток" на список 100 кращих глобальних брендів склав \$ 4,01 млрд — така оцінка бренду виробника преміальних електромобілів Tesla, яка займає останнє місце в рейтингу [3, с. 12—17]. Загальна вартість 100 провідних світових брендів збільшилася протягом 2017 року на 4,8% у порівнянні з минулим роком та досягла 1 796 384 млн дол. США.

Таблиця 2. Найдорожчі бренди 2017 року

Рейтинг 2017 року	Бренд	Сектор	Brand Value 2016 (\$M)	Brand Value Change	Рейтинг 2016
1	Google	Технології	229,198	+32%	2
2	Apple	Технології	228,460	-8%	1
3	Microsoft	Технології	121,824	+5%	3
4	AT&T	Telecoms	107,387	+20%	6
5	Facebook	Технології	102,551	+44%	12
6	Visa	Payments	100,800	+10%	5
7	Amazon	Retail	98,988	+59%	14
8	Verizon	Telecoms	93,220	+8%	7
9	McDonald's	Fast food	88,654	+9%	9
10	IBM	Technology	86,206	-8%	4

Джерело: складено на основі [4].

Таблиця 3. Рейтинг найінноваційніших глобальних брендів

Рейтинг	Компанія
1	Apple
2	Google
3	Tesla Motors
4	Microsoft
5	Amazon
6	Netflix
7	Samsung
8	Toyota
9	Facebook
10	IBM

Джерело: складено на основі [6].

У контексті порівняльного аналізу глобального домінування брендів транснаціональних корпорацій по країновому принципу, який частково може свідчити про цивілізаційну та культурну приналежність корпорації, а також дає додаткові дані та підходи до оцінки вартості брендів та їх позицій у світовій економіці, які неможливо проаналізувати в обмежених межах цієї статті, представляють інтерес численні рейтинги, що випускаються американським бізнес-журналом "Фортуна", зокрема "Fortune 500" — рейтинг найбільш доходних компаній США та "Fortune Global 500" — найбільш успішних компаній світу. Згідно з рейтингом "Fortune Global 500 2016" 100 найдорожчих брендів охоплюють 14 країн світу, підрозділяються на 20 галузей економіки: споживчі товари, напої, алкоголь, ресторани, багатопрофільний бізнес, автомобільне будівництво, розваги, технології, комунікації, медіа, фінансові послуги, транспортні послуги, бізнес-послуги. Бренди з США складають більше половини списку — 58 з 100, потім слідує Німеччина — 9, Франція — 7, Японія — 5, Великобританія, Швеція, Швейцарія, Північна Корея — по 3 глобальних бренди; Іспанія, Італія, Голландія — по 2 бренди; Данія, Канада, Австрія — по 1 бренду відповідно. При аналізі цих показників випливає висновок, що китайські корпорації можуть претендувати на глобальне позиціонування своїх брендів з подальшими зусиллями щодо перетворення їх в елемент "м'якої сили" КНР. Тим не менш, торговельні марки Китаю не представлені в глобальних рейтингах найдорожчих глобальних брендів, так як генералізований ними прибуток не відповідає їх глобальній популярності — китайським брендам ще необхідно завойовувати міжнародні позиції.

Згідно з щорічними оцінками експертів ЕС, у 2016 році 1500 найбільших компаній світу інвестували в НДДКР більше 963,7 млрд євро, що на 7,6% перевищило показ-

ник 2015 року. При цьому доля інвестицій американських компаній у цьому обсязі склала 34,9% (503 компанії інвестували 178,4 млрд євро, перевищивши 9% відповідного показника 2015 року), компанії ЄС — 28,3% (405 компаній — 144,6 млрд євро, що на 8,9% більше показника 2015 р.), Японських компаній — 21,8% (296 підприємств — 111,5 млрд євро, що перевищило показник 2015 р. на 1,7%), компаній інших країн — 14,9% (296 компаній — 76,2 млрд євро, що на 11,4% більше показника 2010 року) 2. У 2017 році в десятку найбільших інноваційних компаній, за оцінками експертів, вийшли вісім американських, в числі яких Apple з обсягом витрат на НДДКР 2,4 млрд дол., Google — 5,2 млрд дол., ЗМ — 1,6 млрд дол. Разом з тим, світовими лідерами за витратами на НДДКР у 2012 році стали корпорації Toyota (9,9 млрд дол.), Novartis (9,6 млрд дол.), Roche (9,4 млрд дол.), Pfizer (9,1 млрд дол.), Microsoft (9,0 млрд дол.) [5, с. 21—24].

Водночас необхідно зазначити, що одна з найбільших глобальних консалтингових компаній Boston Consulting Group (BCG) опублікувала рейтинг найбільш інноваційних глобальних брендів світу.

Згідно з даними таблиці перше місце в списку найбільш інноваційних брендів світу на сьогоднішній день зайняла організація, яка стала символом ери технологічного прогресу та епохи споживання. Американська корпорація Apple створює не просто інновації, вона створює тенденції сучасності, роблячи власні продукти об'єктом масового поклоніння. В минулому році грошовий обіг компанії, в штат якої входить 90 тис. співробітників, досягла 230 млрд дол., а чистий прибуток — близько 50 млрд дол. Станом на початок 2018 року в активі Apple більше 7 тис. патентів.

Друге місце в рейтингу найінноваційніших глобальних брендів займає транснаціональна компанія Google, яку знають у всьому світі головним чином за рахунок унікальної однойменної пошукової системи, яка в середньому за день обробляє 1,35 млрд запитів, що складає більше 62% від загальної кількості запитів в Інтернеті, при цьому пошук здійснюється більш ніж на 200 мовах. Крім того, за статистикою сайт google.com в даний час найбільш відвідуваний у мережі. Серед інших оригінальних інноваційних проектів Google можна відзначити ПК у вигляді окулярів Google Glass, розроблений автомобіль на повному самостійному управлінні, автоматизована система управління домом Android@ Home, "космічний ліфт", який повинен доставляти пасажирів у космос, електронна таблетка, найбільш повна діагностика хвороби людини. Станом на кінець 2017 року в компанії працює 54 тис. співроб-

ітників, річний обіг складає 66 млрд доларів, а чистий прибуток — 15 млрд.

3 місце Tesla Motors — американська корпорація, одна з провідних світових високотехнологічних сфер і найбільший в світі виробник електрокарів, що відрізняються революційними для подібного класу авто характеристиками, зокрема висока потужність і швидкість. Цікавим є той факт, що з 6 тис. співробітники компанії приблизно третина задіяні в науково-дослідних проектах у сфері енергетики та екологічно чистого виробництва.

За даними досліджень Boston Consulting Group, різниця між найактивнішими новаторами та відстаєми компаніями полягає саме в пошуку зовнішніх розробок. Активні новатори реалізують більш аналітичний підхід: 65% нових ідей їм вдалося знайти за допомогою соціальних мереж та аналізу великих даних (у порівнянні з 14% у неактивних новаторів). Самі успішні новатори виявляють стратегічний баланс між внутрішніми та зовнішніми інноваціями, і вони ефективні в пошуку та скадуванні зовнішніх ідей: вони діють молієсно, впроваджуючи їх у свої компанії.

Для підтримання конкурентоспроможності глобального бренду, компанія повинна адаптуватись перш за все до місцевих умов. Наприклад, у США марка Honda символізує якість і надійність. Однак у Японії, де якість не є істотним відмітним ознакою, Honda — постійний учасник автомобільних перегонів, автомобіль для молодих та енергійних людей. У Фінляндії, де споживачі добре розбираються в складній техніці, копіювальні апарати Canon позиціонуються як засіб досягнення цілі, коли сам користувач вирішує, що і як йому робити. В Німеччині та Італії більш ефективним виявляється акцентування уваги на характеристиках товару. Ці два приклади наочно показують, як компанії змінюють позиціонування бренду залежно від умов місцевих ринків. Однак, на думку ведучого глобального аналітика британського брендінгового агентства Millward Brown, Ніджела Холліса, "заходить занадто далеко в адаптацію бренду до окремої країни — все одно, що просування різних брендів у всіх країнах, але якщо взагалі забути про неї, то гроші на маркетинг можуть бути витрачені даремно". Таким чином, для забезпечення рентабельності та росту глобального бренду компаніям необхідно знайти баланс між глобальною ефективністю та результативністю в регіонах, між єдиною глобальною маркетинговою кампанією та необхідністю враховувати особливості місцевої культури.

Серед тенденцій розвитку глобальних брендів міжнародних компаній останніх років можна назвати розвиток так званого ко-бренду (спільного бренду). Це форма стратегічного співробітництва двох глобальних брендів, об'єднуючих для створення спільного продукту або послуги, з більш високою доданою вартістю. Зокрема, глобальні компанії L'Oreal та Nestle створили альянс для входу в сегмент нутрицевтики (харчової косметики), Adidas та Samsung запропонували ринок спортивних мобільних телефонів (фітнес-телефон), Nokia випустила нетбуки, уклавши альянс з корпорацією Intel, компанія Philips у співпраці з брендом Nivea представила бритви, оснащені спеціальними картриджами, заправленими лосьйоном для бриття Nivea для чоловіків. За даними дослідження Trendsetter Barometer Price-waterhouseCoopers, 61% компаній, які створили союз або спільне підприємство, позначили як найважливіший стимул до об'єднання розширення клієнтської бази, 53% компаній — вихід на нові ринки. Таким чином, ця методика дозволяє компаніям, об'єднуючи потужність своїх вже глобальних брендів, посилювати свої конкурентні позиції, розширюючи круг споживачів своїх продуктів.

Ще однією тенденцією є краудсорсінг, адже саме він допомагає світовим брендам світу застосовувати інноваційний підхід до її вдосконалення. Зокрема компанія IBM, починаючи з 2015 року по сьогоднішній день, ви-

користує краудсорсінг при розробці нових інноваційних рішень для власної продукції. У 2015 році в інноваційному дослідженні взяла участь 150 тисяч людей з різних країн світу і, як наслідок, з'явилося 10 нових розроблень IBM. У 2015 році компанія McDonalds запропонувала своїм німецьким споживачам створити свій власний рецепт приготування страви. В результаті даної ініціативи на світ з'явилося більше 300 тисяч нових рецептів, а потім понад 5 мільйонів чоловік проголосували за найпопулярніший варіант. У 2014 році компанія Toyota запропонувала користувачам придумати способи застосування автотехнологій Toyota на благо суспільства, а в травні 2015 року компанія GE оголосила про підписання партнерського договору з ресурсом Quirky, метою якого є краудсорсінг ідей для створення нової продукції концерну.

ВИСНОВОК З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна світогосподарська практика демонструє, що забезпеченість природними та трудовими ресурсами вже не визначає економічного успіху країн, регіонів і компаній, тобто сьогодні відбувається формування глобального середовища постіндустріальної інформаційної цивілізації, де роль основного виробничого фактора відіграє інформація, а вирішального чинника конкурентоспроможності — нові знання, що, безперечно нагромаджуючись, перетворюються в принципово нові динамічні можливості розвитку. Інформація і знання, як ключові фактори конкурентоспроможності економіки ХХІ ст., забезпечують можливість всім суб'єктам ринку подолати відносну обмеженість природних ресурсів, здійснювати швидкі й ефективні маневри в будь-яких сферах економічної діяльності.

Література:

1. Барнетт Дж., Мориарти С. Маркетинговые коммуникации. Интегрированный подход. — СПб.: Питер, 2013. — С. 34—38.
2. Best Global Brands 2017 Rankings // Interbrand. URL: <http://interbrand.com/best-brands/best-global-brands/2016/ranking/#?listFormat=ls>
3. Баррера Р. Превосходя ожидания: бизнес на грани возможного. — М.: Эксмо, 2014. — С. 12—17.
4. The most expensive Global Brands 2017 Rankings // Interbrand. URL: <http://interbrand.com/best-brands/best-global-brands/2016/ranking/#?listFormat=ls>
5. Беквит Г. Сам себе бренд: Искусство продать себя. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2017. — С. 21—24.
6. Innovative Brands 2017 Rankings // Interbrand. URL: <http://interbrand.com/best-brands/best-global-brands/2016/ranking/#?listFormat=ls>

References:

1. Barnett, Dj. (2013), "Marketing communication. Integration way", Economy, vol. 1, pp. 34—38.
2. The official site of best global brands 2017 Rankings, Interbrand, available at: <http://interbrand.com/best-brands/best-global-brands/2016/ranking/#?listFormat=ls> open document (Accessed 10 March 2018).
3. Barrera, R. (2014), "Exceeding expectations: the business is on the verge of a possible", Government, pp. 12—17.
4. The official site of the most expensive Global Brands 2017 Rankings, Interbrand, available at: <http://interbrand.com/best-brands/best-global-brands/2016/ranking/#?listFormat=ls> open document (Accessed 16 March 2018).
5. Bekvit, G. (2017), "Self brand: The art of selling yourself", Business Books, pp. 21—24.
6. The official site of the innovative Brands 2017 Rankings, Interbrand, available at <http://interbrand.com/best-brands/best-global-brands/2016/ranking/#?listFormat=ls> open document (Accessed 20 March, 2018).

Стаття надійшла до редакції 04.06.2018 р.

О. С. Корепанов,
к. е. н., доцент, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту,
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, м. Харків

РОЗШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДОМОГОСПОДАРСТВАМИ В УКРАЇНІ

О. Korepanov,
PhD, Associate Professor, Associate Professor of Statistics, Accounting and Auditing Department,
V.N. Karazin Kharkiv National University

EXPANSION OF THE RESEARCH INFORMATION BASE ON THE USE OF INFORMATION
AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES BY HOUSEHOLDS IN UKRAINE

Статтю присвячено проблемі розширення інформаційної бази дослідження використання інформаційно-комунікаційних технологій домогосподарствами в Україні шляхом впровадження інноваційних методів збору статистичної інформації задля збільшення обсягу й підвищення якості офіційної статистики ІКТ, що допомагає оцінювати прогрес у сталому розвитку та вимірювати внесок ІКТ.

У статті проаналізовано концептуально-методологічні підходи до вимірювання доступу домогосподарств та приватних осіб до інформаційно-комунікаційних технологій та масштабів їхнього використання в Україні та світі. Розглянуто основні показники, що використовуються для цього вимірювання в національній статистиці. Запропоновано доповнення набору показників у сфері телекомунікацій/ІКТ шляхом введення нових показників з електронної комерції.

Здійснено аналіз результатів проведеного опитування домогосподарств та приватних осіб щодо доступу до ІКТ і їх використання в Україні із застосуванням розробленої Анкети, в ході якого збір інформації було здійснено, зокрема, за допомогою розробленої Google-форми.

The article is devoted to the problem of expanding the information base of the research on the use of information and communication technologies by households in Ukraine by introducing innovative methods for collecting statistical information in order to increase the volume and increase the quality of official statistics of ICT, which helps to assess progress in sustainable development and measure the contribution of ICT.

The article analyzes the conceptual and methodological approaches to measuring the access of households and individuals to information and communication technologies and the extent of their use in Ukraine and in the world. The main indicators used for this measurement in national statistics are considered. The addition of a set of indicators in the field of telecommunications / ICT by introducing new indicators of e-commerce is proposed.

The analysis of the results of a survey conducted by households and individuals on access and use of ICTs in Ukraine using the developed Questionnaire, during which the collection of information was carried out, in particular, with the help of the developed Google form.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), статистика ІКТ, сталий розвиток, показники з електронної комерції, опитування домогосподарств, використання ІКТ.

Key words: information and communication technologies (ICTs), ICT statistics, sustainable development, indicators of e-commerce, household surveys, ICT use.

ВСТУП

Стрімке зростання інфраструктури ІКТ і їх впровадження за останнє десятиліття призвели до збільшення попиту на точну й сумісну інформацію й статистичні дані з ІКТ. Обстеження домашніх господарств (домогосподарств) є важливим джерелом статистичних даних з ІКТ, оскільки вони надають достатньо повну картину

того, як і де люди одержують доступ до ІКТ і використовують їх, і допомагають оцінити, яким чином ІКТ впливають на життя людей. Дані, отримані на основі обстежень домогосподарств, потрібні для моніторингу національних і міжнародних цілей та завдань в області розвитку, пов'язаних з ІКТ, у тому числі цілей і завдань Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з питань інформа-

Рис. 1. Основні показники для вимірювання доступу домогосподарств та приватних осіб до ІКТ та масштабів їхнього використання

Джерело: розроблено за даними [2].

ційного суспільства (ВЗРІС), Комісії із широкосмугового зв'язку в інтересах цифрового розвитку й Цілей розвитку тисячоріччя.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні офіційні статистичні звіти щодо доступу домогосподарств України до Інтернету почали публікуватися з 2016 року на основі даних вибіркового обстеження домогосподарств. Це тематичне модульне опитування проводиться наприкінці квартального інтерв'ю обстеження умов життя домогосподарств у січні кожного року. У вибіркового опитуванні 2016 року брали участь 9097 домогосподарств, умови життя яких обстежувалися органами державної статистики протягом 2015 року. У вибіркового опитуванні 2017 року — 8168 домогосподарств, умови життя яких обстежувалися органами державної статистики протягом 2016 року. Вибірка респондентів представляла всі регіони України, крім тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції [2].

Однак, у порівнянні зі світовими практиками формування баз даних з ІКТ, спектр статистичних показників, що розраховуються в Україні, є значно обмеженим. Що свідчить про необхідність розширення інформаційної бази дослідження використання ІКТ домогосподарствами в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На міжнародному рівні головну роль у формуванні концептуально-методологічних засад формування статистичних показників інформаційного суспільства відіграє Партнерство для статистичного вимірювання інформаційно-комунікаційних технологій в цілях розвитку. Статистика ІКТ регулярно включається до порядку денного Статистичної комісії ООН, і Партнерство представляє доповіді про хід своєї роботи [5—7].

Концептуально-методологічні підходи до формування статистичних показників інформаційного суспільства в Україні проаналізовані, зокрема, І. Калачовою [4]. Важливим та актуальним залишається питання розширення інформаційної бази та вдосконалення системи статистичних показників використання ІКТ домашніми господарствами і окремими особами в Україні.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розширення інформаційної бази дослідження використання інформаційно-комунікаційних технологій домогосподарствами в Україні шляхом впровадження інноваційних методів збору статистичної інформації задля збільшення обсягу й підвищення якості офіційної статистики ІКТ, що допомагає оцінювати прогрес у сталому розвитку та вимірювати внесок ІКТ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

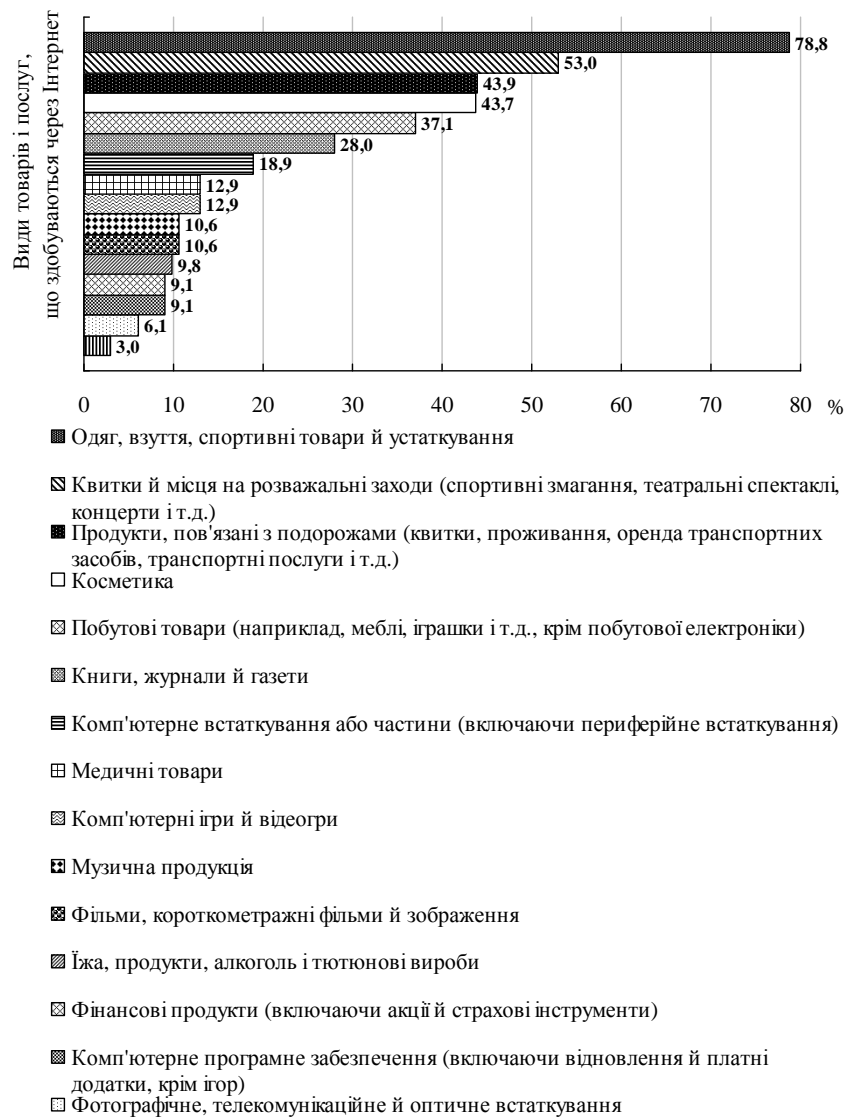
При проведенні тематичних модульних опитувань щодо доступу домогосподарств України до Інтернету збирання інформації здійснюється фахівцями з інтерв'ювання безпосередньо в домогосподарствах методом опитування із застосуванням спеціальної анкети, розміщеної у другій частині Анкети № 3 "Самооцінка доходів домогосподарства. Доступ домогосподарств до Інтернету", введеної в дію з 01 січня 2015 року та затвердженої наказом Держстату "Про затвердження Загального таблиця (переліку) форм державних статистичних спостережень на 2018 рік" 20.12.2017 № 330 [3].

При підготовці програми модульного опитування були враховані положення "Керівництва з вимірювання доступу домогосподарств та приватних осіб до інформаційно-комунікаційних технологій та масштабів їхнього використання" Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ).

Запитання цього модульного опитування передбачають збирання даних для визначення основних показників, наведених на рисунку 1 [2].

* На рисунку 1 запропоновані 13 варіантів відповідей для збирання інформації щодо мети користування послугами Інтернету:

- відправлення (отримання) електронної пошти;
- взаємодія з органами державної влади (система "електронний уряд") — скачування/запит форм, он-лайн заповнення/подача форм, здійснення он-лайн платежів державним установам та закупок у них;
- навчальні та освітні цілі — відноситься до цілей формальної освіти, таким як дослідження, пов'язані з навчальними курсами шкільної та вищої освіти, а також дистанційної освіти, включаючи он-лайн діяльність;
- читання/скачування газет, журналів в режимі он-лайн — читання/скачування газет, журналів, електронних книг у режимі он-лайн, передплата служб новин он-лайн, доступ до web-сайтів із новинами як за плату, так і безкоштовно;
- скачування фільмів, зображень, музики; перегляд телебачення чи відео; або прослуховування радіо чи музики — спільний доступ до файлів та використання веб-радіо або веб-телебачення як за плату, так і безкоштовно;
- гра у відео — чи комп'ютерні ігри або їх скачування — ігри, які допускають спільний доступ до файлів, он-лайн ігри як за плату, так і безкоштовно;

Рис. 2. Структура відповідей респондентів щодо видів товарів і послуг, що здобуваються через Інтернет

Джерело: побудовано автором за даними, зібраними на основі розробленої Google-форми.

— скачування програмного забезпечення — скачування файлів виправлень або оновлень як за плату, так і безкоштовно;

— телефонні переговори через Інтернет/Volp (Skype, iTalk, web-камеру);

— спілкування (хобі) — включаючи розміщення повідомлення чи іншої інформації на сайтах-чатах, у блогах, групах новин, он-лайн форумах для обговорення або аналогічних ресурсах, використання засобів миттєвого обміну повідомленнями;

— банківське обслуговування — електронні трансакції з банком для здійснення платежів, переводів та ін. або перегляд інформації щодо рахунку. Не включаються електронні трансакції в рамках інших фінансових послуг, таких як покупка акцій, страхування;

— пошук інформації, пов'язаної з питаннями здоров'я (ліки, медичні послуги, поради тощо), як для себе, так і для інших — включаючи інформацію про травми, хвороби, харчування та інформацію про покращення стану здоров'я в цілому;

— замовлення (купівля) товарів та послуг — відноситься до замовлень на покупку товарів та послуг, які розміщені через Інтернет, наприклад, придбання таких продуктів, як музика, туристичні тури та оренда житла. Не включаються анульовані або невиконані замовлення.

— отримання інформації щодо товарів та послуг, не названих раніше.

Для розрахунку показників доступу до Інтернету різних груп домогосподарств результати модульного опитування об'єднуються з даними основного обстеження умов життя домогосподарств з подальшим їх розповсюдженням на всі домогосподарства України за допомогою системи статистичних ваг.

За результатами опитування щодо доступу домогосподарств до Інтернету здійснюється групування одержаної інформації:

— за типами місця проживання домогосподарств (міські поселення, сільська місцевість);

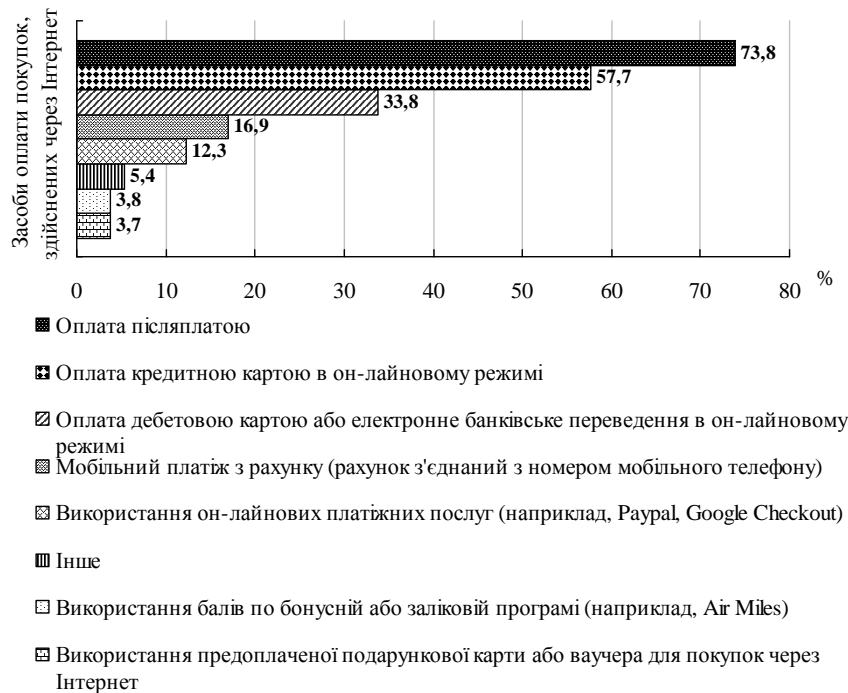
— за наявністю дітей у складі домогосподарства (домогосподарства з дітьми та без дітей);

— за кількістю дітей у складі домогосподарства (одна, дві, три і більше);

— за складом домогосподарств без дітей (домогосподарства з однієї особи: у працездатному та непрацездатному віці; домогосподарства з двох і більше осіб: всі у працездатному віці, у працездатному та у непрацездатному віці, всі у непрацездатному віці);

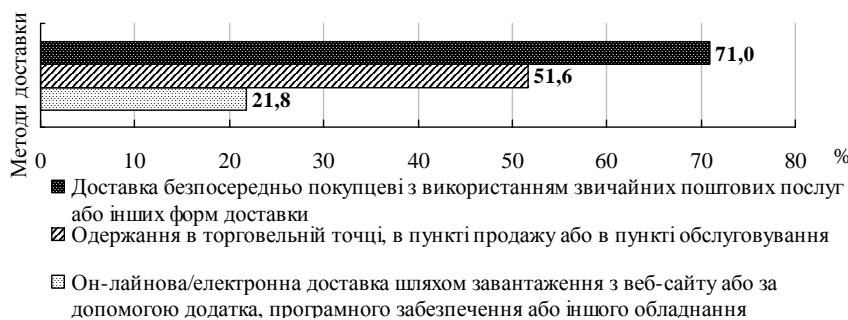
— залежно від наявності та кількості працюючих осіб у складі домогосподарств (домогосподарства, у складі яких немає працюючих; домогосподарства, в яких є одна, дві, три і більше працюючі особи);

— у групуваннях залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових та загальних доходів домогосподарств;

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів щодо засобів оплати покупок, здійснених через Інтернет

Джерело: побудовано автором за даними, зібраними на основі розробленої Google-форми.

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів щодо методів доставки товарів, куплених через Інтернет

Джерело: побудовано автором за даними, зібраними на основі розробленої Google-форми.

- за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових та загальних доходів домогосподарств;
- за регіонами;
- за економічними районами;
- у групі домогосподарств, у складі яких є молоді сім'ї;
- у групі домогосподарств, у складі яких є діти, які не мають одного чи обох батьків.

З метою впровадження інноваційних методів збору статистичної інформації, а також задля розширення інформаційної бази, збільшення обсягу й підвищення якості офіційної статистики ІКТ, що допомагає оцінювати прогрес у сталому розвитку та вимірювати внесок ІКТ, було запропоновано доповнення набору показників у сфері телекомунікацій/ІКТ шляхом введення нових показників з електронної комерції.

Для апробації збору запропонованих показників було розроблено Анкету для виміру доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і їх використання на рівні домашніх господарств і окремих осіб. У запропонованій Анкеті окрім базових показників для вимірювання доступу домогосподарств та приватних осіб до ІКТ та масштабу їхнього використання, рекомендованих МСЕ та визначених у відповідному Керівництві, містяться чотири нових показника.

Із використанням розробленої Анкети було проведено опитування домогосподарств та приватних осіб. Збір інформації було здійснено за допомогою розробленої Google-форми [1].

Аналіз відповідей респондентів на питання "Для яких з наступних цілей ви користувалися Інтернетом за останні 12 місяців для особистих потреб (з будь-якого місця)?" дозволив охарактеризувати показник Основні цілі доступу до Інтернету, на основі формування рейтингу розширеного переліку видів діяльності, пов'язаної з використанням Інтернету, а саме: відправлення повідомлень електронної пошти із прикріпленими файлами (93,2% респондентів), копіювання або переміщення файлів або папок (89,5%), використання інструментів копіювання і вставки для дублювання або переміщення інформації в рамках одного документа (83,5%).

Проведений аналіз структури відповідей респондентів на питання "Які з перерахованих нижче видів діяльності, пов'язаної з використанням комп'ютера, ви здійснювали за останні три місяці?" дозволив визначити основні цілі використання комп'ютера, встановивши найбільш часто здійснювані види діяльності, пов'язаної з його застосуванням, а саме: відправлення повідомлень електронної пошти із прикріпленими файлами (93,2% респондентів), копіювання або переміщення файлів або папок (89,5%), використання інструментів копіювання і вставки для дублювання або пере-

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів щодо підстав не робити покупки через Інтернет

Джерело: побудовано автором за даними, зібраними на основі розробленої Google-форми.

міщення інформації в рамках одного документа (83,5%).

Аналіз одержаної в результаті проведеного дослідження інформації, яка була узагальнена та систематизована, дозволив визначити основні структурні співвідношення за базовими та додатковими показниками щодо доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та їх використання на рівні домашніх господарств і окремих осіб.

Нові показники з електронної комерції, які стосуються домашніх господарств і фізичних осіб були розроблені Групою експертів з показників використання ІКТ домашніми господарствами Статистичної комісії ООН.

Дані показники були оприлюднені за результатами 49 сесії Статистичної комісії ООН, яка відбулася 6—9 березня 2018 року, у "Доповіді Партнерства для статистичного виміру інформаційно-комунікаційних технологій з метою розвитку" та рекомендовані до врахування у "Керівництві з вимірювання доступу домогосподарств та приватних осіб до інформаційно-комунікаційних технологій та масштабів їхнього використання" Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) [8].

Показник 1 — "Види товарів і послуг, що отримуються через Інтернет".

У якості категорій, що враховуються, відслідковуються наступні види товарів і послуг, що отримані через Інтернет (може бути більше одного варіанта):

- книги, журнали й газети;
- одяг, взуття, спортивні товари й устаткування;
- комп'ютерне устаткування або частини (у т.ч. периферійне устаткування);
- комп'ютерні ігри й відеоігри;
- комп'ютерне програмне забезпечення (включаючи відновлення й платні додатки, крім ігор);
- косметика;
- фінансові продукти (включаючи акції й страхові інструменти);
- їжа, продукти, алкоголь і тютюнові вироби;
- побутові товари (крім побутової електроніки);
- ІКТ-послуги (крім програмного забезпечення);
- медичні товари;
- фільми, короткометражні фільми й зображення;
- музична продукція;
- фотографічне, телекомунікаційне й оптичне устаткування;
- квитки й місця на розважальні заходи;

— продукти, пов'язані з подорожами.

Аналіз даних щодо видів товарів і послуг, що здобуваються через Інтернет (рис. 2) дозволив визначити найбільш затребувані види товарів і послуг, що отримуються через Інтернет, а саме: одяг, взуття, спортивні товари й устаткування (78,8%); квитки й місця на розважальні заходи (спортивні змагання, театральні спектаклі, концерти і т.д.) (53,0%); продукти, пов'язані з подорожами (квитки, проживання, оренда транспортних засобів, транспортні послуги і т.д.) (43,9%); косметика (43,7%).

Показник 2 — "Засоби оплати покупок, здійснених через Інтернет".

У якості категорій, що враховуються, відслідковуються наступні засоби платежу (допускається більше одного варіанта):

- оплата післяплатою;
- оплата кредитною картою в он-лайнному режимі;
- оплата дебетовою картою або електронне банківське переведення в он-лайнному режимі;
- мобільний платіж з рахунку (з'єданого з номером мобільного телефону);
- використання он-лайнних платіжних послуг;
- використання передоплаченої подарункової карти або ваучера для покупок через Інтернет;
- використання балів за бонусною або заліковою програмою;
- інше (наприклад, відправлення банківського чека поштою і т.д.).

Аналіз даних, отриманих в ході опитування за допомогою Google-форми [1] щодо засобів оплати покупок, здійснених через Інтернет (рис. 3) дозволив визначити найчастіше використовувані засоби оплати покупок, здійснених через Інтернет, а саме: оплата післяплатою (73,8%); оплата кредитною картою в он-лайнному режимі (57,7%); оплата дебетовою картою або електронне банківське переведення в он-лайнному режимі (33,8%).

Показник 3 — "Методи доставки".

У якості категорій, що враховуються, відслідковуються такі методи доставки (допускається більше одного варіанта):

- доставка безпосередньо покупцеві з використанням звичайних поштових послуг або інших форм доставки;
- одержання в торговельній крапці або в пункті продажу або пункті обслуговування;

— он-лайнова/електронна доставка шляхом завантаження з веб-сайту або за допомогою додатка, програмного забезпечення або іншого обладнання.

Аналіз даних щодо методів доставки товарів, куплених через Інтернет (рис. 4) дозволив визначити найчастіше використовувані методи доставки товарів, куплених через Інтернет, а саме: доставка безпосередньо покупцеві з використанням звичайних поштових послуг або інших форм доставки (71,0%); одержання в торговельній точці, в пункті продажу або в пункті обслуговування (51,6%).

Показник 4 — "Підстави не робити покупки через Інтернет".

У якості категорій, що враховуються, відслідковуються наступні підстави не робити покупки через Інтернет (допускається більш одного варіанта):

- відсутність зацікавленості;
- перевага самому ходити по магазинах;
- стурбованість міркуваннями безпеки;
- стурбованість міркуваннями недоторканності особистого життя;
- стурбованість міркуваннями технічного характеру;
- недовіра;
- недовіра; — недолік упевненості, знань або навичок.

Проведений аналіз відповідей респондентів на питання щодо підстав не робити покупки через Інтернет (рис. 5) дозволив визначити основні підстави користувачів не робити покупки через Інтернет, а саме: недовіра (наприклад, щодо гарантій або особливостей одержання й повернення продукту) (65,3% респондентів); стурбованість міркуваннями безпеки (наприклад, щодо надання інформації, що стосується дебетової або кредитної карти) (29,8%); перевага самому ходити по магазинах (29,5%).

Останні питання Анкети були спрямовані на визначення чотирьох нових запропонованих автором до використання показників: "Види товарів і послуг, що здобуваються через Інтернет"; "Засоби оплати покупок, здійснених через Інтернет"; "Методи доставки"; "Підстави не робити покупки через Інтернет".

Головним призначенням основного переліку показників використання ІКТ домашніми господарствами є уніфікація методичних підходів до виробництва країнами високоякісних і порівнянних на міжнародному рівні статистичних даних.

Одним з ключових компонентів міжнародної статистичної роботи є розробка і перегляд системи статистичних індикаторів, які використовуються для моніторингу прогресу в напрямі створення інформаційного суспільства задля оцінювання готовності до впровадження концепції сталого розвитку "розумних" громад в Україні.

Література:

1. Анкета для виміру доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і їх використання на рівні домашніх господарств і окремих осіб [Електронний ресурс] / Google Форми. — Режим доступу: <https://goo.gl/forms/cE10w8Sb9yW2u0D23>
2. Доступ домогосподарств України до інтернету: Методологічні пояснення [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Держаної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Загальний табель (перелік) форм державних статистичних спостережень на 2018 рік [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Держаної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Калачова І.В. Статистика економіки інформаційних технологій: концептуально-методологічна схема

вимірювання / І.В. Калачова // Статистика України. — 2011. — № 4. — С. 7—16.

5. Partnership on Measuring ICT for Development: "Revisions and Additions to the Core List of ICT Indicators" [Electronic resource] / Background document to the fortieth session of the United Nations Statistical Commission, 24—27 February, 2009. — Accessed mode: <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc09/BG-ICTIndicators.pdf>

6. Report of the Partnership on Measuring Information and Communications Technology for Development: information and communications technology statistics [Electronic resource] / United Nations. — Accessed mode: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/doc14/2014-8-ICT-E.pdf>

7. Report of the Partnership on Measuring Information and Communications Technology for Development: information and communications technology statistics [Electronic resource] / United Nations. — Accessed mode: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/partnership/2016-13-Partnership-on-measuring-ICT-for-development-E.pdf>

8. Report of the Partnership on Measuring Information and Communications Technology for Development [Електронний ресурс] / United Nations Statistical Commission, Forty-ninth session 6—9 March 2018. — Accessed mode: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/49th-session/documents/2018-26-ICT-E.pdf>

References:

1. Google Forms (2018), "Anketa dlia vymiru dostupu do informatsijno-komunikatsijnykh tekhnolohij (IKT) i ikh vykorystannia na rivni domashnikh hospodarstv i okremykh osib", available at: <https://goo.gl/forms/cE10w8Sb9yW2u0D23> (Accessed 17 April 2018).
2. Dostup domohospodarstv Ukrainy do internetu: Statystychnyj zbirnyk [Ukrainian households' access to the Internet: Statistical Collection], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed 17 April 2018).
3. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2018), "General table (list) of state statistical observations forms for 2018", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 17 April 2018).
4. Kalachova, I. V. (2011), "Statistics of the economy of information technologies: a conceptual and methodological scheme of measurement", Statystyka Ukrainy, vol. 4, pp. 7—16.
5. Partnership on Measuring ICT for Development (2009), "Revisions and Additions to the Core List of ICT Indicators", Background document to the fortieth session of the United Nations Statistical Commission, 24—27 February, 2009, available at: <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc09/BG-ICTIndicators.pdf> (Accessed 17 April 2018).
6. United Nations (2014), "Report of the Partnership on Measuring Information and Communications Technology for Development: information and communications technology statistics", available at: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/doc14/2014-8-ICT-E.pdf> (Accessed 17 April 2018).
7. United Nations (2016), "Report of the Partnership on Measuring Information and Communications Technology for Development: information and communications technology statistics", available at: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/partnership/2016-13-Partnership-on-measuring-ICT-for-development-E.pdf> (Accessed 17 April 2018).
8. United Nations (2018), "Report of the Partnership on Measuring Information and Communications Technology for Development", available at: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/49th-session/documents/2018-26-ICT-E.pdf> (Accessed 17 April 2018).

Стаття надійшла до редакції 06.06.2018 р.

*Х. В. Плецан,
к. держ. упр., доцент кафедри міжнародного туризму,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ*

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОГО ФАХІВЦЯ В УМОВАХ ПОШУКУ НОВОЇ ПАРАДИГМИ В СФЕРІ ТУРИЗМУ

*K. Plefsan,
Candidate of Public Administration, Associate Professor of the Department of International Tourism
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv*

THE STATE AND TRENDS OF THE FORMATION OF A COMPETITIVE EXPERT IN THE SEARCH FOR A NEW PARADIGM IN THE FIELD OF TOURISM

У статті виокремлено та обґрунтовано стан і тенденції розвитку формування конкурентоздатного кадрового потенціалу в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму в Україні. Доведено, що для оптимізації формування конкурентоздатності фахівця сфери туризму в Україні потрібно передбачити три етапи через три основні моделі: модель підготовки фахівця-туризмознавця, модель випускника фахівця сфери туризму та структурно-функціональну модель ефективної кадрової політики сфери туризму. Охарактеризовано, що ефективна кадрова політика в сфері туризму України має сприяти професійному зростанню фахівців, забезпечуючи самореалізацію та професійне становлення на основі впровадження інноваційних методів і практик. Обґрунтовано необхідність ініціативних, компетентних кадрів, з новим стилем мислення та баченням перспективи розвитку туристичного середовища, які володіють демократичними методами управління, здатність діяти в сучасних умовах суспільного розвитку, бути відкритими до впровадження відповідних новацій, що забезпечить формування конкурентоздатного кадрового потенціалу в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму в Україні. На основі отриманих результатів дослідження розроблено низку практичних рекомендацій з метою впровадження та реалізації ефективного управління кадровим ресурсом туристичного підприємства в Україні.

The article outlines and substantiates the state and trends of the development of the formation of competitive personnel potential in the search for a new paradigm in the field of tourism. It is substantiated that the ways of optimizing the formation of the competitiveness of a specialist in the field of tourism in Ukraine should be envisaged in three stages through three main models: the model of preparation of a tourism specialist, the model of a graduate of a specialist in the sphere of tourism, and a structural and functional model of effective personnel policy in the sphere of tourism. It has been characterized that effective personnel policy in the sphere of tourism of Ukraine should promote professional growth of specialists, ensuring self-realization and professional formation on the basis of introduction of innovative methods and practices. The necessity of initiative, competent personnel with a new style of thinking and vision of the development of a tourism environment that possesses democratic methods of management, ability to act in the current conditions of social development, to be open to the introduction of appropriate innovations that will ensure the formation of competitive human resources in the search for a new paradigm is proved. in the sphere of tourism in Ukraine. On the basis of the results of the study, a number of practical recommendations were developed for the purpose of implementation and implementation of effective management of human resources of a tourism enterprise in Ukraine.

Ключові слова: сфера туризму, кадровий потенціал, лідерський потенціал, інноваційні практики і методики, конкурентоздатний фахівець, професійні компетентності, туристичний брокер.

Key words: sphere of tourism, personnel potential, leadership potential, innovative practices and techniques, competitive specialist, professional competence, tourist broker.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних реаліях туризм є основою економіки багатьох країн, яка приносить значну частку прибутків до державного бюджету, що в свою чергу призводить до загострення конкуренції в сфері туризму. Процеси посилення конкуренції спричинені ще й світовою економічною кризою. У таких умовах перед фахівцями туристичного бізнесу постає пріоритетне

завдання, щодо постійного розвитку та вдосконалення своєї професійної діяльності і зміцнення позицій на ринку України. Також така ситуація породжує зростання вимог споживача до туристичних підприємств, які постійно знаходяться в пошуку шляхів вдосконалення якості, розширення асортименту послуг, розвивають технології та процеси організації надання послуг туристам.

Ці тенденції призводять до підвищення вимог у сфері туристичного бізнесу до професійної компетентності фахівців та рівня їх конкурентоздатності. Поряд з цим, спостерігаються зміни у характері виконуваної професійної діяльності працівника сфери туризму, тому постає питання про вдосконалення, розвиток й запровадження інновацій в навчальний процес майбутніх спеціалістів, безперервність навчання під час здійснення професійної діяльності та підвищення кваліфікації.

Актуальність теми статті підтверджується експрес-опитуванням щодо необхідності формування та розвитку конкурентоздатного кадрового потенціалу туристичного середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науково-теоретичну базу дослідження становлять праці таких науковців, як М. Армстронг, Т. Білорус, В. Васильченко, В. Гриньова, П. Друкер, С. Іванова, Т. Каверіна, А. Кнодель, А. Колот, Р. Марр, А. Мітіна, Н. Степанець, Ф. Тейлор, Т. Ткаченко, В. Толкованов, І. Трегулова, А. Файоль, В. Федорченко, Ф. Хміль, Г. Шмідт, І. В. Щоголева та інші. Аналіз праць дає змогу здійснити системний розгляд переважної більшості питань щодо формування кадрового потенціалу фахівців, проте, залишається не дослідженим питання розвитку конкурентоздатного фахівця в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму. Саме цим обґрунтовується актуальність цієї статті.

НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Невирішеними частинами загальної проблеми є з'ясування стану, проблем та перспектив формування конкурентоздатного кадрового потенціалу в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму в Україні.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є науково-практичне осмислення та обґрунтування розвитку формування конкурентоздатного фахівця в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму в Україні.

Наукова новизна статті полягає в удосконаленні теоретико-практичних досліджень професійної діяльності та обґрунтуванні шляхів оптимізації формування конкурентоздатності фахівця-туризмознавця.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В умовах сучасної ринкової економіки для успішного розвитку сфери туризму потрібні рекреаційні ресурси, капітал, інноваційні технології та найважливіше — конкурентоздатний кадровий потенціал. Як відзначають науковці, "...талановиті, кваліфіковані, досвідчені фахівці — це не тільки ресурс, що дозволяє ефективно досягати поставлених цілей, але і джерело конкурентної переваги" [5]. Поняття кадрового потенціалу слід розглядати в контексті з поняттям "потенціал" загалом. У такому разі кадровий потенціал — це можливості певної категорії персоналу, фахівців, інших груп працівників, які можуть бути приведені в дію в процесі трудової діяльності відповідно до посадових обов'язків і стратегічних цілей туристичного підприємства на сучасному етапі розвитку.

Так, потенціал — це така можливість, яка, реалізуючись у діяльності, удосконалюється, залишаючись потенційною [7, с. 15]. Потенціал особистості — здатність людини до примноження своїх внутрішніх можливостей, в першу чергу — здатність до розвитку; можливість жити багатим внутрішнім життям і ефективно взаємодіяти з оточенням, бути продуктивним, ефективно впливати, успішно зростати розвивати конкурентоздатність. Тобто потенціал у сфері туризму — це наявні ресурси фахівця та вміння їх раціонально використовувати. Такий підхід до визначення кадрового потенціалу дає можливість всебічного аналізу будь-якої категорії кадрів на основі об'єктивних економічних законів у відповідності

з обраним об'єктом, предметом дослідження, а також його цілями і завданнями [7; 8]. Кадровий потенціал підприємства слід розглядати як загальну (кількісна та якісна) характеристику персоналу, як одного з видів ресурсів, пов'язана з виконанням покладених на нього функцій і досягненням цілей перспективного розвитку підприємства; це наявні та потенційні можливості працівників як цілісної системи (колективу), які використовуються і можуть бути використані в певний момент часу [3, с. 1567]. Зауважимо, що фахівці-туризмознавці нової парадигми ставлять інтереси людей на перше місце, надають перевагу: змінам, аніж стабільності; передачі владних повноважень, аніж контроль; співробітництву над суперництвом; різноманіттю, аніж однорідністю; чесності над особистою вигодою. У контексті вищезазначеного, зауважимо, що мова йде про фахівця сфери туризму з високим рівнем лідерського потенціалу, професійної компетентності та конкурентоздатності — туристичного брокера, в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму України.

Аналіз наукової та практичної літератури дає можливість конкурентоздатність визначити як сукупність внутрішніх потреб, можливостей, засобів, ціннісного ставлення фахівців сфери туризму, які сприяють досягненню такого рівня інтеграції компетентності, відповідальності, активності і комунікабельності, що забезпечує успішність професійної діяльності та високий рівень конкурентоспроможності туристичного підприємства. Загалом, у залежності від специфіки суб'єктів, форм, технологій і механізмів реалізації науковці пропонують чимало визначень поняття "конкурентоздатність", що у загальному значенні залежить від способу думок, досвіду, здібностей і таланту людського ресурсу.

Водночас слід зацентувати, що кадровий потенціал у реальному вигляді може бути представлений можливостями фахівців-туризмознавців, якістю їх професійно-кваліфікаційної підготовки, професійними, особистісними, психологічними і фізіологічними якостями, а також, що найбільш важливо, творчими і креативними здібностями [2, с. 11—25]. Переконані, що система управління кадровим потенціалом туристичних підприємств має формуватися з аналізу існуючого кадрового потенціалу; з вибору дій, згідно з загальною стратегією туристичного підприємства щодо розвитку, збереження або реструктуризації кадрів; із створення організаційної культури; впровадження та реалізації інноваційних методик та технологій; з комплексного контролю та оцінки кадрового потенціалу.

Нині система управління розвитком кадрового потенціалу сфери туризму потребує здійснення перетворень, приведення її у відповідність з міжнародними стандартами, де пріоритетну рольні слід відвести розвитку лідерського потенціалу фахівців сфери туризму, формування конкурентоздатного фахівця — туристичного брокера.

Підґрунтям формування лідерського потенціалу фахівців-туризмознавців є: комунікабельність, цілеспрямованість, відповідальність, наполегливість, мотивація до успіху, урівноваженість, розсудливість, емпатія, позитивна самооцінка, упевненість у собі, ширість, рішучість, розвинена інтуїція, чутливість, готовність до ризику, інноваційність, критичність (до себе й інших).

Цілком закономірно, що через розвиток лідерського потенціалу фахівців-туризмознавців формується конкурентоздатність фахівця на основі базових понять, закономірностей та принципів. Розглянемо їх більш детально. До базових понять лідерського потенціалу фахівців сфери туризму віднесемо: професіоналізацію управління, лідерство, освітнє лідерство; компетентність, професійну, фахову, управлінську компетентність; розвиток управлінської компетентності; компетенції знаннєві, вміннєві, поведінкові; портфоліо компетентностей керівника-лідера; лідерський потенціал, діагностика лідерського потенціалу; психологічне

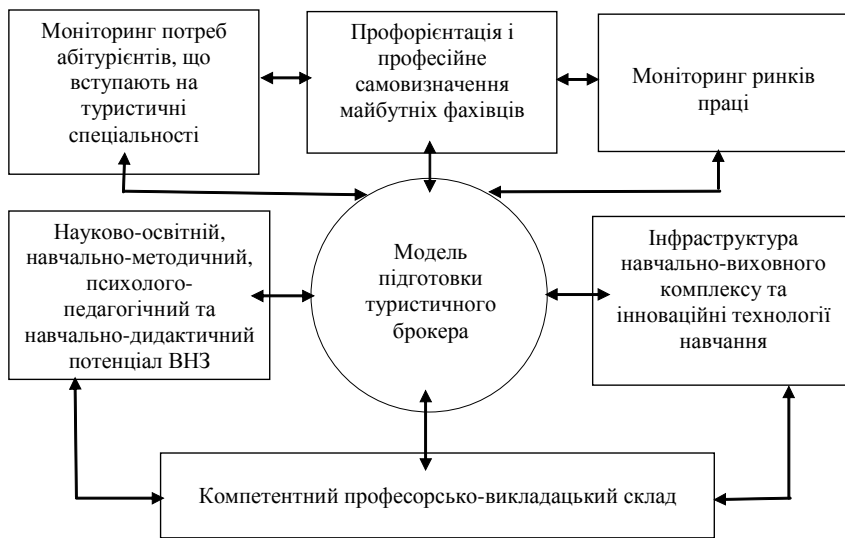

Рис. 1. Модель підготовки туристичного брокера

Джерело: авторська розробка.

забезпечення розвитку лідерського та професійного потенціалу.

До закономірностей розвитку лідерського потенціалу віднесемо співвідношення трьох векторів: загального портфолію лідера; індивідуальних потреб розвитку; організаційних потреб розвитку [7, с. 52–57]. Лідерський потенціал фахівця реалізується через інтелектуальний, професійний та особистісний аспекти, які взаємодоповнюють один одного, сприяють їх комплексному прояву та можуть компенсувати розвиток із показників професійної компетентності.

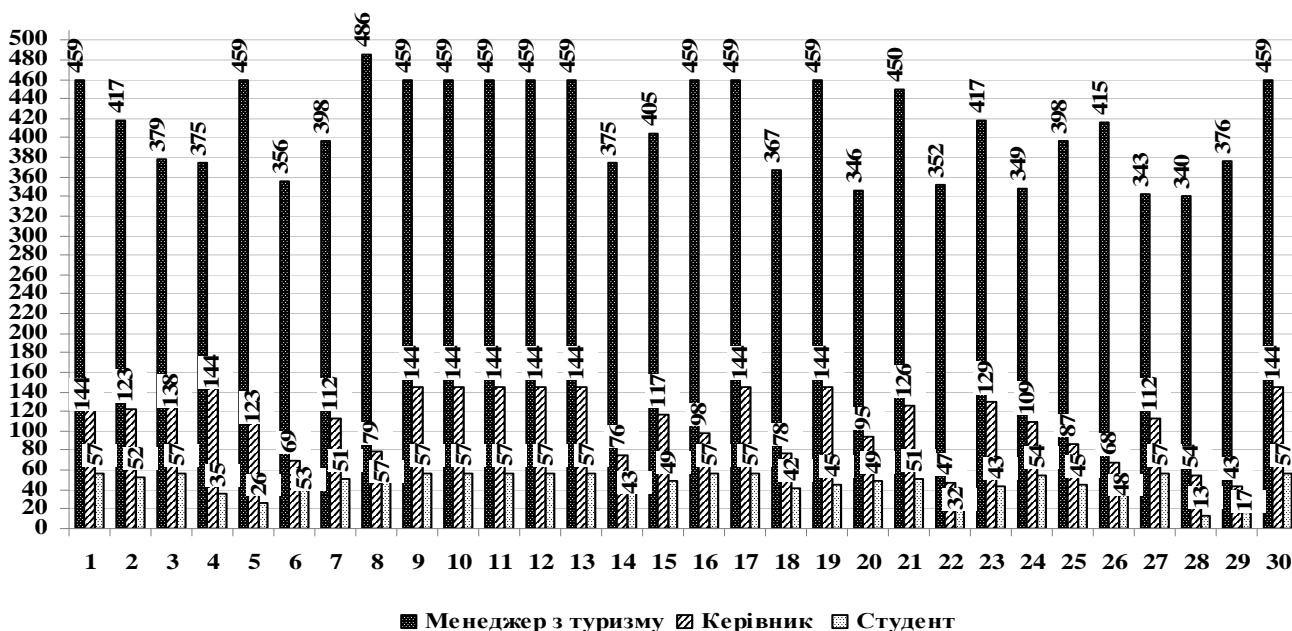
Пріоритетну роль у формуванні конкурентоздатного лідерського потенціалу туристичного брокера потрібно відвести використання відповідних принципів, а саме: людиноцентризму, принципів навчання дорослих, орієнтації на портфолію компетентностей, "виховання

лідерів", розвитку потенціалу, самореалізації, вибору свободи і творчості, позитивного мислення, партнерства та діалогічності, критичного мислення, інноваційності. Якщо вести мову про компетентності туристичного брокера, то варто зауважити, що впровадження компетентнісного підходу у нормативну і практичну складові туристичної освіти дасть змогу усунути суперечності між засвоєнням студентами теоретичних знань та їх використанням для розв'язання конкретних життєвих завдань.

Закономірно, що світова тенденція неперервної професійної освіти зумовлює потребу цілісного розв'язання проблем розвитку кадрового потенціалу, його професійної підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації, щоб сформувати в особистості високого рівня професійні компетентності для забезпечення її гармонійної взаємодії з технологічним суспільством, що швидко розвивається [8; 11] як це зазначено на рисунку 1.

Респонденти проведеного нами експрес опитування, як зазначено на рисунку 2, проранжували комплекс компетентності, що необхідні для формування професійних компетентностей фахівця сфери туризму — туристичного брокера в умовах пошуку нової парадигми.

Вважаємо, що володіння вищезазначеними компетентностями забезпечить туристичним брокерам успішність професійної діяльності і має стати основою для формування конкурентоздатності в сфері туристичного бізнесу. Таким чином, впровадження моделі (див. рис. 3) сприятиме формуванню у майбутніх туристичних брокерів високого рівня базових і спеціальних компетентностей, необхідних для високого рівня конкурентоздатного фахівця сфери туризму. Модель випускника, туристичного брокера, виглядатиме наступним чином.

■ Менеджер з туризму ▨ Керівник ▨ Студент

1 — визначення напрямку діяльності і бачення; 2 — ефективна комунікація; 3 — порядність і справедливість; 4 — делегування повноважень; 5 — стратегічне мислення; 6 — прийняття управлінських рішень; 7 — аналітичне мислення; 8 — навички роботи з інформацією; 9 — інноваційність; 10 — знання суспільно-політичних та економічних тенденцій розвитку українського суспільства; 11 — лідерство; 12 — професійний досвід; 13 — удосконалення діяльності; 14 — управління змінами; 15 — вимогливість; 16 — тайм-менеджмент; 17 — вміння максимально використовувати власні можливості; 18 — управління стресами; 19 — впевненість у собі, прийнятих рішеннях; 20 — вміння працювати в команді; 21 — креативність; 22 — критичне мислення; 23 — відповідальність; 24 — самовдосконалення; 25 — організаторські здібності; 26 — довіра; 27 — управління конфліктами; 28 — раціональне управління ресурсами; 29 — клієнтоорієнтованість; 30 — орієнтація на результат.

Рис. 2. Компетентності туристичного брокера

Підґрунтям вищенаведеного є підготовка майбутніх туристичних брокерів на основі компетентнісного підходу та з урахуванням соціального замовлення. При цьому бути максимально спрямованою на майбутні фахові потреби, формувати такий рівень професійної та загальної культури, професійної компетентності, який дозволить підтримувати високий професіоналізм на рівні зростаючих вимог суспільства, професійної корпорації, споживачів сфери туризму.

За результатами проведеного нами експрес опитування потребу запровадження інноваційних підходів для формування професійних компетенцій фахівця визначили 97 % опитуваних респондентів. Висхідними положеннями інноваційних підходів до формування конкурентоздатного кадрового потенціалу в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму є здатність й можливість розробляти і запроваджувати нововведення; враховувати можливості професійного розвитку, а також підтримувати й стимулювати інноваційні пропозиції. Узагальнивши теоретичні напрацювання науковців, і з огляду на власні переконання, можемо стверджувати, що для розвитку формування конкурентоздатного кадрового потенціалу в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму доцільно запозичити, адаптувати та ввести у практику професійної діяльності інноваційні технології, зокрема такі як: коучинг, асесмент-центр, аудит, SWOT-аналіз, кайдзен, управління на основі результатів.

Особливої уваги заслуговує технологія коучинг, яку слід розуміти як інструмент особистісного і професійного розвитку. Впровадження інноваційної технології коучинг сприятиме реалізації творчих здібностей, підвищенню особистісної ефективності у процесі досягнення мети через усвідомлення власних цінностей, індивідуальних мотивів та потреб, ефективному використанню особистісного потенціалу та можливостей фахівців сфери туризму.

Розкриваючи сутність технології асесмент-центр (оцінка компетенцій), слід зацентрувати увагу на можливості визначення відповідних професійних і ділових якостей туристичного брокера за допомогою оцінювання виконання ними завдань і обов'язків. У загальному значенні, технологія асесмент-центру передбачає використання таких методів, як: інтерв'ю, тестування, групові дискусії, ділові ігри, кейс-стаді, анкетування, визначення професійних досягнень, експертне спостереження. Виходячи із цих позицій та взявши до уваги специфіку професійної діяльності в сфері туризму, вважаємо, що асесмент-центр дасть можливість оцінити особистісні якості, комунікативні, організаційні та лідерські здібності, професійні компетентності, мотивацію і орієнтацію на результат, вміння працювати в команді.

Пріоритетного значення, у контексті розгляду, слід відвести філософії японської технології кайдзен, яку розуміють як "безперервне вдосконалення", що передбачає постійне покращення, удосконалення як особистісного потенціалу, так і професійної діяльності туристичного брокера. Відзначимо, що кайдзен характеризується малими ризиками і виправдовує себе у довгостроковій перспективі. Підкреслимо, що технологія кайдзен зорієнтована як на працівника, так і на керівника, що сприяє стимулюванню кадрів до ініціативності та подання пропозицій щодо покращення діяльності, прийняття рішень, ідей; формуванню позитивного професійного середовища, зокрема гармонійної співпраці працівників та розвитку конкурентоздатності.

Концептуально важливим для формування професійних якостей, стратегічного планування професійної діяльності, професійного навчання, підвищення рівня

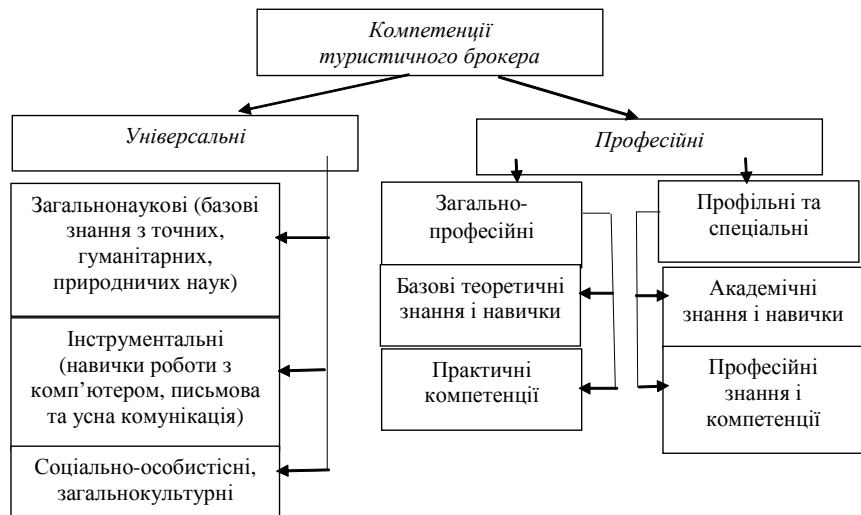

Рис. 3. Модель професійних компетенцій туристичного брокера

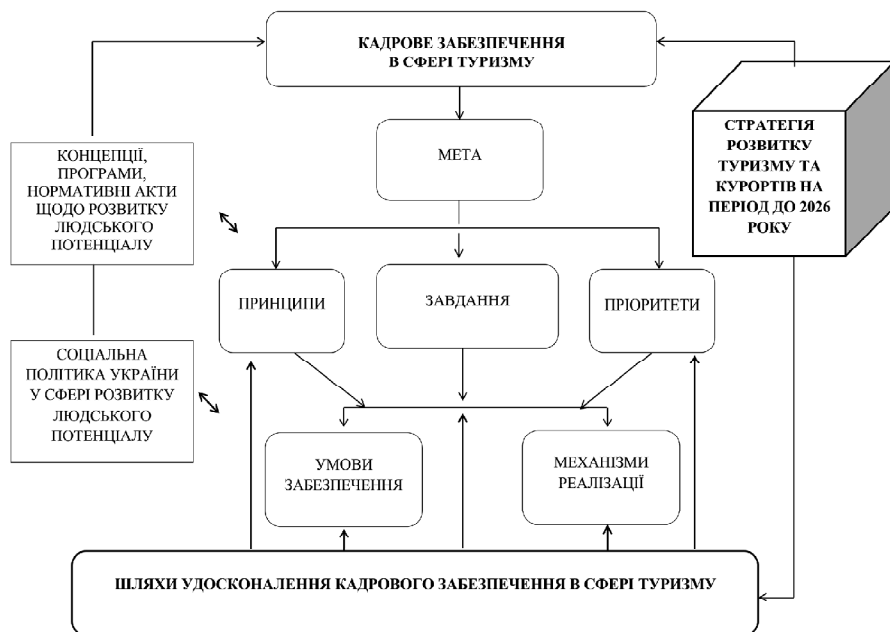
професійної компетентності, кар'єрного зростання та оцінювання результатів професійної діяльності є використання технології аудит (перевірки даних і показників). Зокрема, здійснення планування (стратегічного планування) формування конкурентоздатності туристичного брокера, що передбачає визначення основних цілей, завдань та конкретних кроків їх досягнення.

Вважаємо за необхідне у процесі розвитку конкурентоздатності кадрового потенціалу в сфері туризму використовувати SWOT-аналіз, що дозволяє чітко класифікувати проблеми досягнення конкурентоздатності, визначити пріоритетність, врахувати зовнішні та внутрішні фактори, де S — сильні сторони, W — слабкі сторони, O — можливості, T — загрози. Зазначимо, що чим чіткішу інформацію буде сформовано, тим кращим буде уявлення про шляхи формування і реалізації конкурентоздатності туристичного брокера.

У контексті розгляду проблеми зазначимо, що для забезпечення формування конкурентоздатного кадрового потенціалу в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму і за допомогою технології управління діяльністю з орієнтацією на результат потрібно виділити такі фактори, як: чітка стратегічна рамка для системи вимірювання результатів діяльності; лідерство; комунікація; підзвітність; забезпечення інформацією; угоди (плани) щодо (щорічних) результатів діяльності; система навчання; обмін результатами [9, с. 182]. Загалом, використання в процесі розвитку конкурентоздатності кадрового потенціалу технології управління на основі результатів забезпечить акцентуацію на мотиваційному компоненті, формуванні позитивного професійного середовища, професійного розвитку і кар'єрного зростання, досягненні визначених цілей через планування, мотивацію і оцінювання результату. Адже конкурентоздатний фахівець в сфері туризму — це новатор, що здійснює професійну діяльність на основі компетенцій, професіоналізму, творчого потенціалу, цілеспрямованості, гнучкості, ініціативності, критичного мислення, емоційної компетентності, інноваційності та генеруванні ідей.

Отже, інноваційні технології сприятимуть ефективному використанню людського потенціалу і ресурсів сфери туризму, забезпечать досягнення професіоналізму, професійної самореалізації та конкурентоздатності кадрового потенціалу в умовах пошуку нової парадигми сфери туризму в Україні.

У свою чергу, оцінка кадрового потенціалу туристичного підприємства є підґрунтям для визначення потреби у навчанні, його спрямованості, заходів щодо розвитку кадрового потенціалу туристичного підприємства, визначення перспектив кар'єрного зростання [5; 7; 9]. Узагальнюючи наукові дослідження виокремимо

Рис. 4. Структурно-функціональна модель ефективної кадрової політики в сфері туризму

Джерело: авторська розробка.

систему показників оцінки кадрового потенціалу в сфері туризму. Зокрема кількісні і якісні показники. До кількісних показників віднесемо — вік та структуру кадрового ресурсу, кваліфікаційний склад і його структуру, мобільність кадрового ресурсу, результативність праці, ефективність і продуктивність праці, використання робочого часу. До якісних — фізичний потенціал (стан здоров'я фахівця, працездатність, фізіологічні якості, витривалість тощо); культурно-моральний потенціал (рівень сприйняття культури суспільства та наслідок морального розвитку особистості, її свідомості (почуттів, емоцій, уявлень, потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій); сукупність стійких знань про моральні цінності, принципи, правила, норми та ідеали; міру сформованості суспільно значущих моральних якостей, на-

вичок та умінь моральної поведінки, їх вияву в процесі здійснення фахівцем професійних повноважень та в позаслужбовий час; компетентнісний потенціал (професійна освіта, досвід, кваліфікація, професійні компетенції, аналітичне мислення, здатність приймати рішення тощо); інноваційний потенціал (креативність, ініціативність, творчість, прагнення до самореалізації, китичне мислення); соціально-психологічний потенціал.

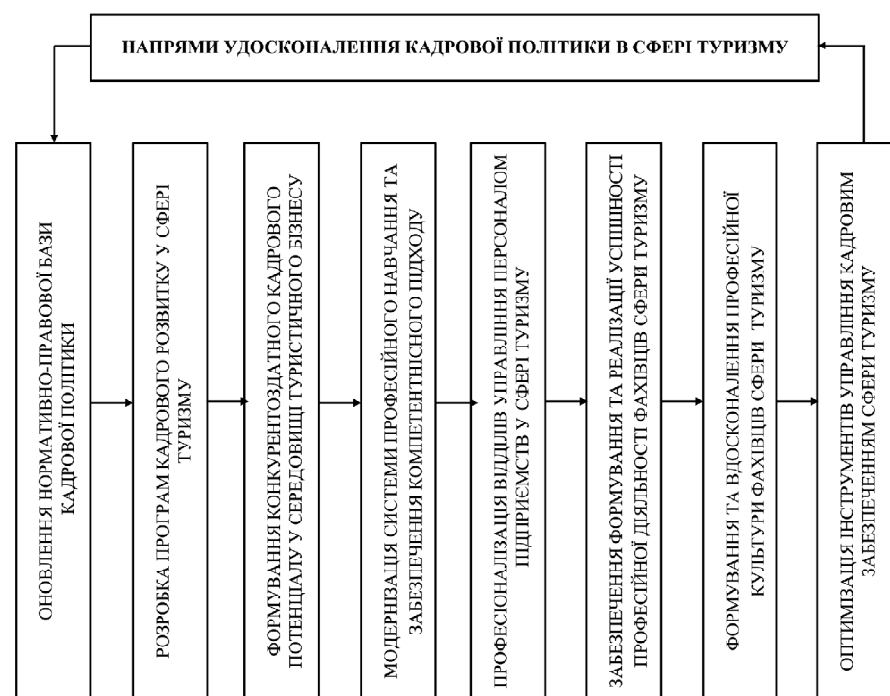
Проведений нами аналіз дає можливість виокремити перспективні напрями оптимізації конкурентоздатності кадрового потенціалу через структурно-функціональну модель ефективного кадрового забезпечення сфери туризму в Україні, яку можна зобразити так, як це показано на рисунку 4.

Підґрунтям запропонованої моделі є засади міжнародних концепцій, нормативних актів щодо людського розвитку, Стратегія державної кадрової політики на 2012—2020 роки та Стратегії розвитку туризму і курортів на період до 2026 року, що регламентують розвиток та реалізацію людських ресурсів у середовищі туристичного бізнесу.

До перспективних шляхів (напрямів) удосконалення, що сприятимуть залученню, закріпленню і адекватному використанню висококваліфікованих фахівців, а також побудові ефективної, дієвої, конкурентоспроможної кадрової політики в сфері туризму вважаємо доцільним віднести (рис. 5).

Вважаємо, що ефективна кадрова політика в сфері туризму України має сприяти професійному зростанню фахівців, забезпечуючи самореалізацію та професійне становлення кризь призму реалізації інноваційних методик і практик забезпечення конкурентоздатності кадрового потенціалу сфери туризму. Переконані, сьогодні потрібні ініціативні, компетентні кадри, з новим стилем мислення та баченням перспективи розвитку туристичного середовища, які володіють демократичними методами управління, здатність діяти в сучасних умовах суспільного розвитку, бути відкритими до впровадження відповідних новацій, що забезпечить формування конкурентоздатного фахівця сфери туризму в Україні.

Таким чином, кадрове забезпечення в середовищі туристичного бізнесу має бути спрямована на прогнозування та планування потреби в кадрах, підбір і розстановку кадрів відповідно компетентнісному рівню, створення дієвого кадрового резерву, планування розвитку персоналу, формування і реалізацію мотиваційного компоненту, що забезпечить формування конкурентоздатного кадрового потенціалу сфери туризму України.

Рис. 5. Шляхи (напрями) удосконалення управління кадровим ресурсом туристичного підприємства в Україні

Джерело: авторська розробка.

ВИСНОВКИ

Отже, розвиток формування конкурентоздатного кадрового потенціалу в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму реалізується за умов: а) забезпечення оновленої системи формування професійних компетенцій туристичного бро-

кера; б) розвитку лідерського потенціалу фахівців; в) впровадження інноваційних методик і практик розвитку кадрового потенціалу туристичного середовища; г) введення нових критеріїв оцінювання туристичних брокерів; д) вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації туристичних брокерів; е) впровадження та реалізації ефективного управління кадровим ресурсом туристичного підприємства в Україні.

ПОДАЛЬШІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведенні напрацювання можуть стати основою для розроблення стратегії оптимізації формування конкурентоздатного кадрового потенціалу в умовах пошуку нової парадигми в сфері туризму.

Література:

1. Амстронг М. Практика управління людськими ресурсами / М. Амстронг; [пер. с. англ.; под ред. С. Мордовина]. — СПб.: Питер, 2014. — 832 с.
2. Білорус Т.В. Стратегічне управління кадровим потенціалом підприємства: монографія / Т.В. Білорус. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2007. — 174 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. — 1728 с.
4. Грабовецький Б. Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: монографія / Б.Є. Грабовецький. — Вінниця: ВНТУ, 2010. — 171 с.
5. Гриньова В.М. Управління кадровим потенціалом підприємства: монографія [Електронний ресурс] / В.М. Гриньова, Г.І. Писаревська. — Режим доступу: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream.pdf>. — Назва з екрану.
6. Зубков М.Г. Сучасний англо-український та українсько-англійський словник: 100000 слів та словосполучень / М.Г. Зубков, В.К. Мюллер. — Вид. 2, випр. та доп. — Харків: ВД "Школа", 2012. — 752 с.
7. Иванова С. Развитие потенциала сотрудников: Профессиональные компетенции, лидерство, коммуникации / С. Иванова и др. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. — 278 с.
8. Компетентнісний підхід у неперервній освіті: колект. моногр. / [Голуб Н. Б. та ін.; за наук. ред. І.Г. Єрмакова]. — Донецьк: Каштан, 2012. — 259 с.
9. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособности личности / Л.М. Митина. — М.: МПСИ; Воронеж: НПО МОДЖ, 2002. — 400 с.
10. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026: Розпорядження КМУ від 16 берез. 2017 р., № 1681-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249826501>
11. Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення: матеріали парлам. слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти 1 червня 2016 року // Верховна Рада України. — Київ: Парлам. вид-во, 2016. — 320 с. — (Серія "Парламентські слухання").
12. Connov M. Coaching and Mentoring at work: Developing Effective Practice / M. Connor, J. Pokora. — Open University Press, 2007. — 263 p.
13. Harris L. C. Approaches to career success: An exploration of surreptitious career success strategies / L.C. Harris, E. Ogbonna // Human Resources management. — 2006. — Vol. 45. — P. 43—65.
14. Public administration after "New public management" / Organisation for economic co-operation and development. — Paris: OECD publishing, 2016. — 112 p.
15. The Global Innovation Index 2017. Report. The Human Factor in Innovation. — 2017. — 428 p. [Елект-

ронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report>

References:

1. Armstrong, M. (2014), Practice of Human Resources Management [The practice of human resource management], Peter, Petersburg, Russia.
2. Bilorus, T. V. (2007), Stratehichne upravlinnia kadrovym potentsialom pidpriemstva: monohrafiia [Strategic management of personnel potential of the enterprise: monograph], Natsional'na akademiia DPS Ukrainy, Irpin', Ukraine.
3. Busel, V.T. (2005), Great explanatory dictionary of contemporary Ukrainian language [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language], VTF Perun, Irpin, Ukraine.
4. Hrabovets'kyj, B. E. (2010), Metody ekspertnykh otsinok: teoriia, metodolohiia, napriamky vykorystannia: monohrafiia [Methods of expert assessments: theory, methodology, directions of use: monograph], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.
5. Hryn'ova, V. M. and Pysarevs'ka, H. I. (2017), "Management of personnel potential of the enterprise: a monograph" Upravlinnia kadrovym potentsialom pidpriemstva: monohrafiia, [Online], vol. 8, available at: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream.pdf>. (Accessed 1 June 2018).
6. Zubkov, M. G. and Miuller, V. K. (2012), Contemporary English-Ukrainian and Ukrainian-English dictionary: 100,000 words and phrases. [Modern English-Ukrainian and Ukrainian-English dictionary: 100,000 words and phrases], VD Shkola, Kharkiv, Ukraine.
7. Ivanova, S. (2012), Razvitie potentsiala sotrudnikov: Professional'nye kompetencii, liderstvo, kommunikacii [Capacity development of employees: Professional competences, leadership, communication], Al'pina Biznes Bucs, Moscow, Russia.
8. Ermakova, I. G. and Golub, N.B. (2012), Competency Approach in Continuing Education [Competency approach in continuing education], Chestnut, Donetsk, Ukraine.
9. Mitina, L. M. (2002), Psychology of the Development of Personality Competitiveness, [Psychology of development of personality's competitiveness], MPSI, Moscow, Russia.
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Pro skhvalennia Stratehii rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 1 June 2018).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), Profesijna osvita iak skladova zabezpechennia kvalifikovanoho kadrovoho potentsialu Ukrainy: problemy ta shliakhy vyvishennia: materialy parlam. slukhan' u Komiteti Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan' nauky i osvity 1 chervnia 2016 roku [Vocational education as a component of providing Ukraine's skilled personnel potential: problems and solutions: materials of the parliament. hearings at the Committee on Science and Education of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 1, 2016], Parlam. vyd-vo, Kyiv, Ukraine.
12. Connov, M. and Pokora, J. (2007), Coaching and Mentoring at work: Developing Effective Practice, Open University Press, UK.
13. Harris, L. C. and Ogbonna, E. (2006), "Approaches to career success: An exploration of surreptitious career success strategies", Human Resources management, vol. 45, pp. 43—65.
14. OECD (2016), Public administration after "New public management", OECD publishing, Paris, France.
15. The Global Innovation Index (2017), "2017 Report. The Human Factor in Innovation", available at: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report> (Accessed 1 June 2018).

Стаття надійшла до редакції 07.06.2018 р.

*К. А. Пилипенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри організації обліку та аудиту,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава*

МЕХАНІЗМИ ДОТРИМАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В ЗДІЙСНЕННІ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

*К. Pylypenko,
Ph.D.Econ., Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting and Audit Poltava State Agrarian Academy, Poltava*

MECHANISMS OF COMPLIANCE WITH FOOD SECURITY IN THE IMPLEMENTATION OF THE ACTIVITIES OF AGRARIAN ENTERPRISES

У статті розглянуто основні елементи механізму забезпечення міжнародної продовольчої безпеки, а саме: норми міжнародного права, що регулюють забезпечення міжнародної продовольчої безпеки; міжнародні організації (інститути), які реалізують норми міжнародного права у сфері забезпечення міжнародної продовольчої безпеки; спеціальні засоби та способи, які діють (застосовуються) у сфері забезпечення міжнародної продовольчої безпеки.

Проаналізовано основні концепції механізму державного регулювання аграрного сектору України на період до 2020 року, а також напрями подолання голоду, поліпшення харчування і сприяння сталого розвитку сільського господарства.

Описані показники вимірювання ефективності державного регулювання аграрного ринку. Також досліджено основні механізми забезпечення продовольчої безпеки на державному рівні.

The article gives a general description of the concepts of "food security", "agrarian sector", "food security regulation mechanism", as well as analysis and comparison of the use of mechanisms for compliance with and regulation of food security in the activities of agrarian enterprises.

General characteristics of the main goals of the sustainable development of the agrarian sector are given.

The main elements of the mechanism for providing international food security are considered, namely; international law regulating the provision of international food security, international organizations (institutions) that implement international law in the field of international food security, special measures and methods that are in place in the field of international food security.

The main concepts of the mechanism of state regulation of the agrarian sector of Ukraine for the period up to 2020, as well as basic directions of overcoming hunger, improving nutrition and promoting sustainable agriculture development, are analyzed.

Indicators of measuring the efficiency of state regulation of the agro-food market are described.

The main mechanisms for ensuring food security are also explored.

Ключові слова: продовольча безпека, механізм державного регулювання, аграрний сектор, концепції міжнародної продовольчої безпеки, ФАО, цілі сталого розвитку, концепції державної цільової програми розвитку аграрного сектора.

Key words: Food Security, State Regulation Mechanism, Agrarian Sector, Concepts of International Food Security, FAO, Sustainable Development Goals, Concept of Target Development Program.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Продовольча безпека є одним із елементів економічної політики держави, яка спрямована на забезпечення стабільного виробництва продуктів харчування, доступності їх отримання та використання населенням відповідно до фізіологічних норм споживання за рахунок власного виробництва та надходження від імпорту. Боротьба з голодом визнана як першочергове завдання міжнародного економічного співробітництва держав, тому продовольча проблема належить до категорії гло-

бальних, оскільки для її розв'язання недостатньо зусиль окремих держав, а потрібне добре налагоджене співробітництво світової спільноти, незалежно від суспільного та економічного розвитку.

Забезпечення продовольчої безпеки передбачає сукупність заходів держави, які проводяться з метою недопущення продовольчої кризи, проявів голоду, запровадження повноцінного харчування населення, при цьому відповідальними за забезпечення продовольчої безпеки є уряди відповідних країн.

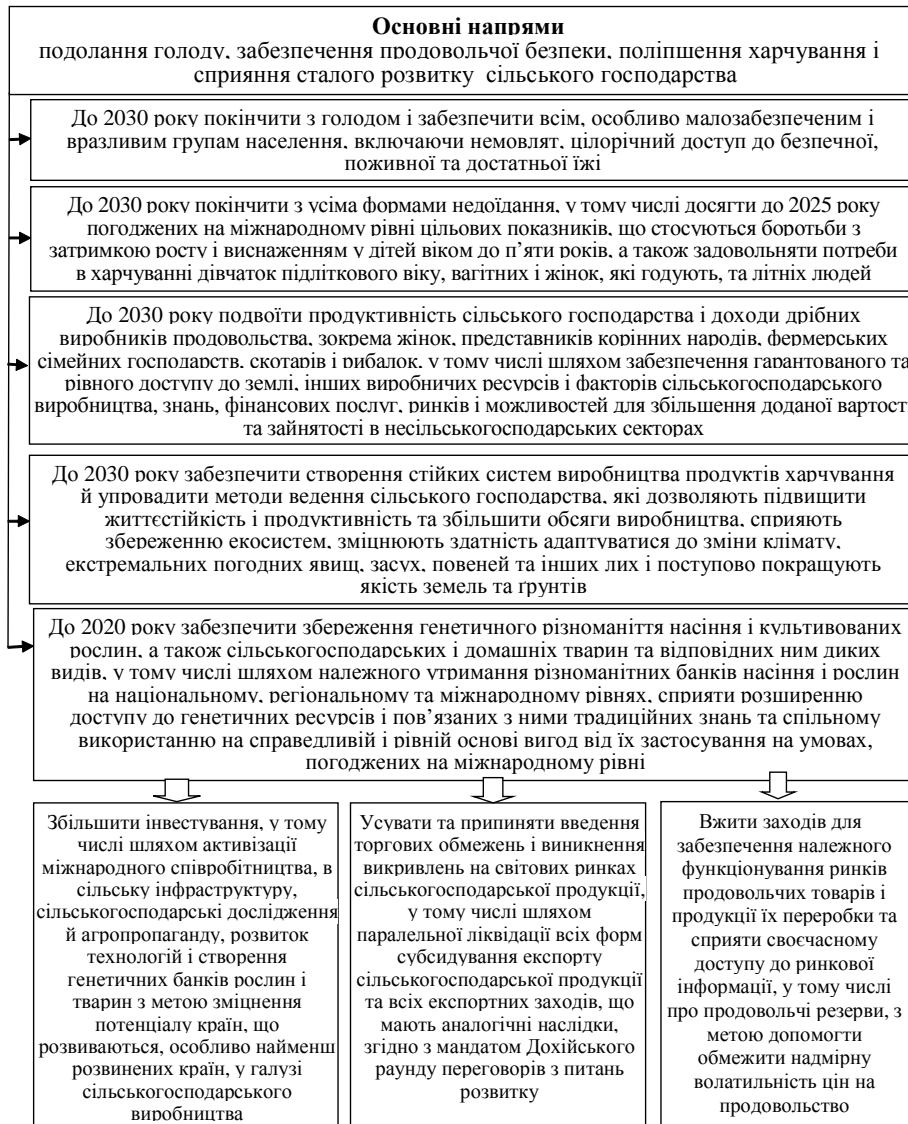

Рис. 1. Основні напрями подолання голоду, забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталого розвитку сільського господарства в контексті цілей сталого розвитку до 2030 р.

Джерело: [3].

Розробкою механізму дотримання продовольчої безпеки в здійсненні діяльності аграрних підприємств почали займатись ще на початку ХХ ст. Одним із перших державних діячів, який звернув увагу на проблему забезпечення людей продуктами харчування, пов'язавши дотримання права на харчування з економічною безпекою та незалежністю особистості, був президент США Ф. Рузвельт, який зауважив: "... що справжня свобода не може існувати без економічної безпеки і незалежності. Людина, яка має потреби в харчуванні, не може бути вільною, а не маючи можливості отримати продукти харчування і роботу, вона є матеріалом, з якого зроблена диктатура" [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Основи вивчення і використання механізмів регулювання продовольчої безпеки, аграрного сектору економіки, механізмів забезпечення продовольчої безпеки закладені в працях відомих вітчизняних та зарубіжних учених економістів серед них: К. Голікова, М. Гребенюк, А. Гатаулін, А. Діброва, О. Красноручський, С. Кваша, Т. Лозинська, А. Мармуль, О. Могильний, М. Одінцева, І. Румик, А. Страшинська, А. Ульяновський, О. Чернієнко, О. Шевченко, В. Щербань, О. Щекочин, В. Шкаберін.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає в теоретичному аналізі процесів змін аграрного сектору економіки України та розвитку і розробці теоретико-методичних основ та практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки в системі економічної безпеки, що сприяють усуненню негативних наслідків від впливу кризових явищ в аграрній сфері, а також у виявленні якісно нових системних взаємозв'язків продовольчого забезпечення на макро- і мікрорівнях економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно постало питання розробки дієвого механізму забезпечення глобальної продовольчої безпеки та шляхів її реалізації та вирішення. Формування завдання глобальної продовольчої безпеки зумовлено двома факторами: створенням єдиних ринків продовольства та необхідністю їх стабілізації за допомогою найбільш розвинених країн, власників основних експортних ресурсів; необхідно було згладити найгостріші проблеми продовольчого забезпечення країн "третього світу" і надалі — країн перехідного періоду, утримуючи їх в той же час у рамках єдиної світової глобальної економічної моделі.

На Всесвітній конференції з продовольства в Римі у 1996 р. було схвалено Римську декларацію про всесвітню

**Таблиця 1. Основні напрями
Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки
на період до 2020 року**

Фактори впливу на негативну тенденцію в аграрному секторі	Шляхи розв'язання Проблеми	Передбачувані результати виконання Програми
<ul style="list-style-type: none"> – недосконалістю врегулювання земельних відносин; – високим рівнем розораності, деградації сільськогосподарських земель; – недосконалістю нормативно-правового забезпечення бонітування і грошової оцінки земель; – низьким рівнем використання потенціалу меліорованих земель; – недостатнім рівнем розвитку агротехнологій, що не забезпечує отримання екологічно безпечних та економічно ефективних результатів сільськогосподарської діяльності; – недосконалістю законодавства щодо розвитку органічного сектору сільськогосподарського виробництва; – високою енерговитратністю та залежністю сільськогосподарського виробництва від імпортних паливно-енергетичних ресурсів; – низьким рівнем забезпечення сільськогосподарською технікою; – відсутністю мотивації у сільськогосподарських товаровиробників до розвитку трудомістких галузей та високою вартістю капіталу, що стримує їх розвиток, зокрема овочівництва, садівництва, виноградарства, хмелярства, тваринництва, органічного виробництва; – втратою основних фондів сільськогосподарських підприємств різної форми власності, в тому числі рибпромислового флоту, внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; – відсутністю спеціалізованої фінансово-кредитної інфраструктури, орієнтованої на обслуговування сільськогосподарського виробництва; – недостатніми обсягами державної фінансової підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва, недосконалою системою страхування ризиків та нестабільністю податкового законодавства; – недостатнім рівнем розвитку системи логістики в сільському господарстві та інфраструктурі аграрного ринку; – низьким рівнем самоорганізації та саморегулювання ринку сільськогосподарської продукції, недостатнім рівнем розвитку кооперативних та інших об'єднань сільськогосподарських товаровиробників; – відсутністю системного підходу до просування на зовнішньому ринку вітчизняної аграрної продукції; – відсутністю дієвих заходів із залучення господарств населення у ринковий механізм функціонування аграрного сектору 	<ul style="list-style-type: none"> – наближення законодавства України до законодавства ЄС у сфері сільського господарства, включаючи вимоги до безпечності харчових продуктів, сприяння широкому впровадженню постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР), на потужностях харчової та переробної галузей; – розроблення заходів з удосконалення системи оподаткування, запровадження нових інструментів державної підтримки, що базуватимуться на принципах публічності і прозорості використання державних фінансів, підвищення ефективності інтервенційної діяльності державних агентів на ринку аграрної продукції; – запобігання застосуванню стимулів, включаючи субсидії, що завдають шкоди біорізноманіттю, та впровадження позитивних стимулів для збереження і сталого використання біорізноманіття; – удосконалення системи кредитного забезпечення, а також розвитку державної підтримки страхування аграрних ризиків; – забезпечення підтримки фермерських господарств, малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції та створених ними сільськогосподарських кооперативів; – сприяння створенню нових потужностей з виробництва та глибокої переробки сільськогосподарської продукції та модернізації існуючих, зокрема у сфері виробництва органічної продукції, садівництва, тваринництва, виноградарства, продукції дитячого харчування тощо; – здійснення контролю за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення, запровадження економічного стимулювання користувача (власника) землі до раціонального використання і охорони сільськогосподарського призначення; – здійснення заходів боротьби з деградацією сільськогосподарських земель та опустелюванням, включаючи проведення моніторингу та агрохімічної паспортизації, консервації малопродуктивних і техногенно забруднених земель, запровадження енергозберігаючих та енергоощадних технологій, а також сучасних систем живлення, відновлення та розвиток систем меліорації; – розвитку біржового ринку, запровадження фінансових та інших інструментів на ринку сільськогосподарської продукції (аграрні розписки, ф'ючерсні і форвардні контракти тощо); – забезпечення вітчизняних сільськогосподарських виробників сучасними селекційними, племінними (генетичними) ресурсами та зростання потенціалу їх експорту, удосконалення та забезпечення ефективного ведення державного реєстру сільськогосподарських тварин, запровадження системи оцінки та визначення племінної цінності тварин, ведення племінного обліку через створення інформаційних автоматизованих баз даних про племінні (генетичні) ресурси; – забезпечення збереження генетичного різноманіття культурних сортів рослин, сільськогосподарських та одомашнених тварин і їх диких родичів з метою мінімізації генетичної ерозії та збереження агробіорізноманіття; – запровадження ефективного механізму розвитку рибного промислу та аквакультури, відтворення водних біоресурсів у рибгосподарських водних об'єктах загальнодержавного значення; – забезпечення регулювання та здійснення промислу водних живих ресурсів у сталій спосіб відповідно до науково обґрунтованих лімітів та із застосуванням екосистемного підходу для уникнення надмірного вилову, збереження біорізноманіття і запобігання негативному впливу на вразливі екосистеми та види, яким загрожує зникнення; впровадження заходів з відновлення та відтворення для всіх вразливих видів; посилення і удосконалення методів протидії незаконному рибальству; – модернізації існуючих ветеринарно-санітарних заводів з утилізації відходів тваринного походження, залучення інвестицій через механізм державно-приватного партнерства та/або приватизації; – проведення моніторингу залишкових кількостей ветеринарних препаратів та інших забруднюючих речовин у тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, створення та організації системи моніторингових досліджень на губчастоподібну енцефалопатію великої рогатої худоби, отримання статусу контрольованого ризику за даним захворюванням у Міжнародному епізоотичному бюро; – вжиття заходів для зниження забруднення навколишнього природного середовища від надлишку біогенних речовин до рівня, який не завдає шкоди екосистемам та біорізноманіттю; – впровадження енергоощадних технологій глибокої переробки сільськогосподарської продукції у харчовій та переробній промисловості; – технічної модернізації сільськогосподарського виробництва через стимулювання зростання рівня виробництва сільськогосподарської техніки та обладнання; – зменшення енерговитратності та імпортоенергозалежності в результаті створення умов для впровадження проєктів з виробництва та/або використання твердих, рідких видів біопалива та біогазу, а також сировини для них підприємствами агропромислового комплексу; – поліпшення інвестиційного клімату, сприяння залученню інвестицій міжнародних фінансових установ та держав — стратегічних партнерів України для реалізації проєктів в агропромисловому комплексі з дотриманням принципів прозорості, ефективності та можливості використання інституту державно-приватного партнерства; – стимулювання створення та функціонування об'єднань виробників сільськогосподарської продукції, зокрема через делегування повноважень саморегульованим організаціям в агропромисловому комплексі; – розширення діяльності сільськогосподарськихдорадчих служб, орієнтованих на безпосередню роботу з сільським населенням, що сприятиме адаптації дрібних та середніх сільськогосподарських виробників до конкурентних умов господарювання; – здійснення прикладних наукових та науково-технічних розробок; – запровадження системи консультацій бізнесу в режимі реального часу щодо вирішення питань торгівлі на ринку ЄС 	<ul style="list-style-type: none"> – збільшення обсягів виробництва валової сільськогосподарської продукції всіма категоріями господарств; – зменшення площі деградованих сільськогосподарських угідь та прогрес у напрямі досягнення нейтрального рівня деградації земель; – удосконалення структури сільськогосподарських угідь та напрямів; – провадження господарської діяльності з метою формування збалансованого співвідношення між земельними угіддями та забезпечення екологічної безпеки і рівноваги території; – створення сучасної системи насінництва та розсадництва, збільшення експорту насіннєвого матеріалу, поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин; – розширення площі виробництва органічної продукції та сировини, збільшення площі спеціальних сировинних зон; – створення державного реєстру племінних сільськогосподарських тварин; – ефективне використання рибгосподарських водних об'єктів для вирощування риби в умовах аквакультури та доведення загального обсягу добування риби та інших водних біоресурсів до 110 тис. тонн на рік; – збільшення обсягу виробництва харчових продуктів на 6—8 відсотків, дитячого харчування на 9 відсотків; – запобігання виникненню пріонних інфекцій та захист населення і території у разі їх появи; – зменшення обсягу споживання традиційних енергоресурсів галуззю на 8—10 відсотків; – розширення бази формування власних фінансових ресурсів агропідприємств та поліпшення умов доступу до зовнішніх джерел фінансування; – удосконалення системи державної підтримки сільськогосподарського виробництва та її прозорості; – створення ефективної інформаційно-маркетингової системи; – збереження біорізноманіття та формування екомережі; – зменшення рівня бідності населення у сільській місцевості та наближення розміру середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства до середнього рівня за галузями економіки; – збільшення обсягу експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції на 3—4 відсотки, а продукції харчової та переробної промисловості на 5—7 відсотків

Джерело: [5].

продовольчу безпеку і План дій, прийнятий на Всесвітній продовольчій конференції. Ці документи заклали основи досягнення єдиної мети у світі — продовольчої безпеки, взятої на рівні індивіда, домогосподарства, країни, регіону і всього світу в цілому

Концепція міжнародної продовольчої безпеки знаходить своє відображення в ряді політичних документів "Великої сімки" [2]. У вересні 2015 року на 70-й ювілейній сесії Генеральній Асамблеї ООН було схвалено Програму глобального світового розвитку до 2030 року, яка, зокрема, визначає програмні принципи щодо реалізації концепції міжнародної продовольчої безпеки. Безумовно, ця концепція є новим політичним і міжнародно-правовим феноменом та підлягає глибокому вивченню всіх її аспектів за участю представників багатьох галузей знань. Проте неодмінною умовою забезпечення міжнародної продовольчої безпеки є розробка відповідного механізму дії в цій важливій сфері міжнародного співробітництва.

У квітні 1945 року при Організації Об'єднаних Націй було створено міжнародну організацію з питань сільського господарства і продовольства — Продовольчу і сільськогосподарську організацію ООН (ФАО), яка є спеціалізованою міжнародною організацією щодо забезпечення міжнародної продовольчої безпеки.

На сьогодні Україна є одним із головних партнерів ФАО, а після схвалення Програми глобального світового розвитку до 2030 року виникла нагальна необхідність перегляду програми "ФАО — Україна", яка повинна стати не тільки віддзеркаленням наших національних інтересів у продовольчій сфері, а й активізувати участь України у забезпеченні міжнародної продовольчої безпеки. Програма глобального світового розвитку до 2030 року декларує амбітні плани щодо створення стійких й продуктивних міжнародних продовольчих систем. Досягнення цих цілей буде вирішальною мірою залежати від прогресу в сільському господарстві. Україна, як аграрна держава з міцним земельним потенціалом, безумовно є активним виконавцем цієї Програми. Україна зацікавлена в розширенні співробітництва з ФАО і прагне більш активно долучатися до процесів вироблення рішень і забезпечити належний рівень представлення України в Секретаріаті ФАО. Також зараз вирішується питання відкриття регіонального офісу ФАО на території України.

Цілі сталого розвитку (ЦСР), яких на сьогодні дотримуються всі країни світу, встановлюють власні показники розвитку і включають 17 цілей і 169 конкретних завдань. Перелік ЦСР був офіційно затверджений на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН в кінці вересня 2015 року.

Президент України Петро Порошенко у своєму виступі на Саміті ООН з Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 року, який відбувся в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, і під час якого було надано загальне бачення нових орієнтирів розвитку до 2030 р. зазначив: "Для досягнення Цілей Сталого Розвитку на національному рівні Україна здійснюватиме нові програми і проекти, які на практиці забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість. ЦСР служитимуть в якості загальної основи для подальших перетворень в Україні".

Саме Ціль 2 — Подолання голоду, забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталого розвитку сільського господарства, її основні напрями та складові представлені нами на рисунку 1 [3].

Механізм забезпечення міжнародної продовольчої безпеки, на нашу думку, включає три головні елементи: 1) норми міжнародного права, що регулюють забезпечення міжнародної продовольчої безпеки; 2) міжнародні організації (інститути), які реалізують норми міжнародного права у сфері забезпечення міжнародної продовольчої безпеки та 3) спеціальні

засоби та способи, які діють (застосовуються) у сфері забезпечення міжнародної продовольчої безпеки. Інституційний механізм забезпечення міжнародної продовольчої безпеки являє собою сукупність міжнародних організацій (інститутів), які відповідно до міжнародних угод у взаємодії із суб'єктами міжнародного публічного права і за допомогою спеціальних засобів та способів прагнуть до забезпечення продовольчої безпеки в усьому світі.

В умовах сьогодення Україна не могла стояти осторонь проблеми продовольчої безпеки як на міжнародному рівні, державному та регіональному. В Полтавській області розроблено та затверджена Програма розвитку регіону на 2015—2020 роки.

На рівні держави прийнято Стратегією сталого розвитку "Україна-2020" за вектором безпеки одним із пріоритетів визначено безпеку життя і здоров'я людини та доступ до безпечних харчових продуктів, Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. та Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. головною стратегічною метою його розвитку визначено гарантування продовольчої безпеки держави в умовах глобалізації та посилення присутності нашої держави на світовому ринку сільськогосподарської продукції й об'єднаними зусиллями усіх суб'єктів публічної влади за забезпечення продовольчої безпеки та суб'єктів агропромислового комплексу [4; 5]. Відповідно до Концепції складна ситуація в аграрному секторі економіки викликана певними факторами, які необхідно вирішити відповідними шляхами та отримати результати, нами було сформовано та представлено в табл. 1 [5].

Для виконання Програми необхідно близько 47,1 млрд гривень, з них за рахунок коштів державного бюджету 35,6 млрд гривень. Фінансування Програми в необхідних обсягах передбачається здійснювати за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, приватних інвестицій та інших джерел, не заборонених законодавством. Для виконання Програми також залучатиметься міжнародна технічна та фінансова допомога.

Програма передбачає виконання в декілька етапів протягом 2016—2020 років, а саме:

- перший етап (2016 рік) передбачає розроблення, прийняття нових і внесення змін до нормативно-правових актів, що стосуються розвитку аграрного сектору економіки;

- другий етап (2017—2020 роки) передбачає проведення аналізу виконання заходів першого етапу, їх коригування та подальше виконання заходів Програми.

Однією з головних складових розв'язання та вирішення Концепції є дотримання якості продукції. Ще 23 грудня 1997 року в Україні був прийнятий Закон України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" (редакція за № 2042-19 від 04 квітня 2018 р.) відповідно до якого, безпечний харчовий продукт — харчовий продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання [6].

Законодавство про безпечність якості харчових продуктів складається насамперед з Конституції України, відповідного Закону, інших актів законодавства, що розробляються та складаються відповідно до нормативного регулювання безпечності продуктів харчування ЄС.

Держава здійснює регулювання безпечності та окремих показників якості харчових продуктів шляхом:

- встановлення санітарних заходів;
- встановлення вимог до окремих показників якості харчових продуктів;
- державної реєстрації визначених цим Законом об'єктів санітарних заходів;
- видачі, припинення, анулювання та поновлення експлуатаційного дозволу;

- інформування та підвищення обізнаності операторів ринку і споживачів щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів;
- встановлення вимог щодо стану здоров'я персоналу потужностей;
- участі у роботі відповідних міжнародних організацій;
- здійснення державного контролю;
- притягнення операторів ринку, їх посадових осіб до відповідальності у разі порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів [6].

З 1 вересня 2005 р. Міжнародною організацією зі стандартизації було запроваджено стандарт ISO 22000, який об'єднує принципи аналізу небезпечних факторів і визначає положення системи менеджменту харчової безпеки — вимоги до світових виробників продуктів харчування. Метою запровадження стандарту ISO 22000 є виготовлення безпечних продуктів харчування в системі "від лану — до столу", починаючи від заготівельників кормів, первинної обробки сировини, безпосередніх виробників харчових продуктів, включаючи підприємства — виробники пакувальних матеріалів, харчових добавок тощо. Потребою запровадження відповідного стандарту якості стало збільшення випадків захворювань унаслідок харчових отруєнь серед населення. У країнах ЄС цей стандарт є обов'язковим для учасників харчового ринку. На жаль, в Україні стандарт ISO 22000 не є обов'язковим для виконання підприємствами агропромислового комплексу (АПК) та харчової промисловості.

Зазначимо, що на підставі наказу Держспоживстандарту України № 72 від 2 квітня 2007 р. в Україні з 1 серпня 2007 р. запроваджено Національний стандарт України ДСТУ ISO 22000:2007. На сьогодні в Україні також діє з 1 липня 2003 р. технічний стандарт ДСТУ 4161-2003, який становить вітчизняну систему управління безпечністю харчових продуктів. Останні тенденції в економіці України вказують на необхідність здійснення кардинальних кроків щодо гармонізації вітчизняного законодавства у сфері виробництва продуктів харчування з європейським. Система державних стандартів, які ще й досі застосовуються в Україні, була розроблена для реалізації завдань в умовах планової економіки і не може використовуватися відповідно до принципів ринкової економіки, оскільки саме стандарти продовольчої безпеки є обов'язковими, а стандарти якості приймаються добровільно. Чинні Держстандарти обмежують можливість споживчого ринку, а також гальмують запровадження новітніх технологій харчування. Система держстандартів не може швидко реагувати на появу нових ризиків, які можуть спричинити реальну загрозу продовольчій безпеці. Тому запровадження обов'язковості виконання міжнародного стандарту ISO 22000 з урахуванням членства України в СОТ, що передбачено Законом України "Про ратифікацію протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі" за № 250 від 10 квітня 2008 р. [7].

Оскільки перед Україною в сучасних умовах виникає сприятлива можливість виходу на світові продовольчі ринки, яка залежить від спроможності вітчизняних аграрних підприємств забезпечити відповідно до міжнародних стандартів якість і безпечність продуктів харчування та продовольчої сировини, прийняття цього Закону є першочерговим кроком держави на шляху до побудови нової системи управління якістю серед вітчизняних підприємств харчової промисловості та підприємств АПК.

На жаль, у країні не створено механізму формування продовольчих ресурсів, який має бути заснований на економічному стимулюванні вітчизняних товаровиробників і розвитку ринкової інфраструктури. Потрібно невідкладно розробити обґрунтовані рекомендації щодо удосконалення взаємовідносин бірж із сільськогосподарськими товаровиробниками. Це дасть змогу зменшити кількість посередників у ланцюгу товаропросування.

Станом на сьогодні в Україні спостерігаються негативні тенденції, які проявляються через низку факторів, що впливають на рівень забезпечення продовольчої безпеки. Це зростання протягом останніх років цін на нафту, газ, електроносії, відсутність маркування продукції, яка містить ГМО. Аграрна реформа в Україні затягнулася на невизначений час, тому державна підтримка, особливо в умовах фінансової кризи, є необхідною для аграрних товаровиробників, а завдання здійснити адаптацію аграрного законодавства відповідно до вимог СОТ та ЄС є першочерговим.

Категорія економічної ефективності та відповідні критерії її оцінки в економічній науці ґрунтовно відпрацьовані. В сучасному менеджменті це також обґрунтовано по відношенню до управління організацією (підприємством) в умовах ринкової конкуренції. Ці підходи можуть бути частково використані при визначенні поняття ефективності державного регулювання. Однак повної відповідності бути не може, оскільки це пов'язано з особливістю державного регулювання як діяльності, що здійснюється за допомогою державної влади і державними органами. Тому зміст визначення поняття "ефективність державного регулювання" можна визначити через модель — співвідношення "вхід-вихід", що характеризує діяльність політичної системи в цілому та підсистеми управління, як її частини. На "вході" системи: вимоги суспільства (керуваний об'єкт), які обумовлюють прийняття відповідних рішень і керуючого суб'єкта — легітимність (довіра суспільства) і ресурси, якими володіє держава для реалізації можливих рішень. На "виході" — реальна зміна об'єкта, як наслідок, здійснення рішень і досягнення цілей суб'єкта управління. Поняття "критерій ефективності" державного регулювання визначає ознаку чи сукупність ознак, на основі яких оцінюється ефективність системи державного регулювання. В основі критерію ефективності — покладені принципи державного регулювання, оскільки вони передбачають об'єктивно обумовлені нормативні вимоги, які вироблені практикою державного регулювання та засобами регулювання зв'язку між цілями і результатами регулювання (рис. 2) [8, с. 13].

В залежності від критеріїв ефективності аграрного та продовольчого ринків можна вимірювати за відповідною системою показників [9, с. 320]. З точки зору забезпечення соціально-економічних потреб населення до системи показників вимірювання ефективності державного регулювання галузі доцільно включити.

— Коефіцієнт продовольчого забезпечення населення по видах сільськогосподарської продукції ($K_{пз}$):

$$K_{пз} = \frac{C_{\phi}}{C_{н}} \quad (1),$$

де C_{ϕ} — фактичне споживання певного виду харчового продукту на душу населення в рік, кг;

$C_{н}$ — споживання певного виду харчового продукту на душу населення в рік за нормою, кг.

— Питому вагу витрат на харчування у доходах населення (d):

$$d = \frac{B}{A_{\phi}} \times 100 \quad (2),$$

де d — питома вага витрат на харчування у доходах домогосподарств, %;

B — витрати на харчування в розрахунку на одне домогосподарство, грн;

A_{ϕ} — сукупні доходи в розрахунку на одне домогосподарство, грн.

— Коефіцієнт зайнятості сільського населення ($K_{зн}$):

$$K_{зн} = \frac{K_{п}}{K_{нп}} \quad (3),$$

де $K_{п}$ — середньорічна кількість працівників, що проживають у сільській місцевості, зайнятих у різних сферах матеріальної діяльності, осіб;

Рис. 2. Система вибору інструментів державного регулювання сільського господарства України

$K_{\text{нп}}$ — чисельність сільського населення у працездатному віці, осіб.
 P_c — Рівень соціальної підтримки сільського населення (P_c):

$$P_c = \frac{B_c}{K_n} \quad (4),$$

де B_c — бюджетні кошти, спрямовані на соціальну підтримку села, гр.од.;

K_n — чисельність сільського населення, осіб.
 P_n — Рівень працевлаштування сільського населення (P_n):

$$P_n = \frac{K_{\text{кп}}}{B} \quad (5),$$

де $K_{\text{кп}}$ — кількість кваліфікованих працівників, що проживають в сільській місцевості, осіб;
 B — кількість вакантних робочих місць.

Використання показників вимірювання ефективності державного регулювання аграрного ринку є актуальним наині з точки зору дотримання вимог Закону України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві". Наприклад, показник рівня працевлаштування сільського населення (P_n) важливий у тому відношенні, що у довгостроковому періоді сільськогосподарські підприємства, мінімізуючи виробничі витрати в умовах зміни масштабів виробництва, повинні прийняти рішення відносно використання таких ресурсів як праця і капітал, які у цьому випадку виступають як змінні фактори. Вирішення проблем пріоритетності факторів виробництва в умовах ринку не завжди здійснюється на користь праці, отже, держава, оберігаючи сільський уклад життя, по-

винна втручатися у регулювання ринку праці. Досвід інших країн світу показує, що визначальним чинником у такому відношенні є фактор зайнятості [10].

Система державного регулювання економіки складається з різноманітних підсистем та поділяється на ієрархічні рівні в залежності від адміністративно-територіального поділу країни. При цьому кожний рівень ієрархії управління являє собою відносно відособлену підсистему в якій наявні свої локальні цілі та відповідно свої локальні критерії ефективності. Таким чином, в ієрархічній структурі загальносистемна ціль розподіляється на систему локальних цілей за відповідними рівнями, утворюючи "дерево цілей" та відповідно "дерево критеріїв ефективності". На кожному рівні управління наявні власні специфічні ресурси на вході, та відповідно, власні притаманні тільки даному рівню отримані результати [11, с. 9]

Світовий досвід переконує, що основою створення раціонального та стійкого, економічного збалансованого сільськогосподарського виробництва є цілеспрямована державна підтримка. Важливе значення мають не лише обсяги державної підтримки, а й механізми її надання. Механізм державної підтримки аграрного сектору регулюється Законом України "Про державний бюджет України" [12] і "Про державну підтримку сільського господарства України" [13], а порядок витрачання бюджетних коштів щорічно визначається окремими постановами Кабінету Міністрів України. Класифікація механізму державної підтримки зображена на рисунку 3.

В державній підтримці сільськогосподарських товаровиробників держава повинна не тільки сприяти інди-

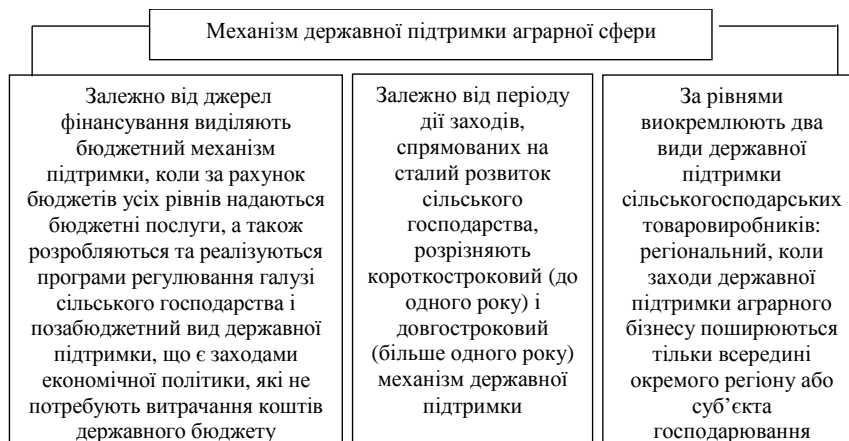

Рис. 3. Диференціювання механізму державної підтримки

Рис. 4. Механізм забезпечення продовольчої безпеки

відуальному підходу, але і стимулювати їх розвивати власну збутову інфраструктуру, що допоможе позбавитись від посередників у сільському господарстві та наблизитись до світових моделей розвитку агропромислового комплексу [14].

7 лютого Кабінет Міністрів України схвалив програми підтримки аграрного сектору за ключовими напрямками у рамках Державного бюджету на 2018 рік. Загальна сума підтримки складе 6,3 млрд грн проти 5,5 млрд грн у минулому році.

Основним критерієм, як показав аналіз міжкатегоріальних зв'язків, досягнення продовольчої безпеки є рівень самозабезпечення продуктами харчування міста, регіону, держави. Суть його зводиться до здатності держави задовольнити потреби населення продуктами харчування, питною водою тощо незалежно від зовнішніх і внутрішніх загроз [15]. Обсяг, якість і асортимент продовольства повинні бути необхідними та достатніми для нормального фізичного і соціального розвитку особистості та, як наслідок, забезпечення здоров'я і розширеного відтворення народонаселення.

Продовольча безпека країни — одна з складових частин національної та економічної безпеки як держави так і країн світу. Для її забезпечення держава використовує цілий ряд засобів, які створюють механізм забезпечення продовольчої безпеки (рис. 4).

На наше переконання, умовами забезпечення продовольчої безпеки регіону є наступні: економічна доступність продуктів харчування; раціональне поєднання продовольства власного виробництва та ввезеного в рамках єдиного економічного простору країни; неприпустимість міжрегіональних бар'єрів у торгівлі.

Неодмінною умовою сталого розвитку аграрного сектору економіки та забезпечення продовольчої безпеки держави є підтримка на рівні держави сільськогосподарських товаровиробників. Сьогодні до організації фінансового забезпечення аграрного сектору економіки потрібний новий підхід, удосконалення розглянутих напрямків державної підтримки шляхом проведення активних заходів на рівні сільськогосподарських підприємств, створення нових фінансово-кредитних структур. На розвиток сталого та конкурентоспроможного агропромислового виробництва має бути спрямована аграрна політика країни. Державі слід продовжувати політику участі в економічному процесі як безпосередньому суб'єкті суспільних і економічних відносин, що сприятиме посиленню підтримки ринкових інституцій і розвитку інфраструктури АПК. Доцільно встановити частину сільського господарства у витратній ча-

стині бюджету відповідно до питомої ваги у ВВП, а також регламентувати надання бюджетної підтримки сільському господарству в регіонах у законодавчому порядку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в Україні та світі питання забезпечення продовольчої безпеки і підтримки достатнього рівня самозабезпечення продовольством є досить гострим. Для його вирішення потрібно прискорити аграрну реформу, спрямовану на модернізацію агросфери, реалізацію комплексу заходів зі створення необхідної інфраструктури, зниження міжрегіональних бар'єрів на шляху руху продовольчої продукції. Такі зміни є необхідною ланкою загальних макроекономічних перетворень економіки в ефективну ринкову систему та спрямовані не тільки на соціально-економічну, галузеву і технологічну реструктуризацію, а й зміну економічної поведінки сільськогосподарських виробників.

Необхідно чітко визначити та сформувати механізм забезпечення продовольчої безпеки, який повинен гарантувати конкурентоспроможність агропромислового комплексу з оптимальною структурою власного виробництва, здатного в умовах світової глобалізації та міжнародної інтеграції випускати якісну продукцію та повною мірою забезпечувати державу і населення продуктами харчування.

Необхідно чітко визначити та сформувати механізм забезпечення продовольчої безпеки, який повинен гарантувати конкурентоспроможність агропромислового комплексу з оптимальною структурою власного виробництва, здатного в умовах світової глобалізації та міжнародної інтеграції випускати якісну продукцію та повною мірою забезпечувати державу і населення продуктами харчування.

Література:

1. Eide A. The human right to adequate food and freedom from hunger // The right to food in theory and practice. Rome: FAO, 1998. — P. 1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/w9990e/w9990e03.htm>
2. Совместное заявление по всемирной продовольственной безопасности. Аквилская инициатива по продовольственной безопасности (АИПБ). Документ принят главами государств и правительств "Группы восьми" 8—10 июля 2009 года: пер. с англ. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/events/articles/2009/07/219334/219445.shtml>

3. Цілі сталого розвитку 2016—2030 pp. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>

4. Про Стратегію сталого розвитку "Україна — 2020": Указ президента України за № 5/2015 від 12 січ. 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

5. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України за № 1437-р від 30 груд. 2015 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/248907971>

6. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України за № 771 від 23 груд. 1997 р. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>

7. Про ратифікацію протоколу про вступ України до СОТ: Закон України за № 250 від 10 квіт. 2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/250-17>

8. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.03 — економіка та управління національним господарством / А.Д. Діброва. — Київ, 2008. — 40 с.

9. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. — Ужгород: ІВА, 2005. — 400 с.

10. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закону України, затверджений Верховною Радою УРСР за № 400-ХІІ від 17 жовт. 1990 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/250-17> <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/400-12>

11. Гатаулін А.М. О системном подходе к оценке экономической эффективности в АПК / А.М. Гатаулін // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2006. — №8. — С. 8—11.

12. Про державний бюджет України на 2018 рік: Закон України за № 2246-VIII від 07 груд. 2017 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>

13. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України за № 1877-IV від 24 черв. 2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

14. Чернієнко О.О. Сучасні проблеми державного регулювання ринку цукру / О.О. Чернієнко // Економіка АПК. — 2012. — № 2. — С. 61—65.

15. Румик І.І. Оцінка загроз продовольчої безпеки України / І.І. Румик // Збірник наукових праць "Вчені записки Університету економіки та права "КРОК". — Вип. 32. — Т. 2. — К., ВНЗ "Університет економіки та права "Крок", 2012. — С. 137—143.

References:

1. Eide, A. (1998), "The human right to adequate food and freedom from hunger", The right to food in theory and practice, available at: <http://www.fao.org/docrep/w9990e/w9990e03.htm> (Accessed 30 May 2018).

2. G8 (2009), "Joint Declaration on World Food Security. Aquile Initiative on Food Security (AIPB). The document was adopted by the Heads of State and Government of the G8 on July 8—10, 2009", available at: <http://archive.kremlin.ru/events/artitsles/2009/07/219334/219445> (Accessed 30 May 2018).

3. UN (2017), "The goals of sustainable development 2016—2030", available at: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (Accessed 30 May 2018).

4. President of Ukraine (2015), Decree "About the Strategy of Sustainable Development "Ukraine 2020"", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (Accessed 30 May 2018).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Order "On Approval of the Concept of the State Target Program for the Development of the Agricultural Sector for the period up to 2020", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/248907971> (Accessed 30 May 2018).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Quality and Safety of Food Products and Food Raw Materials", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 30 May 2018).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2008), The Law of Ukraine "On the Ratification of the Protocol on the Accession of Ukraine to the World Trade Organization", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/250-17> (Accessed 30 May 2018).

8. Dibrova, A.D. (2008), "State regulation of agricultural production", Ph.D. Thesis, Ekonomy, Kyiv, Ukraine.

9. Mohyl'nyj, O. M. (2005), Rehulivannia ahrarnoi sfery [Regulation of agrarian sphere], ІВА, Uzhgorod, Ukraine.

10. Verkhovna Rada of Ukraine (1990), The Law of Ukraine "On the Ratification of the Protocol on the Accession of Ukraine to the World Trade Organization", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/250-17> (Accessed 30 May 2018).

11. Hataulyn, A.M. (2006), "About the system approach to the evaluation of economic efficiency in the agroindustrial complex", Ekonomyka sel'skokhozjajstvennykh y perrabatyvaiuschykh predpriyatyj, vol. 8, pp. 8—11.

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2018", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> (Accessed 30 May 2018).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On State Support for Agriculture in Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (Accessed 30 May 2018).

14. Cherniienko, O.O. (2012), "Modern problems of state regulation of sugar market", Ekonomika APK, vol. 2, pp. 61—65.

15. Rumyk, I.I. (2012), "Estimation of threats to Ukraine's food security", Zbirnyk naukovykh prats' Vcheni zapysky Universytetu ekonomiky ta prava, vol. 32, no. 2, pp. 137—143.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2018 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

В. А. Биба,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
Р. Я. Корінець,
к. е. н., Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ УКРАЇНИ

V. Byba,
post-graduate student, Bila Tserkva National Agrarian University
R. Korinets,
PhD in Economics of the National Association

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION ON UKRAINIAN FARM HOUSEHOLDS

Формування ринкових відносин змушує здійснювати підприємницьку діяльність фермерськими господарствами в невизначених умовах. Тому на перший план висувається завдання адаптації їх до нових економічних умов і забезпечення сталого розвитку. Рішення цієї задачі може сприяти підвищенню їх економічної ефективності.

При оцінці економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в фермерських господарствах необхідно враховувати специфіку галузі. Виробництво в сільському господарстві, як ні в якій іншій галузі, пов'язане з використанням природного потенціалу. Тому всі заходи з розвитку сільського господарства і підвищення його ефективності повинні бути спрямовані на збереження навколишнього середовища.

Прийняття фермерських господарств до мінливого ринкового середовища визначило економічну доцільність і виробничу орієнтованість переважної більшості підприємців на вирощування обмеженого переліку високоліквідних культур, які забезпечують прибутковість цих господарств.

Основними проблемами для більшості фермерських господарств, що стримують можливість здійснення розширеного відтворення виробництва сільськогосподарської продукції, є: низька платоспроможність, диспаритет між цінами на продукцію сільського господарства і матеріально-технічні ресурси, нестача оборотних коштів, застаріла техніка, відсутність сучасних технологій виробництва сільськогосподарських культур і вирощування тварин, монополізм заготівельних, переробних і торговельних організацій, труднощі збуту виробленої продукції, недосконалість системи державної підтримки, недоступність банківських кредитів.

Formation of market relations forces the farm households to carry out entrepreneurial activity under uncertain conditions. Therefore, the first task is to adapt the farms to new economic conditions and to ensure sustainable development.

Solving this problem can help increase their economic efficiency.

When assessing the economic efficiency of agricultural production on farms, it is necessary to take into account the specifics of the industry. Production in agriculture, as in any other industry, involves the use of natural potential. Therefore, all measures for the development of agriculture and improving its efficiency should be aimed at preserving the environment.

The adaptation of farm households to a changing market environment has determined the economic expediency and production orientation of the vast majority of entrepreneurs to grow a limited list of highly liquid crops that ensure the profitability of these farms.

The main problems for most farms that restrain the possibility of an expanded reproduction of agricultural production are: low solvency, disparity between prices for agricultural products and material and technical resources, lack of working capital, obsolete equipment, lack of modern technologies of agricultural production and breeding, monopoly of procurement, processing and trade organizations, difficulties in selling manufactured products, imperfection of state support system, lack of bank loans.

Ключові слова: ефективність, виробництво, фермерські господарства, урожайність, рентабельність.
Key words: efficiency, production, farm households, productivity, profitability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Структурні перетворення в аграрному секторі економіки України зумовили формування приватного сектора, одним з представників якого є фермерські господарства.

Довівши свою спроможність і конкурентоспроможність, вони стійко зайняли свою нішу в сільськогосподарському виробництві нашої держави. Ефективне функціонування вищезазначених суб'єктів аграрного бізнесу сприяє підвищенню рівня життя сільського на-

Таблиця 1. Динаміка рентабельності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами України

Показники	Рік					2016 р. у в. п. до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2012 р.	2015 р.
Культури зернові та зернобобові	19,5	9,3	24,2	38,6	38,0	18,5	-0,6
Соняшник	45,4	35,7	40,2	71,5	64,4	19	-7,1
Буряки цукрові фабричні	14,2	8,2	20,9	16,1	32,7	18,5	16,6
Культури овочеві	11,7	22,1	20,3	43,8	21,2	9,5	-22,6
Картопля	-4,2	23,0	26,1	21,5	13,0	17,2	-8,5
Культури плодові та ягідні	8,6	22,7	48,4	66,2	47,5	38,9	-18,7
Виноград	62,9	33,4	-14,7	38,2	61,7	-1,2	23,5
Молоко	4,9	21,4	19,7	20,5	23,3	18,4	2,8
Велика рогата худоба на м'ясо	-7,1	-13,7	-10,1	3,3	-0,1	7	-3,4
Свині на м'ясо	-2,5	-5,0	1,0	2,4	-1,2	1,3	-3,6
Вівці та кози на м'ясо	-13,7	-2,6	-14,0	-2,9	6,0	19,7	8,9
Птиця на м'ясо	13,4	3,4	2,6	10,2	2,3	-11,1	-7,9

селення: появі робочих місць на селі, отримання додаткового заробітку, раціонального використання сільськогосподарських угідь.

Фермерські господарства вносять вагомий внесок у вирішення проблеми продовольчої безпеки. Однак існує безліч невирішених проблем, найгострішими з яких є: загальне технічне і технологічне відставання зазначених суб'єктів господарювання; низькі ціни реалізації сільськогосподарської продукції по відношенню до цін на продукцію інших галузей; неможливість постійного збуту виробленої продукції; інфляція і зростання цін на засоби виробництва, мінеральні добрива, енергоносії; недостатній рівень забезпеченості власними оборотними засобами; тощо.

Реалізовані програми державної підтримки не в повній мірі відповідають вимогам створення умов сталого розвитку фермерських господарств, формування необхідних передумов для модернізації виробництва, а також не носять системний характер.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок щодо вивчення сутності та оцінки функціонування сільськогосподарських підприємств різних форм власності і господарювання зробили українські вчені: Ю. Лупенко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, П. Макарєнко, А. Мельник, А. Молдаван, Ю. Макаров, П. Саблук, І. Червен та інші. Проведені дослідження досить наглядно засвідчують, що у сучасних умовах фермерські господарства є досить потужним сільськогосподарським виробником в Україні. Водночас залишаються невирішеними чимало теоретичних та практичних питань, пов'язаних із оцінкою ефективності функціонування в нашій країні фермерства як малого бізнесу.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо обґрунтування основних аспектів підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Формування ринкових відносин змушує здійснювати підприємницьку діяльність фермерськими господарствами в невизначених умовах. Тому на перший план висувається завдання адаптації їх до нових економічних умов і забезпечення сталого розвитку. Рішення цієї задачі може сприяти підвищенню їх економічної ефективності.

При оцінці економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в фермерських господарствах

необхідно враховувати специфіку галузі. Виробництво в сільському господарстві, як ні в якій іншій галузі, пов'язане з використанням природного потенціалу. Тому всі заходи з розвитку сільського господарства і підвищення його ефективності повинні бути спрямовані на збереження навколишнього середовища [1].

Протягом 2005—2016 рр. фермерські господарства через об'єктивні та суб'єктивні причини не стали провідними виробниками основних видів сільськогосподарської продукції.

Внесок фермерського сектору на розвиток тваринництва не суттєвий. Насамперед це пов'язано:

- з високою трудомісткістю виробництва;
- відсутністю і завищеною вартістю необхідних приміщень та обладнання для утримання тварин;
- низькою рентабельністю галузі.

Саме переважання частки продукції рослинництва у фермерських господарствах негативно позначається на обсягах виробництва сільськогосподарської продукції в роки з несприятливими кліматичними умовами [2].

Підсумковим показником сільськогосподарської діяльності фермерських господарств є рівень рентабельності. У сільськогосподарському виробництві він розраховується як відношення прибутку (збитку) від реалізації сільськогосподарської продукції до її повної собівартості. Його рівень вказує на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції.

Протягом досліджуваного періоду спостерігається прибутковість вирощування сільськогосподарських культур, а в тваринництві — виробництво молока (табл. 1).

Необхідно відзначити, що високий рівень рентабельності є характерним при вирощуванні експортноорієнтованих сільськогосподарських культур, зокрема соняшнику. В зв'язку з цим більшість фермерських господарств у південних та центральних областях України відводять під посіви соняшнику значні площі ріллі, не дотримуючи наукових основ землеробства. Така обставина ставить під сумнів довгострокову перспективу здійснення виробничо-господарської діяльності фермерських господарств.

Суттєві фінансові вкладення держави, у вигляді дотації на розвиток садівництва та ягідництва та сприятлива кон'юнктура ринку стимулювало до залучення інвестицій в технології для вирощування фруктів та ягід. Ця обставина забезпечила прибутковість садівництва та ягідництва фермерських господарств [3].

Слід зауважити, що основна маса вирощеної продукції в фермерських господарствах реалізується в період її збирання, коли ціни, які формуються під впливом попиту та пропозиції, знаходяться на досить низькому рівні. Більшість фермерів не мають складів та інших споруд для зберігання сільськогосподарської продукції. Тому для підвищення ефективності виробництва велике значення має вдосконалення збуту продукції на основі маркетингу.

Сектор фермерських господарств у цілому є прибутковим і рентабельним. Але, по-перше, для нормального відтворення рівень рентабельності сільськогосподарської продукції має бути як мінімум 40%; по-друге, обсяги чистого прибутку, як і рівень рентабельності фермерських господарств, не відповідають потребам відтворення виробництва на інтенсивно-інноваційних засадах.

Необхідно відзначити, що суттєвий вплив на рівень прибутковості має тип фермерських господарств, що виділяються для ведення статистичних спостережень. На основі методологічних положень з організації дер-

Таблиця 2. Групування фермерських господарств за рівнем рентабельності вирощування соняшнику за 2016 р.

Групи за рентабельністю соняшнику, %	Великі і середні				малі			
	% до усіх господарств	Повна собівартість 1 ц соняшнику, грн	Ціна 1 ц соняшнику, грн	Рентабельність, %	% до усіх господарств	Повна собівартість 1 ц соняшнику, грн	Ціна 1 ц соняшнику, грн	Рентабельність, %
до 0	1,7	934,6	801,27	-14,3	9,2	793,4	647,8	-18,3
0,1-40	22,6	777,8	886,52	14,0	44,6	722,8	799,5	10,6
40,1-80	21,5	542,2	841,54	55,2	17,3	546,4	818,0	49,7
80,1-120	17,9	427,8	825,59	93,0	8,9	438,2	840,8	91,8
більше 120	36,3	290,5	857,42	195,1	20,0	276,2	858,5	210,8
Усього	100,0	491,2	856,26	74,3	100,0	525,4	820,6	56,2

Таблиця 3. Групування фермерських господарств за рівнем рентабельності виробництва та реалізації м'яса ВРХ за 2016 р.

Групи за рентабельністю м'яса ВРХ, %	Великі і середні				малі			
	% до усіх господарств	Повна собівартість 1 ц м'яса ВРХ, грн	Ціна 1 ц м'яса ВРХ, грн	Рентабельність, %	% до усіх господарств	Повна собівартість 1 ц м'яса ВРХ, грн	Ціна 1 ц м'яса ВРХ, грн	Рентабельність, %
до -40	50,0	5184,6	1913,53	-63,1	27,1	4132,1	1860,3	-55,0
-40,1 до -20	12,5	2968,9	1941,81	-34,6	24,8	3930,5	2523,3	-35,8
-20,1 до 0	10,7	2470,7	2156,63	-12,7	23,3	2216,0	1964,4	-11,4
0,1-20	16,1	2039,9	2072,05	1,6	15,5	2215,5	2258,3	1,9
більше 20	10,7	1472,6	2165,01	47,0	9,3	1566,5	2287,6	46,0
Усього	100,0	2290,5	2086,08	-8,9	100,0	2113,2	2265,6	7,2

жавних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств визначають порядок організації та методологію проведення цих державних статистичних спостережень для цілей статистики сільськогосподарських підприємств підприємства розподілені за розміром на дві групи: великі й середні сільськогосподарські підприємства та малі сільськогосподарські підприємства. Великим, середнім сільськогосподарським підприємством є підприємство, розмір якого дорівнює, або перевищує порогові значення хоча б за одним з таких статистичних критеріїв: — площа сільськогосподарських угідь — 200 гектарів; чисельність великої рогатої худоби — 50 голів; — чисельність свиней — 50 голів; — чисельність овець або кіз — 50 голів; — чисельність птиці — 500 голів; — кількість працюючих у сільському господарстві — 20 осіб; — обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільськогосподарства — 150 тис. грн. Відповідно, підприємство, розмір якого менше зазначених порогових величин, є малим сільськогосподарським підприємством [4].

Крім того, відповідно до Закону України "Про фермерське господарство" використано поняття фермерського господарства, а саме: фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону [5].

Як свідчать результати групувань, вирощування соняшнику фермерських господарств у залежності від типу найвищий рівень ефективності мають середні і великі (табл. 2).

Як свідчать результати дослідження, у середніх і великих фермерських господарствах значно вищий рівень закупівельних цін, що є свідченням про кращу якість насіння соняшнику, більш ефективніша система збуту в порівнянні з малими. Значно нижчий рівень витрат є свідченням застосування інноваційних технологій при вирощуванні соняшнику, а також наявність відповідного рівня матеріально-технічного забезпечення середніх і великих фермерських господарств.

Високий рівень собівартості соняшнику у малих фермерських господарствах викликано в першу чергу нетриманням агротехнологічних умов вирощування даної сільськогосподарської культури. Зокрема запіз-

нення зі збиранням соняшнику до повного висихання усіх рослин призводить до значного недобору врожаю (в середньому — 1,7 ц/га) через збільшення втрат насіння від самовимолочування й осипання внаслідок пошкодження робочими органами комбайнів [6].

Проте при виробництві м'яса великої рогатої худоби спостерігається діаметрально протилежна ситуація. Прибутковість виробництва яловичини в малих фермерських господарств забезпечується за рахунок низького рівня собівартості та високого рівня закупівельних цін (табл. 3).

Необхідно відзначити, що при порівняльному аналізі ефективності виробництва яловичини в малих, середніх і великих фермерських господарствах 4—5 груп прибутковість забезпечується за рахунок значно вищих закупівельних цін. Дана обставина свідчить про ефективність збутової політики малих фермерських господарств.

Аналіз характеру діяльності фермерських господарств дозволяє виділити три їх групи. Перші — господарства, фактично схожі з особистими підсобними господарствами, що забезпечують найчастіше зайнятість глави і членів господарства та виробляють продукцію для особистого споживання. Друга — сімейні селянські господарства, які виробляють товарну продукцію для реалізації на ринку. Третя — великі фермерські господарства, які використовують працю найманих працівників та за технологією виробництва, що не відрізняються від великих сільськогосподарських підприємств.

Оцінюючи натуральні показники виробництва продукції рослинництва в порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами можемо констатувати, що урожайність сільськогосподарських культур у цій категорії сільськогосподарських підприємств значно нижча в порівнянні з господарствами корпоративного сектору аграрної економіки в цілому (табл. 4).

Подібна ситуація проявляється при проведенні порівняльного аналізу продуктивності сільськогосподарських тварин та птиці між фермерських господарств та сільськогосподарськими підприємствами в цілому (табл. 5).

Дані таблиці 5 свідчать про те, що показники ефективності виробництва продукції тваринництва в фермерських господарствах поступаються показникам у великих сільськогосподарських підприємствах, бо більшість продукції тваринництва виробляється в тваринницьких комплексах, що інтенсивно використовують

Таблиця 4. Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах та сільськогосподарських підприємствах — у цілому (ц/га)

Культура	Вид підприємства	Рік							
		2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Культури зернові та зернобобові	С/г підприємства	18,3	25,9	27,6	33,4	43,0	47,5	43,8	50,0
	Фермерські господарства	15,8	22,0	21,9	24,0	32,1	35,3	33,4	39,2
	Різниця	2,5	3,9	5,7	9,4	10,9	12,2	10,4	10,8
Буряк цукровий фабричний	С/г підприємства	171,0	255,4	281,5	420,6	419,4	490,2	448,2	494,0
	Фермерські господарства	186,3	238,1	250,8	387,2	376,0	507,1	422,3	486,4
	Різниця	-15,3	17,3	30,7	33,4	43,4	-16,9	25,9	7,6
Соняшник	С/г підприємства	11,8	12,8	15,4	17,4	22,8	20,5	23,0	23,5
	Фермерські господарства	10,2	11,1	13,4	15,5	20,9	18,2	20,8	21,2
	Різниця	1,6	1,7	2	1,9	1,9	2,3	2,2	2,3
Картопля	С/г підприємства	109,1	147,8	171,0	192,0	221,2	256,4	198,6	212,1
	Фермерські господарства	128,9	150,8	159,5	170,5	225,5	227,0	163,2	182,6
	Різниця	-19,8	-3	11,5	21,5	-4,3	29,4	35,4	29,5
Культури овочеві	С/г підприємства	88,3	154,5	207,0	313,7	312,3	346,4	363,4	382,7
	Фермерські господарства	78,2	136,5	159,2	264,4	288,2	297,0	316,3	307,9
	Різниця	10,1	18	47,8	49,3	24,1	49,4	47,1	74,8
Культури плодів та ягідні	С/г підприємства	10,9	16,0	38,2	51,4	64,0	53,7	70,8	72,5
	Фермерські господарства	11,5	17,3	49,7	49,6	58,5	68,2	69,8	91,3
	Різниця	-0,6	-1,3	-11,5	1,8	5,5	-14,5	1	-18,8

наявний виробничо-ресурсний потенціал. Тому показники ефективності діяльності фермерських господарств доречніше було б порівнювати з групою сільськогосподарських підприємств з більш низьким обсягом продажів. Таким чином, економічна ефективність фермерських господарств визначається багатьма факторами. При цьому важливе значення має концентрація виробництва.

Порівняльна оцінка показала, що, незважаючи на те, що показники ефективності виробничої діяльності фермерських господарств поступають показникам великих сільськогосподарських підприємств, по окремих з них відзначається позитивна тенденція до зростання.

Дослідження показали, що основною проблемою розвитку фермерських господарств є слабка матеріально-технічна база, зумовленої низькою платоспроможністю, диспаритетом цін, відсутністю сервісного обслуговування сільськогосподарської техніки.

Не менш важливим елементом діяльності фермерських господарств є трудові ресурси. Вони служать своє-

рідним обмежувачем економічного розвитку фермерських господарств, бо є дефіцитним ресурсом, особливо при слабкій матеріально-технічній базі господарства [7]. Політика використання праці найманих робітників не отримала належного поширення, через відсутність привабливості селянської праці, трудомісткості і тяжкості для більшості потенційних найманих працівників. Середня чисельність трудових ресурсів в розрахунку на 1 господарство становить 2—3 людини. Проведена оцінка діяльності фермерських господарств показала, що сучасні господарства потребують грамотних фахівців, що володіють знанням основ агротехніки вирощування сільськогосподарських культур, веденням бухгалтерського обліку, оподаткування, здатні виконувати комерційні та управлінські функції. Як правило, число членів фермерського господарства, обмежується складом сім'ї, обов'язки між членами господарства чітко розподілені, найманих працівники залучають на посівні і збиральні роботи. Разом з тим, слід зазначити, що наявний освітній і віковий потенціал членів фермерського

Таблиця 5. Динаміка продуктивності сільськогосподарських тварин та птиці в фермерських господарствах та сільськогосподарських підприємствах — у цілому

Вид тварин та птиці	Вид підприємства	Рік				
		2012	2013	2014	2015	2016
Приріст ВРХ	С/г підприємства	451	478	472	514	508
	Фермерські господарства	459	467	484	478	459
	Різниця	-8	11	-12	36	49
Приріст свиней	С/г підприємства	408	441	443	460	460
	Фермерські господарства	338	330	356	389	343
	Різниця	70	111	87	71	117
Приріст птиці	С/г підприємства	29	28	25	27	29
	Фермерські господарства	50	30	27	22	21
	Різниця	-21	-2	-2	5	8
Середньо річний надій	С/г підприємства	4124	4598	4849	5060	5351
	Фермерські господарства	3982	3929	3710	4757	5274
	Різниця	142	669	1139	303	77

господарства дозволяє повністю забезпечити виконання всіх трудових процесів в аграрному виробництві — від виконання виробничих операцій до здійснення управлінської та комерційної функції, що визначають підприємницький характер діяльності фермерських господарств [8].

Таким чином, проведений аналіз показав, що основними проблемами розвитку фермерського руху є: невирішеність питань забезпечення оптимізації землекористування фермерських господарств; відсутність державної підтримки фермерів і механізму, що гарантує цільове використання державних коштів; відсутність стимулювання внутрішніх можливостей господарства, збереження та раціонального використання наявного виробничо-технологічного потенціалу; складність економічних умов виробництва (система оподаткування, неефективна ринкова інфраструктура обслуговування і забезпечення фермерських господарств, відсутність системи страхування, дефіцит власних обігових коштів і проблеми з реалізацією продукції); низький рівень розвитку виробничої бази фермерського сектора і забезпечення умов для зростання продуктивності селянської праці і її привабливості в фінансовому і моральному плані; відсутність інвестицій в приватний сектор аграрної економіки; недостатній рівень розвитку інформаційно-консультаційного обслуговування і системи навчання фермерів; відсутність соціального забезпечення членів фермерських господарств та зайнятих у них найманих працівників; наявність втрачених людьми традицій заняття приватним бізнесом і необхідність психологічної переорієнтації сільського населення; відсутність практичного досвіду ведення бізнесу і необхідного для цього професійної освіти.

Однак народногосподарські функції фермерських господарств не вичерпуються лише виробництвом. Вони більш широкі. Це, по-перше, сприяння зайнятості та зростання доходів сільського населення, що особливо важливо в умовах, коли 60% сільських сімей перебувають за межею бідності по де-ніжним доходам. По-друге, фермерські господарства сприяють збереженню сільського населення і сільського способу життя, вносять вклад в підтримку біологічного різноманіття та соціального контролю над територією і забезпечення їх стійкості в виробництві суспільних благ.

ВИСНОВКИ

Отже, для ефективної роботи фермерських господарств необхідно, в першу чергу, створити налагоджений економічний механізм їх функціонування в умовах ринкової економіки. Але ефективність фермерського виробництва визначається і іншою групою факторів, що залежать безпосередньо від виробників продукції. До них відносять обсяг реалізованої продукції, терміни і канали її реалізації, якість виробленої продукції, витрати виробництва та інші. Результати наших досліджень свідчать також про те, що в складних економічних умовах неможливо обійтися без розвитку підприємств малих форм господарювання. Отримана тут продукція є істотним доповненням в збільшенні виробничих ресурсів населення. На цьому етапі подальшого розвитку ринкових відносин істотно зросло соціально-економічне значення фермерських господарств і як постачальника додаткової кількості продовольства, і як чинника раціонального використання праці всіх категорій сільського населення. Проведені дослідження переконливо свідчать про те, що в підприємствах малих форм господарювання є значні резерви збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і підвищення їх економічної ефективності на основі інтенсифікації та оптимізації виробництва, вдосконалення системи збуту і розвитку міжгосподарської кооперації.

Література:

1. Гнатишин Л.Б. Фермерські господарства Карпатського регіону України в контексті соціально-економічної доктрини їх розвитку / Л.Б. Гнатишин // *Modern economics*. — 2017. — № 2. — С. 12—18.
2. Голубев А. Фермерські господарства України: тенденції розвитку та економіко-соціальна сутність / А. Голубев // *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. — 2017. — № 1. — С. 58—63.
3. Демчак І.М. Фермерські господарства: сучасний стан та проблеми розвитку / І.М. Демчак, І.В. Свиноус, Д.М. Микитюк, О.П. Сидорук, В.А. Биба // *Продуктивність агропромислового виробництва*. — 2016. — № 28. — С. 43—49.
4. Прокопенко О.М. Методологічні положення з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств / О.М. Прокопенко. — К.: — 2011 — 21 с.
5. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV / Верховна Рада України // Офіційний інтернет-сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
6. Ящук Н. Втрати зерна: причини, наслідки та способи запобігти []: научное издание / Н. Ящук // *Пропозиція: український журнал з питань агробізнесу: інформаційний щомісячник*. — 2011. — № 7. — С. 60—62.
7. Шулський М.Г. Фермерство — витоки розвитку: зональний аспект / М.Г. Шулський // *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія: Економічні науки*. — 2017. — Т. 19, № 76. — С. 118—123.
8. Маренич Т.Г. Фермерство в Україні та перспективи його функціонування / Т.Г. Маренич, Д.В. Борисовський // *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. — 2015. — Вип. 161. — С. 37—50.

References:

1. Hnatyshyn, L.B. (2017), "Farms of Carpathian region of Ukraine in the context of socio-economic doctrine of their development", *Modern economics*, vol. 2, pp. 12—18.
2. Holubiev, A. (2017), "Farmers of Ukraine: trends of development and economic and social essence", *Visnyk APSVT*, vol. 1, pp. 58—63.
3. Demchak, I.M. Svyynous, I.V. Mykytiuk, D.M. Sydoruk, O.P. and Byba V.A. (2016), "Farms: the current state and development problems", *Produktyvnist' ahropromyslovoho vyrobnytstva*, vol. 28, pp. 43—49.
4. Prokopenko, O.M. (2011), *Metodolohichni polozhennia z orhanizatsii derzhavnykh statystychnykh sposterzhen' zi statystyky sil's'kohospodars'kykh pidpryiemstv* [Methodological provisions on the organization of state statistical surveys on statistics of agricultural enterprises], Kyiv, Ukraine.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Law of Ukraine "On Farming Enterprise"*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (Accessed 03 May 2018).
6. Yashchuk, N. (2011), "Loss of Grain: Causes, Consequences and Methods to Avoid", *Propozytsiia*, vol. 7, pp. 60—62.
7. Shul's'kyj, M.H. (2017), "Farming — the origins of development: the zonal aspect", *Naukovyj visnyk L'vivs'koho natsional'noho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohij imeni S.Z. Gzhyts'koho. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 19, no. 76, pp. 118—123.
8. Marenych, T.H. and Borysovs'kyj, D.V. (2015), "Farmers in Ukraine and prospects for its functioning", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 161, pp. 37—50.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2018 р.

УДК 338.001.36

С. М. Савченко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ

В. В. Ткач,

студент, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЗОТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

S. Savchenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor Department of International Economics, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

V. Tkach,

student, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv

RATING THE COMPETITIVENESS OF UKRAINE'S GAS TRANSMISSION SYSTEM

Україна має достатньо ресурсів та конкурентних переваг для того, щоб стати енергонезалежною та самодостатньою державою. На шляху до цієї мети постає стратегічно важливе завдання — інтеграція в європейський енергетичний простір. Робота у цьому напрямі спільно з країнами ЄС ставить ряд вимог до України, зокрема до її газотранспортної системи (ГТС), адже на газовому ринку ЄС вітчизняна інфраструктура не є достатньо конкурентоспроможною. Статтю присвячено порівняльній оцінці конкурентоспроможності української ГТС та пошуку заходів щодо її підвищення, а відтак і забезпечення енергонезалежності нашої держави. Оцінка проводилася за вісьма показниками (довжина ГТС, потужність ПСГ, втрати при транспортуванні природного газу, його споживання, кількість точок входу/виходу ГТС, кількість затверджених проектів щодо оновлення ГТС, доля державної власності ГТС та кількість СПГ-терміналів) у порівнянні із сімома країнами ЄС (Франція, Італія, Румунія, Іспанія, Польща, Бельгія та Чехія). Обґрунтовано доцільність використання кожного із показників та визначено місце, яке посідає ГТС України серед оцінюваних країн.

Ukraine has enough resources and competitive advantages in order to become an energy independent and self-sufficient state. On the way to this goal there is a strategically important task — integration into the European energy space. Operation in this direction, together with EU countries, raises a number of requirements for Ukraine, in particular for its gas transmission system (GTS), because the domestic infrastructure on the EU gas market would not be sufficiently competitive. This article is devoted to a comparative assessment of the Ukrainian GTS competitiveness and the search for ways of its enhancing, and, therefore, ensuring the energy independence of our state. The assessment was conducted using eight indicators (GTS length, UGS capacity, losses in natural gas transportation, natural gas consumption, number of GTS points of entry/exit, number of approved projects for the GTS's renovation, the share of state's GTS ownership and the number of LNG-terminals) compared to seven EU countries (France, Italy, Romania, Spain, Poland, Belgium and the Czech Republic). The expediency of every indicator usage was substantiated and the Ukrainian GTS's position among the assessed countries is determined.

Ключові слова: конкурентоспроможність, газовий ринок, газотранспортна система, підземні газосховища, Європейський Союз, СПГ-термінал.

Key words: competitiveness, gas market, gas transportation system, underground gas storage facilities, European Union, LNG-terminal.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Протягом останнього десятиліття в Україні, країнах Європейського Союзу та загалом у світі відчувається нагальна потреба в енергонезалежності держави, диверсифікації джерел надходження енергоресурсів та самостійності економічного розвитку і піднесення. За таких умов виникає першочергове завдання — підвищення конкурентоспроможності газотранспортної системи України та її інтеграція в енергетичний простір Євросоюзу, що обумовлює актуальність цього дослідження.

Хоча існує безліч факторів, які обмежують співпрацю з Україною, проте європейські енергетичні компанії зацікавлені в тому, щоб поставки газу через Україну на ринок ЄС були надійними, особливо за умов активізації виробництва та використання скрапленого газу у світі. Тому вирішення проблеми підвищення конкурентоспроможності вітчизняної ГТС буде вигідним для обох сторін — нашої держави та Євросоюзу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням специфіки конкурентоспроможності підприємств, методів її оцінки та дослідженням питань ефективності діяльності суб'єктів господарювання займалися такі науковці, як Прахалад К., Хемел Г. та Солонінко К. [1; 2], чії думки враховувалися при написанні даної статті. Також серед вітчизняних вчених та експертів, що розкривали у своїх працях важливі аспекти проблем конкурентоспроможності та діяльності газотранспортних підприємств, слід зазначити Вечеровську О., Захарченка А., Мельниченка І. та Сапегіна С. [3—6].

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є дослідження факторів, що впливають на конкурентоспроможність газотранспортної системи України та визначення її рівня у порівнянні з країнами Європейського Союзу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Конкурентоспроможність є одним з основних понять, яке активно використовується в економічній теорії та практиці. Та перш ніж розглядати поняття конкурентоспроможності необхідно зазначити, що вона існує на декількох рівнях: макрорівень, на якому конкурують країни, на другому рівні конкуренція відбувається між підприємствами і на мікрорівні розглядається конкурентоспроможність товару. Наша задача при цьому, — залишатися на межі перших двох рівнів, тобто конкурентоспроможності країни та підприємства. Оскільки ми розглядаємо українську ГТС, як один з основних елементів нафтогазової промисловості країни, з яким пов'язана діяльність усіх її підприємств.

Як відомо, існує більше сорока визначень конкурентоспроможності підприємства. Розглядати їх усі не доцільно, тому варто навести визначення фахівців, які провели детальний аналіз більшості з них. На їхню думку, конкурентоспроможність потрібно розуміти як створення у внутрішньому середовищі суб'єкта господарювання залучених ресурсів, у результаті якого він має змогу надавати в поточному та майбутньому періоді пропозиції, більш привабливі для споживачів порівняно з конкурентами [7, с. 23].

Рівень конкурентоспроможності є узагальнюючою техніко-економічною характеристикою, яка може виражатись інтегральним показником. Один із способів отримання інтегрального показника конкурентоспроможності передбачає формування системи показників, що характеризують найважливіші аспекти діяльності підприємства, визначення їх кількісних значень та інтегрування в єдиний узагальнюючий показник конкурентоспроможності. Для цього необхідна побудова однієї з трьох моделей: адитивної, мультиплікативної та таксономічної.

Основною проблемою застосування адитивних та мультиплікативних схем отримання інтегрального показника конкурентоспроможності є складність визначення питомої ваги окремих показників. Навіть залучення експертів не дозволяє отримати експертним шляхом універсальну формулу, оскільки для конкурентоспроможності окремих підприємств внесок окремих показників в інтегральну конкурентоспроможність може бути суттєво різним.

Тому, на наш погляд, найбільш доцільно застосовувати таксономічну схему отримання інтегрального показника конкурентоспроможності. У цьому разі його знаходять за формулою [8, с. 4]:

$$F_i = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_j)^2} \quad (1),$$

де F_i — інтегральний показник конкурентоспроможності підприємства;

Z_j — значення окремих показників конкурентоспроможності підприємства загальною кількістю n .

Перевагами цієї схеми отримання інтегрального показника є досить просте вирішення зведення у зівставний вигляд часткових показників, можливість швидкої декомпозиції інтегрального показника на окремі блоки та виявлення за допомогою цього найбільш проблемних місць у забезпеченні конкурентоспроможності.

Використовуючи таксономічну схему розрахуємо рейтингову оцінку конкурентоспроможності ГТС України та таких країн ЄС, як Франція, Італія, Румунія, Іспанія, Польща, Бельгія та Чехія (табл. 1). Основним показником, який при цьому буде враховуватися, є ефективність ГТС, що характеризується довжиною, потужністю, та надійністю. Оскільки Україна є найбільшою за площею країною серед країн ЄС, то очевидним є той факт, що вона має найдовші газопроводи. Тому при розрахунку буде враховуватися значення відносно

довжини газопроводів (за формулою 2).

$$\mu = \frac{L_T}{V_{KP}} \quad (2),$$

де μ — відносне значення довжини газопроводів,

L_T — довжина газопроводів,

V_{KP} — площа країни.

Потужність ПСГ є тим максимальним об'ємом природного газу, який вони можуть вміщувати. Надійність у свою чергу можна оцінити за допомогою показника втрат при транспортуванні природного газу.

Усі перелічені показники, крім втрат при транспортуванні, є бажаними, тобто чим вони є більшими, тим вища конкурентоспроможність ГТС. Більші втрати при транспортуванні газу свідчать про ненадійність ГТС, а збільшення цього показника знижує її конкурентоспроможність.

Крім цього, для оцінки буде використовуватися показник попиту на природний газ, що визначається рівнем споживання на душу населення в країні та кількість точок входу/виходу ГТС. Чим більше газу необхідно населенню певної країни, тим більш затребуваною є ГТС цієї країни і тим більше точок входу/виходу вона містить, тобто має перевагу перед конкурентами. Точки входу/виходу, в яких відбувається прийом та передача природного газу, враховуються не лише на кордоні, а і на території певної держави.

Також на конкурентоспроможність ГТС впливає кількість проектів, які затверджують державні органи кожного року для її оновлення. Європейська мережа операторів газотранспортних систем EntsoG у своєму Плані розвитку газотранспортної мережі 2017 [9] оприлюднює інформацію про кількість проектів, пов'язаних із оновленням систем транспортування та зберігання газу у ПСГ, а також СПГ-терміналів, по країнах. Ці дані будуть використані для розрахунку рівня конкурентоспроможності.

Незважаючи на певні переваги державної форми власності, на нашу думку, газотранспортна система будь-якої країни не повинна на всі 100% належати державі через надто значні недоліки такого володіння. По-перше, регулювання природною монополією стає надто політизованим, відбувається лобювання монопольних інтересів, створюється додатковий тиск на споживачів, що робить систему управління ГТС неефективною. По-друге, державі не вигідно встановлювати гнучку тарифну і цінову політику. І по-третє, дуже часто інфраструктура залишається недофінансованою через кризу, дефіцит держбюджету або нестабільне економічне становище [5, с. 58]. Тому пропонується порівняти ГТС України, яка повністю належить державі, та інших країн Європи. Оцінка при цьому буде проводитись за бальною шкалою, де 1 бал отримують країни із 100% державної власності ГТС, а 11 балів — країни, в яких ГТС повністю приватизована.

Останній показник, що розглядається з метою оцінки рівня конкурентоспроможності ГТС певної країни — кількість СПГ-терміналів. СПГ-термінал — це спеціальні портові споруди, призначені для скраплення і відправки зрідженого природного газу, а також для отримання і регазифікації зрідженого природного газу. Типовий процес, що відбувається на СПГ-терміналі, складається із декількох фаз. Газ спочатку добувається і транспортується на збагачувальну фабрику, де він очищується шляхом видалення будь-яких конденсатів, таких як вода, масла, бруд, а також інші гази, як-от: CO_2 і H_2S . Також на терміналі з потоку газу видаляється ртуть. Потім газ охолоджується до тієї стадії, поки він не розріджується. Після цього СПГ зберігається в резервуарах і може бути завантажений і відправлений [10]. Очевидно, що СПГ-термінал дуже важливий для всієї ГТС, тому їх кількість впливає на конкурентоспроможність ГТС.

Відносні показники (табл. 2) розраховуються шляхом визначення максимального значення показника та прийняття його за одиницю і подальшого ділення всіх

Таблиця 1. Вихідні дані для розрахунку рівня конкурентоспроможності ГТС України та країн ЄС

Показник	Україна	Франція	Італія	Румунія	Іспанія	Польща	Бельгія	Чехія
Довжина ГТС	0,066	0,058	0,107	0,055	0,020	0,033	0,134	0,048
Потужність ПСГ, млрд м ³	31	12,9	17,9	3,1	3,1	3,4	0,8	3,6
Втрати при транспортуванні природного газу на кілометр ГТС, тис. ТНЕ* / км	11,85	11,86	8,56	6,86	9,64	2,57	5,98	29,00
Споживання природного газу на 1 особу, ТНЕ / ос.	0,31	0,43	0,55	0,26	0,29	0,24	0,83	0,50
Кількість точок входу/виходу	41	34	19	23	18	52	29	13
Кількість затверджених проектів станом на 2017 рік	2	11	15	13	16	10	3	6
Доля державної власності ГТС, балів	1	1	11	1	10,5	1	11	11
Кількість СПГ-терміналів	0	4	3	0	7	1	1	0

Примітка: * ТНЕ — тонна нафтового еквіваленту — еквівалентна кількість енергії, що виділяється при спалюванні однієї тонни сирої нафти (1 тис. м³ природного газу = 0,812 ТНЕ).

Джерело: складено та розраховано за [11, с. 62—63; 12; 9, с. 151, 13].

інших значень на максимальний:

$$x_{ij} = \frac{a_{ij}}{\max a_{ij}} \quad (3),$$

де x_{ij} — відносний показник;
 a_{ij} — значення показника, що розглядається.

Якщо з економічної точки зору найкращим є мінімальне значення показника, необхідно змінити шкалу розрахунку, щоб найменшому результату відповідала найбільше значення показника:

$$x_{ij} = \frac{\min a_{ij}}{a_{ij}} \quad (4),$$

Таблиця 2. Відносні показники

Показник	Україна	Франція	Італія	Румунія	Іспанія	Польща	Бельгія	Чехія
Довжина ГТС, тис. км	0,492	0,433	0,798	0,410	0,149	0,246	1	0,358
Потужність ПСГ, млрд м ³	1	0,416	0,577	0,100	0,100	0,110	0,026	0,116
Втрати при транспортуванні природного газу на кілометр ГТС, тис. ТНЕ* / км	0,217	0,217	0,300	0,375	0,267	1	0,430	0,089
Споживання природного газу на 1 особу, ТНЕ / ос.	0,373	0,518	0,663	0,313	0,349	0,289	1	0,602
Кількість точок входу/виходу	0,788	0,654	0,365	0,442	0,346	1	0,558	0,250
Кількість затверджених проектів станом на 2017 рік	0,125	0,687	0,937	0,8125	1	0,625	0,187	0,375
Доля державної власності ГТС, %	0,091	0,091	1	0,091	0,954	0,091	1	1
Кількість СПГ-терміналів	0	0,571	0,429	0	1	0,143	0,143	0

Джерело: розраховано за [табл. 2.5].

Для всіх показників, крім втрат при транспортуванні, використовувалась формула 3. Так як цей показник є негативним, то для нього використовувалась формула 4. Інтегральний показник конкурентоспроможності (табл. 3) був отриманий за допомогою формули 1.

Отже, за результатами розрахунків українська ГТС опинилась на п'ятому місці після Італії, Бельгії, Іспанії та Польщі, що свідчить про те, що українська ГТС при наявних конкурентних перевагах не є достатньо конкурентоспроможною. Найвпливовішими показниками виявилися потужність ПСГ, за якою Україна лідирує в порівнянні з європейськими країнами, а також доля державної власності ГТС і кількість СПГ-терміналів, за якими наша держава має нульові значення.

Тож необхідні певні заходи для правильної організації роботи ГТС України. Виходячи із проведеної оцінки, ці заходи повинні включати: часткову приватизацію вітчизняною ГТС та побудову власного СПГ-терміналу. Український уряд оголосив про плани щодо такого будівництва, на березі Чорного моря в Одеській області, ще у 2009 році [4]. Однак, як повідомив Ігор Прокіпів — заступник міністра енергетики і вугільної промисловості України, проект не виконаний, адже станом на 2017 рік в Україні немає інвесторів, які готові вкласти кошти у будівництво СПГ-терміналу [3].

Вигід від власного СПГ-терміналу багато. В першу чергу — це диверсифікація поставок природного газу. Україна зможе отримувати не лише російський газ, а й скраплений природний газ з країн ЄС, Катару та США, які готові його постачати в Україну.

Крім цього, конкурентоспроможність вітчизняної ГТС значно погіршує зношеність її компонентів. Відомо, що перекачування газу в системі здійснюється компресорними станціями, переважна більшість яких експлуатуються ПАТ "Укртрансгаз" довше призначеного строку. У комплектації таких компресорних станцій застосовано металомістке, низькоефективне і морально застаріле обладнання 80-х років минулого сторіччя. Вони включають газоперекачувальні агрегати, деякі з яких вичерпали свій експлуатаційний ресурс і працюють в умовах продовженого ресурсу [6]. Через незадовільний стан та неоптимальну структуру газорозподільних мереж існує ризик збільшення кількості аварій та втрат природного газу у розподільчих мережах.

При розробці шляхів підвищення конкурентоспроможності української системи транспортування та зберігання газу слід пам'ятати про те, що вони повинні відповідати національним інтересам, інтересам вітчизняних споживачів та потребам української економіки; забезпечувати дотримання міжнародних екологічних норм і зобов'язань та інноваційну модернізацію і зростання.

ВИСНОВКИ

Конкурентоспроможність газотранспортної системи слід розглядати як такі перетворення залучених ресурсів у ГТС, у результаті яких система здатна забезпечувати споживачів природним газом кращим, надійнішим та більш вигідним для них шляхом, ніж конкуренти.

На конкурентоспроможність української ГТС впливають такі показники, як дов-

жина ГТС, потужність ПСГ, втрати при транспортуванні природного газу, його споживання, кількість точок входу/виходу ГТС, кількість затверджених проєктів щодо оновлення ГТС, доля державної власності ГТС та кількість СПГ-терміналів, при чому за першими двома Україна має значні конкурентні переваги. Оцінка конкурентоспроможності вітчизняної ГТС виявила, що Україна знаходиться на п'ятому місці серед семи досліджуваних країн ЄС.

Низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної ГТС значною мірою зумовлений неефективною системою управління і напруженою соціально-економічною ситуацією в країні, високим рівнем зношеності її компонентів та відсутністю СПГ-терміналів. Вирішення цих питань дозволить покращити загальний стан паливно-енергетичного комплексу України, що в свою чергу має вплив на розвиток економіки в цілому, що може стати підґрунтям для подальших досліджень.

Література:

1. Prahalad С.К. The core competence of corporation / С.К. Prahalad, G. Hamel // Harvard Business Review. — 1990. — Vol. 68. — № 3 (May-June). — P. 79—91.
2. Солонінко К.С. Теоретичні основи оцінки конкурентоспроможності продукції / К.С. Солонінко, Я.О. Філінцева // Вісник ЖДТУ. — 2014. — № 1 (67). — С. 53—57.
3. Вечеровська О. Мінерговугілля: в Україні немає інвесторів для будівництва LNG-терміналу скрапленого газу [Електронний ресурс]: за даними інформ. агентства "Українські Національні Новини". — 2017. — Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1694383-minenerhovuhillia-v-ukraini-nemaie-investoriv-dlia-budivnytstva-lng-terminalu-skraplenoho-hazu>
4. Захарченко А. Зріджений газ: терапія для України [Електронний ресурс]: за даними сайту Економічна правда. — 2009. — Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2009/10/27/213346/>
5. Мельниченко І.В. Природні монополії в Україні: приватна чи державна власність? / І.В. Мельниченко // Економічні науки. — 2012. — № 14. — С. 8—9.
6. Сапегін С. Буде газовий хаб? Що означає меморандум про спільне використання української ГТС [Електронний ресурс]: за даними сайту 112 Україна. — 2017. — Режим доступу: <https://ua.112.ua/mnenie/bude-hazovyi-khab-shcho-oznachaie-memorandum-pro-spilne-vikorystannia-ukrainskoi-hts-383613.html>
7. Савченко С.М. Інформаційно-інноваційний механізм підвищення конкурентоспроможності машинобудівних підприємств: дис. ... кандидата екон. наук: 08.00.04 / Савченко С.М. — К., 2011. — 240 с.
8. Тищенко А. Н. Оценка эффективности использования экономического потенциала региона / А.Н. Тищенко, Е. В. Давыскиба // Коммунальное хозяйство городов. — 2004. — № 56. — С. 3—13.
9. Heidreich C. Ten-year network development plan. Main report [Електронний ресурс]: за даними ENTSOG. — 2017. — 288 р. — Режим доступу: https://www.entsog.eu/public/uploads/files/publications/TYNdp_2017/entsog_tyndp_2017_main_170428_web_xs.pdf
10. LNG-терминалы: что это такое и зачем это нужно [Електронний ресурс]: за даними інформ. агентства "Українські новини"; ред. Д. Кузьмін. — 2013. — Режим доступу: <https://ukranews.com/news/185461-lng-termynaly-hto-hto-takoe-y-zachem-hto-nuzhno>
11. Перші паростки. Річний звіт. 2016 [Електронний ресурс]: за даними НАК "Нафтогаз України". — 2017. — 221 с. — Режим доступу: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/9B0566E71C6B0F9CC2257E-DD006E558B?OpenDocument&Expand=2&>
12. Eurostat Database [Електронний ресурс]: за даними European statistics. — Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Таблиця 3. Розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності

Показник	Україна	Франція	Італія	Румунія	Іспанія	Польща	Бельгія	Чехія
Сума квадратів відносних значень	2,073	1,91	3,695	1,28	3,255	2,575	3,552	1,715
Інтегральний показник	1,440	1,382	1,922	1,131	1,804	1,605	1,885	1,310
Місце країни в рейтингу	5	6	1	7	3	4	2	8

Джерело: розраховано за [табл. 2].

13. Operators for Gas Transparency platform [Електронний ресурс]: за даними ENTSOG. — Режим доступу: <https://transparency.entsog.eu/>

References:

1. Prahalad, С.К. and Hamel, G. (1990), "The core competence of corporation", Harvard Business Review, vol. 68, no. 3, pp. 79—91.
2. Soloninko, K. S. and Fiintseva, Ya. O. (2014), "Theoretical foundations for assessing the competitiveness of products", Visnyk ZhDTU, vol. 1, no. 67. pp. 53—57.
3. Information agency "Ukrainian National News" (2017), "Ministry of Energy and Coal: There are no investors in Ukraine for construction the LNG-terminal of liquefied gas", available at: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1694383-minenerhovuhillia-v-ukraini-nemaie-investoriv-dlia-budivnytstva-lng-terminalu-skraplenoho-hazu> (Accessed 30 May 2018).
4. Site "Economic Truth" (2009), "Liquefied gas: therapy for Ukraine", available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2009/10/27/213346/> (Accessed 30 May 2018).
5. Mel'nychenko, I. V. (2012), "Natural monopolies in Ukraine: private or State owned?", Ekonomichni nauky, vol. 14, pp. 8—9.
6. Site "112 Ukraine" (2017), "Will there be a gas hub? What does the memorandum on the joint use of the Ukrainian GTS mean?", available at: <https://ua.112.ua/mnenie/bude-hazovyi-khab-shcho-oznachaie-memorandum-pro-spilne-vikorystannia-ukrainskoi-hts-383613.html> (Accessed 30 May 2018).
7. Savchenko, S. M. (2011), "Information and innovation mechanism of competitiveness increasing of machine-building enterprises", Abstract of PhD in Economics dissertation, International Economics, Kyiv, Ukraine.
8. Tyschenko, A. N. And Davyskyba, E. V. (2004), "Evaluating the effectiveness of using regional economic potential" Kommunal'noe khoziajstvo horodov, vol. 56, pp. 3—13.
9. The official site of ENTSOG (2017), "Ten-year network development plan", available at: https://www.entsog.eu/public/uploads/files/publications/TYNdp_2017/entsog_tyndp_2017_main_170428_web_xs.pdf (Accessed 30 May 2018).
10. Information agency "Ukrainian news" (2013), "LNG-terminals: what is it and why is it needed", available at: <https://ukranews.com/news/185461-lng-termynaly-hto-hto-takoe-y-zachem-hto-nuzhno> (Accessed 30 May 2018).
11. The official site of Naftogas Group (2017), "Annual report. 2016", available at: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/9B0566E71C6B0F9CC2257E-DD006E558B?OpenDocument&Expand=2&> (Accessed 30 May 2018).
12. The official site of European statistics (2018), "Eurostat Database", available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Accessed 30 May 2018).
13. The official site of ENTSOG (2018), "Operators for Gas", available at: <https://transparency.entsog.eu/> (Accessed 30 May 2018).

Стаття надійшла до редакції 12.06.2018 р.

УДК 658.5:33

І. О. Жувагіна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та організації виробництва,
декан інженерно-економічного факультету, Первомайська філія Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Первомайськ

О. В. Замарайкін,

студент, Первомайська філія Національного університету кораблебудування імені адмірала
Макарова, м. Первомайськ

Т. С. Будна,

студент, Первомайська філія Національного університету кораблебудування імені адмірала
Макарова, м. Первомайськ

BITCOIN: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

I. Zhuvahina,

Candidate of Economics Science, associate professor, associate professor of the Department of Economics and Production,
Dean of the Faculty of Engineering and Economics,

Pervomaysk Branch of the Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Pervomaysk

O. Zamaraykin,

student, Pervomaysk branch of the Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Pervomaysk

T. Budna,

student, Pervomaysk branch of the Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Pervomaysk

BITCOIN: UKRAINIAN REALITIES OF USE CRITERIA IN MODERN ECONOMIC SYSTEMS

Досліджено сучасні особливості становлення та тенденції розвитку використання нового революційного способу здійснення платежів в економічних системах. Проаналізовані явні переваги та недоліки електронної готівки у країні. Представлено перелік компаній в Україні, які приймають розрахунки у bitcoin. Побудовано інфографіку ринку криптовалют у світі за відкритими джерелами інформації. Визначено, що для оптимального розвитку криптовалют необхідно здійснення інституційних промозаходів, реалізація співпраці з міжнародними організаціями, створення юридичних гайдів для бізнесу та фізичних осіб. Відзначено, що при належному удосконаленні технології, законодавчому регулюванні та покращенні відповідної інфраструктури дана технологія займе значне місце в повсякденному житті населення. Доведено, що bitcoin є інструментом для венчурних інвестицій і спекулятивних операцій. При цьому вже зараз bitcoin є повноцінною і основною розрахунковою валютою на ринку криптогрошей.

The modern features of formation and trends of the development of a new revolutionary way of making payments usage in economic systems are researched in the scientific article. It is noted that new financial terms such as cryptocurrency, bitcoin and blockchain have appeared on the financial market in recent years. For most people, they are still very unusual. Therefore, it can be confidently stated that cryptocurrency, or, other words, "electronic cash" will be widely used in future. In the article, the authors review the state of digital money, the processes of creation and calculation of which are based on the encryption technologies; the trends of cryptocurrency development are represented. The overview of markets and types of cryptocurrency is made; special attention is paid to the bitcoin, the world's most famous cryptocurrency. It is underlined that the bitcoin is so popular nowadays, that sometimes every cryptocurrency mistakenly calls bitcoin. Cryptocurrency has a certain currency rate, which has the characteristics of volatility; cryptocurrency does not provided with gold reserves of any state in the economic plan. Increased popularity and confidence in certain types of cryptocurrency (in particular, bitcoin) entails an increase in the currency rate and a number of transactions of subjects, which increasingly use cryptocurrency as a means of exchange and payment. The advantages and disadvantages of electronic cash are analyzed. The infographic market of cryptocurrency in the world for open sources of information is built. It is determined that for the optimal development of cryptocurrency it is necessary to implement institutional measures and cooperation with international organizations, to create legal channels for business and individuals.

Ключові слова: bitcoin, криптовалюта, електронні гаманці, електронні платежі, електронні гроші, електронна комерція.

Key words: bitcoin, криптовалюта, електронні гаманці, електронні платежі, електронні гроші, електронна комерція.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

XXI ст. називають мунікаційним або інформаційним. Основою комунікаційного суспільства є так звана ме-

режева економіка (networked economy), або економіка прямих рівноправних зв'язків. У цьому середовищі будь-яка — як фізична, так і юридична особа може контактувати з ким завгодно з приводу обміну ідей, спільної праці, торгівлі або просто для задоволення, причому з

РИНОК КРИПТОВАЛЮТ У СВІТІ

ТОП-10 КРИПТОВАЛЮТ СВІТУ ЗА РИНКОВОЮ КАПІТАЛІЗАЦІЄЮ

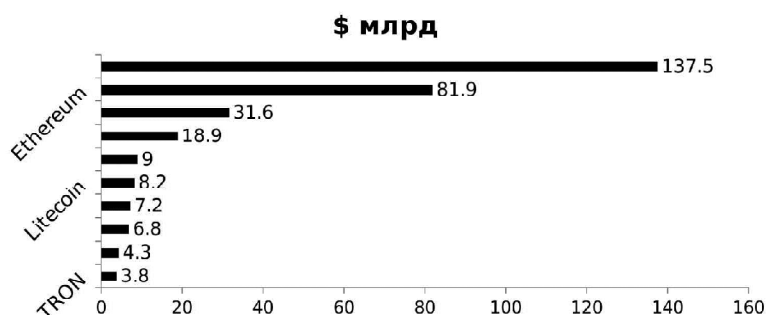

Рис. 1. Інфографіка ринку криптовалют у світі, розроблена на основі узагальнення

Джерело: [7—9].

мінімальними витратами. До традиційної економіки наш вік додав сучасні технології та інформаційні ресурси, яких ще недавно не було. Ідея криптографічних грошей сьогодні отримала упереджене втілення. Криптовалюта працює при відсутності будь-якого внутрішнього або зовнішнього адміністратора, що дозволяє проводити транзакції (від англ. transaction, лат. transactio — угода, договір), не беручи до уваги всі банківські чи державні умови і обмеження. Зараз функціонують тисячі різноманітних криптовалют, але для зручності розуміння розглянемо одну, найбільш популярну з них. Відтак bitcoin — це перша у світі децентралізована цифрова валюта. Принципово відрізняється від усіх раніше створених електронних валют і платіжних систем. Не прив'язана до жодних фізичних активів або "офіційних" валют, а ціна цифрової монети — bitcoin — регулюється виключно ринковим попитом і пропозицією.

Bitcoin — це також і всесвітня платіжна система, через яку можна проводити операції з цією валютою. Головна її відмінність від традиційних платіжних систем полягає в тому, що система bitcoin не має жодного керуючого і процесингового центру — всі операції відбуваються виключно в мережі рівноправних клієнтів. І всі клієнти, разом узяті в мережі, самих себе один від одного контролюють і не допускають створення (неконтрольованої емісії) у мережі фіктивних монет.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження криптовалюти розпочалося ще у 1980-ті роки, тому питання дослідження їх становлення є порівняно новим. Вивченню історії розвитку та функціонування криптовалют присвячені праці відомих науковців, як-от: Е. Андроулакі, С. Капкун, О. Караме, М. Роесчлін, Т. Счерер, М. Андручович, Д. Джембовські, Л. Мазурек, Д., М. Гражек, Н. Коуртоіс, Р. Наїк, Г. Макс-

вел, А. Герваїс, Д. Грубер, О. Галицький, О. Мороз, Е. Молчанова, М. Ліхачов. Однак проблематика дослідження розвитку криптовалют в Україні залишається недостатньо вивченою вітчизняними вченими, що й зумовлює актуальність подальших наукових пошуків.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Дослідити динаміку розвитку криптовалюти в сучасному економічному просторі України й світу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Останній рік багато хто стежив за злетами й падіннями курсу найпопулярнішої в світі криптовалюти — Bitcoin.

У криптовалюти є свої прихильники та противники: хтось вважає, що bitcoin не має перспектив і це чергова "фінансова піраміда", а хтось вірить, що це валюта майбутнього. Незважаючи на весь галас навколо bitcoin, у світі загалом налічується близько 1,2 тисячі видів криптовалют.

Останнім часом твердження, що bitcoin своєю популярністю вже не зобов'язаний ні комп'ютерним гікам, ні винагороді за майнінг, видається очевидним. А стрімке зростання торгівлі криптовалютами стало важко заперечувати, спостерігаючи, як капіталізація найвідомішої з них в останні роки наближається до позначки \$7 млрд.

На цьому тлі цілком послідовно здається політика світових держав щодо введення віртуальних грошей в обіг, визначення їхнього правового статусу та легалізації операцій з ними. Так можливість використання криптовалюти була відкрита в 2008 році і за десять років набула широкого поширення. Поки що криптовалюта знаходиться лише на початку шляху свого розвитку: на

Таблиця 1. Перелік компаній в Україні, які приймають розрахунки у криптовалюті bitcoin

Компанії в Україні, які приймають розрахунки у bitcoin	
1.	Продуктовий магазин «Натуральні продукти», Київ
2.	Сервісний центр Ukrainian iPhone Service, Київ
3.	Юридична фірма «Юскулум»
4.	Інтернет-магазин SendFlowers представлений широкий вибір способів розрахунку, в тому числі є можливість купити букет квітів за біткойни.
5.	З жовтня 2014 року біткойни почав приймати український стартап Yaware, який розробляє корпоративні додатки для бізнесу та виробництва.
6.	Кав'ярня Kava Like, Київ
7.	Агенство нерухомості Gek, Одеса
8.	Туристична компанія Blitz Travel, Київ
9.	Школа сучасної флористики Asant Studio, Київ
10.	IT-компанія Silença Tech, Київ
11.	Креативне агентство VIDEOfABRIKA, Київ
12.	Міжнародна федерація захисту прав водія, Київ
13.	Інтернет-магазин акумуляторів 12v.ua, Київ
14.	Магазин натуральних продуктів «Еко-лавка», Київ

Джерело: [10].

даний момент ця революційна технологія тільки чекає свого "зоряного часу". І в найближчому майбутньому вона набуде широкого розповсюдження в світі. Причиною цього можуть послужити значні переваги криптовалюти порівняно з альтернативними національними валютами. Основними достоїнствами такої валюти є можливість добувати їх самостійно кожному охочому, анонімність транзакцій, відсутність інфляції, підвищена захищеність (її неможливо скопіювати). Явна перевага криптовалюти — відсутність внутрішнього або зовнішнього адміністратора. Тому ніякі органи — ні банки, ні податкова, ні суди, не зможуть отримати доступ до транзакцій учасників платіжної системи. Ще одна особливість криптовалют — ними можна користуватися під псевдонімом. Тобто всі транзакції між усіма електронними гаманцями знаходяться в загальному доступі, однак неможливо пов'язати це з конкретною людиною. Щоправда, особу власника можна встановити, якщо є додаткова інформація.

Звичайно, як і в будь-якій технології, у криптовалюті є свої недоліки, яких, втім, небагато. Наприклад, втрата пароля або доступу до електронного гаманця призведе до повної втрати криптовалюти. Крім того, не виключені варіанти, коли національний регулятор може заборонити користуватися таким видом розрахунків. Зупинимось на різновидах криптовалют, яких на цей момент в світі існує понад 1,2 тис. Найпоширенішою і найдорожчою з них залишаються bitcoin. Емісія відбувається тільки в цифровому вигляді. Будь-хто охочий може добувати криптовалюту (займатися майнінгом), використовуючи комп'ютерні можливості. Щоб добути нові bitcoin, потрібно обчислити нову унікальну послідовність блоків. Отримані блоки передаються в базу по мережі. Причому чим більше bitcoin видобуто, тим складніше отримати нові. Станом на початок лютого 2017 року один bitcoin можна купити приблизно за \$1010. Криптовалюти — це чуда можливість для інвестування. Звичайно, наразі в Україні використання криптовалют не досягло таких показників, як у США, країнах Західної Європи чи Південно-Східної Азії. Проте варто відзначити, що за інформацією Всесвітнього економічного форуму у Давосі, Україна ввійшла до Top-14 країн — лідерів блокчейну. Відтак на рисунку 1 представляємо вашій увазі інфографіку ринку криптовалют у світі станом на 5.02.2018 р. створену за даними відкритих джерел інформації.

В Америці bitcoin визнано одним з видів платежів в електронній комерції [7]. Влада Німеччини віднесла bitcoin до приватних грошей, за допомогою яких можуть здійснюватися багатосторонні клірингові операції.

Проте в таких країнах, як Росія, Еквадор, Киргизія, використання bitcoin було заборонено. У Китаї їх використання заборонено для фінансових інституцій.

У нашій країні досить проблематично розплатитися bitcoin за товари чи послуги. Лише одиниці онлайн-магазинів і підприємств вказують на своїх сайтах, що приймають криптовалюту як оплату товарів і послуг.

Пропонуємо ознайомитися з деякими із них (див. табл. 1) [9].

НБУ підкреслює, що уповноважені банки не мають правових підстав для зарахування іноземної валюти, отриманої від продажу bitcoin за кордон.

Національний банк наводить приклад, що Європейське банківське управління заклиало банки ЄС утриматися від операцій з криптовалютами, в тому числі bitcoin, поки не буде створена система правил, яка зможе запобігти зловживанням. Водночас НБУ застерігає фізичних і юридичних осіб від використання цієї валюти. Слід зазначити, що питання використання bitcoin підлягає більшому регулюванню, особливо на законодавчому рівні.

Загалом використання криптовалюти є новим, революційним способом здійснення платежів в електронній комерції. При належному удосконаленні технології, законодавчому регулюванні та покращенні відповідної інфраструктури дана технологія займе значне місце в повсякденному житті людей. Фактично bitcoin є інструментом для венчурних інвестицій і спекулятивних операцій. При цьому вже зараз bitcoin є повноцінною і основною розрахунковою валютою на ринку криптогрошей. Інші криптовалюти конвертуються в bitcoin або litecoin, а потім вже виводяться в долар, євро або юань.

Цілком можливо, що на bitcoin чекає грандіозне майбутнє, якщо обставини для нього складуться сприятливо. Але перспектива криптогрошей залишається невизначеною, що створює як великі можливості, так і породжує для покупців надвисокі ризики.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи вище зазначене, варто відзначити, що на сьогодні значно зростає зацікавленість пересічних громадян у використанні криптовалюти, так само як зростає кількість компаній, які працюють з цією валютою. Досить багато проводиться спеціальних навчальних курсів для вивчення специфіки роботи з криптовалютою bitcoin. На нашу думку, відбувається це на фоні масових банкрутств фінансових установ, відповідно втрат населенням своїх депозитних заощаджень, інфляції.

Тому, з одного боку, інвестування в криптовалюту не видається таким ризикованим. Однак, з іншого боку, незважаючи на міжнародний досвід використання криптовалюты та численних її переваг, вважаємо за доцільне консультиватися з майнерами, досліджувати динаміку коливання bitcoin, врахувати те, що хакери завжди розвиваються в одну епоху і крокують поряд з новими технологіями, тому необхідно добре зважувати усі застереження та інструкції щодо купівлі bitcoin.

Утримуватися від розрахунків цією валютою в нашій країні, можна лише з міркувань відсутності відповідної інфраструктури для обміну криптовалюти в готівку для щоденного використання, а також існування обмеження в її використанні у сфері споживчих послуг. Проте у сфері консалтингу, інформаційних послуг та IT ймовірність оплати криптовалютою досить висока. Саме тому першочерговим завданням є розробка нормативно-правових актів на прикладі Данії, Англії, Нідерландів та інших країн, які вільно використовують криптовалюту. Разом з тим, використання цієї системи в економічних розрахунках потребує популяризації її переваг над традиційними розрахунками та "адаптації" її до кожного економічного регіону, в чому і полягають перспективи подальших досліджень обраної проблематики та наукових дебатів щодо її застосування в світовій економіці.

Література:

1. Закон України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні": прийнятий Верховною Радою України 05.04.2001 № 2346-III: редакція від 06.11.2016 на підставі 1664-19 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>

2. Лист Національного банку України "Щодо віднесення операцій з "віртуальною валютою/криптовалютою "Bitcoin" від 08.12.2014 р. № 29-208/72889 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14>

3. Bitcoin: як в Україні використовують криптовалюту // Конкурент — ділове інтернет-видання Волині [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://konkurent.in.ua/news/golovna/12240/bitcoin-yak-v-ukrayinivikoristovuyut-kriptoalyut.html>

4. Баликова Н. Японія визнала біткоїн платіжним засобом / Н. Баликова // Голос України. — 2017. — № 61. — С. 5.

5. В Іспанії біткоїн можна буде купити в банкоматах // Економічна правда [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/01/18/617995/>

6. Вартість біткоїн вперше в історії перевищила вартість унції золота // Zik. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zik.ua/news/2017/03/03/vartist_bitkoina_vpershe_v_istorii_perevyshchyla_vartist_untsii_zolota_1054415

7. Чорна М.В., Жувагіна І.О. Розвиток інтернет-трейдингу в Україні: реалії та перспективи сучасності / М.В. Чорна, І.О. Жувагіна // Збірник наук. праць "Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Економіка". — Вип. 1 (47). Т. 1. — Ужгород, 2016 р. — С. 359—363.

8. Курс Bitcoin // Finance.ua [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://charts.finance.ua/ua/currency/bitcoin/-/1/btc>

9. Куцевол М.А. Поняття та економічна природа крипто валюти / М.А. Куцевол, О.А. Шевченко-Наумова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/16391/1/79-85.pdf>

10. Ліхачов М. Скромна чарівність біткоїн: українські реалії використання крипто валют / М. Ліхачов // Forbes Україна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1428255-skromn-charivnist-bitkoina-ukrayinski-realiyi-vikoristannya>

kriptoalyut—utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=skromna-charivnist-bitkoina-ukrayinski-realiyi-vikoristannya -kriptoalyut

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "On Payment Systems and Funds Transfer in Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14> (Accessed 10 June 2018).

2. National Bank of Ukraine (2014), "Letter "Concerning attribution of operations with "virtual currency/cryptology "Bitcoin", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14> (Accessed 10 June 2018).

3. Konkurent (2017), "Bitcoin: how cryptology is used in Ukraine", available at: <http://konkurent.in.ua/news/golovna/12240/bitcoin-yak-v-ukrayinivikoristovuyut-kriptoalyutu.html> (Accessed 10 June 2018).

4. Balykova N. (2017), "Japan recognized bitcoin as a means of payment", Holos Ukrainy, vol. 61, pp. 5.

5. Ekonomichna pravda (2017), "In Spain, bitcoins can be bought at ATMs", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/01/18/617995/> (Accessed 10 June 2018).

6. Zik (2017), "The cost of bitcoin for the first time in history exceeded the cost of an ounce of gold", available at: http://zik.ua/news/2017/03/03/vartist_bitkoina_vpershe_v_istorii_perevyshchyla_vartist_untsii_zolota_1054415 (Accessed 10 June 2018).

7. Chorna, M.V. and Zhuvahina, I.O. (2016), "Development of Internet Trading in Ukraine: Realities and Prospects of the Present", Zbirnyk nauk. prats' "Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya "Ekonomika", vol.1(47), no. 1, pp. 359—363.

8. Finance.ua (2018), "Bitcoin Course", available at: <http://charts.finance.ua/ua/currency/bitcoin/-/1/btc> (Accessed 10 June 2018).

9. Kutsevol, M.A. and Shevchenko-Naumova, O.A. (2010), "The concept and economic nature of the crypto currency", available at: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/16391/1/79-85.pdf> (Accessed 10 June 2018).

10. Likhachov, M. (2017), "Bitcoin's modest charm: Ukrainian realities use crypto currencies", available at: http://forbes.net.ua/ua/opinions/1428255-skromn-charivnist-bitkoina-ukrayinski-realiyi-vikoristannya-kriptoalyut?utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=skromna-charivnist-bitkoina-ukrayinski-realiyi-vikoristannya -kriptoalyut (Accessed 10 June 2018).

Стаття надійшла до редакції 12.06.2018 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових
видань України з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.43:330.131.5

Д. М. Утеченко,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВІДТВОРЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

D. Utechenko,
graduate student, Bila Tserkva National Agrarian University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF REHABILITATION AND USE OF HUMAN CAPITAL IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Своєрідність відтворення людського капіталу в аграрній економіці зумовлена, насамперед, сезонністю його використання, наявністю великого надлишку трудових ресурсів у зимовий період, що вимагає диверсифікації сільськогосподарського виробництва та професійної підготовки кадрів.

До особливостей формування і використання людського капіталу в аграрному секторі економіки слід віднести і його залежність від густоти населення, що історично склалася. Нині сільські території та підприємства країни диференційовані за цим показником кількісно і якісно. Так, у державі є господарства, що переживають глибоку демографічну, економічну і соціальну кризу, територіальне населення яких різко скоротилося, де втрачено перспективи їх розвитку.

Особливістю формування та використання людського капіталу в аграрному секторі економіки є і те, що ці процеси, зазвичай, дуже детерміновані із якістю життя, а в сільському господарстві, на жаль, через поширення бідності низький його рівень.

Важливими напрямками розвитку людського капіталу мають стати: зміцнення здоров'я населення, підвищення професійної майстерності, освоєння знань у сфері споживання, кредитування, торгівлі, покращення побуту, способу життя з метою формування мотивації до високоефективної діяльності на селі. В аграрній економіці важливо створити серйозну мотивацію селян щодо підвищення якості людського капіталу.

The peculiarity of human capital in the agrarian economy is conditioned, first of all, by the seasonality of its use, by the presence of a large surplus of labor resources in the winter, and requires the diversification of agricultural production and professional training of personnel.

The peculiarities of the formation and use of human capital in the agrarian sector of the economy should be attributed to its dependence on the density of the population that has historically developed. Now rural territories and enterprises of the country are differentiated in this indicator quantitatively and qualitatively. So, in the state of the economy, they are experiencing a deep demographic, economic and social crisis, the territorial population of which has dramatically decreased, where the prospects for their development have been lost.

The peculiarity of the formation and use of human capital in the agrarian sector of the economy is that these processes are, as a rule, very deterministic with the quality of life, and in agriculture, unfortunately, because of the spread of poverty, its low level.

Important directions in the development of human capital should be: strengthening the health of the population, enhancing professional skills, absorbing knowledge in the sphere of consumption, lending, trade, improving life, lifestyle, with the aim of motivating high-performance activities in the countryside. In the agrarian economy it is important to create a serious motivation for the peasants to improve the quality of human capital.

Ключові слова: людський капітал, аграрна економіка, відтворення, використання.
Key words: human capital, agrarian economy, reproduction, use.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Конкурентоспроможність галузей економіки і підприємств забезпечується, однозначно, активізацією інноваційних процесів. Головними факторами розвитку галузі в такій ситуації стають інновації та інвестиції в людський капітал, оскільки саме він задає верхню межу розвитку економіки і суспільства. Проблеми кадрового забезпечення сільського господарства, такі як зниження професійно-кваліфікаційного рівня працівників, зниження укомплектованості штатів (за деякими категоріями персоналу до 75%), відтік трудових ресурсів з сільської місцевості, низький відсоток повернення випускників ВУЗів на роботу після отримання освіти (в середньому не більше 18—20%), падіння престижності аграрних професій ставлять перед необхідністю пошуку науково обґрунтованих рекомендацій і механізмів залучення, збереження, розвитку і ефективного використання людського капіталу в аграрно-

му секторі економіки. Актуальність цього питання зростає в зв'язку з необхідністю підвищення якості сільськогосподарської продукції, а відповідно, і якості праці, в умовах зниження обсягів державної підтримки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання функціонування людського капіталу є предметом дослідження також багатьох вітчизняних учених, зокрема А. Близнюка, Д. Богині, О. Грішнєвої, М. Долішнього, С. Климка, А. Колота, П. Макаренка, Л. Нападовської, О. Онищенко, В. Онікієнка, В. Поплавської, Ж. Поплавського, Д. Полозенка, Л. Семів, О. Стефанишина, Л. Харкянена, А. Чухна. А саме в аграрному секторі економіки найвідомішими дослідниками є — О. Бородіна, А. Гадзало, Л. Михайлова, О. Риківська, П. Саблук, В. Юрчишин тощо.

Однак окремі теоретичні питання нині є досить дискусійними та потребують більш глибоких досліджень щодо особливостей відтворення та використання людського капіталу в аграрному секторі економіки.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є теоретичне обґрунтування економічної природи людського капіталу та особливостей формування в аграрному секторі економіки, а також поглиблення економічного змісту даної категорії з позицій його ролі в сучасній аграрній економіці та відтворення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Із урахуванням вищезазначеного спробуємо узагальнити особливості формування та відтворення людського капіталу в аграрному секторі економіки. Так, цей сектор є найважливішим у національному господарстві, розвиток якого забезпечує формування пропозиції на ринках продовольства і сільськогосподарської сировини та податкових надходжень до бюджету країни, збереження традицій і особливостей способу життя народу, нарешті, відтворення людського капіталу за умови раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища. Нині сільське господарство є різновидом індустріального виробництва, однак роль у ньому людського капіталу є вагомим. Економічна наука доводить, що формування і використання людського капіталу в аграрному секторі економіки повинно здійснюватися на тих самих умовах, що і в інших галузях національного господарства, але потребує врахування особливостей галузі.

Своєрідність відтворення людського капіталу в аграрній економіці зумовлена, насамперед, сезонністю його використання, наявністю великого надлишку трудових ресурсів у зимовий період, що вимагає диверсифікації сільськогосподарського виробництва та професійної підготовки кадрів. Своєрідність характерна і процесом народжуваності, смертності, вікової і статевий структури, чисельності працездатного населення і пенсіонерів по регіонах. Хоча демографічні процеси в сільській місцевості перебувають під впливом тих же чинників, що і в містах, вони мають певні особливості, зумовлені вищою осілістю населення, традиціями, культурою, внутрішньосімейними відносинами, обмеженістю міграції на село, слабкою його позицією у міжгалузевій конкуренції.

Статистичні дані свідчать, що негативна тенденція високого природного спаду населення в подальшому збережеться, що може зумовити кризу трудової сфери. Разом з тим спостерігається швидке старіння населення та його міграція, у працездатному віці, за кордон. Багато областей належать до регіонів із високою часткою немолодого населення і високим демографічним навантаженням. Село дедалі більше втрачає чоловіків, у т.ч., і молодих. Зниження показників тривалості життя призводить до значних економічних і соціальних втрат, деформації структури населення, зростання міграційної рухливості, що часто супроводжується розпадом сімей, зниженням інтересу до довгострокового проживання на певній території та роботи, утвердження ідеології тимчасового виконавця [1]. У цих умовах активізуються процеси деградації частини населення, руйнування економічних інтересів, посилення відчуття невпевненості тощо.

Складна демографічна ситуація на селі спричинена вимиранням і спустошенням цілих сіл, територій, а звідси і руйнування соціальної інфраструктури, а особливо дошкільних установ, початкових і середніх освітніх шкіл, культурних і спортивних закладів. У сукупності все це зумовлює погіршення якості життя і зайнятості сільського населення, зниження його економічної та суспільної активності. Саме тому інтереси вдосконалення формування і використання людського капіталу в аграрній економіці вимагають, аби усі ці процеси не були стихійними, не залишалися поза увагою держави, а були охоплені постійно діючими програмами щодо подолан-

ня демографічної кризи. Нині необхідно зробити все можливе для зменшення виїзду населення, а особливо молоді, у міста області, інші регіони України та за кордон. Скорочення виїзду селян із області можна досягти лише через підвищення зайнятості, підвищення оплати і доходів.

До особливостей формування і використання людського капіталу в аграрному секторі економіки слід віднести і його залежність від густоти населення, що історично склалася. Нині сільські території та підприємства країни диференційовані за цим показником кількісно і якісно [2]. Так, у державі є господарства, що переживають глибоку демографічну, економічну і соціальну кризу, територіальне населення яких різко скоротилося, де втрачено перспективи їх розвитку.

У країні на сьогодні потоки мігрантів прямують не у райони з нестачею населення, а в райони з його надлишком. Зазначимо, що вагомий вплив на територіальне розміщення населення у сільській місцевості має наявність промислових об'єктів, а також транспортних систем, які, в свою чергу, сприяють процесам урбанізації. Істотна диференціація густоти населення призводить до його дефіциту, недовикористання виробничих ресурсів, зменшенню надходження інвестицій, уповільненню соціального, економічного і демографічного розвитку. У цій ситуації дуже важливо забезпечити вирівнювання умов відтворення населення по сільських територіях, не допускати утворення територій з надлишком населення і територій з його нестачею, які деградують, втрачають свою перспективу, характеризуються дефіцитом населення, диспропорціями і багатьма соціально-економічними суперечностями, відсутністю інтересу в подальшому розвитку.

Вищезазначені особливості відтворення сільського населення, як правило, не достатньо враховані у економічній, соціальній та міграційній політиці нашої держави. Вважаємо, що підселення сільських територій має проводитися планомірно та обґрунтовано, з урахуванням соціальних і економічних наслідків. Дуже важливим є створення переселенням до села умови для будівництва житла та отримання земельних ділянок. Кошти на це повинні бути закладені до державного і місцевого бюджетів та видані, адже вони швидко окупляться. Підселення за рахунок мігрантів, дозволить краще використовувати ресурси села, поліпшувати демографічну ситуацію, забезпечити ринок праці необхідним людським капіталом, підвищити ефективність економіки [3].

Особливістю формування та використання людського капіталу в аграрному секторі економіки є і те, що ці процеси, зазвичай, дуже детерміновані із якістю життя, а в сільському господарстві, на жаль, через поширення бідності низький його рівень.

Встановлено діалектичний взаємозв'язок між якістю життя і відтворенням людського капіталу, який залежить від рівня споживання, розвитку систем освіти та охорони здоров'я, культури. Недостатньо висока якість життя селян, поширення бідності негативно позначаються на якості людського капіталу, що переконливо доведено у дослідженнях вітчизняних науковців. Тому подолання сільської бідності в сучасних умовах стає найважливішою передумовою удосконалення і формування людського капіталу. Важлива роль у вирішенні цього питання відводиться державі.

Особливістю формування і використання людського капіталу в аграрній економіці на сучасному етапі є його залежність від стану розвитку сфери освіти, якості навчання у початкових і середніх школах, професійних училищах, технікумах і вузах, що дедалі більше посилюється. Освіта дозволяє не лише передати тим, що навчаються досвід, знання, але і традиції, культуру, духовні цінності. Вивчення впливу освіти на стан людського капіталу показує, що вона дає змогу не лише нарощувати трудовий, але і розширювати творчий потенціал, формувати оптимальні соціально-психологічні умови

життя. Зазначимо, що у провідних країнах світу освіта є пріоритетним напрямом соціальної політики держави [4].

Незважаючи на очевидний прогрес, дослідженням встановлено, що сільські школи відстають у матеріально-технічному забезпеченні, а також педагогічними кадрами та навчально-методичною літературою. Особливості аграрної економіки зумовлені тим, що праця тут достатньо диверсифікована, тому й освітні програми в професійно-технічних коледжах, навчальних закладах аграрної освіти повинні також відповідати цьому. На нашу думку, навчальні заклади повинні володіти програмами диверсифікації освітніх програм, підготовки випускників, що сприятиме підвищенню ефективності їхньої праці та захисту у соціальному відношенні.

Важливою особливістю формування людського капіталу в аграрному секторі економіки є і те, що він відтворюється і використовується в умовах органічної інтеграції людини не лише з умовами праці, технологіями, природою, але й особливим способом життя [5]. Так, у сільському господарстві працює не лише працездатне населення, але і населення у віці старше працездатного, дуже часто й підлітки до 16 років. Праця селян у великих господарствах поєднується із зайнятістю в особистому господарстві. Зазначимо, що у сільськогосподарському виробництві використовуються також сезонні та тимчасові працівники. Специфічного характеру в аграрному секторі набуває безробіття, яке має сезонний, часто прихований характер.

Характер і спосіб життя селян зумовлює їх відхід від сільськогосподарської діяльності, який здійснюється шляхом переїзду частини селян, молоді в інші міста на роботу з вищим рівнем заробітку і кращими умовами праці [6]. Це призводить до тривалих систематичних розривів зв'язків із сім'єю, домашнім господарством, невиконанням функцій щодо виховання та навчання дітей. Праця селян тісно пов'язана з природою, сільськогосподарськими тваринами, залежить від біологічних ритмів і вимог, які необхідно задовольняти щоденно. У сільському господарстві, навіть в умовах індустріального розвитку, виконується багато важкої, непривабливої, фізичної праці, яка обов'язково повинна поєднуватися із високими якісними вимогами, великою духовною і фізичною напругою. Основою сільського способу життя, як правило, є трудова сім'я, де працюють у періоди особливої напруги всі її члени, які повинні володіти високими особистісними якостями, тобто бути працелюбними, відповідальними, обов'язковими, дисциплінованими, володіти відповідними професійними знаннями, трудовими навичками, здоровими звичками і традиціями, взаємною підтримкою [7]. Тому велике значення для їх успішної роботи має здоров'я, відсутність шкідливих звичок. Тут формується особливий режим використання робочого часу, з урахуванням ведення домашнього господарства, зберігається достатньо велика тривалість робочого дня, часто селяни працюють у вихідні дні, свята, відпустки, з високим рівнем інтенсивності праці, а вільний час залишається лише у невеликому обсязі.

Працівник у сфері сільського господарства в умовах застосування сучасних технологій повинен бути професіоналом у своїй сфері, мати відповідні знання щодо передової практики та досвід, знати особливості регулювання ринків і державну аграрну політику. У ринкових умовах він повинен мати відповідні знання і стосовно формування відносин із постачальниками продукції та закупівельними підприємствами, що переробляють вироблену ним сировину. Висока сезонність праці, особливо в рослинницьких галузях, періоди великого, часом надмірного трудового навантаження людей поєднуються із періодами відносно неповної завантаженості. Певні проблеми працівники аграрного сектору відчувають і через віддаленість від міст, нестачу інформації про стан ринків, існуючі вимоги до якості продукції тощо. Оскільки

аграрне виробництво характеризується численними економічними ризиками, пов'язаними з погодними умовами, хворобами рослин і тварин, невизначеністю ринків і інвестицій, недосконалістю законодавства, недобросовісними діями монополістичних формувань на ринку, то це викликає соціально-психологічну напруженість, зношує людський капітал.

У вітчизняному сільському господарстві вищезазначені особливості формування і використання людського капіталу, особливо в нинішній складній демографічній ситуації, відсутності у багатьох випадках повноцінної сім'ї, достатньо низького рівня розвитку соціальної інфраструктури — уповільнюють процеси відтворення. З огляду на це, необхідно розробити комплекс заходів щодо створення відповідної соціальної інфраструктури, який дозволить селянам вирішувати соціальні та побутові проблеми, організувати кооперацію зі сферою обслуговування, підприємствами збуту і переробки продукції. Формування привабливості життя на селі вимагає створення оптимальних соціально-психологічних умов через розвиток системи медичних, освітніх, інформаційних і психологічних послуг. Дуже важливо забезпечити селянам безперешкодне отримання якісної освіти, для чого можуть бути використані форми дистанційного, заочного і екстернатного навчання. Корисними для них могли б стати і мобільні, бажано безкоштовні, зручні за часом форми підвищення кваліфікації і перекваліфікації.

Не менш важливим є розвиток транспортної інфраструктури, підвищення упевненості в безпеці житла, тварин, техніки, зберігання продукції, посівів, майна, що є важливими чинниками закріплення працівників на селі, а також довгострокового економічного інтересу. Для успішного функціонування аграрної економіки, формування адекватного людського капіталу важливо упорядковувати сільські території, створити дієві мотиви у працівників освіти і медицини, відсутність яких є основною причиною виїзду селян із села, особливо тих, що мають дітей.

Специфічність формування людського капіталу в аграрній економіці полягає в тому, що воно відбувається у розгалуженій системі економічних, соціальних та інституційних відносин. Безумовно, як і в інших галузях, у аграрній домінують відносини конкуренції, яка стимулює вибір спеціалізації, диверсифікації, зниження витрат виробництва і підвищення якості продукції. Однак у досліджуваній галузі спостерігається прояв недобросовісних дій до селян з боку інших суб'єктів аграрного ринку, які, користуючись своїм монополістичним становищем, встановлюють вигідні лише для себе умови торгівлі, кредитування, стандартизації, вони руйнують конкуренцію. У вітчизняному агропромисловому комплексі боротьба із поширеним і шкідливим явищем монополізацією ще не розпочалася, що завдає відчутного збитку селу, роблячи його низькорентабельним і соціально вразливим. Тому в аграрній економіці та пов'язаних із нею галузях для задоволення інтересів усіх учасників аграрного ринку необхідно забезпечити реалізацію сучасної концепції формування доброзичливих відносин із партнерами по бізнесу, що доводить досвід функціонування зарубіжних суб'єктів ринку. Співпраця суб'єктів АПК стає об'єктивною потребою розвитку виробництва, освіти, науки, кредитної системи, торгівлі. Прагнення частини суб'єктів задовольнити лише власні цілі, що має прояв у практиці вітчизняних суб'єктів аграрного ринку, є негативною тенденцією, спроможною зруйнувати всю систему відносин, зокрема і соціальних. Як форми узгодження інтересів можна використовувати угоди, об'єднання, інтеграційні системи [8]. Усе це позитивно позначиться і на формуванні людського капіталу, зацікавленості працівників АПК, які навіть в умовах жорсткої конкуренції повинні прагнути налагодити співпрацю, поєднати економічні інтереси, підтримувати соціальне партнерство.

Особливість формування і використання людського капіталу в аграрній економіці полягає в тому, що він формується у різноманітних соціально-економічних та інституційних відносинах. Частина дослідників вважає, що ринкове господарство через свою об'єктивну логіку розвитку, диференціацію суб'єктів відтворює лише капіталістів і найманих робітників. Насправді, ці процеси складніші, оскільки у сільськогосподарському виробництві зустрічаються не лише наймані робітники, але і землевласники, які не завжди є великими і бажають одержати свою частку в прибутку у вигляді земельної ренти, селяни фермери, підприємці, які професійно організують аграрний бізнес, менеджери власники капіталу, наймані менеджери, акціонери, посередники. Вищенаведений склад соціально-економічних груп населення має свої об'єктивні економічні інтереси, суперечності та механізми їх вирішення. Врахування їх є важливим і для формування людського капіталу, оскільки в цьому випадку йдеться не лише про найману працю, але про всю систему учасників економіки, яка включає землевласників, власників капіталу, підприємців, найманих працівників, фермерів, менеджерів. Кожний із них виконує певні функції, одержує свою частку і форму доходу. Природно, що власник землі повинен одержати земельну ренту, при цьому він реалізує своє право власності на землю і з нею виходить на ринок землі, оренди землі, конкурує, але його дохід залежить не лише від якості землі, але і якості власного людського капіталу, який характеризується його ефективністю на ринку землі. Активним суб'єктом ринку є і власник капіталу, який інвестує під відсотки у комерційні банки, дивіденди у промисловість, переробку або в сільське господарство. Відомо, що інвестори природно бажають реалізувати цілі одержання прибутку, тому їх людський капітал також повинен володіти високою конкурентоспроможністю і характеризуватися відповідними професійними якостями. Те саме стосується і організаторів виробництва менеджерів, роль яких нині постійно зростає. Вони також повинні володіти високими професійними якостями управління, новаторства, вдосконалення економічних процесів.

ВИСНОВКИ

Важливими напрямками розвитку людського капіталу мають стати: зміцнення здоров'я населення, підвищення професійної майстерності, освоєння знань у сфері споживання, кредитування, торгівлі, покращення побуту, способу життя з метою формування мотивації до високоефективної діяльності на селі. В аграрній економіці важливо створити серйозну мотивацію селян щодо підвищення якості людського капіталу, ефективності його використання, а також забезпечити диверсифікацію професійної підготовки селян, що дозволить залежно від періоду року та виду продукції виконувати різні роботи на достатньо високому якісному рівні.

Таким чином, низький рівень освіти працівників сільського господарства негативно відбивається на продуктивності праці і результати господарської діяльності, що, в свою чергу, перешкоджає економічному зростанню і накопиченню добробуту країни. На наш погляд, необхідно вирішити завдання по приведенню у відповідність попиту і пропозиції кваліфікованих фахівців в сільському господарстві за рахунок таких заходів, як: діяльність по підняттю іміджу робітничих професій, в т.ч. серед учнів шкіл; розвиток контрактної цільової підготовки кадрів для аграрного сектору за замовленнями сільськогосподарських підприємств; підвищення рівня підготовки випускників навчальних закладів аграрного профілю; вирішення соціальних проблем села, створення умов для залучення і закріплення фахівців в сільській місцевості; обладнання місць для проходження виробничої практики студентів, стажування випускників закладів професійної освіти, отримання ними професійного досвіду і подальшого закріплення їх на підприємстві для роботи на постійній основі. введення щомісячної доплати до заробітної плати молодим фахівцям з гостродефіцитними професіями.

Література:

1. Запукхляк В.М. Людський капітал як чинник підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України / В.М. Запукхляк, О.І. Мельник // Агросвіт. — 2017. — № 3. — С. 40—44.
2. Васильєва О.О. Людський капітал в агропромисловому комплексі / О.О. Васильєва // Причорноморські економічні студії. — 2016. — Вип. 11. — С. 7—11.
3. Проценко Н.М. Людський капітал сільських територій в контексті інноваційного розвитку сільського господарства / Н.М. Проценко // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. — 2013. — № 11. — С. 193—200.
4. Дронова Т.С. Інвестиції — важливий вклад у людський капітал сільськогосподарських підприємств Полтавської області / Т.С. Дронова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. — 2014. — Вип. 7(4). — С. 79—81.
5. Крупін В.Є. Людський капітал в інноваційному розвитку сільських територій України: ментальні аспекти / В.Є. Крупін, Ю.Р. Злидник // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. — 2013. — № 778. — С. 238—244.
6. Чаплінський В.Р. Оцінка людського капіталу в аграрному секторі регіону / В.Р. Чаплінський // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. — Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2013. — Вип. 21. — Т. 1. — С. 292—296.
7. Зачоса О.Д. Модель управління знаннями науково-виробничих комплексів АПК / О.Д. Зачоса // Формування ринкової економіки в Україні / Львівський національний університет імені Івана Франка. — 2011. — Вип. 25. — С. 96—97.
8. Кальченко С.В. Особливості кадрового забезпечення в аграрній сфері / С.В. Кальченко // Економіка АПК. — 2013. — № 8. — С. 52—56.

References:

1. Zapukhlyak, V.M. and Mel'nyk, O.I. (2017), "Human capital as part of improving the competitiveness of the agricultural sector of Ukraine's economy", *Ahrosvit*, vol. 3, pp. 40—44.
2. Vasyl'ieva, O.O. (2016), "Human capital in the agro-industrial complex", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 11, pp. 7—11.
3. Protsenko, N.M. (2013), "Human Capital of Rural Areas in the Context of Innovative Agricultural Development", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu im. V.V. Dokuchaieva*. Ser.: *Ekonomichni nauky*, vol. 11, pp. 193—200.
4. Dronova, T.S. (2014), "Investments are an important contribution to the human capital of agricultural enterprises of the Poltava region", *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu*. Ser.: *Ekonomichni nauky*, vol. 7 (4), pp. 79—81.
5. Krupin, V.Ye. and Zlydnyk, Yu.R. (2013), "Human Capital in Innovative Development of Rural Areas of Ukraine: Mental Aspects", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnikha"*. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, vol. 778, pp. 238—244.
6. Chaplins'kyj, V.R. (2013), "Assessment of human capital in the agrarian sector of the region", *Zbirnyk naukovykh prats' Podil's'koho derzhavnoho ahrarnotekhnichnoho universytetu*, vol. 21, no. 1, pp. 292—296.
7. Zachosa, O.D. (2011), "Model of knowledge management of scientific-industrial complexes of agro-industrial complex", *Formuvannia rynkovoi ekonomiky v Ukraini / L'viv's'kyj natsional'nyj universytet imeni Ivana Franka*, vol. 25, pp. 96—97.
8. Kal'chenko, S.V. (2013), "Features of personnel supply in the agrarian sector", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 52—56.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2018 р.

УДК 165.242.2:(330.15:502.171)

Т. О. Ніколайчук,
магістр правознавства, аспірант,
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК СУСПІЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ ТА РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

T. Nikolaychuk,
master of Law, postgraduate,
Institute of Market Problems and Economic-Ecological Researches of the National Academy of Science of Ukraine

THE NATIONAL NATURAL-RESERVED CONSCIOUSNESS, AS A SOCIAL PHENOMENON, VS REASONABLE NATURE USING

Природоохоронний сектор один із важливих та пріоритетних у структурі державотворення, який забезпечує екологічну, продовольчу, соціальну, ресурсну безпеку України, а також національну безпеку. На сьогодні в природоохоронній сфері сформувалася низка значних проблем екологічного, економічного, інформаційно-освітнього, соціального, правового, ресурсного характеру, що гальмують її розвиток, а отже, потребують першочергового та раціонального вирішення за допомогою зміни чинної системи державного регулювання, державно-приватної взаємодії, перегляду існуючої законодавчої бази, інноваційних підходів до розробки соціальної та інженерної структури, модернізації наукового устаткування, інформаційно-освітньої взаємодії на всіх рівнях, формування системи психологічно-мотиваційних чинників населення.

З метою успішного розв'язання складних екологічних, економіко-екологічних та еколого-соціальних проблем, потрібен перехід до утвердження не тільки еколого-національної свідомості як на індивідуальному, так і на суспільному рівні, але й формування національної природно-заповідної свідомості, як запоруки збереження цінних об'єктів та територій. Природні ресурси і довкілля як загальнолюдську спадщину треба використовувати з дотриманням принципу рівних прав нинішнього і майбутніх поколінь на доброякісне природне життєве довкілля і достатню кількість і якість природних ресурсів, свідомо та раціонально споживати природні блага. Сучасний стан природно-заповідного сектору зумовив необхідність екологізації суспільної свідомості, формування вузькогалузевих понять. Останнім часом спостерігається масове розповсюдження та зростання значущості соціально-екологічної, еколого-економічної проблематики свідомості суб'єктів.

Також формується суспільний феномен "національної природно-заповідної свідомості", що охоплює вужчу сферу відносин ніж екологічна самосвідомість, для якої характерний інтегральний спосіб відображення довкілля та комплексний характер регулювання відносин у системі "людина-ресурси — раціональне природокористування-збереження та відтворення". Феномен екологічної свідомості активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями, аналізується його категоріальний апарат, структура та функції, однак проблема формування "національної природно-заповідної свідомості" наразі не вивчалась.

The nature protection sector is one of the important and priority in the state creation structure, which provides ecological, food, social and national safety of Ukraine. Nowadays, in a nature protection sphere, the row of considerable problems was formed ecological, economic, informatively educational, social, right, resource character. These problems brake its development, and consequently need near-term and rational decision by the change of the governmental control operating system, state private to co-operation, legislative base revision. The innovative is going near development of social and engineering structure, modernization of scientific equipment.

Modern state naturally commandment is stipulated by the necessity of public consciousness and ecologization, forming the "special" concepts' sector. Lately, there is mass distribution and growth of social-and-ecological meaningfulness, economy-ecological problems etc.

Aim and tasks. The aim of the article is represented the main tendencies and realities of forming the public and social phenomenon of "national natural reserve consciousness". Also, we are going to analyze its categorical apparatus, structure and functions.

Research results. In this article we have reviewed the public and social phenomenon of "national natural reserve consciousness", which engulfs more narrow sphere of relations than ecological consciousness. This

category characteristic integral method of reflection and environmental complex character relations in the system "resources — human — rational nature conservation — reproduction". The phenomenon of ecological consciousness with its categorical apparatus, structure and functions was actively investigated, but the formation's problem "the national natural reserve consciousness" was not analyzed by the scientists.

Conclusions. It is also necessary to integrate the concept of "the national natural reserve consciousness" into our society, provide the population knowledge system about natural resources, protected objects, environmental responsibility. We should formed good and stability system of the ethical principles in natural resources using, culture and ethics behavior in protected areas. Solving the global ecological crisis' problem is possible only within the framework of ecological consciousness, culture, education, which are the prerequisite for the optimization and harmonization the "society-nature" system.

Ключові слова: свідомість, природно-заповідний фонд, суспільний феномен, раціональне природокористування, національна гідність.

Key words: consciousness, natural reserve fund, public phenomenon, environmental complex, national dignity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За роки незалежності нашої держави відбулось чимало процесів суспільно-економічних трансформацій, які, в основному, супроводжувалися різким зниженням рівня природоохоронної та природно-заповідної діяльності. Занепад природоохоронних установ, зменшення зайнятості в екологічному секторі, непопулярність "екологічних" спеціальностей серед молоді, низький рівень реалізації новітніх технологій, ідей, інформаційний вакуум, відсутність розгалуженої та сталої системи обміну досвідом, реалізації новітніх еколого-освітніх проєктів, низький рівень співпраці з природоохоронними фондами, міжнародними природоохоронними організаціями, фінансування за залишковим принципом призвели до обмеження можливостей щодо здійснення повноцінної природоохоронної діяльності, особливо об'єктів та територій, що підлягають заповіданню [1, с. 4—5].

Важливою умовою для розвитку природоохоронної діяльності об'єктів природно-заповідного фонду та територій, які підлягають заповіданню є реалізація інновацій, подолання інформаційного та освітнього вакууму, боротьба з конформізмом місцевого населення, можливість відкритого обміну як теоретичним досвідом, так і практичними навиками, створення загальнодержавної розгалуженої інформаційної мережі на базі онлайн платформи, підвищення престижу природоохоронних спеціальностей в цілому, не тільки за рахунок економіко-фінансових чинників, а також за допомогою підняття рівня національної культури, свідомості, гідності молоді, поваги до ресурсів, системи виховних та просвітницьких заходів, думки про еколого-продовольчу безпеку та здоров'я майбутніх поколінь.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ПО ПРОБЛЕМІ

Різним аспектам питання національної свідомості присвячені дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, а саме: В. Андрущенко, Дж. Амстронга, А. Бичко, Ю. Бромля, М. Вівчрика, Е. Вільсона, Б. Гаврилішина, Е. Гелнера, В. Лісового, І. Надольного, Ю. Римаренко, Е. Сміта, А. Шкляра, П. Ситника, І. Кресіної, Д. Міллера.

С.Калтахчан характеризує національну самосвідомість як "самосвідомість, яка включає в себе: усвідомлення національної спільності, прихильність до національних цінностей, мови, території, демократичної культури, усвідомлення соціально — державної спільності, патріотизм, усвідомлення спільності в національно-визвольній боротьбі" [2, с. 217].

Науковець Ю. Бромлей зазначає, що під національною самосвідомістю слід розуміти "весь комплекс уявлень нації про саму себе (у тому числі усвідомлення кожного її представника власної належності до нації), її інтереси, цінності, орієнтири і настанови щодо ставлення до інших національностей" [3, с. 89—90].

І. Кресіна стверджує, що національна самосвідомість — це усвідомлення державно-політичної, громадянсько-територіальної спільності (соборності), духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психологічної, культурної самобутності та неповторності. Національна самосвідомість виступає як усвідомлення спільнотою або окремою людиною своєї національної (поряд з етнічною) належності, спільності історичної долі, специфічності геополітичних, культурних, соціальних, історичних чинників [4, с. 87].

М. Джунусова вважає, що національна самосвідомість виражається в усвідомленні нацією себе як суспільного цілого, відмінного від інших національностей. Більше того, дослідник вважає, що однією із сутнісних характеристик національної самосвідомості є вживання її представниками єдиної назви (етноніма) [5, с. 233].

Г. Глазерман відзначає, що національна самосвідомість є відображенням об'єктивних національних інтересів, які визначають становище нації в системі суспільних, у тому числі і міжнародних, відносин [6, с. 79].

А. Дашдаміров стверджує, що національна самосвідомість є актуально вираженим відношенням даної нації до самої себе та до інших народів [7, с. 34].

Дослідженням теоретико-методологічних та прикладних аспектів раціонального природокористування займалися такі науковці, як Б. Буркинський, В. Степанов, С. Харічков, А. Мартієнко, Н. Хумарова, Я. Лемешев, Н. Лукьянчиков та інші.

Одні з перших цілеспрямованих спроб формування понятійного та категоріального апарату щодо розвитку саме економіко-екологічної проблематики належать таким науковцям, як В. Степанов та Л. Круглякова [8, с. 6].

Такі вчені, як Б. Буркинський, В. Степанов, С. Харічков підкреслюють, що формування соціально-економічного підґрунтя для сталого розвитку еко-економіки потребує приділення особливої уваги природним ресурсам, їх постійного обліку, що в свою чергу гарантує новий рівень розвитку та формування свідомості населення [9, с. 115].

Б. Буркинський зазначає, що в умовах погіршення екологічних умов та підвищення рівня екологічних (економіко-екологічних) конфліктів, криз та катастроф виникає необхідність цілеспрямованого формування та розвитку нових наукових напрямів, які будуть орієнтуватися на вивчення та вирішення екстремальних, конфліктних та кризових явищ в економіці та екології [9, с. 119].

К. Папенів наголошує, що можливості людства, які забезпечують постійний науково-технічний прогрес, можуть мати значний вплив соціально-екологічно-економічного характеру, на суспільство та довкілля. Тому взаємодія суспільства та навколишнього природного середовища повинна бути соціально-духовно-орієнтованою [10, с. 55—56].

Однією з форм свідомості людини є екологічна свідомість, що в останні десятиліття активно досліджується, зокрема такими науковцями як: С. Дерято, А. Льовочкіна, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, О. Плахотнік, В. Скребець, В. Ясвін тощо.

Згідно з концепцією Г. Платонова: екологічна свідомість — це індивідуальна і колективна (суспільна) здатність усвідомлювати нерозривний зв'язок кожної окремої людини і всього людства загалом з цілісністю і відносною незмінністю природного середовища існування людини, усвідомлення необхідності використання цього розуміння у практичній діяльності, вміння і звичка діяти стосовно природи, не порушуючи зв'язок і колообіг природного середовища, сприяти їхньому поліпшенню для життя нинішнього і майбутніх поколінь людей [11, с. 168].

Е. Гірусов констатує, що екологічна свідомість є сукупністю поглядів, теорій і емоцій, які відображають проблеми співвідношення суспільства і природи у плані їх розв'язання відповідно до конкретних соціальних і природних можливостей. Тобто екологічна свідомість ґрунтується на ідеологічних і моральних цінностях, але передбачає їх індивідуальне осмислення. Вона формується із знань і переконань в галузі взаємостосунків суспільства і природи, на екологічно доцільному ставленні до природних ресурсів, вміннях застосовувати науково обумовлені рішення по відношенню до природи: відображає індивідуальний досвід спілкування з природними системами [12].

На думку психологів С. Дерябо, В. Ясвіна, під екологічною свідомістю слід розуміти сукупність уявлень про взаємозв'язки у системі "людина — природа" і в самій природі, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій взаємодії з нею. Екологічна свідомість — це вищий рівень психічного відображення природного, штучного і соціального середовища та свого внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляція цього відображення [13, с. 54; с. 104].

Враховуючи вищевикладене виникає необхідність виділення більш вузького поняття, як "національна природно-заповідна свідомість", її співвідношення з екологічною свідомістю та національною свідомістю, а також місце та роль у сучасному суспільстві.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Низький рівень інформованості населення про необхідність заповідання та охорони територій, на яких знаходяться особливо цінні природні комплекси та об'єкти, відсутність прозорого конкурсу для кандидатів, які бажають зайняти посади в установах природно-заповідного фонду, відсутність персоналізації трудових відносин, відсутність гідних економіко-фінансових, соціально-побутових заходів стимулювання вказують на необхідність формування ефективної системи не тільки фінансово-економічних заходів, але й психологічного-мотиваційних, внутрішньо-духовних. Необхідність формування поняття "національна природно-заповідна свідомість" як результату дисциплінованого та відповідального користування природними ресурсами.

Водночас формування загальнодержавної розгалуженої інформаційно-освітньої мережі, он-лайн платформи, перепідготовки та перекваліфікації кадрів всіх рівнів, орієнтація на особистісні якості, які ґрунтуються на національній гідності, ідеалах та самосвідомості не тільки працівників відповідного сектора, а суспільства в цілому дасть можливість кардинально реформувати ставлення до навколишнього природного середовища та необхідності заповідання унікальних територій.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні пропонується розглянути поняття національна свідомість як механізм стимулювання до

праці та у відповідній царині та інструмент забезпечення раціонального та ощадливого використання природних ресурсів; сформулювати поняття "національна природно-заповідна свідомість", та розглянути її співвідношення з таким суспільним феноменом, як національна свідомість, а також її місце та роль у сучасному соціумі. Також розглянути ефективність створення загальнодержавної інформаційно-освітньої он-лайн платформи між установами природно-заповідного фонду, органами державної влади та місцевими громадами, яка дасть змогу постійно обмінюватись досвідом, враховувати помилки у здійсненні природоохоронної діяльності, забезпечити швидку та злагоджену систему реалізації інноваційних міжгалузевих проектів та як підґрунтя для розвитку "національної природно-заповідної свідомості".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сьогоденних умовах трансформації законів ринку успіх і благополуччя підприємств, установ, організацій всіх форм власності вирішальною мірою залежать від компетентності, кваліфікації і підприємливості та інших ділових та особистих якостей персоналу, особливо це стосується таких стратегічно важливих галузей народного господарства, як природоохоронний і природно-заповідний сектор. Важливим елементом формування дисциплінованих, відповідальних та принципових кадрів є національна самосвідомість та національна гідність, як засіб консолідації та інтеграції зусиль працівників природоохоронної царини, спрямованих на досягнення позитивних результатів.

Саме усвідомлення державно-політичної, громадянсько-територіальної спільності, духовно-культурної єдності, історичної спорідненості виступає одним з головних чинників політичних, економічних соціальних перетворень у суспільстві та державі. Чимало осіб йдуть працювати у природно-заповідний сектор через власне бажання зберігати територію, на якій вони мешкають, захищати від псування та нераціонального використання наявні природні ресурси, турботу про наступні покоління.

Сучасні вчені розглядають поняття "національна свідомість" в соціальному, історико-культурному, релігійно-духовному, політичному та філософському дискурсі. Однак, якщо розглянути феномен "національна свідомість" з позиції еколого-економічних та соціально-трудова категорій як механізм психологічних чинників мотивації гідної праці, спрямованої на досягнення позитивних результатів, ми побачимо, що національна свідомість грає неабияку роль у розбудові природно-заповідної справи.

Аналіз наукової бази свідчить, що більшість дослідників визначають "національну свідомість" через категорію "усвідомлення", виділяючи при цьому якусь одну чи кілька характеристик [14]. Водночас у процесі осмислення навколишнього світу виникає потреба і необхідність осмислення і самого себе у світі, оцінки свого місця в суспільстві [15, с. 67].

На сьогоднішній день дослідники розглядають категорію "національна свідомість" в узагальненому вигляді, здебільшого не визначаючи основні компоненти цього явища, які дають змогу з'ясувати багатогранні зв'язки цього суспільного феномену з галузями народного господарства. Виходячи з цього виникає необхідність структурування цього поняття за різноманітними принципами: рівнями, формами усвідомлення та відображення національного життя, з погляду різних категорій населення або сфер господарювання у державі, царини суспільного життя або народного господарства.

Якщо розглянути національну свідомість з соціально-економічної точки зору, то це поняття буде включати "сукупність ідей, поглядів, почуттів, пов'язаних з самовизначенням національної спільноти, усвідомлення свого місця серед інших національних спільнот, усві-

домлення соціально-політичних цінностей, що характеризуються поняттям "Батьківщина" і прихильність до них", повага до території існування, її благ [16, с. 80].

Водночас за антропоцентричним підходом екологічна свідомість — це знання і розуміння людиною своїх можливостей впливу на природу, визначення цілей такого впливу, оцінку варіантів передбачуваної поведінки в еко-середовищі, врахування наслідків поведінки і пізнання самого себе як однієї з шаблів екосистеми [17, с. 97].

Водночас поняття "екологічна свідомість" визначають як вищий рівень психічного відображення природного та штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексії відносно ролі та місця людини в біологічному, фізичному та хімічному світі, а також саморегуляції цього відображення" [18].

Також екологічну свідомість розглядають як відображення свідомості процесів взаємодії між людиною, як організмом та людиною, як особистістю, з однієї сторони, і суспільством та навколишнім світом — з іншої, в тих аспектах біологічного та соціального життя, що обумовлені природними факторами [19, с. 203].

Аналізуючи ознаки поняття "національна свідомість" та "екологічна свідомість" ми можемо простежити прямий зв'язок з природоохоронною та природно-заповідною сферою та побачити в зменшенню масштабі, що дійсно рушійною силою природоохоронної діяльності є не стільки засоби економічного стимулювання, а також внутрішньо-духовні чинники. Раціональне природокористування, рекреаційна та природоохоронна діяльність, етика природокористування неможливі без формування у громадян " національної природно-заповідної свідомості". Проте усвідомлення особливостей функціонування систем "людина-ресурси", "людина-раціональне природокористування", "людина-об'єкти та території природно-заповідного фонду", "сучасна людина-несприятливі наслідки екологічного характеру", "людина-відтворення цінних природних комплексів та об'єктів", "людина-заповідання унікальних територій", "людина-ЕКО-оздоровлення", "людина-ЕКО-туризм", "людина-ЕКО-рекреація", як структурних, активних елементів навколишнього середовища, усвідомлення особистістю свого місця у цій системі є невід'ємним елементом "національної природно-заповідної свідомості" суб'єкта.

У таблиці 1 зображено порівняння основних елементів феномену "національна свідомість" з вузькогалузевим поняттям "національна природно — заповідна свідомість".

Молодіж має отримувати природоохоронні (природно-заповідні) спеціальності, не тільки через суспільний престиж та економічні переваги, оскільки такі професії користуються попитом на ринку праці, а через внутрішню потребу захищати довкілля вже сьогодні, бажання зміни пріоритетів у соціально-економічному та політичному житті.

По-перше, молоді спеціалісти мають пишатись тим фактом, що саме вони оберігають та захищають природні ресурси, природно-заповідні території та об'єкти від нераціонального або незаконного використання, по-друге, з боку держави має бути створена система заходів економічного, психологічного, соціально-побутового стимулювання та мотивації, щоб уникнути плінності кадрів.

Розкриття категорії "національна природно — заповідна свідомість" під кутом соціально-трудових відносин відіграє важливу роль у формуванні кожним працюючим своєї особистості та професійної значимості для колективу і керівництва (наприклад, власні методи охорони навколишнього природного середовища, система заходів захисту та збереження природних ресурсів, авторські наукові доробки), професійної гордості за досягнутий загальний результат (наприклад, показники збереження та відтворення цінних комплексів та

об'єктів природно-заповідного фонду, результати наукової, еколого-освітньої діяльності, результати заходів попереджувального та профілактичного характеру щодо охорони природно-заповідного фонду), а також почуття гордості за спільну справу (показники зменшення кількості порушень законодавства у сфері охорони природно-заповідного фонду, залучення дітей та молоді до програм збереження цінних комплексів та об'єктів, тощо). Крім того, такий рушійний чинник "як національна природно-заповідна свідомість" сприятиме формуванню почуття впевненості (захищеності і довіри у відношеннях з колегами). Саме тому "свідома праця, спрямована на внутрішньо-психологічний результат" повинна стати предметом уваги для керівництва установ природно-заповідного фонду. Свідомість на рівні з сумлінністю та дисциплінованістю — один із способів розуміння працівником своїх обов'язків і відповідальності перед колективом, керівником, місцевою громадою, суспільством, тому важливо щоб існував механізм психологічного стимулювання до праці, який би сприяв цьому процесу.

Слід зазначити, що "свідома праця" не тільки формує людину-працівника/ людину-колегу/ людину-керівника/ людину-підлеглого і її відношення до кола професійних обов'язків, вона сприяє розумінню людиною свого місця в складному процесі формування матеріальних благ, надання послуг суспільству, захисту та збереженню цінних об'єктів, територій тощо. Саме тому необхідна побудова не тільки організаційно-економічного механізму стимулювання праці, а ґрунтовне розроблення системи психологічно-мотиваційних чинників, як складової загальної системи управління трудовими відносинами. Чітка концепція мотиваційно-психологічних чинників під час укладення трудових відносин в значній мірі стане передумовою свідомої праці, буде сприяти розумінню місця співробітника у "маленькому суспільстві", тобто трудовому колективі і відповідного відношення до нього. Від того, як буде створено організаційно-психологічний механізм мотивації співробітників, у значній мірі буде залежати і рівень роботи установи, показники її діяльності та добробут кожного працівника (Схема 1). Можливе окреме розроблення Положення про дисципліну посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду, як категорії працівників, на яких покладено особливо важливі функції щодо охорони заповідних територій та об'єктів. Відповідне положення буде детально регламентувати не тільки процедуру притягнення до дисциплінарної відповідальності, встановлення заохочень цієї категорії працівників, а також порядок інформаційної взаємодії та координації з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, іншими природоохоронними органами, громадськими організаціями. Окремим розділом доцільно передбачити зведення правил етики поведінки посадової особи служби державної охорони природно-заповідного фонду, що буде включати окремі поняття та категорії феномену "національна природно-заповідна свідомість".

Також варто звернути увагу на створення загальнодержавної розгалуженої он-лайн платформи інформаційно-освітнього/координаційного напрямку, тристороннього або багатостороннього характеру: органи державної влади — адміністрації установ природно-заповідного фонду — місцеві громади (громадські організації тощо). У відповідній системі можна передбачити відкриту базу даних, де кожен бажачий буде мати доступ до інформації щодо порушення природоохоронного та екологічного законодавства, статистичних даних, тенденції до зменшення або збільшення рівня екологічності, основні напрями щодо профілактики, запобігання та припинення порушень екологічного законодавства, анонс заходів виховного та інформаційно-пропагандистського, еко-освітнього характеру. Завдяки такій он-лайн платформі буде можливість постійного співро-

Таблиця 1. Порівняльна характеристика елементів національної свідомості та національної природно-заповідної свідомості

Національна свідомість	Національна природно-заповідна свідомість
Етнічна, соціокультурна, релігійна, суспільно-державна приналежність	Еколого-економічна, геополітична, соціально-ресурсова приналежність
Відношення людиною себе до українського народу, до громадсько-територіальної соборності	Співвідношення себе з природою, через ощадливе використання наявних природних ресурсів, повага до заповідної території чи об'єкту, де знаходяться ці ресурси, необхідність дотримання певного режиму охорони та зберігання
Приналежність до соціально-економічного прошарку суспільства	Усвідомлення себе членом суспільства, який є відповідальним за раціональне використання, збереження та відтворення особливо цінних об'єктів та територій Наявність трудових, соціально-громадських відносин пов'язаних з природно-заповідною галуззю. Свідома сплата державних податків та зборів, втому числі екологічних
Спільність історичної, соціально-культурної долі	Проживання із покоління в покоління на території, що належить природно-заповідного фонду або підлягає заповіданню, зі зберіганням та переданням традицій користування її ресурсами та благами, вирощування та збирання культур враховуючи особливий режим
Специфічність геополітичних, культурних, історичних, соціально-економічних цінностей	"Сімейність" або "династичність" господарської діяльності на природно-заповідних територіях, інтеграція у природні цінності
Повага до історичного минулого, культурного та духовного досвіду предків, які мешкали на території України	Спокійний розвиток праці «на землі», повага до ресурсів, що вичерпуються, усвідомлення необхідності заповідання відповідних територій з метою збереження для майбутніх поколінь
Відношення суспільства до природи	Свідоме ощадливе природокористування, наявність особистих правил етики поведінки на територіях та об'єктах, що належать до природно-заповідного фонду
Відношення до наявних проблем соціального, еколого-економічного, політичного характеру	Усвідомлення відповідальності за кризу ресурсного та екологічного характеру як регіону мешкання, так і держави в цілому. Потреба особистого внеску, участь у заходах "природно-заповідного" та природоохоронного спрямування
Відношення до інформаційного, культурного, виховного елементів розвитку суспільства	Усвідомлення необхідності участі у природоохоронних та природно-заповідних заходах інформаційно-пропагандистського, навчального-виховного характеру. Розроблення, поширення власних або авторських програм природно-заповідного характеру, видання статей, літератури відповідного спрямування. Участь у конференціях, симпозиумах, вебінарах відповідного спрямування. Інформування молоді, дітей про необхідність заповідання цінних та унікальних територій країни
Відношення до культурно-наукового потенціалу українського народу, до наукових доробків та відкриттів нації	Усвідомлення необхідності розвитку теоретичної та прикладної наукової бази, участь у наукових проєктах природно-заповідного або природоохоронного напрямку, здійснення селекційної, винахідницької, патентної діяльності. Розроблення авторських винаходів та наукових програм, що спрямовані на збереження, охорону та відтворення особливо цінних природних комплексів та об'єктів
Відношення до економіко-туристичної складової держави, відродження національного туризму, розвитку та поширення вітчизняного туристично-рекреаційного напрямку	Усвідомлення необхідності розбудови ЕКО-туризму, поширення рекреаційної діяльності на екологічно-чистих територіях, підтримка вітчизняної культурно-оздоровчої галузі народного господарства на звільнених від неконтрольованого антропогенного навантаження територіях
Етичні норми і правила, які поширюються на взаємодію зі світом природи, сприйняття природи як об'єкту людської діяльності	Усвідомлення природи як рівноправного суб'єкту взаємодії з людиною, необхідності поважного ставлення до неї шляхом заповідання та подальшої охорони
Метою взаємодії з природою є задоволення тих чи інших прагматичних потреб суспільства, "прагматичний імператив": чи правильно те, що корисне людині, суспільству, нації в цілому	Метою взаємодії з природою є оптимальне та раціональне задоволення як потреб людини, так і відновлення ресурсів довкілля, "еколого-заповідний імператив": правильно тільки те, що не порушує існуючу в природі екологічну рівновагу, не шкодить ресурсам, дозволяє зберегти цінні комплекси та об'єкти для наступних поколінь
Відношення до розвитку природи не повинно мислитись як процес, який повинен бути підпорядкований цілям і завданням людини, задоволенням суспільних потреб, потреб нації в цілому	Усвідомлення розвитку природи як процесу взаємовигідної єдності, без збереження та охорони природи шляхом заповідання, наступні покоління не зможуть задовольняти свої потреби у оздоровленні, споживанні екологічно-чистої продукції, рекреаційній та туристичній діяльності в межах держави
Спрямованість дій на захист публічних інтересів, забезпечення пріоритету загального блага громадян над особистими, приватними або корпоративними інтересами	Спрямованість дій на захист навколишнього середовища, підвищена увага до цінних природних комплексів та територій, що є заповідними або підлягають заповіданню. Пріоритет необхідності раціонального та дисциплінованого ставлення до ресурсів над суспільними, економічними чи політико-соціальними інтересами суспільства

бітництва та координації з органами державної влади та місцевими громадами, що дасть змогу оперативно та гнучко вирішувати проблеми галузі, уникнути бюрократичної тяганини.

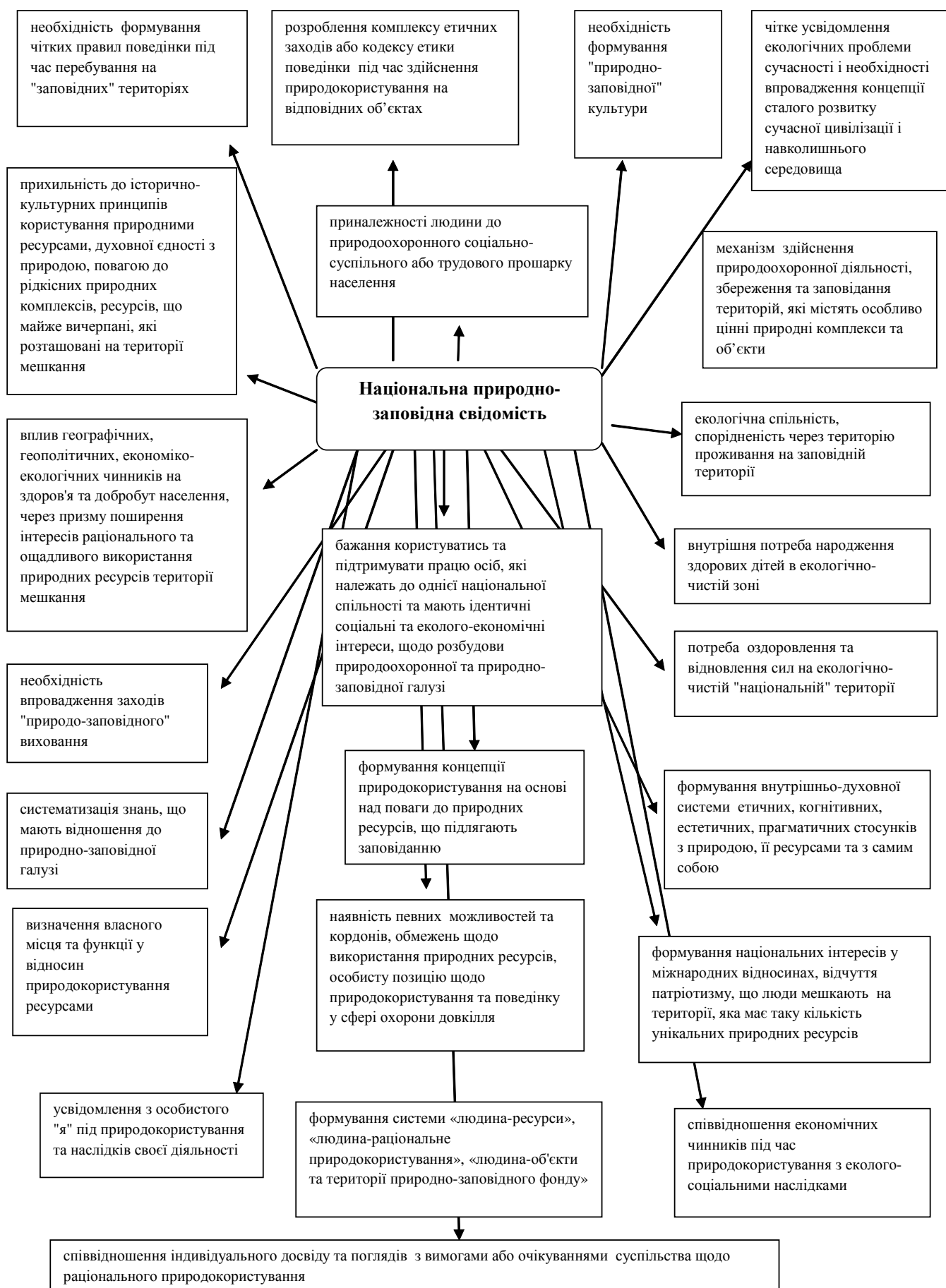
Але головним фактором такої он-лайн платформи є інформаційна, виховна, координаційна, освітньо-культурна функції, що стануть запорукою формування "національної природно-заповідної свідомості" серед широких верств населення, особливо молоді, залучення їх до природно-заповідного світу, просування системних знань про вичерпність природних ресурсів і необхідність їх ощадливого користування.

Водночас адміністраціям установ природно-заповідного фонду необхідно мати чітку систему інформаційного обміну, передавання досвіду, можливості постійного підвищення кваліфікаційного рівня персоналу, оновлення рівня освітньо-дидактичної бази, перепідготовки та проходження курсів в режимі он-лайн. З метою підтримки такої системи та її стабільного функціонування необхідно також передбачити схему інформа-

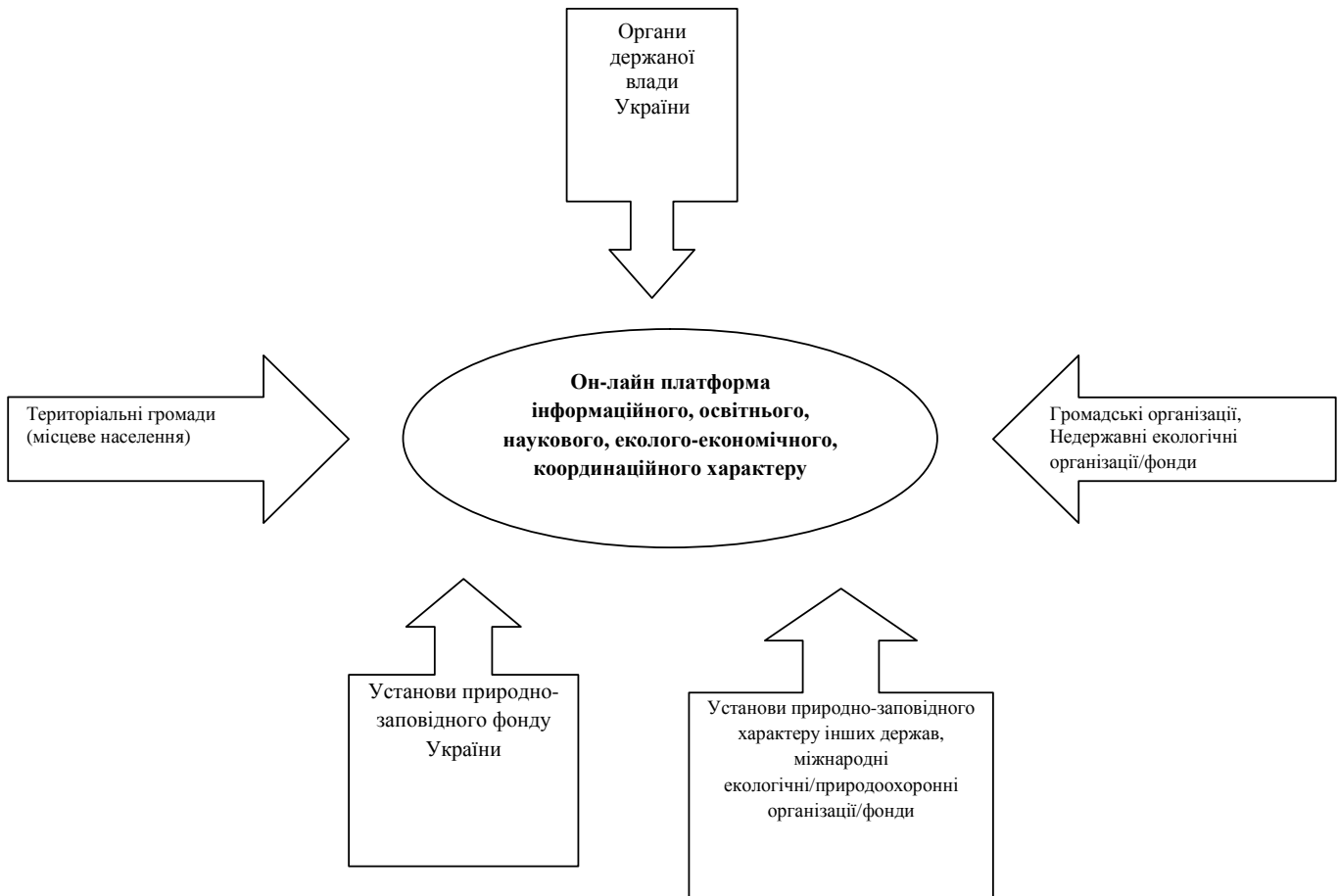
ційно-економічного стимулювання, наприклад платне проведення вебінарів, майстер-класів, ведення авторських програм розвитку, он-лайн координація між органами державної влади та адміністраціями установ природно-заповідного фонду, он-лайн інформування з боку органів державної влади про зміни в законодавстві, спілкування "у прямому ефірі" з працівниками установ природно-заповідного фонду інших країн (Схема 2). Особливу увагу слід звернути на залучення молоді та дітей (дошкільного та молодшого шкільного віку, старшокласників), оскільки саме вони є майбутніми молодими спеціалістами галузі.

Необхідно розробити та популяризувати літературу еко-спрямування (у вигляді дитячих казок, нарисів, ілюстрацій), яка прищепить молоді любов до довкілля, повагу до ресурсів, які дала нам природа, розтлумачить про необхідність бережливого ставлення до навколишнього природного середовища, що саме від майбутніх поколінь залежить, у якому стані буде природа надалі, що заповідання територій та земель з особливо

Схема 1
Структурні елементи поняття " національна природно-заповідна свідомість "

Схема 2
Основні складові елементи інформаційно-координаційної мережі на базі он-лайн платформи

цінними природними комплексами та об'єктами дасть змогу усім майбутнім поколінням на гідний життєвий рівень, життя в еколого-безпечному середовищі, народження здорових дітей; сформулювати концепцію та імплементувати у суспільство поняття "національна природно-заповідна свідомість".

Створення інформаційно-пропагандистської мережі рекламних заходів дасть змогу поширити інформацію про необхідність охорони навколишнього природного середовища, бережливого ставлення до природи та її ресурсів, необхідності заповідання територій, можливості відпочивати та оздоровлюватись на еко-безпечній території. Однак це має бути не поодиноким соціальна реклама на суто національних каналах телебачення, а потужна система заходів на телебаченні, радіо, у ЗМІ, розповсюдження мережею Інтернет, видавництво профільної літератури для різних вікових категорій населення тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Глобальна екологічна небезпека, що безпосередньо пов'язана з нераціональним використанням природних ресурсів, з'явилася як важливий чинник, сприяючий консолідації зусиль суспільства, робить неминучим подолання соціальних, політичних, економічних, екологічних розбіжностей і суперечностей і співпрацю різних соціально-економічних систем. У зв'язку з цим доціль-

но розглянути та проаналізувати екологічний аспект "мислення по-новому", орієнтованого встановлення пріоритетності екологічних та економіко-екологічних цілей над політичними, правовими та державними ідеологіями.

Також необхідно інтегрувати поняття "національна природно-заповідна свідомість" у суспільство, забезпечити населення необхідними системними знаннями про природні ресурси, заповідні об'єкти, екологічну відповідальність перед майбутніми поколіннями, формування принципів етичного, дисциплінованого користування природними ресурсами, культури та етики поведінки на заповідних територіях.

На державному рівні необхідно розкрити місце та роль "національної природно-заповідної свідомості" як мотиваційного елементу працівників галузі, детально проаналізувати сутність відповідного феномену, його ознаки, елементи під, через призму еколого-економічних та соціально-трудова відносин в сфері природно-заповідного фонду.

Створення сталої загальнодержавної інформаційно-освітньої мережі, в режимі он-лайн, буде рушійною силою для обміну досвідом, систематизації знань, формування навчально-виховного процесу населення, проведення вебінарів, лекцій, он-лайн консультацій, майстер-класів, а також забезпечення дистанційної координації або керівництва установами природно-заповідного фонду, он-лайн співробітництва з органами дер-

жавної влади та місцевими громадами в частині застосування норм чинного законодавства дасть змогу гнучкого розвитку галузі.

Література:

1. Волян В. Державно-приватне партнерство як база інституціональна передумова капіталізації природних ресурсів в умовах децентралізації // *Економіст*. — 2015. — № 9. — С. 3—6.

2. Калтахчан С.Т. Ленинизм о сущности нации и пути образования интернациональных общностей / С.Т. Калтахчан. — М., 1967. — 291 с.

3. Бромлей Ю.В. Национальные процессы в СССР: в поисках новых подходов / Ю.В. Бромлей. — М., 1998. — 179 с.

4. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітичний аналіз: монографія / І. Кресіна. — К.: Вища шк., 1998. — 390 с.

5. Джунусов М. Введение в марксистско-ленинскую теорию наций / М. Джунусов. — Ашхабад: Калим, 1988. — 375 с.

6. Глазерман Г.Е. Классы и нации / Г.Е. Глазерман. — М., 1997. — 314 с.

7. Дашдамиров А.Ф. Проблема личности в марксистско-ленинской теории нации и национальных отношений / А.Ф. Дашдамиров. — Баку: Азернешр, 1984. — 198 с.

8. Степанов В.Н., Круглякова Л.А., Розмарина А.А. Устойчивое развитие: понятия и категории. — Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 1999. — 98 с.

9. Буркинський Б.В., Степанов В.Н., Харичков С.К. Природопользование: основы экономики-экологической теории. — Одесса: ИПРЭИ Украины, 1999. — 350 с.

10. Экономика природопользования: учеб. / Под ред. К.В. Папенова. — Э 40. — М.: ТЕИС, ТК Велби, 2006. — 928 с.

11. Платонов Г.В. Диалектика взаимодействия общества и природы / Г.В. Платонов. — М.: Изд-во МГУ, 1989.

12. Петрук В.Г. Екологічне виховання у вищій школі [Електронний ресурс] / В.Г. Петрук, І.І. Безвозюк, Т.І. Панченко. — Режим доступу до ресурсу: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Petruk_Bezvozyuk_Panchenko.php

13. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология [Текст] / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. — Ростов н/Д: Феникс, 1996. — 480 с.; Кравченко С. М. Екологічна етика і психологія людини [Текст] / С.М. Кравченко, М.В. Костицький. — Львів: Світ, 1992. — 240 с.

14. Карлова В.В. Національна свідомість: сутність, поняття та зміст у контексті сучасних дослідницьких підходів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Karlova.pdf

15. Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне: зб. ст. — К.: Світогляд, 2005. — 186 с.

16. Надольний І.Ф. Національна самосвідомість як чинник розвитку духовності українського суспільства / І.Ф. Надольний // *Наук. вісн. Держ. акад. статистики, обліку та аудиту*. — 2003. — Вип. 1. — С. 80—87.

17. Гирусов Э.В. Экологическое ознание как условие оптимизации общества и природы // *Философские проблемы глобальной экологии*. — М.; 1983. — С. 90—153.

18. Ткачук А.Ф. Від екології довілля — до екології душі [Електронний ресурс] / А.Ф. Ткачук // *Доповідь на Всеукраїнській конференції "Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи"* — Режим доступу: <http://www.ecoleague.net/34903999-235.html>

19. Шмалей С.В. Екологічна особистість / С.В. Шмалей. — К.: Бібліотека офіційних документів, 1999. — С. 203—204.

References:

1. Volian, V. (2015), "Public-private partnership as a basic institutional precondition for the capitalization of

natural resources in a context of decentralization", *Economist*, Vol. 9, pp. 3—6.

2. Kaltakhchan, S. T. (1967), *Leninism o sushchnostiunatsyy u puty obrazovaniya ynternatsyonalnykh obshchnostei* [Leninism about the essence of the revolution and the way of the formation of international communities], Moscow, Russia.

3. Bromlei, Yu. (1998). *Natsyonalnye protsessy v SSSR: v poyskakh novykh podkhodov* [National processes in the USSR: in search of new approaches], Moscow, Russia.

4. Kresina, I. (1998), *Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy: Etnopolitychnyi analiz : monohrafiia* [Ukrainian national consciousness and modern political processes: Ethnopolitical analysis], Vyshcha shkola, Kyiv, Ukraine.

5. Dzhunusov, M. (1988), *Vvedeniye v marksystskolenynskuiut eoryiu natsyi* [Introduction to the Marxist-Leninist theory of nations], Kalym, Ashkhabad, Turkmenistan.

6. Hlazerman, H. E. (1997), *Klasy y natsyy* [Classes and nations], Moscow, Russia.

7. Dashdamyrov, A. F. (1984), *Problema lychnosty v marksystsko-lenynskoi teoryy natsyy y natsyonalnykh otnoshenyi* [The problem of personality in the Marxist-Leninist theory of the nation and national relations], Azerneshr, Baku, Azerbaijan.

8. Stepanov, V.N. Kruhliakova, L.L. and Rozmaryna, A.L. (1999), *Ustoichyvoe razvytye: poniatyia y katehoryy* [Sustainable development: concepts and categories], IMPEER, Odessa, Ukraine.

9. Burkynskiy, B.V., Stepanov, V.N. and Kharychkov, S.K. (1999), *Pryrodopolzovanye: osnovy ekonomyko-ekolohycheskoi teoryy* [Natural use: the basis of the economic-ecological theory], IMPEER, Odessa, Ukraine.

10. Papenov, K.V. (2006), *Ekonomyka pryrodopolzovaniya: uchebnik* [Economics of nature management], TEYS, TK Velby, Moscow, Russia.

11. Platonov, H. V. (1989), *Dyalektyka vzaymodeistviya obshchestva y pryrody* [Dialectics of the interaction of society and nature], Yzd-vo MHU, Moscow, Russia.

12. Petruk, V. H. (2010), *Ecological education in high school* [Online], available at: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Petruk_Bezvozyuk_Panchenko.php (Accessed 30 May 2018).

13. Deriabo, S. D. and Yasvyn, V. A. (1996), *Ekolohycheskaia pedahohyka y psykhohohyia* [Ecological pedagogy and psychology], Fenyks, Rostov on/D, Russia.

14. Karlova, V.V. (2013), "National consciousness: essence, concept and content in the context of modern research approaches", [Online], available at: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Karlova.pdf (Accessed 30 May 2018).

15. Svitohliad (2005), *Rehionalni versii ukrainskoi natsionalnoi idei: spilne i vidminne* [Regional versions of the Ukrainian national idea: common and excellent], Svitohliad, Kyiv, Ukraine.

16. Nadolnyi, I. F. (2003), "National identity as a factor in the development of the spirituality of Ukrainian society", *Nauk. visn. Derzh. akad. statystyky, obliku ta audytu*, Vol. 1, pp. 80—87.

17. Hyrusov, E.V. (1983), *Ekolohychekoes oznanye kak uslovye optymyzatsyy obshchestva y pryrody*. *Fylosofskye problemy globalnoi ekolohyy* [Ecological ecosystems as a condition for optimizing society and natures. Philosophical problems of global ecology], Moscow, Russia.

18. Tkachuk, L. F. (2015), "From environmental ecology to the ecology of the soul", [Online], available at: <http://www.ecoleague.net/34903999-235.html> (Accessed 30 May 2018).

19. Shmaliei, S. V. (1999), *Ekolohichna osobystist* [Ecological personality], *Biblioteka ofitsiynkh dokumentiv*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2018 р.

Є. М. Стариченко,
асистент, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КРИТЕРІВ ТА ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Ye. Starychenko,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FORMATION OF CRITERIA AND EVALUATION INDICATORS OF FOOD SECURITY OF THE COUNTRY

Досягнення продовольчої безпеки вимагає створення системи цільових індикаторів, що дозволяє обґрунтовувати та приймати дієві управлінські рішення державними органами управління та влади. Стан продовольчої безпеки населення оцінюється широким спектром показників.

Продовольча безпека є складовою економічної безпеки, а стан останньої оцінюється об'єктивною системою критеріїв, показників і індикаторів, які визначають порогові значення функціонування економічної системи. Тому побудова системи продовольчої безпеки неможлива без створення системи показників та індикаторів, які дозволяють сформулювати кількісно-якісні характеристики соціально-економічним явищам і процесам.

Необхідно зазначити, що індикатори, подібні між собою, однак у різних методиках можуть входити до різних груп показників. Індикатори, які характеризують стан транспортної інфраструктури (частка доріг із твердим покриттям, частка залізничних шляхів) у рамках системи індикаторів ФАО відносяться до показників (фізичної) доступності продовольства та характеризує можливість доставляти продовольство до мереж роздрібної торгівлі, і доступ населення до ним.

Узагальнено систему показників продовольчої безпеки, що використовується у вітчизняній практиці, яка при аналізі та прогнозуванні по основних групах продовольчих товарів дозволяє провести порівняння, наявного і імовірного в майбутньому стану продовольчого забезпечення, оцінити реальні потреби держави в основних продуктах харчування й ресурсах для їхнього виробництва, а також визначити базові показники продовольчої стратегії як складової аграрної політики держави.

Вітчизняний підхід до оцінювання продовольчої безпеки передбачає використання цілого ряду показників, які характеризують різні її аспекти, однак їх різнобічність не дозволяє зробити висновок про динаміку зміни продовольчої безпеки країни в цілому. Вважаємо, що в охарактеризованій вище системі показників, відсутній розрахунок узагальнюючого показника, який би комплексно оцінював стан продовольчої безпеки.

Achieving food security requires the establishment of a system of target indicators, which allows to justify and take effective management decisions by state authorities. The state of food security of the population is estimated by a wide range of indicators.

Food security is a component of economic security, and the state of the latter is estimated by an objective system of criteria and indicators that determine the thresholds of the functioning of the economic system. Therefore, it is impossible to build a food security system without creating a system of indicators, which allow to form quantitative and qualitative characteristics for socio-economic phenomena and processes.

It should be noted that indicators similar to each other, but in different methods may be included in different groups. Indicators that characterize the state of transport infrastructure (the proportion of hard-

coated roads, the share of railways) within the framework of the FAO marks refer to the indicators of (physical) availability of food and characterizes the ability to deliver food to retail networks and public access to them.

The system of food safety indicators used in domestic practice is generalized, which, while analyzing and forecasting by the main food products groups, allows us to compare the existing and probable future food supply situation, to assess the real needs of the state in the main food products and resources for their production, and also define the basic indicators of the food strategy as part of the agrarian policy of the state.

The domestic approach to food security assessment implies the use of a number of indicators that characterize its various aspects, but their versatility does not allow us to conclude on the dynamics of change in food security of the country as a whole. We believe that in the above-described system of indicators, there is no calculation of a generalized indicator that would comprehensively assess the state of food security.

*Ключові слова: продовольча безпека, критерії, показники, індикатор, ФАО, оцінка.
Key words: food security, criteria, indicators, mark, FAO, assessment.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Досягнення продовольчої безпеки вимагає створення системи цільових індикаторів, що дозволяє обґрунтувати та приймати дієві управлінські рішення державними органами управління та влади. Стан продовольчої безпеки населення оцінюється широким спектром показників. Якщо на початковому етапі це були середньодушові доходи населення, перехідні залишки продовольчого зерна (спочатку на рівні 20, а потім 16% від загального річного споживання, то тепер критерії розширилися і стали більш складними.

До сучасних критеріїв продовольчої безпеки відносяться частка витрат на продовольство в загальних витратах окремих груп населення, територіальна доступність продуктів (вимірюється шляхом порівняння рівня роздрібних цін на однакові товари в різних регіонах країни), рівень "зручності" продовольства (частка в споживанні сучасних продуктів, які знижують втрати і економлять час роботи в домашньому господарстві), ступінь "натуральності" і доброякісності продуктів, вплив якості продуктів на стан здоров'я і тривалість життя, в тому числі продуктів, отриманих за допомогою методів генної інженерії і біотехнології.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами продовольчої безпеки в теоретичному та методичному аспекті переймалися Ю. Білик, П. Борщевський, В. Гейц, А. Дейнеко, М. Корецький, О. Кочетков, І. Лукінов, Р. Маркова, Г. Мостовий, П. Саблук, В. Трегобчук, В. Юрчишин та ін. Серед зарубіжних теоретиків питаннями забезпечення продовольчої безпеки займалися такі вчені, як В. Балабанов, Є. Борисенко, Є. Серова та ін. Проте міцливе суспільно-політичне життя країни вимагає постійного перегляду теоретико-методологічних засад формування продовольчої безпеки України.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і щодо формування основ продовольчої безпеки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Продовольча безпека передбачає задоволення фізіологічних потреб населення у безпечному високоякісному продовольстві згідно медичних рекомендацій та екологічним умовам, а також індивідуальному стану людини. Очевидно, з метою реалізації цієї концепції вимагають: кількісного забезпечення населення країни вітчизняними продуктами харчування відповідно до норм Світової організації охорони здоров'я (не менше 85 %); зміна відношення до проблем продовольчої безпеки з боку державних органів та контролюючих організацій; посилення захисту охорони навколишнього середовища з метою попередження продовольчих ресурсів; більш суворе слідування санітарно-гігієнічним вимогам, технологічним інструкціям, режиму обробки, зберігання, транспортування, продажу сировини та готової продукції; сприяння держави у запровадженні систем менеджменту якості та безпечності та посилення державного контролю щодо якості та безпечності продовольчих ресурсів.

Саме тому вирішення питань харчування вимагає розробки нових підходів, у частині запровадження екологічно безпечних технологій та використанні соціально значимих натуральних біологічно активних засобів. Отже, необхідно визнати, що якість та безпечність знаходять у числі базових аспектів продовольчої безпеки. Стратегічна позиція передбачає наявність системи продовольчої безпеки за функціональними показниками якості харчових продуктів або системи безпечності, які спроможні виключати ризик виробництва неякісної продукції. Водночас серед тактичних завдань слід виділити такі: формування критеріїв оцінки технологічних систем виробництва продуктів харчування за параметрами їх якості, які об'єктивно характеризують стан в сфері управління якістю продукції; розробка методики якісного та кількісного аналізу ризику порушень функціонування технологічних систем, які зумовлюють зниження якості продукції [1]. Однак вважаємо, що для вітчиз-

няних умов важливим є забезпечення контролю та управління технологічними системами із урахуванням ризику можливих порушень у роботі з метою підвищення рівня захищеності від виробництва неякісних харчових продуктів.

Ми поділяємо думку, що на формування продовольчої безпеки впливає система ринкового саморегулювання та інструменти економічного регулювання агропродовольчого ринку [2]. Окрім зазначеного, забезпечення продовольчої безпеки у країні вимагає налагодження організації товароруху, яка забезпечує просування як вітчизняного, так й імпортованого продовольства від виробника до споживача, а також формування довгострокових партнерських відносин між учасниками агропродовольчого ринку. Однак, якщо обмежуватися лише товаропросувною мережею — оптово-роздрібні, переробні, логістичні підприємства і компанії — то розглядається продовольче забезпечення без досягнення безпеки. Оскільки на практиці достатньо прикладів, коли держава забезпечується продовольством, але на маючі достатніх земельних угідь, тим не менше не привертає увагу до проблеми продовольчої безпеки як такої. Це такі країни, як наприклад, Японія, Швеція, Ірландія та окремі інші.

Продовольча безпека є складовою економічної безпеки, а стан останньої оцінюється об'єктивною системою критеріїв, показників і індикаторів, які визначають порогові значення функціонування економічної системи. Тому побудова системи продовольчої безпеки неможлива без створення системи показників та індикаторів, які дозволяють сформувати кількісно-якісні характеристики соціально-економічним явищам і процесам.

Так, методологія ФАО дозволяє оцінювати продовольчу безпеку як на загальносвітовому рівні, так й регіональному (національному) на основі використання системи показників. Розглянемо показники, що використовуються на національному рівні, які розроблено відповідно до методичних рекомендацій Комітету з Світової Продовольчої Безпеки.

У редакції 2012 р., показники були поділено на: первинні, які характеризують структурні умови забезпечення продовольчої безпеки; результуючі, які включають дані антропометричних досліджень та інформацію про недовживання продовольства та показники стабільності/вразливості, які характеризують стійкість до шоків. У свою чергу, перші показники поділено на такі підгрупи — наявність, економічна доступність, фізична доступність та використання. Результуючі поділено на індикатори використання та індикатори доступу до продовольства.

Більш пізніше, у 2015 р. система показників ФАО була зміненою, унаслідок чого не передбачено поділу на первинні та результуючі показники. Уся сукупність показників поділена на 4 групи: наявність, доступ, стабільність та використання. Окрім цього, додатково включено наступні показники: валовий внутрішній продукт на душу населення, поширення анемії вагітних та дітей до 5 років, поширення дефіциту йоду та вітаміну А, середнє споживання жирів на душу населення, частка осіб, які систематично недоїдають та інші. Зазначимо, що загальна кількість показників, що використовуються ФАО для оцінювання стану продовольчої безпеки на національному рівні становить 43, із них 31 основні та 12 допоміжні.

Значення антропометричних показників залучаються із ресурсів Світової організації охорони здоров'я. Підсумок потреби у калоріях для кожної країни розраховується на основі віково-статевої та вікової структури населення. Зазначимо, що у країнах, що розвиваються, на сьогодні не сформовано відповідної системи збирання сільськогосподарської статистики, яка б забезпечила зібрати навіть мінімальний набір вихідних даних та відповідала б вимогам інформаційного забезпечення

продовольчої безпеки. Саме тому експерти ФАО часто використовують у якості підсумовуючих показників результати вибіркового обстеження домогосподарств, які ними проводяться.

Встановлено, що ФАО використовує також систему допоміжних показників, серед яких доцільно виділити такі: частка населення, що знаходиться у зоні ризику нестачі калорій; середня достатність енергетичної цінності харчування (середнє значення для розвинених країн становить 136%); виробництво продуктів харчування на душу населення (в середньому для розвинених країн становить 419 дол. США у 2011—2013 рр.; середньодушове споживання білків та білків тваринного походження (у середньому для розвинених країн значення цих показників становить 103 і 60 гр. на людину на добу відповідно); густина дорожньої мережі; індекс внутрішнього рівня цін на продукти харчування; частка населення, що має доступ до якісних джерел води (до числа яких відносяться водопровід, захищені колодязі та свердловини, колектори дощової води із розрахунку не менше 20 літрів на людину в день із джерел віддалених не більше 1 км від житла); показник доступу до покращених санітарних умов (до числа яких відносяться санітарно-технічні умови, що дозволяють ізолювати людей, тварин та комах від контактів з продуктами життєдіяльності). Водночас до числа індикаторів ФАО, які характеризують використання продовольства, окремої уваги заслуговує поширення анемії серед вагітних жінок; частка людей, які систематично переїдають. Отже, використання індикаторів продовольчої безпеки ФАО, дозволяє проводити співставлення різних країн за конкретними показниками, аналізувати динаміку змін їх значень у часі, однак загальної інтегральної оцінки стану продовольчої безпеки у конкретних країнах вони дати не можуть.

Розглянемо оцінку продовольчої безпеки на основі показника Global Food Security Index (GFSI) — глобальний рейтинг країн світу за рівнем продовольчої безпеки та ефективності роботи державних закладів щодо її забезпечення, що складається аналітичним агентством Economist Intelligence Unit [3]. На його основі здійснюється оцінка стану продовольчої безпеки у 113 країнах світу. Із цією метою використовується 28 індикаторів, окремі із них одержуються методом експертних оцінок. Індикатори відносяться до 3 груп: економічна доступність, наявність та достатність, якість та безпека. Показники, які відносяться до першої групи, характеризують здатність споживачів купувати продукти харчування, їх вразливість в цьому відношенні до можливих цінових шоків і наявність програм і державних заходів щодо підтримки споживання продуктів харчування у випадку появи подібних шоків. Індикатори наявності та доступності характеризують доступність продовольчих запасів, ризику своєчасного та повного продовольчого забезпечення, можливості щодо поширення продуктів харчування і використання наукового потенціалу з метою розширення сільськогосподарського виробництва.

Значення індикаторів нормалізуються (мінімальному значенню надається значення 0, максимальному — 100), після присвоюється кожному із них вага із використанням експертів, і в результаті по кожній країні одержують значення індексу, який характеризує стан продовольчої безпеки.

Процедура нормалізації та наступне зважування значень індикаторів дозволяє одержати інтегральну оцінку продовольчої безпеки у кожній країні та дає можливість співставляти, ранжувати та порівнювати різні країни світу як за загальним рівнем продовольчої безпеки (у трактуванні GFSI), так й за рівнем доступності, наявності та якості продуктів харчування.

Якщо ми порівняємо підходи ФАО та Economist Intelligence Unit до оцінки продовольчої безпеки, то

можна сказати, що вони багато спільного. Так, у цих методиках питання доступності продовольства відокремлена від його наявності та виробництва. Окрім цього, виділяються показники, які характеризують стан споживання калорій та поживних речовин із їжею на душу населення в день, а також їх тваринне чи рослинне походження; стан розвитку транспортної інфраструктури, політичну стабільність; рівень витрат продовольства та інші. Разом з тим, у цих індикаторів є відмінності. Так, ФАО серед допоміжних індикаторів використовуються не лише ті, що характеризують недоїдання, але й переїдання (частка людей, які систематично переїдають). Зазначимо, що при підрахунку GFSI значна увага приділяється наявності та рівню розвитку тих або інших інститутів у країнах (наявність державних стратегій, систем моніторингу і т.д.).

Необхідно зазначити, що індикатори, подібні між собою, однак у різних методиках можуть входити до різних груп показників. Індикатори, які характеризують стан транспортної інфраструктури (частка доріг із твердим покриттям, частка залізничних шляхів) у рамках системи індикаторів ФАО відносяться до показників (фізичної) доступності продовольства та характеризує можливість доставляти продовольство до мереж роздрібної торгівлі, і доступ населення до ним. Водночас як у дослідженні GFSI стан портової та дорожньої інфраструктури відноситься до показників наявності та достатності продовольства, очевидно, у зв'язку із тим, що транспортна інфраструктура може бути обмежувальним чинником при організації імпорту поставок продовольства на внутрішній ринок.

Розглянемо критерій рівень задоволення фізіологічних потреб у компонентах в енергетичній цінності раціону. З метою оцінювання за цим критерієм, насамперед, визначаються продукти харчування, які достовірно характеризують структуру споживання харчування, тобто товари, за рахунок споживання яких покривається 80% та більше потреб у калоріях. Так, виділено дев'ять товарних груп: молочні продукти, м'ясні продукти, яйця, хлібобулочні продукти, картопля, олія рослинна, фрукти, овочі та цукор.

До показників енергетичної цінності раціону харчування та його забезпечення поживними речовинами відносять індекс енергетичної цінності та індекс харчової цінності продуктів харчування, що споживаються, які дозволяють охарактеризувати співвідношення фактично спожитих із їжею поживних речовин та фізіологічних норм. З метою оцінки самозабезпечення продовольством пропонують використовувати виробництво або споживання відповідних продуктів харчування населенням.

Наступним показником є критерій відповідності раціону харчування за вмістом у продуктах шкідливих для здоров'я людини речовин. Для цього використовують показники, які характеризують забрудненість продукції радіонуклідами та забрудненість ґрунту хімічними речовинами.

Щодо показника рівень фізичної та економічної доступності продовольства, то фізична доступність продовольства визначається співвідношенням кількості продовольства на внутрішньому ринку та необхідних обсягів відповідних видів продуктів харчування із урахуванням поставок спецспоживачам. Під економічною доступністю продовольства розуміють можливість для різних груп споживачів набувати продовольчі товари у нормативному розмірі на ринку, а також одержувати їх по неринковим каналам (наприклад, із особистих підсобних господарств). Урахування можливості придбання продуктів харчування не за ринковими каналами є специфічною складовою білоруського підходу до визначення та вимірювання економічної доступності продовольства. Забезпечення

економічної доступності продовольства передбачається досягати шляхом впливу на рівноважний рівень цін продуктів харчування і на доходи населення. Важливим індикатором є частка витрат на продовольство від загальних витрат на населення, а в перспективі 30—35 процентів. При цьому в країні передбачено створити умови, які гарантують можливість для всіх соціальних груп населення споживати продовольство відповідно до медичних норм.

Критерій "рівень залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпорту продовольства. Зазначимо, що експертами країни обґрунтовано, що для Білорусі доцільним є обсяг імпорту у межах 25% від загального обсягу споживання. Важливе місце відводиться вивченню стабільності поставок білоруського продовольства на внутрішній ринок. Одним із показників, які характеризують стабільність є захищеність власного виробництва. Для його оцінки використовують коефіцієнт конкурентності, який розраховується діленням ринкової вартості окремих видів продуктів харчування, які надходять по імпорту, на величину собівартості аналогічного продовольства для місцевих товаровиробників.

За допомогою оцінки динаміки національної та регіональної продовольчої безпеки за цим критерієм Концепція національної продовольчої безпеки Республіки Білорусь передбачає використання таких показників: індекс виробництва продукції, який розраховується діленням фактичного обсягу виробництва по кожному виду продукції на нормативний обсяг споживання.

І наприкінці, критерій 5 — відповідність розмірів оперативних та стратегічних запасів нормативній потребі. Достатність відповідних запасів характеризується можливістю забезпечення поставок продовольства населенню у обсягах споживчої корзини в екстремальних умовах.

Зазначимо, окрім інтегральних, використовуються також коефіцієнти дефіциту калорій, білків у раціоні харчування та інші, які характеризують ті ж аспекти продовольчої безпеки, на які робить акцент ФАО та інших міжнародних організацій, однак орієнтація до використання інтегральних показників, які одночасно враховують численні фактори, є характерною рисою білоруського підходу.

Серед найбільш помітних інтегральних показників можна виділити індекс життєзабезпечення, який узагальнюючим показником.

Очевидно, що наявність однозначних інтегральних показників спрощує процедуру прийняття рішень державними органами, тому що дозволяє використовувати порівняльні показники, які із різних сторін характеризують продовольчу безпеку, що доцільно використовувати у вітчизняній практиці.

Рівень доступності продовольства вимірюється за допомогою загального коефіцієнта доступності, який розраховується діленням вартості продовольчої корзини на середній розмір доходу на душу населення.

Окрім цього, цим документом передбачається розрахунок коефіцієнту самозабезпечення, який враховує як фактичне, так й нормативне споживання населенням продуктів харчування.

Заслугову на увагу української практики система оцінки та вимірювання продовольчої безпеки США, країни яка є світовим лідером по середньодушовому виробництву продуктів харчування. Оскільки для цієї країни питання наявності та фізичної доступності продовольства є вирішеними, то пріоритетними є питання економічної доступності продуктів харчування для населення, якості та безпечності продовольства, а також стабільне забезпечення продовольчої безпеки.

Зазначимо, що у США на сьогодні сформовано досконалу правову базу забезпечення продовольчої безпеки

ки. Так, Закон 1985 р. "Про продовольчу безпеку США" [4]. Згідно з цим законом, продовольча безпека пов'язана із можливістю експортувати продовольство, а саме у розрізі окремих груп були встановлені мінімальні пороги значення експорту.

У 2002 р. прийнято так званий аграрний закон США, на зміну якого прийнято сільськогосподарський "Закон про продовольство, захист ґрунту та розвиток енергетики США", який вступив у силу у червні 2008 р. [5]. У законі визначено три пріоритетних напрями розвитку сучасної аграрної політики США — забезпечення продовольчої безпеки населення країни, підтримка природоохоронних заходів і родючості ґрунту, а також розвиток нової ролі аграрної галузі як джерела одержання альтернативної енергії у рамках програми диверсифікації джерел одержання енергії.

Закон про модернізацію харчової безпеки, який вступив у силу у 2011 р. сприяв переорієнтації акцентів у забезпечення безпечності імпортованих продуктів харчування із реагування на вже виявлені випадки не відповідності продукції стандартам на контроль та нагляд за імпортерами продовольства з метою мінімізації можливостей поставки такої продукції [6].

Необхідно зазначити, що незважаючи на відмінність підходів різних держав до оцінки продовольчої безпеки, спільною рисою для багатьох є констатація про необхідність підтримки продовольчої безпеки населення на рівні, при якому гарантовано соціальну стабільність у суспільстві та стійкий економічний розвиток країни.

Відповідно до постанови Кабінету міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 "Деякі питання продовольчої безпеки", затверджена система основних індикаторів продовольчої безпеки: добова енергетична цінність раціону людини, забезпечення раціону людини основними видами продуктів, достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність продуктів, диференціація вартості харчування за соціальними групами, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, продовольча незалежність за окремим продуктом [7].

Індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки держави (регіону), розраховуються за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибодукти; яйця [8]. Питання продовольчої безпеки має два основні аспекти — виробничий і споживчий. Відповідно, в залежності від того, який аспект характеризує показник, варто розділити їх на показники ресурсного потенціалу: достатність зерна у державних ресурсах, продовольча незалежність, самозабезпеченість; і споживчої кон'юнктури: добова енергетична цінність, економічна доступність, достатність споживання.

Так, добова енергетична цінність раціону людини визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів.

Граничний (пороговий) критерій становить 2500 ккал на добу, при цьому 55 % добового раціону повинне забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження. Згідно з рекомендаціями ФАО/ВООЗ, мінімальна потреба в енерговитратах в середньому на працездатну людину не може бути меншою 2560 ккал.

Економічна доступність продовольства визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств.

Граничним (пороговим) критерієм, встановленим урядом, для зазначеного показника вважається його

60-відсотковий рівень; Слід зазначити, що у країнах Європи питома вага витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств знаходиться в межах 20—25 %.

Індикатор достатності споживання окремого продукту — забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою.

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання людиною продуктів харчування протягом року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці [9].

Зазначимо, що диференціація вартості харчування за соціальними групами відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств із найбільшими доходами та вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами. Відповідно, чим далі ці відношення від одиниці, тим більшим є соціальне розшарування.

Достатність запасів зерна у державних ресурсах визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунок на зерно.

Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 17-відсотковий рівень, що відповідає 60 дням споживання. Методика розрахунку індикатора не враховує обсягів зерна, яке знаходиться у державному продовольчому резерві, зважаючи на те, що така інформація складає державну таємницю.

Показник ємності внутрішнього ринку окремих продуктів відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення.

Індикатор ємності внутрішнього ринку є важливою складовою для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом.

Продовольча незалежність за окремим продуктом визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку.

Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 30-відсотковий рівень. Проте, ряд вчених зазначають, що перевищення 20% значення даного індикатора, призводить до припинення ефекту кумуляції, тобто галузь уже не в змозі впливати на основну економіку в сторону її росту [10].

Окрім визначених законодавчо показників, пропонується використати показник самозабезпечення продовольством, який часто зустрічається в науковій літературі і змістовно характеризує ресурсний потенціал в галузі продовольчої безпеки [11]. Цей показник визначається як відношення об'єму виробництва продуктів харчування до внутрішнього споживання, яке включає в себе фонд споживання, витрати на корми і насіння.

ВИСНОВКИ

Узагальнення системи показників продовольчої безпеки, що використовується у вітчизняній практиці, яка при аналізі та прогнозуванні по основних групах продовольчих товарів дозволяє провести порівняння, наявного і імовірного в майбутньому стану продовольчого забезпечення, оцінити реальні потреби держави в основних продуктах харчування й ресурсах для їхнього виробництва, а також визначити базові показники продовольчої стратегії як складової аграрної політики держави.

Вітчизняний підхід до оцінювання продовольчої безпеки передбачає використання цілого ряду показників, які характеризують різні її аспекти, однак їх різнобічність не дозволяє зробити висновок про динаміку зміни продовольчої безпеки країни в цілому. Вважаємо, що в охарактеризованій вище системі показників, відсутній розрахунок узагальнюючого показника, який би комплексно оцінював стан продовольчої безпеки.

Література:

1. Свиноус І.В. Щодо проблеми продовольчої безпеки у контексті зміни умов господарювання / І.В. Свиноус // Інноваційна економіка. — 2013. — № 3. — С. 206—209.

2. Дем'янюк О.С. Продовольча безпека України в контексті змін клімату / О.С. Дем'янюк // Агроекологічний журнал. — 2015. — № 4. — С. 14—21.

3. Рудніченко Є.М. Продовольча безпека та здоров'я населення як елемент економічної безпеки макrorівня / Є.М. Рудніченко, Н.І. Гавловська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2017. — № 4. — С. 54—57.

4. Food Security Act [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://farmers.uslegal.com/federal-graininspection/food-security-act/>

5. Лангер Н. Сельское хозяйство США: сельскохозяйственная политика сегодня [Електронний ресурс] / Н. Лангер. — Режим доступу: <http://www.bigpi.biysk.ru>.

6. Литвин О.В. Особливості аграрної політики країн ЄС та США на ринку зернових / О.В. Литвин // Економіка України. — 2003. — № 12. — С. 78—81.

7. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України "Деякі питання продовольчої безпеки" № 1379 від 5 грудня 2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>

8. Наказ Міністерства економіки України "Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України" № 60 від 2 березня 2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>

9. Горлачук М.А. Аграрний ринок в умовах глобалізації: циклічність розвитку, коекзистивність та продовольча безпека / М.А. Горлачук // Університетські наукові записки. — 2013. — № 2. — С. 219—222.

10. Тернавська І.Б. Продовольча безпека України: стан та перспективи / І.Б. Тернавська, В.Г. Уманська // Економіка та управління АПК. — 2013. — Вип. 10. — С. 103—107.

11. Гургула Т.В. Продовольча безпека країни як мета політики соціально-орієнтованої держави / Т.В. Гургула // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — 2014. — № 4 (1). — С. 180—183.

References:

1. Svinous, I.V. (2013), "On the issue of food security in the context of changing economic conditions", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 206—209.

2. Dem'ianiuk, O.S. (2015), "Ukraine's food security in the context of climate change", *hroekolohichnyj zhurnal*, vol. 4, pp. 14—21.

3. Rudnichenko, Ye.M. and Havlovs'ka, N.I. (2017), "Food safety and public health as an element of economic security macro level", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 4, pp. 54—57.

4. US Legal (1985), "Food Security Act", available at: <http://farmers.uslegal.com/federal-graininspection/food-security-act/> (Accessed 30 May 2018).

5. Lanher, N. (2009), "US Agriculture: Agricultural Policy Today", available at: <http://www.bigpi.biysk.ru> (Accessed 30 May 2018).

6. Lytvyn, O.V. (2003), "Features of agrarian policy of EU countries and the USA on the grain market", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 12, pp. 78—81.

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), Resolution "Methodology for determining the main indicators of food security, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of food security"", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF> (Accessed 30 May 2018).

8. Ministry of Economy (2007), Order "On approval of the methodology for calculating the level of economic security of Ukraine", available at: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0> (Accessed 30 May 2018).

9. Horlachuk, M.A. (2013), "Agrarian market in the conditions of globalization: development cycles, coexistence and food safety", *Universytets'ki naukovі zapysky*, vol. 2, pp. 219—222.

10. Ternavs'ka, I.B. and Umans'ka, V.H. (2013), "Food security of Ukraine: state and prospects", *Ekonomika ta upravlinnia APK*, vol. 10, pp. 103—107.

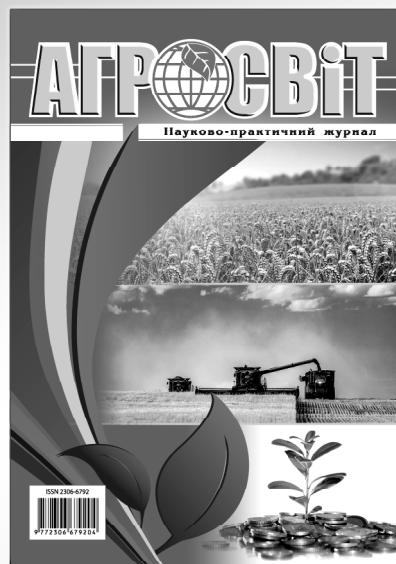
11. Hurhula, T.V. (2014), "Food security of the country as a goal of the policy of a socially oriented state", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 4 (1), pp. 180—183.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2018 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІКИ

О. І. Юхта,
аспірант, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ КРЕДИТНОЇ ПІДТРИМКИ ЕКСПОРТЕРІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

О. Yukhta,
Postgraduate student, GO "Institute for economics and forecasting NAS of Ukraine"

ORGANIZATION OF CREDIT SUPPORT SYSTEM OF EXPORTERS AT THE REGIONAL LEVEL

У статті проаналізовано поточний стан експорту України. Відзначено наявність значних диспропорцій між регіонами у сфері експортних відносин. Визначено, що у світовій практиці, важливим аспектом організації підтримки експортерів є їх підтримка на регіональному рівні. Визначено особливості організації регіональної підтримки експортерів у окремих країнах світу. Відзначено наявність дефіциту кредитних ресурсів у більшості регіонах. На основі частки експорту у ВВП, участі у експорті МСБ, основних галузей експорту та рівня кредитування економіки проведено групування регіонів. Для визначених груп, з врахуванням значення експорту з цих регіонів для економіки України, запропоновано механізми, що дозволять забезпечити ефективний розвиток експорту товарів та послуг. Відзначено необхідність створення експортно-кредитного агентства з системою представництв в регіонах, з метою забезпечення фінансового забезпечення експортерів.

The article analyzes the current state of export of Ukraine. Significant disparities between regions in the field of export relations are noted. It is determined that in the world practice an important aspect of organizing a support for exporters is their support at the regional level. The features of regional support of exporters in some countries of the world are determined. There is a shortage of credit resources in most regions. Based on the share of export in the GRP, participation in the export of SMEs, major export sectors and the level of lending to the economy, grouping of regions was conducted. For certain groups, taking into account the export value from these regions for the Ukrainian economy, have been proposed mechanisms of ensuring the efficient development of export of goods and services. In order to provide financial support of exporters it is noted the necessity of creation of an export-credit agency with a system of representative offices in the regions.

Ключові слова: регіональна організація експорту, фінансова підтримка експортерів, кредитування МСБ, державна підтримка експортерів.

Keywords: regional export organization, financial support of exporters, SME lending, state support of exporters.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Експортна діяльність підприємств як сукупність дій щодо організації та здійснення експорту забезпечує реалізацію вироблених товарів на зовнішніх ринках товарів та послуг. Для національної економіки експорт є інструментом участі у міжнародних торговельних відносинах, джерелом валютної виручки, способом підвищення іміджу країни. Побудова ефективної системи експорту, дозволяє економіці країни розвиватись, і бути менш залежною від шоків економічної динаміки.

Експорт України на світові ринки товарів та послуг характеризується наступними ознаками:

1. Значна частка експорту сировинних товарів.
2. Значна частка експорту — продукція сільськогосподарства.
3. Динамічне зростання експорту послуг (зокрема ІТ послуг).
4. Регіональну концентрацію на ринки ЄС, США та в меншій мірі Азії.

5. Відсутністю стратегії просування товарів на ринках, що розвивається.

6. Відсутність системи державної підтримки експорту.

7. Відсутність на державному рівні фінансової підтримки експортерів. [9]

Водночас на світових ринках прослідковуються такі тенденції:

1. На 2018 рік прогнозується зростання на рівні 3,6—3,7% і це зростання забезпечується 75% економік світу.

2. Спад економічної активності/гальмування темпів економічного розвитку спостерігається у країнах, що займаються ресурсним експортом.

3. 80—90% світової торгівлі фінансується за допомогою різноманітних інструментів торговельного фінансування (гарантування оплат, кредитування, документарні операції тощо) [5].

4. 11% світової торгівлі забезпечується Бернським об'єднанням страховиків [10].

У цих умовах особливої актуальності набуває необхідність побудови високоефективної системи підтримки експорту, із створенням необхідних інституцій кредитної, страхової, інформаційної та консультативної підтримки експорту, яка була б максимально наближеною до експортера товарів та послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика експортної діяльності та фінансових механізмів експортної підтримки досліджувалась у публікаціях провідних вчених: В. Андрійчука, І. Бураковського, Я. Белінської, С. Черепанич, Н. Непрядкіної. Особливості регіонального експорту досліджувались у працях Г. Кулешової, А. Ключко, Т. Мельник. Мало дослідженими залишаються питання організації кредитного механізму підтримки експортерів зокрема експортерів МСБ на регіональному рівні.

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є визначення регіональних особливостей розвитку експортних відносин, та надання пропозицій, щодо оптимальних шляхів стимулювання розвитку експорту на місцевому рівні.

В умовах наявних ризиків, система підтримки експорту, повинна забезпечити ефективне розширення експорту з врахуванням основних цілей державної економічної політики, зокрема:

1. Забезпечення реалізації товарів та послуг, що виробляються в середині країни так як наслідок забезпечення зайнятості та доходів населення.

2. Забезпечення надходження валютної виручки.

3. Підвищення ефективності економіки України, шляхом забезпечення притоку додаткових коштів у високоефективні галузі (галузі з високою доданою вартістю).

4. Підвищення іміджу країни.

5. Необхідний експорт, що зумовлюється транзитним положенням України.

Враховання вищенаведених особливостей зумовлює необхідність побудови комплексної системи підтримки експорту, яка б включала фінансові та нефінансові аспекти функціонування.

Світовий досвід, зокрема досвід великих за територією держав свідчить, що ефективна система підтримки експорту має окрім врахування цілей економічної діяльності держави має відповідати наступним критеріям:

1. Бути адаптованою до надання послуг різним за розміром бізнесам.

2. Бути максимально наближено до кінцевого отримувача послуг.

Поєднання цих двох пунктів зумовлюється також особливістю ведення бізнесу. Великий бізнес, має можливість та ресурси для підготовки всіх необхідних документів, а також джерела фінансового забезпечення операцій. Малий та середній бізнес, в умовах відсутності ресурсів потребує допомоги в тому числі у супроводженні відповідних операцій. А отже, комбінування вказаних пунктів, дозволяє залучати до експортної діяльності економічних суб'єктів незалежно від їх розміру.

У контексті максимальної наближеності до кінцевого отримувача послуг, значну увагу в світі приділяється регіональній організації системи підтримки експорту. Наприклад, у США діє програма EXIM bank, щодо залучення посередників серед: урядових структур, некомерційних організацій, органів місцевої влади, які готові займатись підтримкою експорту. EXIM bank надає маркетингову, фінансову, інформаційно-консультативну підтримку для посередників, вимагаючи при цьому проведення заходів, щодо просування послуг EXIM bank, а саме кредитування, страхування, фінансове обслуговування експортних операцій. Додатково відповідні посередники повинні активно залучати малий та середній бізнес у експортну діяльність (не менше 10 підприємств на рік) через EXIM bank. Наведена програма,

дозволяє вирішувати завдання як на регіональному рівні так і на національному, зокрема:

1. Реалізуються економічні інтереси регіону.

2. Зростає зайнятість населення.

3. Підвищується рівень оплати праці в регіоні (за даними EXIM bank експортери в середньому платять вищу заробітну плату ніж підприємства, що орієнтовані на локальний ринок).

4. Підвищується стабільність економіки — серед підприємств експортерів на 30% менше підприємств, що припиняють діяльність у порівнянні з не експортерами [2].

Аналогічні програми впроваджує і Росія. На базі експортно кредитного агентства Росії (ЕКСАР) у 2015 році було створено регіональне представництво ЕКСАР у Далекосхідному федеральному окрузі. Основними завданнями представництва є:

1. Формування переліку перспективних проєктів.

2. Сприяння їх ініціаторам для направлення в ЕКСАР та підготовка необхідних документів.

3. Ведення бази експортерів Далекосхідного федерального округу.

Наявність представництва, дозволяє забезпечити стимулювання експортної діяльності у віддалених від центру регіонах та сприяє вирівнюванню диспропорцій регіонального розвитку [4].

У Великобританії на регіональному рівні працюють консультанти з експортного кредитування та страхування, у яких підприємства на безкоштовній основі можуть проконсультуватись щодо оптимальних умов фінансування експорту, та отримати можливість подати відповідні заявки до агентства з фінансування експорту. Завдяки впровадженню відповідних програм:

1. Зросла залученість МСБ у експортну діяльність. 79% компаній, що отримують підтримку — суб'єкти МСБ.

2. Впровадження адаптованих продуктів кредитування дозволило збільшити обсяги експорту починаючи з 2011 року на 3,5 млрд фунтів [11].

В Україні на даний момент на регіональному рівні у сфері підтримки експортерів функціонують:

1. Торгівельно промислові палати, що представлені у кожній області.

2. Структурні підрозділи відповідних адміністративно територіальних одиниць управління (департаменти економічного розвитку/ зовнішніх зв'язків областей та міст).

Наведені органи відповідно до свого функціоналу можуть забезпечити:

1. Інформаційну підтримку експортерам.

2. Консультативну допомогу, щодо оформлення експортних процедур [7].

Водночас наявна інфраструктура у регіонах орієнтована в першу чергу на великий бізнес, відсутність повноцінної бази дистанційних послуг обмежує доступ малим та середнім суб'єктам господарювання до централізованих послуг у сфері експортних операцій.

Нині у експортній сфері України сформувалась наступна ситуація (табл. 1).

У цілому для України наявний дефіцит кредитних ресурсів, про що свідчить низький ступінь покриття кредитними коштами ВВП для майже всіх регіонів, що свідчить про відсутність фінансово-кредитного важеля стимулювання економічної активності для стимулювання регіонального економічного розвитку та експорту в цілому [9].

Рівень експортної активності регіонів, показники участі у експорті представників МСБ мають значний розмах, що свідчить про значні диспропорції у сфері експортної діяльності на регіональному рівні.

Для регіонів України, на основі проведених розрахунків (табл. 1) доцільно провести групування з метою виділення оптимальних шляхів підтримки експортерів:

Таблиця 1. Показники регіонального розвитку експорту та кредитування у 2016 р.

	ВРП, млн дол.	К-сть підприємств, тис.шт.	Експорт, млн дол.		За розміром підприємства			% експортерів	Обсяг кредитів, млн дол.	Кредити/ВРП
			Обсяг	%% у ВРП	Малі	Середні	Великі			
					%% вартості	%% вартості	%% вартості			
Україна	91 744.88	306.37	35 277.58	38.5%	14.0%	16.2%	69.8%	6.7%	31 619.78	34.5%
Вінницька	2 861.96	8.65	977.85	34.2%	31.3%	24.7%	44.0%	8.9%	81.70	2.9%
Волинська	1 374.77	5.04	607.06	44.2%	16.8%	12.6%	70.6%	12.6%	141.03	10.3%
Дніпропетровська	9 403.00	25.58	5 754.76	61.2%	4.5%	4.3%	91.2%	4.9%	7 384.47	78.5%
Донецька	5 288.46	10.48	3 419.57	64.7%	2.9%	5.4%	91.7%	3.6%	483.60	9.1%
Житомирська	1 843.04	5.93	475.82	25.8%	24.3%	24.7%	51.0%	19.7%	62.95	3.4%
Закарпатська	1 245.77	5.06	1 200.03	96.3%	10.2%	16.4%	73.5%	30.7%	75.37	6.1%
Запорізька	4 012.42	13.47	2 264.98	56.4%	8.8%	6.2%	85.0%	4.8%	606.87	15.1%
Івано-Франківська	1 977.08	6.88	568.86	28.8%	21.5%	13.6%	64.9%	12.8%	71.07	3.6%
Київська	4 947.62	17.83	1 603.60	32.4%	15.3%	14.5%	70.3%	5.8%	3 778.65	76.4%
Кіровоградська	1 770.04	7.21	365.63	20.7%	44.7%	32.7%	22.7%	4.3%	131.36	7.4%
Луганська	1 206.00	3.53	434.62	36.0%	3.9%	4.5%	91.6%	2.8%	20.14	1.7%
Львівська	4 417.00	15.59	1 259.95	28.5%	15.5%	22.5%	62.0%	8.1%	516.52	11.7%
Миколаївська	2 223.65	10.05	1 592.36	71.6%	14.3%	8.9%	76.8%	3.2%	545.67	24.5%
Одеська	4 607.69	21.00	1 353.02	29.4%	33.8%	27.3%	38.9%	4.3%	782.76	17.0%
Полтавська	4 472.00	8.99	1 430.56	32.0%	5.7%	11.2%	83.1%	4.8%	165.53	3.7%
Рівненська	1 518.04	4.70	304.69	20.1%	20.6%	17.7%	61.7%	10.7%	54.95	3.6%
Сумська	1 780.27	5.29	532.55	29.9%	8.8%	18.6%	72.6%	10.1%	124.44	7.0%
Тернопільська	1 195.08	4.25	294.21	24.6%	14.4%	33.5%	52.1%	7.7%	113.54	9.5%
Харківська	5 956.58	20.44	985.08	16.5%	19.2%	25.4%	55.4%	6.4%	927.08	15.6%
Херсонська	1 490.12	7.17	226.95	15.2%	56.6%	20.5%	22.8%	4.0%	86.48	5.8%
Хмельницька	1 879.19	6.23	315.75	16.8%	27.9%	29.2%	42.9%	7.0%	97.48	5.2%
Черкаська	2 285.08	8.05	469.00	20.5%	22.8%	30.9%	46.3%	5.9%	169.00	7.4%
Чернівецька	816.88	3.50	100.92	12.4%	42.3%	28.1%	29.5%	16.8%	30.94	3.8%
Чернігівська	1 667.77	5.24	428.64	25.7%	25.7%	27.6%	46.7%	9.4%	53.45	3.2%
м. Київ	21 505.38	76.23	8 213.76	38.2%	16.2%	26.5%	57.3%	4.9%	15 114.61	70.3%

Примітка: *складено автором на основі [3; 6] та власні розрахунки.

**для переведення показників у дол. США використовувався курс 1 дол. = 26 грн.

1. Области з високою часткою експорту у ВРП (частка експорту більше 35%) та зосередженості на сировинному експорті (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська). Експорт з даних регіонів важливий з точки зору обсягів валютних надходжень в країну і вони генерують 33% товарної експортної виручки. Для даних регіонів характерна:

а. Низька частка підприємств, що здійснюють експортну діяльність (менше 5%)

б. Низька частка участі малих та середніх підприємств у експорті.

с. Низька частка експорту послуг.

Для таких регіонів, мають бути запроваджені консультаційні центри, щодо експортних процедур, пільгові програми кредитування від комерційних банків, програми компенсації відсоткових ставок з місцевих бюджетів і направлені в першу чергу на діючі підприємства. Галузями мають бути обов'язково галузі сфери послуг (консалтинг, ІТ тощо) та галузі з високою доданою вартістю, що можуть розміщуватись у подібних регіонах (хімічна промисловість). Водночас для діючих металургійних підприємств, мають стимулюватись умови до максимізації створення та експорту готової продукції а не сировини.

2. Области з високою часткою експорту у ВРП (частка експорту більше 35%) за вигідним транзитним/діловим положенням (Закарпатська, Миколаївська, Волинська м. Київ як діловий центр країни). Увійти до цієї категорії мають також області, що відповідають критеріям відбору, але не мають високої частки експорту у ВРП це такі області, як Львівська, Чернівецька, Одеська області. Ці регіони мають значно вищу частку вкладу

МСБ у експорт продукції і вищі показники участі у експорті (за винятком транзитних областей). В цих областях вже активно відбуваються процеси деконцентрації (переорієнтування на МСБ основного виробництва). За таких умов в таких регіонах необхідно забезпечити фінансові ресурси для:

а. Покращення якості послуг (інвестиції в експортну інфраструктуру).

б. Переорієнтація з первинної продукції рослинництва, на більш ефективні галузі.

3. Области з середньою часткою ВРП і значним акцентом на аграрну продукцію у експорті. До цих областей відноситься: Вінницька, Кіровоградська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Київська. Для цих областей характерна концентрація експорту у МСБ, та низький відсоток підприємств експортерів. Акцент підтримки має здійснюватися на супроводжені експортних процедур в тому числі:

а. Консультації щодо логістичних послуг.

б. Широкий спектр послуг зі страхування в тому числі страхування врожаїв, як частина програм фінансового стимулювання експорту.

с. Безпосереднє кредитування експортних контрактів

4. Области, що комбінують розвиток аграрного та промислового експорту (Житомирська, Івано-Франківська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська). Частина експорту областей забезпечується наявністю природних ресурсів (нафти та газу) та розміщенням пов'язаних виробництв. Харківська область з центром у м. Харкові, має бути генератором наукоємного експорту та в першу чергу значного експор-

ту послуг у різноманітних галузях в тому числі, послуги промислового характеру. Для цих областей необхідно:

- а. Інвестиції в оновлення виробництв.
  - б. Фінансове стимулювання відкриття нових підприємств експортерів.
  - с. Нарощування діючих експортних потужностей.
- З врахуванням наведених регіональних особливостей, в Україні на даний момент джерелами фінансово-консультаційної підтримки можуть бути:

1. Створення Експортно-кредитного агентства, як установи куратора регіональних експортних ініціатив з власним закріпленим фінансовим ресурсом, як це передбачено відповідним прийнятим законом. При цьому, за аналогією з США, безпосередніми представниками на місцях можуть виступати, як представники органів державної влади, так і представники ТПП. Водночас, у ключових, найперспективніших (або найдепресивніших) регіонах має бути безпосереднє представництво.

2. На рівні місцевих громад, мають бути сформовані кошти, що призначені для забезпечення здешевлення фінансових ресурсів для експортерів. Переваги для громади на прикладі розрахунків EXIM bank США, засвідчують ефективність відповідних дій. Схожі програми вже діють в Україні:

а. створення Центру підтримки експорту у м. Херсон на базі ТПП з метою надання консультаційних послуг експортерам.

б. Спільні регіональні проекти з "Державним Ощадним Банком України" щодо здешевлення вартості кредитних ресурсів для МСБ у певних галузях (інновації, енергозбереження, створення нових робочих місць) у наступних регіонах: Вінницька обл., Дніпропетровська обл., Закарпатська обл., м. Нікополь, м. Кривий Ріг тощо [8].

3. Запровадження державних програм, здешевлення кредитних послуг та послуг страхування для експортерів, що фінансуватимуться або через ЕКА або через безпосередньо головних розпорядників бюджетних коштів.

ВИСНОВКИ

Світовий досвід організації експортної підтримки свідчить про необхідність максимального наближення підтримки до експортерів. В цих умовах значна увага приділяється організації системи підтримки експорту на регіональному рівні.

В Україні на даний момент наявна значні диспропорції у розвитку експортних відносин між регіонами. Виділення кількох груп дозволяє виробити ефективну систему комбінацій інструментів експортної підтримки.

Для ефективного впровадження наявного інструментарію необхідно:

1. Забезпечити наявність установ, що здійснюють фінансову та інформаційно консультаційну підтримку експортерів.

2. Організувати з врахуванням світового досвіду механізми експортної підтримки на місцях.

3. Враховувати особливості експортного потенціалу регіонів, та значення регіонального експорту для економіки.

4. В умовах необхідності швидких трансформацій, забезпечити механізми підтримки експортерів МСБ.

Впровадження вищезазначених заходів, дозволить:

1. Забезпечити стабільний випереджаючий розвиток експорту економіки України.

2. Дозволить поліпшити інвестиційний клімат у країні, та стимулюватиме вирішення проблеми зайнятості у регіонах.

3. Сприятиме вирівнюванню диспропорцій у економічному розвитку регіонів.

4. Дозволить побудувати ефективну систему підтримки експорту на регіональному рівні.

Література:

1. Кулешова Г.О., Кафтанова П.О., Ключко Л.В. Регіональні особливості експорту товарів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://journals.urau.ua/geoeco/article/viewFile/36712/32869>
2. Офіційний сайт Exim Bank (програми регіональної підтримки). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.exim.gov/whom-we-serve/repp>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
4. Офіційний сайт Ексар. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.exiar.ru>
5. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org>
6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
7. Офіційний сайт Торгово-промислової палати України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ucci.org.ua/>
8. Офіційний сайт АТ "Ощадбанк" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.oschadbank.ua/ua/>
9. Юхта О.І. Активізація кредитного механізму підтримки малого та середнього бізнесу в Україні / О.І. Юхта // Вісник Інституту економіки та прогнозування. — 2017. — С. 29—35. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viep_2017_2017_6
10. Berne Union Yearbook, 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cdn.berneunion.org/assets/Images/BU%20Yearbook%202017-lowRes.pdf>
11. UK Export Finance Performance Highlights 2016-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/630406/UKEF-performance-highlights-2016-to-2017-.pdf

References:

1. Kulieshova, H.O. Kaftanova, P.O. and Kliuchko, L.V. (2014), "Regional features of export of goods of Ukraine", available at: <http://journals.urau.ua/geoeco/article/viewFile/36712/32869> (Accessed 30 May 2018).
2. Exim Bank (2018), "Regional support programs", available at: <https://www.exim.gov/whom-we-serve/repp> (Accessed 30 May 2018).
3. State Statistics Service of Ukraine (2018), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 30 May 2018).
4. Eksar (2018), available at: <https://www.exiar.ru> (Accessed 30 May 2018).
5. International Monetary Fund (2018), available at: <http://www.imf.org> (Accessed 30 May 2018).
6. National Bank of Ukraine (2018), available at: <http://www.bank.gov.ua> (Accessed 30 May 2018).
7. Ukrainian Chamber of Commerce and Industry (2018), available at: <https://www.ucci.org.ua/> (Accessed 30 May 2018).
8. AT "Oschadbank" (2018), available at: <https://www.oschadbank.ua/ua/> (Accessed 30 May 2018).
9. Yukhta, O.I. (2017), "Activation of the credit facility for supporting small and medium enterprises in Ukraine", Visnyk Instytutu ekonomiky ta prohnozuvannia, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viep_2017_2017_6 (Accessed 30 May 2018).
10. Berne Union (2017), "Yearbook", available at: <http://cdn.berneunion.org/assets/Images/BU%20Yearbook%202017-lowRes.pdf> (Accessed 30 May 2018).
11. UK Export Finance (2017), "Performance Highlights 2016-17", available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/630406/UKEF-performance-highlights-2016-to-2017-.pdf (Accessed 30 May 2018).

Стаття надійшла до редакції 11.06.2018 р.

В. І. Демиденко,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ УМОВ ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

V. Demydenko,
PhD Student, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

IMPROVEMENT OF THE INSTITUTIONAL CONDITIONS OF TAXATION OF SMALL BUSINESS ENTITIES

Метою дослідження є обґрунтування важливості удосконалення інституційного забезпечення оподаткування малого підприємництва в контексті реалізації стратегії соціально-економічного розвитку України. Статтю присвячено питанням необхідності створення сприятливих інституційних умов оподаткування суб'єктів малого підприємництва в Україні. Здійснено порівняння рейтингу України і Грузії щодо легкості ведення бізнесу Doing Business 2018 за критерієм "оподаткування". Розглянуто досвід успішної податкової реформи у Грузії та сучасні перспективи щодо удосконалення оподаткування малого підприємництва. Дано характеристику сучасного етапу реформування податкової системи України в напрямку покращення бізнес клімату. Зроблено висновки про перспективи удосконалення інституційних умов оподаткування малого підприємництва в Україні.

Дослідження базується на аналізі інформації з відкритих джерел: чинного законодавства України, проектів регуляторних актів, публікації вітчизняних та зарубіжних науковців, моніторингу статистичних показників. Результати дослідження показали важливість та значення оподаткування малого бізнесу в формуванні ринкової економіки в Україні.

The purpose of this study is to substantiate the importance of improving the institutional provision of small business taxation in the context of implementing the strategy of social and economic development of Ukraine. The article is devoted to the issues of the necessity to create favorable institutional conditions for taxation of small business entities in Ukraine. Comparison of the ranking of Ukraine and Georgia in Doing Business 2018 in taxation is analyzed. The experience of Georgia regarding taxation of small business and the possibility of its adaptation to domestic realities are considered. Conclusions on the prospects of improving institutional conditions of small businesses taxation in Ukraine are made. This research is based on the analysis of open source information: current Ukrainian legislation, draft regulatory acts, publications of domestic and foreign scholars, monitoring of statistical indicators. The results of the research showed the importance and significance of small business taxation in the formation market economy in Ukraine.

Ключові слова: оподаткування, податкове регулювання, інституційні умови, мале підприємництво, економічне зростання, податок на доходи фізичних осіб, єдиний податок.

Key words: taxation, tax regulation, institutional conditions, small business, economic growth, personal income tax, single tax.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток податкової системи України в умовах інтеграції до ЄС свідчить про необхідність гармонізації оподаткування з метою забезпечення розвитку торгівлі, залучення інвестицій, реалізації інноваційної політики. Вдала податкова система повинна приносити до державного бюджету достатні надходження, бути справедливою і прозорою, разом з тим вона не повинна бути адміністративно обтяжливою. В оптимальній податковій системі має бути акцент на двох ключових аспектах: справедливості та ефективності.

Головним завданням у реформуванні оподаткування має бути створення такої системи, яка б дозволила зібрати достатньо коштів, необхідних для виконання основних функцій держави та органів місцевого самоврядування, залишаючи при цьому достатньо фінансових ресурсів суб'єктам господарювання для їхнього функціонування та розвитку. Важливість податків полягає в тому, що вони є основним джерелом надходжень до державного та місцевих бюджетів, виступаючи найважливішим компонентом бюджетної системи. Використання державного та місцевих бюджетів, включно з по-

датковими надходженнями, як правило, вважається важливим інструментом реалізації державної фінансової політики уряду щодо виконання своїх соціально-економічних цілей та завдань.

Україна прагне досягти сталого економічного розвитку, інтегруватися до зони вільної торгівлі з країнами Європейського Союзу, забезпечити притік інвестицій шляхом створення привабливого бізнес-клімату. Щоб досягнути поставленої мети необхідно провести кардинальні реформи направлені на побудову суспільних інституцій за кращими європейськими зразками, забезпечити належні умови розвитку підприємництва, чому може сприяти і податкова система країни. Більш того, привабливий інвестиційний клімат позитивно впливатиме на розвиток малих підприємств, які є важливою складовою частиною вітчизняної економіки.

ОГЛЯД ОСТАННІХ ДжЕРЕЛ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У теорію і практику розбудови інституційних умов оподаткування здійснили вагомий внесок низка зарубіжних вчених: Дж. Б'юкенен, Р. Дорнбуш, Дж. М. Кейнс, П. Кругман, А. Лаффер, Р. Лукас, Р. Масгрейв, В. Парето, Дж. Сакс, П. Самуельсона, Дж. Стігліц, М. Фрідман, Е. Хансен, Дж. Хікс, Й. Шумпетер та інші.

Незважаючи на те, що питанням формування та реалізації податкової політики в сфері малого бізнесу присвячені праці багатьох вітчизняних вчених: З. Варналія, Ю. Іванова, М. Крупки, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Луніної, І. Лютого, А. Соколовської, В. Федосова, І. Чугунова, К. Швабія та інших, тема інституційного забезпечення розвитку малого підприємництва залишається достатньо гострою і актуальною.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є обґрунтування необхідності удосконалення інституційного забезпечення оподаткування малого підприємництва в контексті реалізації стратегії соціально-економічного розвитку України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Підприємницьке середовище для малих підприємств є більш жорстким, оскільки такі підприємства мають менший обсяг фінансових ресурсів, обмежені в можливостях залучати більш дешеві кредитні ресурси через вихід на зовнішні ринки позикових коштів, не використовують переваги від ведення офшорного бізнесу через міжнародне оподаткування. Ще більш ніж сто років тому, видатний економіст Й. Шумпетер відмічав відмінності між великим підприємством і можливостями інших підприємств: "Велике підприємство має більше можливостей раціональнішого розташування та кращого використання елементів виробництва, а також кращого розташування самого підприємства" [1, с. 133].

Податкове регулювання безпосередньо стосується кожного підприємця та його фінансово-господарських операцій. В елементах кожного податку визначається хто, кому, коли, за яких умов та в якому порядку має сплачувати податок, а також використання податкових пільг та санкцій. Все це створює комплекс питань, які потрібно розв'язувати сучасному підприємцю.

Разом з тим, помилки у використанні інструментів податкової політики приводять до негативних соціально-економічних ефектів, стримують реалізацію економічного потенціалу суб'єктів господарювання, знижують доходи населення і компаній, приводять до політичних потрясінь. Англійський економіст, вчений Вільям Петті (William Petty 1623—1687) ще в середині XVII століття визначив основні засади податкового законодавства, як то пропорційність оподаткування, ефективне витрачання зібраних коштів, важливість податкового контролю, встановлення помірної кількості податків при низькій вартості запровадження. Він писав, що "надмірні податки спричиняють злидні і деморалізують

населення" та разом з тим "збір податків має бути легким, швидким, безболісним [2, с. 32]. На практиці це не виглядає легкореалізованим завданням.

Поширеним напрямом досліджень в цій сфері є податкові фінанси, напрям що охоплює податкову систему та діяльність фіскальних інститутів, що зумовлюють її функціонування [3, с. 47]. Варто зазначити, що податкова система відповідає економічній і політичній організації держави, її уряду і, що найважливіше, реалізовує законодавчі ініціативи діючої політичної коаліції.

Розвиток малого підприємництва має представляти один з пріоритетних напрямів державної політики, спрямованої на зростання економіки країни. Роль малого підприємництва в економіці важко переоцінити, воно покликане пом'якшити соціальну напруженість у суспільстві, створити нові робочі місця, забезпечити країні необхідну насиченість ринку, сформувати середовище конкуренції й умови для стабільного економічного розвитку. Більшість розвинених країн заохочує і підтримує діяльність малих підприємств через широку мережу фінансових інститутів, використанням різноманітних пільг та преференцій. І хоча в Європейському союзі дотації приватним компаніям заборонені, це положення не стосується малого підприємництва, для якого створюються різноманітні програми фінансової підтримки.

Податкове регулювання в сучасних умовах є елементом державного макроекономічного регулятора господарської діяльності, що спрямовується на реалізацію стратегічних пріоритетів розвитку економіки держави.

В умовах модернізації сфери публічних фінансів в Україні суттєва увага має бути відведена створенню сучасної інституційної структури податкового регулювання соціально-економічних процесів. Оскільки податки стосуються кожного, варто відмовитись від різних кардинальних заходів податкового регулювання щодо трансформації податкової системи. Суспільство має відчувати позитивні ефекти від діяльності органів державної і місцевої влади. Формування інституційної системи податкового регулювання має відбуватись поступово з проведенням широкої інформаційної кампанії щодо роз'яснення переваг запропонованих заходів.

У цьому контексті корисним є позитивний досвід Грузії щодо реформування податкової системи, зокрема, успішного проведення фіскалізації в податковій сфері, де за допомогою використання добре розробленого механізму поєднання податкових стимулів та санкцій вдалось досягти значних фіскальних ефектів. Так, покупців зацікавили отримувати фіскальні чеки, оскільки щотижня проводились лотереї, де розігрувались цінні призи. Отже, якщо підприємець був зацікавлений у збільшенні виручки, він починав використовувати реєстратор розрахункових операцій.

Поряд зі стимулами використовували і жорсткі санкції як до підприємців, які порушували, розрахункову дисципліну, так і до податківців, які зловживали посадовими обов'язками. Тобто реформа відбулась не тільки щодо зміни податків, порядку їх нарахування, але і у відносинах як між платниками і контролюючими органами, так і в самих податкових органах, де запроваджувались нові критерії ефективності, система мотивації і покарань за непрофесійну поведінку.

Результатом успішної податкової реформи, проведеної командою Міхаеля Саакашвілі після приходу до влади в 2004 році, стало підвищення позиції Грузії в рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business, з 112 місця, яке країна посідала в рейтингу 2005 року (враховує ситуацію в другій половині 2003 року і першій половині 2004 року, тобто фактично до зміни влади), на 100 пунктів до 12 в 2011 році. Відсоток компаній, які сплачують

Таблиця 1. Рейтинг України та Грузії щодо інвестиційного клімату у 2018 році

	Україна	Грузія
Рейтинг по категоріям	DB 2018 Рейтинг	DB 2018 Рейтинг
Глобальний рейтинг	76	9
Реєстрація підприємства	52	4
Отримання дозволу на будівництво	35	29
Підключення до системи електропостачання	128	30
Реєстрація власності	64	4
Кредитування	29	12
Захист інвесторів	81	2
Оподаткування	43	22
Міжнародна торгівля	119	62
Забезпечення виконання контрактів	82	7
Визнання неплатоспроможності	149	57

Джерело: побудовано автором на основі [8].

Таблиця 2. Поступ України у рейтингу інвестиційного клімату 2012–2018 рр.

Рейтинг по категорія	DB 2012 Рейтинг	DB 2018 Рейтинг	Зміна позиції рейтингу
	152	76	+76
Реєстрація підприємства	112	52	+60
Отримання дозволу на будівництво	180	35	+135
Підключення до системи електропостачання	169	128	+41
Реєстрація власності	166	64	+102
Кредитування	24	29	-5
Захист інвесторів	111	81	+30
Оподаткування	181	43	+138
Міжнародна торгівля	140	119	+21
Забезпечення виконання контрактів	44	82	-38
Визнання неплатоспроможності	156	149	+7

Джерело: побудовано автором на основі [8].

податки, (compliance rate) виріс з 35% до 78–85%. Доходи бюджету по відношенню до ВВП збільшилися практично в два рази, з 16% ВВП у 2003 році до 31% в 2011 році [4]. Рейтинги України і Грузії за 2018 рік демонструє таблиця 1.

Нещодавно, Міністерство фінансів Грузії в особі Міністра Мамуки Бахтадзе виступило з новою податковою ініціативою, яка передбачає встановлення пільгових умов для малих підприємств. Згідно з ініційованою податковою реформою до категорії малого підприємництва належатимуть особи, доходи від економічної діяльності яких не перевищують 500 тисяч ларі в рік (понад 200 тисяч доларів), що фактично збільшує межу доходу порівняно з діючою нормою 100 тисяч ларі (понад 40 тисяч доларів) у 5 разів.

Разом з тим, планується зниження ставки податку з 5% до 1%, скасовуються авансові платежів та запроваджується сплата 1% податку з обороту за звітний місяць. Також спрощується облік, проте підприємці зобов'язуються використовувати контрольно-касовий апарат і товарні накладні. За словами міністра, пільговий податковий режим торкнеться близько 120 тисяч чоловік і буде задіяний, імовірно, з 1 липня, після затвердження парламентом відповідних законодавчих умов [5].

Отже, ми спостерігаємо процес реалізації прагнень грузинської влади покращити умови для власних підприємців щодо збільшення їх доходів, які оподатковуються за мінімальною ставкою. В Україні існує аналогічно грузинській спрощена система оподаткування малого підприємництва з максимальним доходом, що підлягає оподаткування за ставкою 5% до 5 млн гривень (біля 200 тисяч доларів) [6], проте, в окремих колах частішали розмови про скасування спрощеної системи оподаткування малого бізнесу — єдиного податку, що, на нашу думку, є несвоєчасно і небезпечно [7].

Як видно з представленої рейтингу за 2018 рік, Грузія входить до десятки країн з привабливим інвестиційним кліматом, в якому за критерієм оподаткування посідає 22 місце, тоді як Україна в загальному рейтингу знаходиться на 76 місці, а за податками — на 43. І хоча, вряд чи доцільно повністю копіювати досвід Грузії з населенням 3,7 млн осіб на українській терени, проте його варто вивчати з позиції прикладу проведення успішних податкових реформ на пострадянському просторі, де вкрай гостро стоїть проблема інституційного забезпечення ефективного урядування.

За таблицю 2 можна відзначити зміну показників, які визначають легкість ведення бізнесу в Україні за останні шість років. Ми можемо констатувати значну позитивну динаміку покращення багатьох показників, проте амбітну позицію уряду увійти в 50-перших країн, ще не вдалось здійснити.

Отже, за розглянутий період в Україні покращуються умови ведення бізнесу, зокрема в реєстрації підприємств та власності, отриманні дозволу на будівництво та оподаткуванні.

Найкращого поступу в податковій сфері вдалося досягти за рахунок безперервного процесу реформування податкової системи України. За цей період було модернізовано:

- податок на прибуток підприємств запроваджено на основі визначення об'єкту оподаткування за стандартами бухгалтерського обліку і звітності, проте цей об'єкт коригується з урахуванням податкових різниць для підприємств з оборотом вище 20 млн грн, що визначено у Податковому кодексі України [6];

- у 2016 році було суттєво знижено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування до 22% [9] та запроваджено пропорційне оподаткування доходів фізичних осіб за ставкою 18%. Також у 2014 році було запроваджено "тимчасово" військовий збір за ставкою 1,5% з доходів працівників якій діє ідо нині, все ж навантаження на фонд оплати праці працівників скоротилось, що дозволило багатьом компаніям зменшити витрати;

- з 2015 року запроваджено систему електронного адміністрування ПДВ і успішне її функціонування у 2017 році забезпечило прогрес у вирішенні проблеми бюджетного відшкодування ПДВ для багатьох суб'єктів підприємницької діяльності. Система постійно розвивається і удосконалюється на базі використання сучасних інформаційних технологій.

Всі ці заходи дозволили покращити якість податкової системи, що знайшло своє відображення в підвищенні рейтингу України за критерієм "оподаткування". Таблиця 3 демонструє індикатори, що формують позицію країни в питаннях оподаткування.

"Doing Business 2018", який оцінює бізнес середовище в економіках різних країн, показав, що Україна покращила свій загальний рейтинг до 76 місця, і за критерієм оподаткування перебуває на 43 місці, (для порівняння Естонія — 14; Грузія — 22, Німеччина — 41) в кращому становищі, ніж у Польщі (51 місце), що вважається результатом запровадження електронної системи адміністрування ПДВ та зниження єдиного соціального внеску [8]. Все ще занадто високою для України є загальна ставка податків і зборів — 37,8%, що фактично відповідає рівню вилучень у розвинутих країнах-учасницях ОЕСР. Зниження ставок можливе лише за умови проведення детінізації економіки, розширення бази оподаткування шляхом залучення інвестицій у виробництво і сферу послуг.

Фактично за розглянутий період відбулись кардинальні зміни в основних податках, які забезпечують податкові надходження до державного та місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України. Щодо спрощеної системи оподаткування пропонува-

лись заходи щодо її реформування у 2015 році, проте вони не знайшли підтримки у суспільстві.

Про важливість інституційних перетворень у фінансовій системі України зазначено у монографії "Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку" [10], зміни повинні бути не тільки у ключових державних сферах, як-от: бюджетно-податкова та грошово-кредитна політика, а й в формуванні нових суспільних відносин європейського типу через розвиток приватної ініціативи, створення держави суспільного добробуту.

ВИСНОВКИ

Подальший розвиток системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва повинен передбачати створення таких інституційних умов, які б забезпечили зростання довіри платників до податкових органів, покращили умови ведення бізнесу і зниження податкового тиску та регуляторного навантаження в сфері оподаткування. Потрібно розробляти комплексні заходи направлені на удосконалення інформування представників малого підприємництва щодо очікуваних змін у методології розрахунку і сплати податків, проводити навчання та консультації з питань оподаткування щодо попередження порушень податкового законодавства. Ставлення податкових органів до суб'єктів малого бізнесу не має носити репресивний характер, з цієї позиції варто вивчити досвід Німеччини щодо проведення перевірок малого підприємництва раз на 30—50 років.

Пропонуємо удосконалювати оподаткування доходів суб'єктів малого підприємництва на засадах справедливості та економічної ефективності. Інституційні зміни в податковій системі мають відбуватись поступово, формуючи у громадян податкову культуру, довіру до органів державної і місцевої влади, з урахуванням позитивного досвіду попереднього розвитку в напрямку забезпечення інституційної стійкості суспільства.

Іншим важливим напрямом, який може зіграти роль у спрощенні податкової системи, є запровадження електронного документообігу, який підвищує ефективність податкової служби через скорочення витрат часу на виконання податкового навантаження. В сфері податкового регулювання особливо відчувається взаємовплив між соціально-економічним розвитком та державною податковою політикою.

Література:

1. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Пер. з англ. В. Старка. — К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2011. — 242 с.
2. Петти В. Избранные работы. Трактат о налогах и сборах: пер. с англ. — М.: Ось-89, 1997. — С. 32.
3. Андрущенко В.А. Податкові важелі та стимули розвитку господарських систем (теоретичні засади та практика використання). В.А. Андрущенко, В.М. Мельник. — Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України, 2006.
4. Voxukraine (2018), "Налоговая Реформа Грузии: Чему Поучиться Украине?". — Режим доступу: <https://voxukraine.org/ru/nalogovaya-reforma-gruzii-chemupoichitsia-ukraine-ru/>
5. Korrespondent.net (2018), "В Грузии налог для малого бизнеса снизят с 5% до 1%?". — Режим доступу: <https://korrespondent.net/world/3942078-v-hruzyynaloh-dlia-maloho-byznesa-snyziat-s-5-do-1>
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20150101>

Таблиця 3. Рейтинг України та Грузії за критерієм "оподаткування" у 2018 році

Індикатор	Україна	Грузія	Європа і Центральна Азія	ОЕСР	Найкраща країна у підсумку
1	2	3	4	5	6
Платежі (кількість на рік)	5	5	16.5	10.9	3 (САР, Гонконг, Китай)
Час, затрачений на сплату податків (години)	327.5	269	218.4	160.7	50 (Естонія)
Загальна ставка податків і зборів* (% від прибутку)	37.8	16.4	33.1	40.1	18.47 (32 Економіки)
Індекс процедур після подачі звітності та сплати податків	85.95	85.89	65.20	83.45	99.38 (Естонія)

Примітка: * Загальна ставка податків і зборів показує розмір податків і обов'язкових відрахувань, які має сплачувати підприємство на другий рік роботи, і виражається як частка від її комерційного прибутку.

Джерело: Складено автором на основі [8].

7. Демиденко Л.М., Демиденко В.І. Єдиний податок для суб'єктів малої підприємницької діяльності: протиріччя та перспективи // Фінансові послуги. — 2017. — № 6. — С. 12—15.

8. The World Bank (2018). "Doing Business 2018", available at: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine#paying-taxes>

9. Офіційний сайт Верховної ради України. Закон України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування". — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>

10. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку / За ред. І.Я. Чугунова. — К.: ДННУ АФУ, 2009. — 848 с.

References:

1. Schumpeter, J.A. (2011), Theory of Economic Development. Studies of Profit, Capital, Credit, Percentage and Economic Cycle,
2. Petty, W. (1997), Treatise of Taxes and Contributions.
3. Andrushchenko, V. L. (2006), Tax levers and incentives for the development of business systems (theoretical foundations and practice of use).
4. Voxukraine (2018), "The Tax Reform of Georgia: What to Learn Ukraine?", Available at: <https://voxukraine.org/en/nalogovaya-reforma-gruzii-chemupoichitsia-ukraine-ru/> (Accessed 1 June 2018).
5. Korrespondent.net (2018), "In Georgia, the tax for a small business will be reduced from 5% to 1%?", Available at: <https://korrespondent.net/world/3942078-v-hruzyynaloh-dlia-maloho-business-snyziat-s-5-do-1> (Accessed June 8, 2018).
6. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine from December 2, 2010, No. 2755-VI. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20150101> (Accessed June 8, 2018).
7. Demydenko, L.M. and Demydenko, V.I. (2017), Unified tax for the subjects of small business: contradictions and perspectives. Finansovi posluhy — Finance Services, 6, 12—15.
8. The World Bank (2018), Doing Business 2018, available at: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine#paying-taxes> (Accessed 10 June 2018).
9. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. The Law of Ukraine on the collection and registration of a single contribution to the compulsory state social insurance available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (Accessed 1 June 2018).
10. Chuhunov, I.Ya. (2009), Finansy Ukrainy: instytutsijni peretvorennia ta napriamy rozvytku [Finance of Ukraine: institutional transformations and directions of development], DNNU AFU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2018 р.